

OKTATÁSI
HIVATAL

NAT
2020

9

Történelem

tankönyv

A tankönyv a TKV/3197-7/2020. engedélyszámon 2020. 06. 12-től 2025. 08. 31-ig tankönyvi engedélyt kapott.

A tankönyv megfelel a kormány 5/2020 (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról megnevezésű jogszabály alapján készült Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyam számára Történelem 9–12. tantárgy előírásainak.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértők: DR. FAZEKAS CSABA

Tananyagfejlesztő: BORHEGYI PÉTER, DR. SZABADOS GYÖRGY (III. fejezet / 8. lecke és V. fejezet / 15–17. lecke)

Tudományos szakértő: DR. SZABADOS GYÖRGY

Lektor: SZÁRAY MIKLÓS

Vezetőszerkesztő: PAPPNÉ GELLÉNYI JUDIT

Szerkesztő: DR. KOJANITZ LÁSZLÓ

Tipográfia: KORDA ÁGNES

Fedélterv: SLEZÁK ILONA

Grafikai szerkesztő: TÉGLÁSY GYÖRGY

Illusztrációk, szakbrák: VÁMOS NORBERT, BARTOS KÁROLY, KURDI ISTVÁN, KURDI REBEKA, BARÓTHY ANDREA

Térképek: ZSOLDI KATALIN

A tankönyvhöz felhasználtuk dr. Németh György és Borhegyi Péter: Történelem 9. (FI-504010901/1) című tankönyv szövegét és illusztrációit.

© Oktatási Hivatal, 2020

ISBN 978-615-6178-22-0

Oktatási Hivatal • 1055 Budapest, Szalay utca 10–14.
Telefon: (+36-1) 374-2100 • E-mail: tankonyv@oh.gov.hu

A kiadásért felel: dr. Gloviczki Zoltán elnök
Raktári szám: OH-TOR09TA
Tankönyvkiadási osztályvezető: Horváth Zoltán Ákos
Műszaki szerkesztő: Marcsek Ildikó
Nyomdai előkészítés: WOW Kft., Buris László
Terjedelem: 22,66 (A/5) ív • Tömeg: 440 gramm
1. kiadás, 2020

Nyomta és kötötte:
Felelős vezető:
A nyomdai megrendelés törzsszáma:

Történelem

Tankönyv

9.

Bevezető

Kedves Diákok!

Az általános iskola után a középiskolában ismét a kezdetektől tanuljuk a történelmet. A 9. évfolyamon az ókor és a középkor történelmével ismerkedünk meg részletesebben. A tankönyv alkotói tisztában vannak vele, hogy a kilencedikesek különböző előismeretekkel kezdik meg a középiskolát. Reményeink szerint sokan megkedvelték a történelmet, bár lehet, hogy néhányan kevésbé lelkesednek iránta. Vannak, akik könnyedén megjegyzik az évszámokat, a neveket, míg vannak, akik gyorsan elfelejtik a lexikai ismereteket, de felismerik a történelmi összefüggéseket. És persze vannak olyan tanulók is, akik nem szeretnek óráról órára tanulni, de emlékeznek egy-egy szórakoztató történetre. Olyanok is akadnak, akiknek az érdeklődését a történelemnek csak egy-egy részlete (például a hadtörténelem vagy az életmódtörténet) kelti fel.

A tankönyv alkotói nem várják el a tanulóktól, hogy az első sortól az utolsóig mindent megtanuljanak. Céljuk az, hogy a tananyag feldolgozása során az alapvető ismeretek elsajátítása mellett fejlődjenek a különböző kompetenciák (térképelemzés, szövegértelmezés), és emellett kialakuljanak a történelmi gondolkodás alapjai.

A **főszöveg** az adott leckében megtanulandó törzssanyagot tartalmazza. A fontosabb ismereteket vastagabb betűvel emeltük ki.

A leckékben található különféle **forráscsoportok** (szövegek, képek, ábrák, térképek) és a hozzájuk kapcsolódó kérdések a tananyag könnyebb megértését segítik elő.

Történészszemmel

Ezek a részek egy-egy problémakör áttekintésével a történelmi gondolkodás kialakítását fejlesztik, feldolgozásuk elősegíti a történelmi folyamatok megértését. A Történészszemmel című tematikus egységek mind a tanórán, vagy akár az otthoni tanulás során az önálló véleményalkotásra is hangsúlyt fektetnek, ezért feldolgozásukat a tankönyvi szöveg, a hozzátartozó források és kérdések együttes elolvasásával és megválaszolásával ajánljuk.

Forráselemzés

A tankönyvben három ilyen jellegű tematikus egység található, amelyek a tananyag jobb megértését, illetve egy-egy témában való elmélyedést szolgálják. A hosszabb források feldolgozása segítheti az események hátterének feltárását, a történelmi megállapítások értelmezését.

Összegzés

Az egyes leckéket lezáró kérdések a lényeg kiemelésében, a történelmi problémák megértésében, valamint az okok és következmények feltárásában segítenek.

A tanuláshoz sok sikert kívánnak:

a tankönyv alkotói

KUTASS A VILÁGHÁLÓN!

Keress

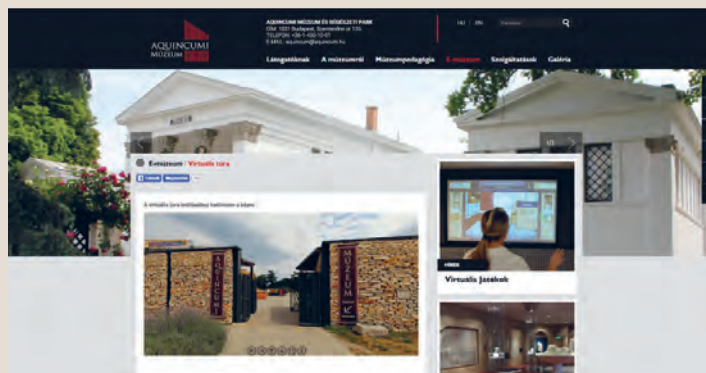

Kutass

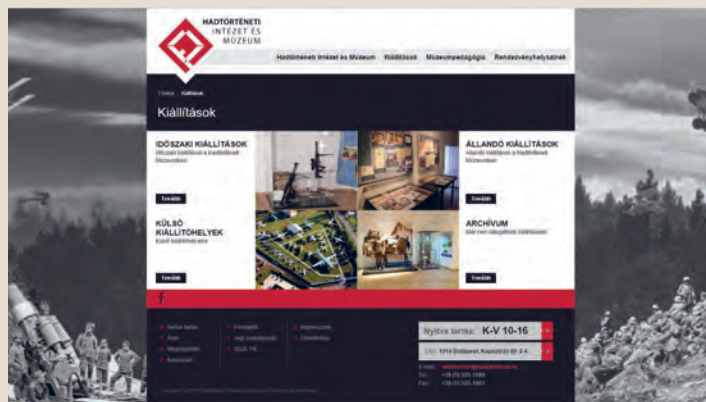

Dolgozz önállóan

Figyelmedbe ajánlott honlapok:

Aquincumi Múzeum
www.aquincum.hu

Hadtörténeti Intézet és Múzeum
www.militaria.hu

Magyar Nemzeti Múzeum
www.mnm.hu

webújság
www.rubicon.hu

KUTASS A VILÁGHÁLÓN!

Keress

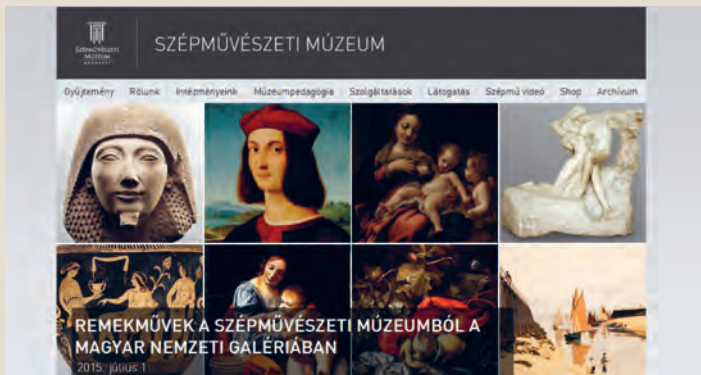

Kutass

Dolgozz önállóan

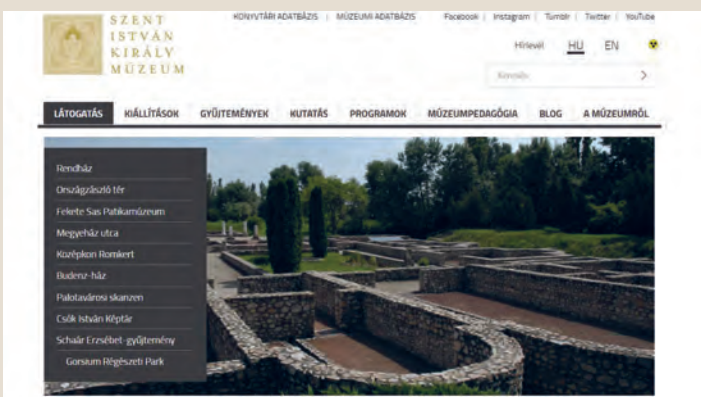
Figyelmedbe ajánlott honlapok:

Szépművészeti Múzeum
www.szepmuveszeti.hu

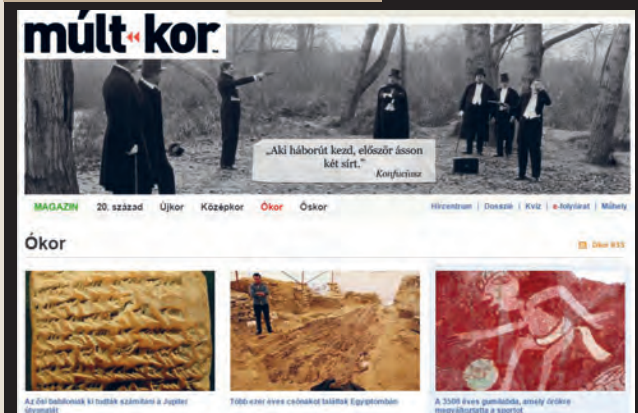

Savaria Múzeum
www.savariamuseum.hu

Szent István Király Múzeum
www.szikm.hu

webújság
mult-kor.hu

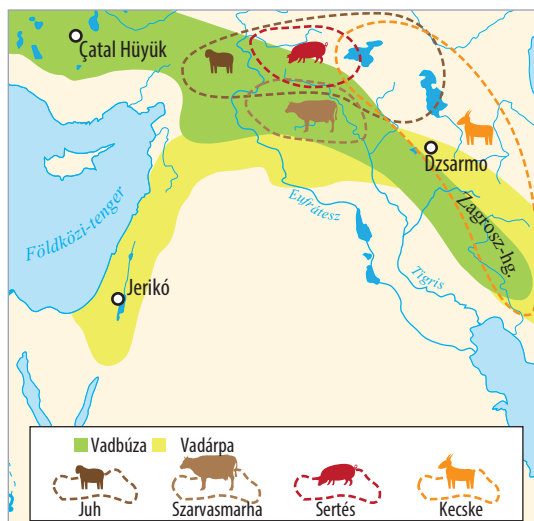
I. CIVILIZÁCIÓ ÉS ÁLLAMSZERVEZET AZ ÓKORBAN

A Forum Romanum napjainkban

1. A Közel-Kelet főbb civilizációi

Az általános iskolában már számos érdekességről tanulhattunk az ókori Kelet „mesés világából”, és bármikor még több információt gyűjthetünk valamelyik ismeretterjesztő csatorna vagy az internet segítségével. Az ókori Kelet azonban nemcsak a bámulatos régészeti emlékeivel, hanem több olyan civilizációs teljesítményével is kiemelkedik, amely modern korunkra is jellemző. Itt alakult ki először hatékony államszervezet és pénzgazdálkodás, illetve a tudományok megjelenése az emberi gondolkodástörténet fejlődését mutatta. Mely ókori keleti civilizációkra emlékszünk?

A „termékeny félhold”

Nézzünk utána, mely mai országok területén feküdt a „termékeny félhold” térsége! Mely nagyobb folyók mentén húzódott az övezet? Miért itt alakult ki az élelemtermelés?

Terület	Fajok száma
Elő-Ázsia, Európa, Észak-Afrika	33
Kelet-Ázsia	6
Afrika a Szaharától délre	4
Amerika	11
Észak-Ausztrália	2

Termeszethető gabonafélék eloszlása területenként

Állapítsuk meg a táblázat adatai alapján, miért a „termékeny félholdon” alakult ki a földművelés!

Nézzünk utána az interneten az általunk nem ismert növényeknek és állatoknak! Mivel magyarázható, hogy a civilizáció első központjai Mezopotámiában, Indiában és Kínában alakultak ki?

Az őskor utolsó szakasza

Milyen változások történtek az életmódban?

Az emberiség történetének milliónyi éves szakaszát **őskornak** nevezzük, amely az ember kialakulásától az **első államok megjelenéséig**, nagyjából **Kr. e. 3000-ig** tartott. A történettudomány mindig a legfejlettebb területeket veszi korszakhatáráként. Míg Mezopotámiában és Egyiptomban már városok, sőt országok és birodalmak is létrejöttek, máshol (például Ausztráliában vagy Dél-Amerika egyes vidékein) a 20. századig fennmaradtak őskori körülmények között élő népek.

Az őskor utolsó évezredeiben az **életmód jelentősen átalakult**, megjelent a **letelepült életmód** és az **élelemtermelés**. Mintegy 10 000 évvel ezelőtt véget ért az utolsó jégkorszak, és az **éghajlat fokozatosan felmelegedett**. Az emberek letelepülhettek a jó halászatot – vagyis az állandóan bőséges élelmet – biztosító területeken. A letelepült életforma kedvezett a **népesség növekedésének** az állandó élelmiszer-ellátás miatt. A vadon talált gabonaféléket elkezdték a település mellett termesztetni, és kiválogatták a jobban termő növényeket. Ezekből nemesítették ki hosszú évszázadok alatt a mai kenyérgabonák (árpa, rozs, búza, Kínában a rizs) őseit.

Az élelemtermelés legkorábbi és egyik legfontosabb központja a „termékeny félhold” volt: a Délnyugat-Ázsia (Elő-Ázsia) felföldjei és sivatagai közé ékelődött, félhold alakú, művelhető terület. A jégkorszak vége felé az éghajlat megváltozásának következtében a vidéket sűrűn borították a különféle nagy magú fűfélék, a mai gabonák ősei. Az élelemtermelés mellett megindult az **állattenyésztés** is. Az állatok háziasításának már 9000 évvel ezelőtt is voltak jelei, de a rendszeres pásztorkodás csak 1000 évvel később kezdődött el. Az első háziasított állat a kutya volt (kb. Kr. e. 12 000), amelyet a juh, macska, kecske, disznó és a szarvasmarha követett (kb. Kr. e. 9000–7000).

Az őskor végén elkezdődött a különféle **rézből készült eszközök** használata, de az általános fémhasználat csak az **ókorban** terjedt el.

Terület	Növény	Állat	Legkorábbi időpont
Elő-Ázsia	búza, borsó, olajbogyó	juh, kecske	Kr. e. 8500
Kína	rizs, köles	disznó	Kr. e. 7500
Közép-Amerika	kukorica, bab, tök	pulyka	Kr. e. 3500
Dél-Amerika	burgonya, manióka	láma, tengerimalac	Kr. e. 3500
Észak-Amerika	napraforgó	–	Kr. e. 2500
Indus-völgy*	szezámfű, padlizsán	zebu	Kr. e. 7000
Egyiptom*	szikomorfa	szamár, macska	Kr. e. 6000
Nyugat-Európa*	mák, zab	–	Kr. e. 6000–3500

*A háziasítás külső hatásra indult meg.

Az ókori Mezopotámia

- Milyen természetföldrajzi tényezők határozták meg a térség fejlődését?
- Melyik volt Mezopotámia két nagy folyója? Mely mai országok területén fekszik Mezopotámia?

Az első államok Mezopotámiában

Milyen folyamatok vezettek az első államok kialakulásához?

Mezopotámia neve görög eredetű, jelentése: 'folyóköz' (*me-zon*: 'között', *potamosz*: 'folyó'). A két folyó, amely Mezopotámiát határolja, a **Tigris** és az **Eufrátesz**.

Mezopotámia azért játszott meghatározó szerepet az emberiség történetében, mert itt alakultak ki először fallal körülvett **városok**, itt jöttek létre **Kr. e. 3000 körül az első államok**, és az **írásrendszert** is ebben az időben alkották meg. Az első fejlett civilizációt a **sumer** nép hozta létre a térségben.

Az Eufrátesz és a Tigris tavaszi áradásai évezredek alatt rendkívül termékeny földdel töltötték fel Mezopotámia síkságait. Az árvizek után a víz egy részét mesterségesen ásott tavakban, csatornában fogták fel, így akkor is öntözni tudták földjeiket, amikor az időjárás szárazra fordult. A csatornák kiásásához és karbantartásához sok-sok ember összefogására volt szükség, illetve olyan szakemberekre is, akik a munkát irányították. Az **öntözéses földművelés** mellett a megtermelt **élelmiszer közös raktározása** teremtette meg a közösségek vezető rétegét és velük együtt az **államot**, amely egy nagyobb terület felett biztosította a politikai hatalmat.

Az itt élő népek meg akarták óvni élelmiszerkészleteiket, ezért **közös raktárakat** hoztak létre. Ilyen raktárak Mezopotámiában az uralkodó palotájában (palotagazdaság), illetve a nagyobb szentélyekben jöttek létre (templomgazdaság).

Az **állam** eleinte egy város és a környező terület lakosságát fogta egységbe, szervezte meg és **irányította gazdasági, politikai és vallási életét**. Mezopotámiában több ilyen állam jött létre. Élükön egy király állt, aki egyben egy szentély főpapja is lehetett. A **raktárban felhalmozott készletek** segítségével ők irányították a külkereskedelmet, vagyis olyan nyersanyagok (fémek, fa, értékes kőzetek stb.) behozatalát többek között a Zagrosz-hegységből, amelyek Mezopotámiában nem voltak hozzáférhetők.

Eufrátesz, a partján datolyaligetekkel

Milyen lehet ott a táj, ahol nem táplálja a folyó vize?

Részlegesen rekonstruált toronytemplom (zikkurat). Mezopotámia folyók feltöltötte talajában nincsen kő, ezért a városfalakat, az épületeket, a toronytemplomokat agyagtéglából építették. A kiégetett téglákat nem habarccsal, hanem bitumennel rögzítették egymáshoz. A főutcaikat égetett téglákkal borították.

Hammurapi törvényoszlopa. Samas napisten, az igazság istene átadja Hammurapinak a pálcát. A 282 paragrafus nem törvényeket, hanem igazságos ítéleteket tartalmaz. Az uralkodó nem a legfőbb törvényhozó, hanem a legfőbb bíró.

Hogyan jelzi a dombormű, hogy melyik alak az isten? Milyen írással írták a törvényeket?

- Gyűjtsük ki a forrásból a társadalmi rétegeket!
- Hogyan tükrözik a törvények a társadalmi rétegek közti különbséget?
- Mely törvények felelnek meg a talió elvének („szemet szemért...”)?
- Mely kifejezések és szabályok utalnak a mezopotámiai gazdaságra? Hogyan?

A papság és a király szervezte meg védelmi célokból a **városfalak** építését. A városi kézművesek felett munkamegosztásban dolgoztak. A mezopotámiai **bronzkorban** egyre fontosabb szerepet játszott a **fém-művesség** (réz- és nemesfém-feldolgozás). A bronzkor arról a fémötvözetéről kapta a nevét, amelyből a legfontosabb eszközöket és fegyvereket készítették. A **bronz rézből és ónból áll**, természetes állapotban nem fordul elő. Ha a rézhez az olvasztás során önt kevernek, az ötvözet sokkal keményebb és tartósabb lesz.

A nyersanyagok importja a **távolsági kereskedelmet** fejlesztette. A technikai találmányok közül az egyik legfontosabb a **kerék** volt, amely megkönnyítette a szállítást és a kereskedelmet. A fémkohászat melléktermékeként jelent meg először az üvegmáz a kerámiatárgyakon, majd az üvegtárgyak készítése.

Az Óbabiloni Birodalom

Milyen törvények szerint éltek a korabeli társadalomban?

Mezopotámia történetét a folytonos **külső támadások** határozták meg. Keleti és északi irányból, a **Zagrosz-hegységből** vad hegyi népek, nyugatról pedig a szíriai síkság nomádjai törtek rá a gazdag Folyókőzre. E támadásokat olykor visszaverték, máskor a támadók beolvadtak a mezopotámiai őslakosságba, de az is előfordult, hogy megkaparintották a Folyókőz feletti uralmat.

A **Kr. e. 18. században Babilon** urának, a nomád ősoktól származó **Hammurapinak** sikerült egyesítenie Mezopotámiát, több országból álló birodalmat teremtve meg. Hammurapi hatalmának alapját a **királyi birtokok** jelentették. Ezek területét egyrészt hódítással, másrészt új csatornák ásásával növelte meg. Fontos vívmány volt a **törvények**, az állam által megfogalmazott, **kötelező szabályrendszerek** írásba foglalása. Az **Óbabiloni Birodalom** törvényeinek büntetési tételei a társadalmi helyzettől függően különböztek. Az egyik leggyakoribb büntetési mód a **talió**: „szemet szemért, fogat fogért”, vagyis az azonos megtorlás elve volt. Ez inkább a nomád népek jogrendjét, mint a mezopotámiai városállamokét tükrözte.

1. Ha egy avélum [szabad ember] gyilkossággal vádol egy másik szabad embert, de nem tudja bebizonyítani, öljék meg a vádlót. [...]
6. Ha egy szabad ember a Templom vagy a Palota tulajdonát ellopta, [...] öljék meg. Azt is öljék meg, aki a lopott holmit átvette tőle. [...]
21. Ha egy szabad ember betör egy házba, öljék meg és temessék el a ház előtt. [...]
53. Ha egy szabad ember hanyagságból nem erősítette meg földje gátját, és a gát átszakadt, a víz pedig elsodorta a gabonát, a szabad ember, akinek átszakadt a gátja, térítse meg az elpusztult gabona értékét.
54. Ha nem tudja megtéríteni, adják el őt magát és javait, és azok osztozzanak a vételáron, akiknek a gabonáját elvitte a víz. [...]
117. Ha egy szabad ember fizetési kötelezettsége fejében feleségét, fiát vagy leányát eladta, vagy adóssági szolgálatra engedte át, három évig dolgozzanak megvásárlójuk vagy hitelező gazdájuk házában, de a negyedik évben engedje őket szabadon.
118. Ha rabszolgát vagy rabnőt engedett át adóssági szolgálatra, s a kereskedő továbbadja vagy eladja őt, a rabszolga vagy rabnő nem követelhető vissza. [...]
195. Ha egy fiú apját megütötte: kezét vágják le.
196. Ha egy szabad ember egy másik szabad ember szemét kiverte, verjék ki az ő szemét is.
197. Ha szabad ember szabad embernek csontját törte, törjék el az ő csontját is.
198. Ha muskénium [félszabad személy] szemét verte ki vagy csontját törte, egy mana ezüstöt fizessen.
199. Ha egy szabad ember rabszolgájának a szemét verte ki vagy csontját törte, a rabszolga árának felét fizesse ki.

(Részletek Hammurapi törvényeiből)

Mezopotámia műveltsége

Milyen mezopotámiai találmányokat és tudományokat használunk ma is?

Az **írás** és a **számolás** tudományát a raktári nyilvántartás szüksége hozta létre. A legelső írásrendszert a sumer nép alkotta meg, amelyet a későbbiekben betelepülő népcsoportok a saját nyelvükre alkalmazva átvettek. Az **írnokiskolákban** tanították meg az alpműveleteket. Mezopotámiában **ékirással** írtak agyagtáblákra, amelyeket, ha meg akarták őrizni az adatokat, gyakran ki is égettek. Ma már több százezer agyagtáblát ismerünk, az írásos emlékek fényt vetnek a **tulajdonviszonyokra**, a **csere** módjaira éppúgy, mint az iskolarendszerre, törvényekre, vallásra és az államok történetére is. Az ékirás- és matematikaoktatás színhelye a templomban lévő „tábla háza” volt. A templomokban és uralkodói palotákban jelentős **könyvtárak** alakultak ki. A könyvtárakban őrzött irodalmi műveken, történeti munkákon kívül fontos szerepet játszottak a tudományos (például matematikai) írások.

Mezopotámiában nem tízes számrendszerrel számoltak, ahogyan mi, hanem vegyesen tízes, tizenkettes, illetve hatvanas számrendszert használtak. Ennek emléke, hogy egy nap 24 óra (2×12), egy óra 60 perc (5×12) és a kör 360° (30×12). Ez a számrendszer a **mezopotámiai kultúra öröksége**.

A papok dolgozták ki csillagászati megfigyeléseik alapján a naptárt, amely az áradás előrejelzésében volt meghatározó. A korban például a Vénusz bolygó mozgását is ki tudták számolni. A csillagképekből jósolni is próbáltak. Ezt ma már nem tartjuk tudománynak, de akkor nagyon is fontos szerepet játszott a papság életében.

A raktári újraelosztástól a pénzgazdálkodásig

Mi jellemezte kezdetben a gazdasági viszonyokat?

A vert pénz a Kr. e. 7. században jelent meg, **Hammurapi korában** még nem ismerték. Kezdetben **súlyra mért ezüstport vagy ezüstdarabokat** használtak, illetve előfordult, hogy az ezüstport lemérve bőrczacskóba töltötték és lepecsételték. Az ilyen „lepecsételt pénzeszacskók” a tisztviselők által ellenőrzött adót tartalmazták.

A **cserét** a földművesek gabonája, az állattenyésztők állatai és a kézművesek szerszámai között vagy közvetlenül oldották meg (egy birkát adtak egy bronzbaltáért, egy zsák búzát egy birkáért stb.), vagy a palota- és templomgazdaságokra jellemző **raktári újraelosztásos módszerrel**. Az újraelosztás azt jelenti, hogy minden termelő (paraszt, pásztor, kézműves) minden (vagy legtöbb) terménye jelentős részét beszolgáltatta a palota vagy a templom raktárába, ahol az írnok felírta egy agyagtáblára a beszolgáltatott mennyiségeket. Ha valaki gabonát vitt be, a raktárkészletből annak értékében kaphatott ruhát, szerszámokat, húst, sajtot, sört, amire szüksége volt. A templom és a palota természetesen előbb levonta a saját működéséhez szükséges összeget (adó). A **közmunkára kötelezett lakosságból** állították fel a hadsereget, amely a külső ellenség ellen is megvédte a palotát és a templomot, de az államon belül is fenntartotta a rendet, behajtotta az adókat. Az ékirásos táblák feljegyzései szerint évszázadokig továbbra is meghatározott súlyú nemesfémeket, elsősorban ezüstöt használtak fizetőeszközként. A **nemesfémekből vert pénz** először a **Kr. e. 7. században** jelent meg, amikor Kis-Ázsiában Kroiszosz lüd király garantált súlyú és értékű ezüsterméket bocsátott ki. A Lüdiát és az egész térséget rövidesen meghódító **Perzsa Birodalom uralkodója, I. Dareiosz** (Kr. e. 522–486) már aranypénzt veretett, és a jól szervezett birodalom tartományaiából befolyó évi adó elérte az 524 tonna ezüstöt.

Sumer agyagtábla

Mire használták az ékirást? Hogyan készültek az ilyen ékirásos feljegyzések?

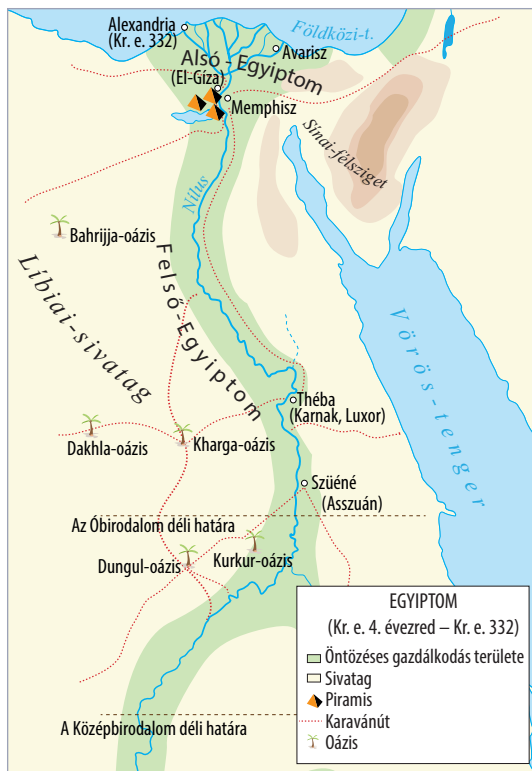
A templomgazdaság működése

Miért alakult ki a raktári újraelosztás? Milyen feladatkört látott el a gazdasági életben? Ha létezett volna vert pénz, szükség lett volna a raktári újraelosztásra?

A pénz funkciói:

- csereeszköz, vagyis mindenki által elfogadott,
- értékmérő eszköz, vagyis alkalmas az árak kifejezésére,
- felhalmozási eszköz, vagyis alkalmas a vagyon megőrzésére.

Beszéljük meg, miért volt szükségszerű a pénzgazdálkodás bevezetése!

Az ókori Egyiptom

Milyen természetföldrajzi tényezők határozták meg Egyiptom gazdálkodását? Állapítsuk meg, milyen politikai részei voltak az országnak! Miért hívják a Nílus torkolatvidékét deltának? Hol található Gíza, ahol a leghíresebb piramisok állnak?

- Kiket alkalmaztak a piramisépítésnél? Mikor zajlottak a nagyobb munkálatok, ha figyelembe vesszük az öntözéses gazdálkodás szakaszait?
- Milyen „gépekre” gondolhatott Hérodotosz?
- Mennyire hitelesek Hérodotosz adatai a lecke szövegével összevetve?

Óbirodalom	Kr. e. 27–22. század
Az óbirodalom idején épültek a piramisok. Az első Dzsoszer lépcsős piramisa, az utolsó pedig II. Pepi piramiskörzete volt. A Kr. e. 22. században összeomlott a központosított királyság. Az egyes kerületek kormányzói önállósították magukat, és háborút viseltek egymás ellen.	
Újbirodalom	Kr. e. 16–11. század
Az Újbirodalom az ókori Egyiptom virágkorának tekinthető, és ebből a korszakból is számos híres épület és szoborkoloszus maradt meg műemlékként az utókornak. Egyiptom ekkor hódításokba kezdett a Közel-Kelet felé.	

Az egyiptomi civilizáció kialakulása

Milyen folyamatok vezettek az állam kialakulásához Egyiptomban?

Észak-Afrikában, a Nílus völgyében a mezopotámiaihoz hasonló folyamatok zajlottak le. A **Nílus** délről északra, a Földközi-tengerbe folyik. A folyásirány miatt hívják az északi részt (a Nílus deltáját) Alsó-, a déli részt pedig Felső-Egyiptomnak. A Nílus árterületét szárazabb területek veszik körül. A kiáradt vizet víztárolókkal tartották vissza, majd az Újbirodalom idején (a Kr. e. 2. évezred közepétől) egy gémeskütszerű eszközzel juttatták el a magasabban fekvő kertekbe. Az árvíz elleni védekezés és az **öntözés, a gátrendszerek kiépítésének megszerzése** Egyiptomban is **elősegítette az állam kialakulását**.

Alsó- és Felső-Egyiptomot a hagyomány szerint egy Ménész nevű fáraó **egyesítette Kr. e. 2950 körül**. Az ő utódai alkották az I. **dinasztiát** (uralkodóházat). Az ország élén az uralkodó állt, akit **fáraónak** neveztek. (A fáraó jelentése: 'nagy ház, vagyis a palota'). Az uralkodó megtestesült istenséggént teljhatalommal rendelkezett. Helyettese, a **vezír** irányította az államszerkezetet. Az országot több kormányzóságra osztották, mindegyik élén egy-egy **kormányzó** állt. A gátakat és csatornákat helyi szinten ellenőrizték, a kormányzók csak kivételes esetben avatkoztak bele ebbe. Az **adókat** hivatalnokok szedték be. A lakosság legnagyobb része a szabad parasztokból és kézművesekből állt, rabszolgát csak a leggazdagabbak tartottak.

A fáraó és Egyiptom hatalmát kifejező gúla alakú, hatalmas sír-építmények, a **piramisok** Egyiptom szimbólumai. A legtöbb piramis az Óbirodalom idején épült. A leghatalmasabbat Hufu – görögösen **Kheopsz** – fáraó építtette. Az építkezésen nem rabszolgák, hanem mesterekből és az áradás idején munkátlan parasztok dolgoztak, akik szállásáról és ellátásáról a fáraó gondoskodott. Vitatják az építők számát, mivel **Hérodotosz görög történetíró** szerint legalább százezer ember vett részt a munkában. Az újabb kutatások szerint Hérodotosz jelentősen eltúlozta számukat; tévedését az magyarázza, hogy több mint kétezer évvel élt Kheopsz után.

Kheopsz uralma idején minden rosszra fordult. Kheopsz minden templomot bezáratott, és az áldozást is megtiltotta. Majd minden egyiptomit arra kényszerített, hogy az ő számára dolgozzék. Egy részüknek azt parancsolta, hogy az Arábiai-hegységből kibányászott kőtömböket vonszolják el egészen a Nílusig, másoknak pedig azt, hogy a folyamhoz szállított köveket vegyék át, s húzzák el egészen az úgynevezett Libüi-hegység [nyugati partra]. Mintegy százezer ember dolgozott mindig úgy, hogy háromhavonként váltották egymást. A munkával sanyargatott nép tíz év alatt készítette el az utat, amelyen a köveket vonszolták, s ez nézetem szerint nem volt kisebb munka, mint egy piramis felépítése. [...] Mindezt vésett alakokkal díszített, csiszolt kőtömbökből építették. Tíz évig tartott tehát az út megépítése, a dombokon végzett munka, amelyeken a piramisok állnak, és a föld alatti kamrák elkészítése, amelyeket Kheopsz saját sírkamráinak szánt a Nílus idevezetett csatornái által körbefogott mesterséges szigeten. Magának a piramisnak az építése húsz évig tartott. [...] Amikor az alap elkészült, rövid fagerendákból készült gépekkel emelték rá a többi követ. A követ először a földről az első lépcsősorra húzták, amikor fent volt, egy másik, az első soron álló gépre tették, s ezzel emelték fel a második sorba. Mert annyi gép volt, ahány lépcsősor. Vagy az is lehet, hogy egyetlen könnyű emelőgépet vittek feljebb sorról sorra, hogy a köveket a helyükre tegye. Azért említem a kétféle módszert, mert mindkettőről hallottam.

(Hérodotosz a piramisépítésről; Kr. e. 5. század)

A monumentális fáraói sírhelyek közül a leghíresebbek a gízai piramisok (Kheopsz, Kheprén és Mükერინosz) voltak

A tudományok megjelenése Egyiptomban

Milyen tudományterületekkel foglalkoztak?

Az egyiptomi írásbeliség szinte egyidős az egyiptomi civilizációval. Az épületek és síremlékek falain található **hieroglifa** (szent véset, egy fogalomjelekből, szótagjelekből és betűkből álló írás) írásjeleket a 19. század elején fejtették meg. A mindennapi életben az írnokok íráshordozó felületként (a vízínövény száraiból készített) **papiruszlapokat** és a belőlük összeillesztett **papirusztekercseket** használták. A bonyolult írást és tudományokat csak kevesen tudták elsajátítani. A későbbiekben a hieroglifa jelek bizonyos értelemben egyszerűsödtek, hogy kéziratos feljegyzések is készülhessenek. Az egyiptomiak számára rendkívül fontos volt a **csillagászat**, mert ennek segítségével igyekeztek minél pontosabban mérni az időt, amely a civil naptár és az ünneprend miatt központi jelentőségű volt. Ez a naptár először számolt **365 napos** évvel.

Az egyiptomiak úgy gondolták, a túlvilági léthez a testet is meg kell őrizni. A sírépítményeken (fáraók esetén piramisokon) túl a **balzsamozás**, a **múmiák** készítése is ezt a célt szolgálta. A bebalzsamozott múmiákat előbb láda, később ember alakú fakoporsóban (a király vagy előkelők esetében pedig még kőszarkofágban is) helyezték örök nyugalomra. A múmiakészítés során az egyiptomi orvosok korábban példátlan **anatómiai ismeretekre tettek szert**, és arra is rájöttek, hogy a szív a vérkeringés központja. Gyógyító tankönyveik már 3600 éve pontos recepteket kínáltak a legkülönbözőbb betegségek gyógyítására.

Nézzünk utána, hány méter a legmagasabb piramis! Keresünk rá az interneten Dzsószér fáraó piramisára! Miben különbözik a gízai piramisoktól? A piramisok építésénél használt kötémbökök átlagos súlya 3 tonna volt. Mekkora a súlya egy személyautónak, egy kisteherautónak és egy kamionnak? Hérodotosz tévedett. Valójában rámpákon vontatták fel a köveket. Miből emelhették a rámpákat, és mi lett velük a piramis elkészülte után?

A rosette-i kő feliratai. Az ókori Egyiptom megismerésében jelentős előrelépés akkor történt, amikor egy francia tudós (J.-F. Champollion) az 1820-as években megfejtette a hieroglif írásjeleket, kimutatva, hogy minden egyes jel külön hangértékkel bír. A képen látható ún. rosette-i kő segítségével sikerült a megfejtés, ugyanis ezen háromféle írásmóddal (ógörög–démotikus–hieroglif) olvasható ugyanaz a szöveg. A rosette-i gránitkövet Napóleon 1799-es hadjárata során találták meg a franciák, ma a British Museumban őrzik.

Nézzünk utána az interneten, hogyan sikerült a francia tudósoknak megfejteni a hieroglif szövegeket!

Összegzés

Történelmi forrás

- Milyen régészeti leletek segítik a kutatók munkáját a múlt feltárásában?
- Miért tekinthető Hammurapi törvényoszlopa elsődleges forrásnak a korabeli társadalmi viszonyok megismerésében?
- Milyen történelmi források segítségével rekonstruálható az ókori Mezopotámia és Egyiptom múltja?

Okok és következmények

- Hogyan hatottak a természetföldrajzi körülmények a térség fejlődésére?
- Készítsünk összefüggésvázlatot az első államok kialakulásának okairól és következményeiről!
- Hasonlítsuk össze Mezopotámia és Egyiptom gazdasági életét, tudományos ismereteit! Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg?
- Mivel magyarázhatók a hasonlóságok?

2. Politika az ókori Hellászban – az athéni demokrácia

Politika, demokrácia – két olyan fogalom, amelyet napjainkban is használunk. Az ókori Hellász város-államaiban kezdtek el a polgárok először közügyekkel foglalkozni, és itt, Athénban alakult ki először demokrácia. Fogalmazzuk meg saját szavainkkal, mit jelent számunkra a demokrácia!

Az ókori Hellász és térsége

Különítsük el az ókori Hellász főbb részeit! Milyen természetföldrajzi, illetve éghajlati viszonyok jellemzik a görög térséget?

A poliszok világa Hellászban

Mi biztosította egy polisz önállóságát?

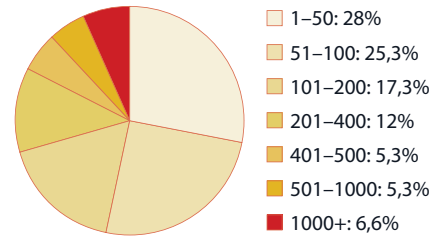
A Balkán-félsziget déli részén és szigetein fekvő ókori **Hellász** területét a Kr. e. I. évezred első évszázadaiban görög törzsek népesítették be. A görög nyelv több eltérő **nyelvjárásra** (ión, aiól, dór) tagozódott. A Kr. e. 6–5. században legalább 700 kisebb-nagyobb **városállam**, vagyis **polisz** létezett. Mindegyik polisznak **saját politikai vezetése, pénzverése** és – a többitől egy-két jelben eltérő – írásrendszere alakult ki. A polisz egy városmágból és a körülötte elterülő vidékből állt. A városok

Hogyan alakultak ki a poliszok? Mi biztosította a városállamok önállóságát?

Polisz neve	Polisz mérete
Spárta	8000 km ²
Athén	2350 km ²
Korinthosz	600 km ²
Délosz	3,6 km ²

Hasonlítsuk össze az egyes poliszok méretét Budapest és Bács-Kiskun megye területével! Mennyire működhetett hasonlóan Spárta és Délosz? Spárta területe nagyobb volt, mint Athéné, de Athénnek sokkal több polgára volt. Vajon mi lehetett ennek az oka?

A poliszok mérete négyzetkilométerben

közepén álló dombot, az **akropoliszt** (görögül akrosz: 'csúcs', polisz: 'városállam') vagy egy erőd, vagy egy szentélykörzet uralta.

A város központját az **agora** jelentette, amely egyszerre volt piac, politikai és vallási központ fontos szentélyekkel. A görög poliszok mérete, polgárainak száma, gazdasági és politikai súlya is jelentősen eltért egymástól.

A görögök számára a **polisz a polgárok közösségét** jelentette. **Polgárjoggal** férfiak, nők és gyerekek is rendelkezhettek, de **politikai jogai** csak a **felnőtt férfi polgároknak** voltak. Bár a **népgyűléseken** minden felnőtt férfi polgár szavazhatott, **hivatalviselési joga** eleinte csak az előkelőknek volt. A poliszok társadalmában jelentős vagyoni különbségek alakultak ki az **arisztokraták** (előkelők) és a **démosz** tagjai (egyszerű polgárok) között. Az arisztokraták a származásukra büszke (a kifejezés jelentése aristoi: 'legjobbak'), előkelő rétegnek számítottak, míg a démosz a nem arisztokrata családból származó **köznépet** jelentette. A hadseregben a legszegényebbeket leszámítva mindegyikük **hoplitaként** (nehézfegyverzetű gyalogosként) harcolt, hiszen mindkét rétegnek volt polgárjoga. A legszegényebbek vagy könnyűfegyverzetű alakulatban (íjászok, parittyások), vagy evezősként szolgáltak. Az arisztokraták néhol kisebb lovasalakulatokat állítottak ki, persze csak akkor, ha képesek voltak a lótarítás drága költségeit finanszírozni.

A poliszok vezetése eltért egymástól. A **királyság** korán letűnt, és kevés történelmi emléket hagyott maga után. Az **arisztokratikus köztársaságokká** átalakuló poliszokban az előkelők kisajátították a hatalmat. Abban különbözött a királyságtól, hogy a **döntéseket valamilyen kollektív testület hozta meg**, a tisztségeket nem örökölték, hanem választással töltötték be. Ugyanakkor számos városállamban a legfőbb hatalomért a vezető családok között elkeseredett vetélkedés folyt. A Kr. e. 6. században több jelentős poliszban is kialakult a zsarnokság rendszere, a **türannisz**, a poliszok 90%-át azonban elkerülte a zsarnokuralom. A **türannosz** minden esetben gazdag arisztokrata volt, aki vetélytársait vagy megölette, vagy elűzte városából.

Figyeljük meg a poliszok méretkülönbségeit! A poliszok hány százaléka volt 100 km²-nél kisebb? Miért lehetett Athénnek és Spártának a legnagyobb befolyása?

A türannoszok – már ahol a hellén városokban egyáltalán volt ilyen – csak a maguk védelmére és családjuk gyarapítására gondoltak, így a lehető legnagyobb biztonságra törekedve kormányozták a várost. Egyetlen nevezetes vállalkozást sem hajtottak végre, legfeljebb szomszédaikkal keveredtek elszigetelt háborúkba [...]. Így Hellász ellen hosszú időn át minden körülmény összeesküdött, hogy valamilyen sikeres, nagy, közös tettet hajtsa végre, az egyes városokból pedig hiányzott a vállalkozó kedv.

(Részlet Thuküdidész: A peloponnészoszi háború című művéből)

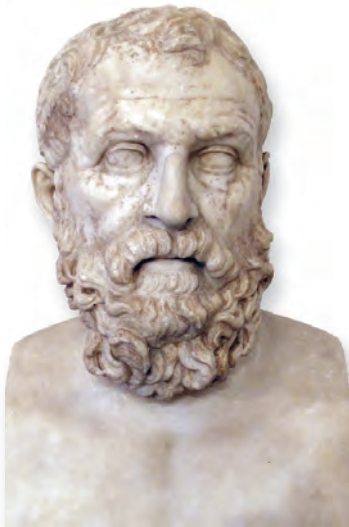
Hogyan értékelte a türannoszok tevékenységét a történetíró? Miért?

Hoplita fegyverzet ábrázolása egy görög vázán. A poliszok haderejét a nehézfegyverzetű gyalogosok, a **hopliták** adták. Csak az lehetett hoplita, aki képes volt megvásárolni a sisakból, pajzsából (görögül: hoplon), mellvértből, kardból és dárdából álló nehézfegyverzetet. A hopliták zárt harci alakzatát **falannak** hívták (egyszerre léptek, mint az igába fogott ökrök, ezért nevezték zeugitésznek, „fogatosnak” azt a társadalmi réteget, amely a hopliták zömét adta).

Nézzük meg a digitális tananyagban a hoplita fegyverzetet, és hasonlítsuk össze a vázafestménnyel!

Szolón
elképzel
portréja

Szolón a hét görög bölcs egyike. Keres-
sük meg lexikonban vagy az interneten,
kik tartoztak a hét bölcs közé! Melyikük-
ről tanultunk már matematikaórán?

Államszervezetük minden egyéb tekintetben is oligarchikus volt, kivált pedig abban, hogy a szegények gyerekeitől, asszonyostól a gazdagoknak szolgáltak. Hatadosoknak nevezték őket. Ezért a bérért művelték meg ugyanis a gazdagok földjét (az egész föld ti. kevesek kezén volt), s ha a bért nem fizették meg, mind magukat, mind gyermekeiket rabszolgaságba lehetett hurcolni; az adósságokért pedig mindnyájuknak személyükkel kellett felelniök egészen Szolón idejéig. Ő volt az első, aki a nép élére állt. A legnehezebb és legkeservebb a tömeg számára az egész államberendezkedésből ez a szolgaság volt; mindamellett a többi miatt is zúgolódtak, mert úgyiszlán mindenből ki voltak rekesztve.

(Részlet Arisztotelész Az athéni állam című munkájából)

- Kik voltak a hatadosok? Mennyire voltak szabadok? Mi bizonyítja, hogy a hatadosok nem voltak rabszolgák?
- Döntsük el a forrás alapján, hogy a hatados elszegényedett kisbirtokos vagy más földjét művelő földműves volt-e!

Az első athéni törvényhozók

Milyen belső problémákat kellett megoldani?

Az Attika-félszigeten fekvő **Athént**, a mitikus hagyomány szerint több kis faluból egyesítette várossá Thészeusz király. Athén azonban a királyság megszűnése után az eleinte tíz, később az egy évre választott **arisztokrata arkhónok** vezetésével lépett be a történelembe. A kilenc arkhón egyikéről nevezték el az évet, egy másik a főbb papi tisztségeket intézte, míg a harmadik a hadsereget vezette. A hat további arkhón a törvényeket felügyelte.

Az arisztokratikus Athénban a gazdagok parcellákra osztott földjeit **félszabad szegényparasztok** művelték, akik a termés egyhatodát beszolgáltatták a földbirtokosoknak. Ha elmaradtak a beszolgáltatással, adósságba sodródtak, és vagy őket, vagy családjukat el lehetett adni rabszolgának (adósrabszolga).

Szolón arkhónként **Kr. e. 594-ben** két célt tűzött ki maga elé: a zúgolódó **szegényparasztokat fel akarta szabadítani** nehéz helyzetükből, és polgárjogban részesíteni őket, valamint el kívánta törölni az **adósrabszolgaságot**. Szolón bevezetett törvényét a nép **teherlerázásnak** nevezte el. A **hatadosokból polgárok** lettek, akik részt vehettek a **népgyűlés** és az újonnan létrehozott **esküdtbíróság** (héliaia) munkájában. Vezető tisztségeket azonban nem tölthettek be. Földet sem osztottak számukra, így napszámosként, kézművesként vagy a hajókon evezősként kereshették meg kenyerüket. A külföldre eladott adósságokat visszavásárolták.

Az arisztokraták azért is fogadták el Szolón döntését, mert nem okozott nagy bevételkiesést számukra a hatadosok felszabadítása, ugyanis a birtokaikon olajfa- és szőlőültetvényeket telepítettek, azokat pedig olcsó bér munkával műveltették. Az olajat és bort exportálták, a gabonát pedig olcsón szerezték be külföldről.

A hivatalviselést Szolón szintén megreformálta. Eddig csak az arisztokrata családok tagjai tölthettek be vezető tisztségeket. Szolón a származás helyett a **vagyont** tette a **hivatalviselés alapjává**. A **vagyoni census** (vagyonbecslés) alapjául az egyévi jövedelem számított. A vagyoni census alapján létrejött vagyoni osztályok a korábban is meglévő **katonai beosztás** nevét örökölték meg.

Társadalmi tagozódás és hadsereg Szolón előtt	Vagyoni osztály Szolón után	A vagyoni osztály elnevezése	A vagyoni osztály szerepe a hadseregben
lovas	500 mérő fölött	500 mérősök	hoplita
lovas	300 mérő fölött	lovagok	hoplita
hoplita	200 mérő fölött	zeugitászok	hoplita
–	200 mérő alatt	thészek	evezős, segédcsoport

A jövedelmet, mivel pénzverés még nem volt, mérőben adták meg (egy mérő kb. 52 liter). A mérővel gabonát, olajat vagy bort mértek. A zeugitászok nem az ökörfogatról, hanem a falanxban betöltött szerepükről kapták nevüket.

Kleiszthenész reformja

Miben különbözött Kleiszthenész és Szolón rendszere?

Athénban a vezető arisztokrata családok hol együttműködtek, hol pedig megpróbálták kiszorítani egymást a hatalomból. A Kr. e. 6. század közepén az egyik nemzetség ötven évig irányította Athént. A **türannisz** (egyeduralom) rendszerét minden esetben a türannosszal (zsarnokkal) szemben álló arisztokrata családok döntötték meg. **Athénban Kleiszthenész családja** a spártaiak segítségével **számolta fel az egyedural-**

mat. Két évvel később, **Kr. e. 508-ban Kleiszthenész** a népre támaszkodva került hatalomra. **Arkhónná választását követően** továbbvitte a reformokat, a **polgárjogot** – a történelemben először – nem az arisztokrata származáshoz vagy a vagyonhoz, hanem **a lakóhelyhez kötötte**. Igaz, a **hivatalviselés jogát ő is az 500 mérőőskre, vagyis a legvagyonosabbakra korlátozta, ami teljes mértékben oligarchikus** ('kevesek uralmát' fenntartó) **vonás volt**.

A kleiszthenészi reform a polgároknak nemcsak a politikai életben, hanem a hadseregben is kijelölte a helyét. A nehézfegyverzetű gyalogosok továbbra is azok közül kerültek ki, akik meg tudták vásárolni a fegyvereket. Minden phülé (amely ekkor már tíz területi egységet jelentett) saját csapatot állított, amelynek az élén az évente választott tíz **sztratégosz** (hadvezér) állt.

Kleiszthenész a legfőbb hatalmat az ötszázak tanácsának (bulé) és a **népgyűlésnek** (ekklészia) a kezébe adta. Az **ötszázak tanácsának** tagjai a népgyűlés elé kerülő kérdésekben döntöttek, és a javaslatot csak akkor bocsátották az ekklészia elé szavazásra, ha az nem volt törvénytelen (törvény-előkészítő testület). A törvények akkor váltak érvényessé, ha a népgyűlés megszavazta őket. Minden polgár részt vehetett a népgyűlés és az **esküdtbíróságok** munkájában. Az esküdtbíróság népbíróságként ítélezett (a 6000 fős testületből 500 fős bíróságokat sorsoltak, tagjai egyénileg szavaztak a vádlott bűnösségéről vagy ártatlanságáról).

A hagyomány tévesen Kleiszthenész nevéhez fűzi a **cserépszavazás**, osztrakizmosz bevezetését. Az intézmény a törött cserépdarabról (osztrakon) kapta a nevet, amelyre a szavazáskor a **polgárok felírták annak a politikusnak a nevét, akitől meg akartak szabadulni**. Ha legalább hatezren szavaztak, a szavazás érvényes volt. Annak kellett tíz évre száműzetésbe vonulnia, akire a legtöbb szavazat esett. Az áldozat megtarthatta a vagyonát, és tíz év után visszatérhetett Athénba.

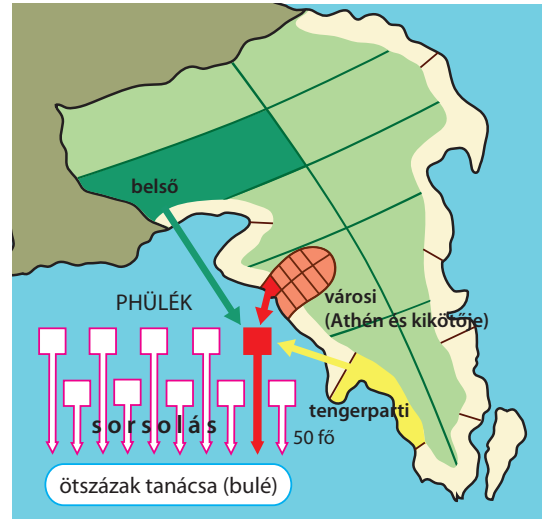
Időszak	A polgárjog alapja	Hivatalviselés
Szólón előtt	Származás (nemzetségek)	Arisztokraták
Szólón reformja	Származás és vagyon (jövedelem)	Vagyoni cenzus
Kleiszthenész	Területi elv	Vagyoni cenzus

Foglaljuk össze a táblázat alapján, milyen változásokat hozott Szólón és Kleiszthenész reformja! Mit nem változtatott meg Kleiszthenész a szólóni rendszerből?

A periklészi Athén

Hogyan működött az athéni néपालom?

A **Perzsa Birodalom** terjeszkedése **elérte a kis-ázsiai görög városokat**, amelyek közül néhány rövidesen fellázadt. Mivel Athén kisebb katonai segítséget küldött számukra, ezzel magára vonta a perzsa király, I. Daireiosz haragját. A kibontakozó **görög-perzsa háborúban** elsősorban a két legnagyobb polisz, Athén és Spárta vette fel a harcot a perzsákkal. A sikeres védekezés után ellentámadás kezdődött, megalakult az Athén vezette **déloszi szövetség**, amely a Kr. e. 448-as békekötésig felszabadította szinte valamennyi kis-ázsiai görög államot. Ebben az időszokban vált **Periklész meghatározó athéni politikussá**. Ősi arisztokrata családból származott, anyai ágon Kleiszthenésszel állt rokonságban. Periklész a többi arisztokrata családdal szemben a **népgyűlésre** támaszkodott. Hagyományos hivatalt sohasem viselt, viszont évente megválasztatta magát **sztratégosznak** (a Kr. e. 5. század közepén). A démosz

Attika felosztása a kleiszthenészi reform idején

Keressük meg a térképen Athént és kikötőjét! Számoljuk meg, összesen hány részre osztották Attikát! Milyen három nagy területi egység különböztethető meg a térképen? Érintkeztek-e egymással az egy phüléhez tartozó területek? Mi lehetett ennek az oka? Kik tölthettek be hivatalt Kleiszthenész reformja után? Miben különbözött reformja a szólónitól? Nevezhetjük-e demokratikusnak azt a rendszert, ahol a polgárok döntő többsége nem viselhet hivatalt?

Mi olyan államformában élünk, amely nem szomszédaink törvényeit veszi mintául, s inkább mi szolgálunk példaképül másoknak, mint hogy mi utánoznánk más népeket. A neve pedig, mivel az uralom nem néhány ember, hanem a többség kezében van, demokrácia. A magánügyekben a törvény mindenkinek egyenlő jogot biztosít, ami pedig a tekintélyt és azt illeti, hogy egyesek miért örvendenek jó híreknek, a megbecsülés nem a közéletben elfoglalt helyzetüktől, hanem az érdemeiktől függ, s ha valaki képes rá, hogy városának valamilyen szolgálatot tegyen, ezt akkor is megteheti, ha szegénysége miatt társadalmi rangja jelentéktelen.

(Részlet Thuküdidész A peloponnészoszi háború című művéből; Periklész beszéde)

- Mit tekintett Periklész a demokrácia alapjának?
- Hasonlítsuk össze ezt az értékelést a következő oldalon lévő forrással! Mi lehet az ellentmondás alapja? Melyik vélemény állhat közelebb az igazsághoz? Foglaljuk össze érveinket!

500 mérősök	Szolón és Kleiszthenész idejében
300 mérősök	Kr. e. 487
200 mérősök	Kr. e. 457
200 mérő alattiak	soha nem tölthettek be hivatalt

A hivatalviselés jogának kibővítése

Periklész portréja

A komédiaszerzők szerint Periklésznek hagymafeje volt, azért viselt állandóan sisakot, hogy ezt ne lássák. Mennyire valószínű, hogy valaki békében a saját városában sisakban járkált? Miért ábrázolja a szobor sisakban a politikust? Milyen tisztséget viselt többször is?

Ami az athéni államrendet illeti, azt ugyan nem helyeslem, hogy az államrendnek ezt a formáját választották, mert ezzel a választásukkal egyúttal azt is választották, hogy a hitványoknak jobban menjen a dolguk, mint az előkelőknek, ezért tehát nem helyeslem. De viszont, hogy – ha már egyszer így határoztak – államrendjüket jól őrzik, és egyébként helyesen járnak el, még ha a többi görögök úgy látják is, hogy hibáznak – ezt ki fogom mutatni.

(Részlet Pszeudo-Xenophón Az athéni állam című munkájából; Kr. e. 5. század vége)

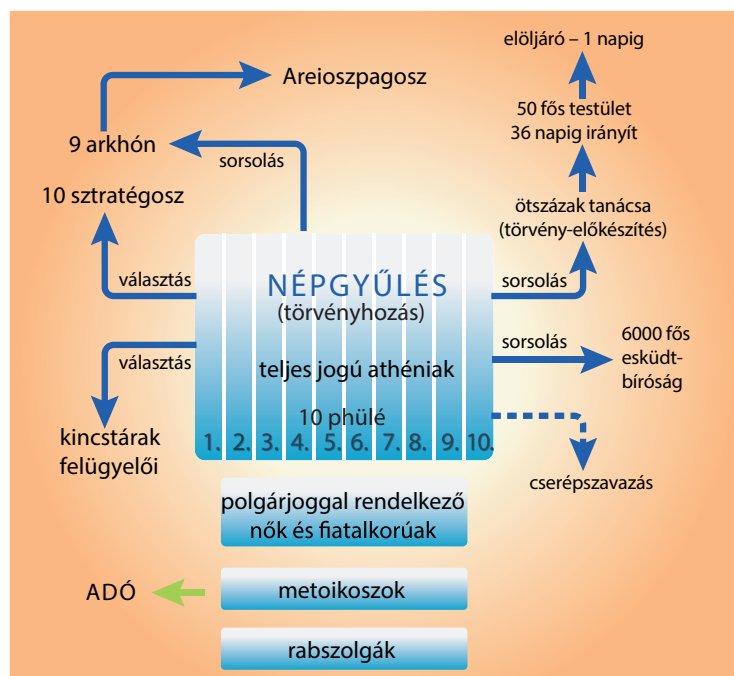
- Kiket nevez a forrás hitványoknak?
- Hogyan értékeli az arisztokrata szerző a demokrácia működését?

Elemezzük az ábra alapján az athéni állam felépítését! Hasonlítsuk össze, miben tért el az állam irányítása Szolón idejéhez képest!

bizalmát azzal nyerte el, hogy az esküdtbíróóságok tagjainak napidíjat fizettetett. Szolón törvénye a legszegényebbeknek is megengedte, hogy részt vegyenek az esküdtbíróóságok és a népgyűlés munkájában. Csak, hogy ezzel a jogukkal nem tudtak élni, ha mindennap dolgozniuk kellett ahhoz, hogy eltartsák családjukat. A napidíj lehetővé tette, hogy ők is bíraskodhassanak. A pénzt Periklész a **déloszi szövetség adóiból** folyósította. Érthető, hogy a démosz ezek után Periklész minden javaslatát lelkesen megszavazta a népgyűlésen. A kiteljesedő **demokrácia** (népuralom) továbbra is **csak a szabad jogállású athéni férfi polgároknak** biztosított politizálási lehetőséget, azaz csak az athéni társadalom 10-15%-át érintette. Az athéni demokrácia tehát nem mai értelemben vett széles körű felhatalmazással bírt, hiszen a szabad jogállású nők, a rabszolgák, illetve a metoikoszok ('együtt lakók', a városban tartósan letelepedett idegenek) nem szólhattak bele a politikai ügyekbe. (A demokrácia kifejezés két görög szó: démosz – 'nép' és kratosz – 'hatalom' összevonásán alapszik.)

A demokráciában a **hivatalokat sorsolással töltötték be**, még az sem számított, hogy a jelölt tud-e írni-olvasni. Igaz, a legszegényebbek előtt még a demokráciában sem nyílt meg a hivatalviselés lehetősége. Így nagyon megnőtt a cenzushoz kötött hivatalok befolyása, amelyeket szavazással töltöttek be, és vizsgálták a jelöltek alkalmasságát. Ilyen volt a **sztratégoszi** és a **kincstárnoki hivatal**. Ezeket csak a **legvagyonosabb réteg** tölthette be. A sztratégosznak értenie kellett a hadvezetéshez, és szüksége volt hadi tapasztalatokra. Az állam védelme érdekében a démosz elfogadta az arisztokraták vezető szerepét a hadseregben.

A **törvényeket** a havonta kétszer-háromszor ülésező **népgyűlés hozta**. A népgyűlésen csak olyan törvényjavaslatot lehetett tárgyalni, amelyet az 500 fős tanács előtte jóváhagyott. A népgyűlésen minden polgár részt vehetett, **szavazati joga** volt, a szavazás **többségi elv** alapján történt, és **minden szavazat egyenlő értékűnek** számított. **Ez minden demokrácia alapja**. Az arisztokraták, annak ellenére, hogy a legfontosabb hivatalokat továbbra is ők töltötték be, nyíltan bírálták a demokráciát. Igaz, ezt meg is teheték, mert a demokrácia biztosította mindenki számára a **szólásszabadságot**.

Az athéni állam Periklész korában

Periklész tekintélyének titka elismert erkölcsi és szellemi fölényében rejtett, továbbá abban, hogy a legteljesebb mértékben megvesztegethetetlennek bizonyult, s bár a tömeget szabadsága korlátozása nélkül kormányozta, nem a tömeg irányította őt, hanem inkább ő a tömeget, s mivel hatalmát nem törvénytelen eszközökkel szerezte, szavaival sosem igyekezett a népnek hízelegni, hanem mivel elég tekintélye volt, olykor indulatosan szembeszállt véleményével. S ha észrevette, hogy polgártársait indokolatlanul ragadja el a vakmerő elbizakodottság, kemény szavaival félelmet ébresztett bennük, ha viszont oktanul csüggedni kezdtek, ismét önbizalmat öntött beléjük. Idejében névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma.

(Részlet Thuküdidész művéből)

- Mi volt a szerző álláspontja Periklészről?
- Hasonlítsuk össze Thuküdidész véleményét a művében szereplő és a tankönyv 17. oldalán olvasható Periklész-beszédrészlettel! Milyen különbséget vehetünk észre?
- Vitassuk meg, mennyire támogatható egy ilyen karakterű politikus! Érveljünk Periklész politikálási módszere mellett, illetve ellene!

Történészszemmel

A cserépszavazás

A cserépszavazás kialakulásáról egyes történeti források említik, hogy Kleiszthenész a törvényt azért hozta, hogy senki se alapíthasson türanniszt saját népszerűségére támaszkodva. A cserépszavazást azonban, amint Arisztotelész írja, első ízben Kr. e. 487-ben alkalmazták, amikor Kleiszthenész már nem élt. Ráadásul az előkeült több mint tízezer szavazócserép alapján úgy tűnik, egyetlen olyan politikust sem üztek el, aki valóban türanniszra akart volna törni. Az igazság az, hogy Kr. e. 487-ben csak Themisztoklésznek, a perzsák felett később győzelmet arató politikusnak volt arra lehetősége, hogy ezt az intézményt bevezesse, akiket pedig elűzött, azok politikai ellenfelei voltak (például Ariszteidész). A cserépszavazás híre nagyobb, mint a jelentősége. Mindössze kilenc politikust üztek így el hetven év alatt. A Kr. e. 417-ben tartott utolsó cserépszavazás bizonyította, hogy a szavazást manipulálni lehetett. A csalások miatt soha többé nem éltek ezzel az eszközzel.

Előregyártott szavazócserép
Themisztoklész nevével

Közel 200 teljesen egyforma szavazócserépet találtak egy athéni kútban. 14 kézírás különíthető el rajtuk, de mindegyikre Themisztoklész nevét írták fel. Fogalmazzuk meg, mire készülhettek Themisztoklész ellenfelei! Vajon megfeleltek-e az athéni törvényeknek az előregyártott szavazatok? Mit jelent a szavazás manipulálása?

A cserépszavazás lefolyása

A szavazás, hogy röviden összefoglaljuk, a következőképpen folyt le. Mindenki vett egy cserépdarabot, ráírta, kit akar a városból eltávolíttatni, és az agorán odavitte egy palánkkal körükerített helyre. Az arkhónok először is megszámlálták a szavazatokat, mert ha kevesebben szavaztak hatezernél, a cserépszavazás nem volt érvényes. Azután a szavazatokat nevek szerint külön-külön csomókba rakták, majd hírnök adta tudtul a népnek, hogy kire esett a legtöbb szavazat, s azt vagyonának megghagyasával tíz évre száműzték.

(Részlet Plutarkhosz Ariszteidész című munkájából)

- Hány szavazatra volt szükség, hogy érvényes legyen a cserépszavazás?
- Ha Athénnek ekkor 30 000 polgára volt, hány százalék volt az érvényességi küszöb?
- A cserépszavazás vajon egy bűn büntetése vagy elővigyázatossági intézkedés?
- Vitassuk meg, mennyire igazságos politikai eszköz a cserépszavazás!

Összegzés

Változás és folytonosság

- Hogyan változott meg Athénban az arisztokratikus uralom a Kr. e. 6. században?
- Hogyan értelmezhető a népuralom, és miben különbözött az arisztokratikus berendezkedéstől?

Okok és következmények

- Miként befolyásolta az arisztokrata családok vetélkedése Athén történelmét?
- Mely intézkedések segítettek a társadalom alsó rétegének helyzetén?
- Vitassuk meg, mennyiben beszélhetünk mai értelemben vett demokráciáról Periklész korában!
- Hogyan értékelhetjük Periklész szerepét a demokrácia működtetésében?

Forráselemzés

A görög–perzsa háborúk

Idézzük fel, mire emlékszünk az általános iskolai tanulmányainkból a görög–perzsa háborúk eseményeiből! Keressük meg a történelmi atlaszunkban a Perzsa Birodalom terjeszkedését ábrázoló térképet! Miért mondhatjuk, hogy ez volt az első „világbirodalom”?

A görög–perzsa háború eseményei

Melyik térségben bontakozott ki először a görög–perzsa szembenállás? Kövessük végig a perzsa támadások útvonalaikat! Milyen eltérések figyelhetők meg?

Kr. e. 490-ben a marathóni csatában a fegyelmezettebb és hazájukat védő athéniai **Miltiadesz**, a nagyszerű hadvezér vezetésével győzelmet arattak a támadók fölött. I. Dareiosz halála után fia, **Xerxész** **Kr. e. 480-ban** szárazon és vízen indította el hatalmas seregét. A **Thermopülai-szorosnál** a spártai **Leónidasz** akarta megállítani a perzsa szárazföldi csapatokat.

A mai becslések szerint a perzsák szárazföldi hadereje megközelítette a kétszázezer főt. Amikor a perzsákat egy áruló Leónidaszék hátába vezette, ő elküldte szövetségeseit, és háromszázmagával hősi halált halt. Leónidasz tettének szimbolikus jelentősége volt, a perzsák számára azonban nem okozott érezhető veszteséget. Amikor a perzsák már Thermopülainál jártak, Themisztoklész **elrendelte Athén kiürítését**. Az általa vezetett görög szövetséges flotta **Szalamisz** és Attika partjai közé húzódott be, és a **vörös tengeri ütközetben** a fürgébb **görög hajók** és a jól képzett tengerészek **győztek** a túlerő fölött.

„Mivel Attikában Marathón volt a lovasság bevetésére legalkalmasabb hely, az áruló Hippiasz, Peiszisztratosz Athénból előzőtt fia, ide vezette őket.

Erre a híre az athéniak is Marathón mezejére siettek. Tíz hadvezér [görögül: 'sztratégosz'] vezette őket. Köztük a tizedik Miltiadész volt, akinek apját, Kimónt, annak idején Peiszisztratosz száműzte Athénból. Ez a Miltiadész volt tehát az athéniak egyik hadvezére.

[...] Az athéni vezérek véleménye megoszlott. Egyesek ellenézték az összecsapást, mert úgy gondolták, hogy kevesebben vannak, semmint hogy megütközhesse a perzsa sereggel. Mások viszont – és közöttük Miltiadész – a csatát sürgették.

[...] Ezután a csatára szavazó sztratégoszok, amint az egy napig tartó parancsnoklás sora rájuk került, átadták Miltiadésznek. Az elfogadta ugyan, de mindaddig nem ütközött meg, amíg az ő parancsnoklásának napja el nem jött.

[...] Amint elrendezkedtek, és az áldozat kedvezőnek mutatkozott, az athéniak a támadási parancs elhangzása után futva rohamozták meg a barbárokat.

[...] Holdtölte után kétezer spártai érkezett Athénba. Anynyira igyekeztek, hogy három nap alatt Attikában termettek. A csatából elkéstek ugyan, de azért látni akarták a perzsákat. Elmentek tehát Marathónba és körülnéztek, majd miután megdicsérték az athéniakat és tettüket, hazatértek.”

(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)

- Milyen politikai következményekkel járt volna Athén számára a perzsa uralom?
- Hogyan irányították az athéni hadsereget? Miért választották a rohamléptekben támadás taktikáját? Nézzünk utána, miért késlekedtek a spártaiak!

„Ezután felkészült rá, hogy Abüdoszba vonuljon, ahol közben felépítették már emberei a hellészpontoszi hidat Európa és Ázsia között.

[...] a földnyelvre két hidat vertek a hídépítők Abüdoszból kiindulva: az egyik – a föníciaiak műve – alfafüből volt, a másik – az egyiptomiaké – büblosznád fonadékából. Abüdosz és a szemben lévő part között hét sztadion a távolság. Éppen elkészült a két híd, amikor egy heves vihar szétrombolta és elsodorta őket.

Mikor Xerxész értesült róla, haragra gerjedt és megparancsolta, hogy mérjenek háromszáz korbácsütést a Hellészpontoszra, és dobjanak egy pár bilincset is a tengerbe. Sőt, azt is hallottam, hogy a bilincsek mellé bélyegzővasakat is adatott, hogy szegénybélyeggel jelölje meg a Hellészpontoszt. Azt is elrendelte, hogy a tengert ostromozó emberek a következő barbár és istentelen szavakat kiabálják: »Te keserű víz! Ezt a büntetést méri rád urad, amiért bántottad őt, holott ő igazán nem ártott neked. De Xerxész királyunk mégiscsak átkel rajtad, akár akarod, akár nem. Méltán nem áldoz neked egyetlen ember fia sem, mert nem vagy más, csak zavaros és sós víz-áradat.« Miután Xerxész így megbüntette a tengert, a hídépítők felügyelőit lefejeztette.”

(Hérodotosz)

- Milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a perzsa seregnek? Kik harcoltak még segéderőként a perzsáknál?
- Milyen uralkodói képet sugall a tenger megbüntetése?

„Xerxész lovas felderítőt küldött, hogy kilesse, hányan vannak a hellének és mit csinálnak. Még Thesszaliában meghalotta ugyanis, hogy csak kis sereg gyűlt össze a lakedaimóniak (spártaiak) és Leónidasz, Héraklész sarja vezérletével. Amikor a lovas odaérkezett és körülnézett, nem látta be az egész sereget, mert azok a hellének, akik az újjáépített és őrséggel megrakott falak mögött voltak, nem látszóttak, így a felderítő csak azokat figyelhette meg, akik kívül voltak, a falakon kívül táboroztak. Történetesen a lakedaimóniak éppen kívül voltak, a perzsa tehát megfigyelte, hogy egyesek testgyakorlatokat végeznek, mások meg a hajukat fésülgetik. Ezen a látványon nagyon elcsodálkozott, aztán megszámlolta, hányan vannak, majd amikor mindent pontosan végignézett, nyugodtan visszalovagolt. Senki nem üldözte, rá sem hederítettek. Visszatérően jelentette Xerxésznek, amit látott.

Xerxész azonban, végighallgatván a felderítőt, nem tudta felfogni, hogy ezek az emberek élet-halál harcra készülődnek, hanem, minthogy viselkedésüket nevetségesnek tartotta, a táborában tartózkodó Démaratoszért, Arisztón fiáért küldött. Amikor megjött, sorban mindenről kifaggatta, mert szeretett volna a végére járni, hogy mit jelent a lakedaimóniak viselkedése. Démaratosz így válaszolt: »Már beszéltem neked ezekről az emberekről korábban, mikor megindultunk Hellasz ellen. Te azonban kinevetted a szavaimat, amikor kifejtettem, hogy mire számíthatunk. Márpedig a legfőbb törekvésem, királyom, hogy az igazságot tárjam föl előtted. Nos, hallgass meg még egyszer. Ezek a férfiak azért jöttek és arra készülődnek, hogy megküzdjenek velünk a szorosban. Az a szokás náluk, hogy mikor veszély fenyegeti az életüket, feldíszítik a fejüket. Tudd hát meg, királyom, hogy ha legyőzöd őket, valamint a Spártában maradt társait, nincs többé nép, amely szembeszállna veled. Most ugyanis a legszebb hellén királyság és legbátrabb férfiak ellen vonulsz.«

[...] A csata egész nap tartott.

Miután a médek csúfos vereséget szenvedtek, visszavonultak, és a király a Hüdarnész vezérlete alatt álló halhatatlanságok szőlőjébe elő, mert az hitte, hogy ezek majd gyorsan elintézik az ellenséget. De összecsapván ezek sem jártak jobban, mint a médek, mivel szűk helyen kellett harcolniuk a hellénekénél rövidebb dárdákkal, és hiába voltak többen, nem tudták kihasználni ezt az előnyüket. A lakedaimóniak példamutatóan harcoltak, nemegyszer ügyesebbnek bizonyultak a harcban tapasztalatlanabb ellenfeleiknél: például hátat fordítottak nekik, és úgy tettek, mintha megfutamodnának, s amikor a barbárok zajjal-diadalordítással üldözőbe vették és már-már utolérték őket, szembefordultak a perzsákkal, és nagy vérfürdőt rendeztek köztük. A spártaiak is elvesztették néhány emberüket. Minthogy a perzsák látták, hogy sehogyan sem tudják elfoglalni a szorost, hiába támadnak akár csapatonként, akár az egész sereggel, visszavonultak.

[...] A király teljesen tanácstalan volt. Ekkor azonban elébe járult egy maliszi ember, Ephialtész, Eurüdemosz fia. Nagy jutalom reményében elárulta a királynak a hegyen át a Thermopüliaihoz vezető gyalogösvényt, és ezzel elveszejtette a hellén védőket.”

(Hérodotosz)

- Foglalkozz össze az ütközet menetét! Milyen taktikát alkalmaztak a spártaiak? Hogyan ábrázolták a spártai katonát? Mi okozta a spártaiak vereségét?

3. A görög civilizáció

Több iskolai tantárgynak is görög neve van. A matematika a mathéma, a tudás szóra vezethető vissza. A fizika a phüszisz (ejtsd: füsziisz), vagyis természet szóból származik. A biosz, vagyis élet, valamint a logosz, a tudomány szavak összetétele a biológia. A mesterséget úgy mondták görögül, hogy tekhné. A tudományokat tekhnénék tekintették, azt mondták, mathématiké tekhné, a matematika tudománya. Az antik görög gondolkodók napjainkig ható szellemi hatását még bőven lehetne folytatni, és ebben a leckében arra teszünk kísérletet, hogy kiemeljünk néhány példát, amely a görög civilizáció rendkívüli gazdagságát tárja fel.

Az ókori görög világ kiterjedése

Mely területekre költöztek a görögök a gyarmatosítás során? Készítsünk listát azokról a mai országokról, ahol voltak görög gyarmatvárosok! Csoportosítsuk a listában az országokat földrészek szerint (Európa, Afrika, Ázsia)! Milyen árukat szállítottak hajón Hellászba, és mit adtak cserébe a görögök?

Így határozott a népgyűlés [ekklészia]: Battosznak és a théraiaknak meg kell alapítaniuk Kúrenét. Küldjék Libüába [Afrikába] Battoszt mint alapítót és királyt, és társaiként hajózzanak vele a théraiak. Azonos és egyenlő feltételek mellett hajózzanak valamennyi háztartásból. Ha a gyarmatosok szilárdan tartják kezükben gyarmatukat, a később Libüába hajózó rokonaik részesüljenek a polgárjogból és a hivatalviselés jogából, és soroljanak ki számukra a gazdátlan földterületből. Ha azonban valaki, akit a polisz kiküldött, nem akar elhajózni, bűnhődjék halállal, és sajátítsák ki a birtokát. Aki befogadja vagy elrejtje őt, akár apa a fiát, akár testvér a testvérét, sújtsa őt is ugyanaz a büntetés, mint azt, aki nem akart elhajózni.

(Kúrené, Kr. e. 600 körül)

Hogyan kezdtek hozzá egy gyarmatváros megalapításához? Théra szigetén Kr. e. 600 körül hosszú szárazság volt. Milyen megoldást talált a thérai polisz a súlyos vízhiányra? Mi történt azzal, aki nem hajtotta végre a polisz törvényét?

A nagy görög gyarmatosítás

Miért létesítettek gyarmatvárosokat?

A **poliszok létrejöttével** egy időben **súlyos feszültség** alakult ki a görög városokban. A lakosság elsősorban földművelésből élt, de a felosztható, megművelhető földek elfogytak. Akiknek nem jutott föld, azok másoknál szolgáltak vagy kézművesként keresték meg kenyerüket. Amikor már túl sokan voltak föld nélkül, háborúkat indítottak a szomszédos poliszok ellen, hogy földet szerezzenek. Ez azonban nem hozott tartós megoldást, mivel a szomszéd közösségeket is érintette a **túlnépesedés**. A görög kereskedők a Kr. e. 8. században már bejárták a Földközi- és a Fekete-tenger medencéjét, és találtak olyan területeket, ahol vagy nem lakott senki, vagy az őslakók nem tanúsítottak komolyabb ellenállást. E területekre **szervezett gyarmatosító csoportokat** küldtek. A **gyarmatvárosokban** minden telepés ugyanakkora házhelyet és ugyanakkora birtokot kapott. **Sorshúzással** döntötték el, melyik parcella kié lesz. Az agorát és a polisz szentélyét közösen építették fel. Az új város védelmében minden polgár részt vett. A polgárok maguk vásárolták meg nehézfegyverzetüket abból a jövedelemből, amelyet a földműveléssel megszereztek. A gyarmatosításban több mint ötven polisz vett részt, és **száznál is több gyarmatvárost alapítottak** a mai Spanyolországtól Egyiptomig, Dél-Franciaországtól Grúzia partjáig.

A gyarmatosítást a polisz közössége szervezte, és ha nagy volt a belső feszültség, a kijelölt telepéseknek kötelező volt kivándorolniuk. A gyarmatvárosok egyenlő birtoknagysága az **anyaváros** démoszát is elgondolkodtatta, és ez hozzájárult a poliszok belső átalakulásához, demokratizálódásához.

A görög anyagi és szellemi kultúra öröksége

Miért tekinthető kulturális fénykornak is Periklész időszaka?

A görög poliszok között Athénnek kulturális és művészeti szempontból is vezető szerep jutott. Az athéni demokrácia – a déloszi szövetségesek adóiból megvalósított – hatalmas építkezései vonzották a művészeket egész Hellászból. A polisz arculata Periklész korszakában megváltozott, befejeződött a város újjáépítése. A **nagyszabású építkezésekkel** még munkát is biztosítottak a városi szegényeknek. Az **Akropoliszon** főleg vallási célzatú épületeket, templomokat emeltek, amelyek közül a leg híresebb a **városvédő Pallasz Athéné** tiszteletére emelt **Parthenón**. A kor legjobb építői, tervezői és szobrászai irányították a munkálatokat.

Az athéni naptár több mint ötven állami és vallási ünnepet ismert, ami nagyjából megegyezik a mi vasárnapjaink számával. Igaz, a nyári mezőgazdasági dologidőben kevesebb, télen viszont több ünnepet ült meg. A legnépszerűbb **Dionüszosz boristen két ünnepe** volt, amelyeken **komédia-, illetve tragédiabemutatókat tartottak**. A Dionüszosz-ünnepekhez hozzátartozott a mértéktelen borfogyasztás, a zene és a tánc is. A városvédő Athéné ünnepén az agoráról az Akropoliszra vonult fel az ünnepi menet, amely az egy éven át szőtt és varrt köpenyt vitte az istennőnek. Athéné szobrát minden évben átöltöztették. A szövésben vagy a menetben részt venni nagy megtiszteltetésnek számított.

Az állam az **irodalmi élet** fellendítését is pártolta, Periklész ingyenessé tette a legszegényebb réteg számára a **színházlátogatást**. Az Akropolisz oldalában kialakított szabadtéri Dionüszosz-színház mintegy 15 ezer néző befogadására volt alkalmas, s ez az időszak egyben az **antik drámák** fénykorává is vált. **Szophoklész és Euripidész** teremtette meg a klasszikus **tragédia műfaját**, míg a csípős politikai **komédia** legjelentősebb mestere Arisztophanész lett.

Az athéni Dionüszosz-színház. A képen annak a kőszínháznak a maradványai láthatók, amelyet a Kr. e. 4. században építettek, és a római korban többször átépítettek. A nézőtér kialakítása akusztikailag ideális volt.

Idézzük fel az irodalomórán tanultakat a görög drámáról és színházról!

Keressük meg a rajzon az agorát és a Parthenont! A Parthenón mellett áll Niké, a Győzelem temploma. Vajon miért? Hogy hívták a dombot, amelyen a Parthenón állt? Milyen szerepet játszott egy poliszban az agora?

Athén rekonstrukciós rajza

Athén napjainkban

Melyik templom áll az Akropoliszon?

II. Philipposz hamvait ez az urna őrizte meg. Az urna felén a makedón napszimbólum látható

Ma melyik ország zászlaján láthatjuk ezt a napszimbólumot?

A poliszvilág válsága

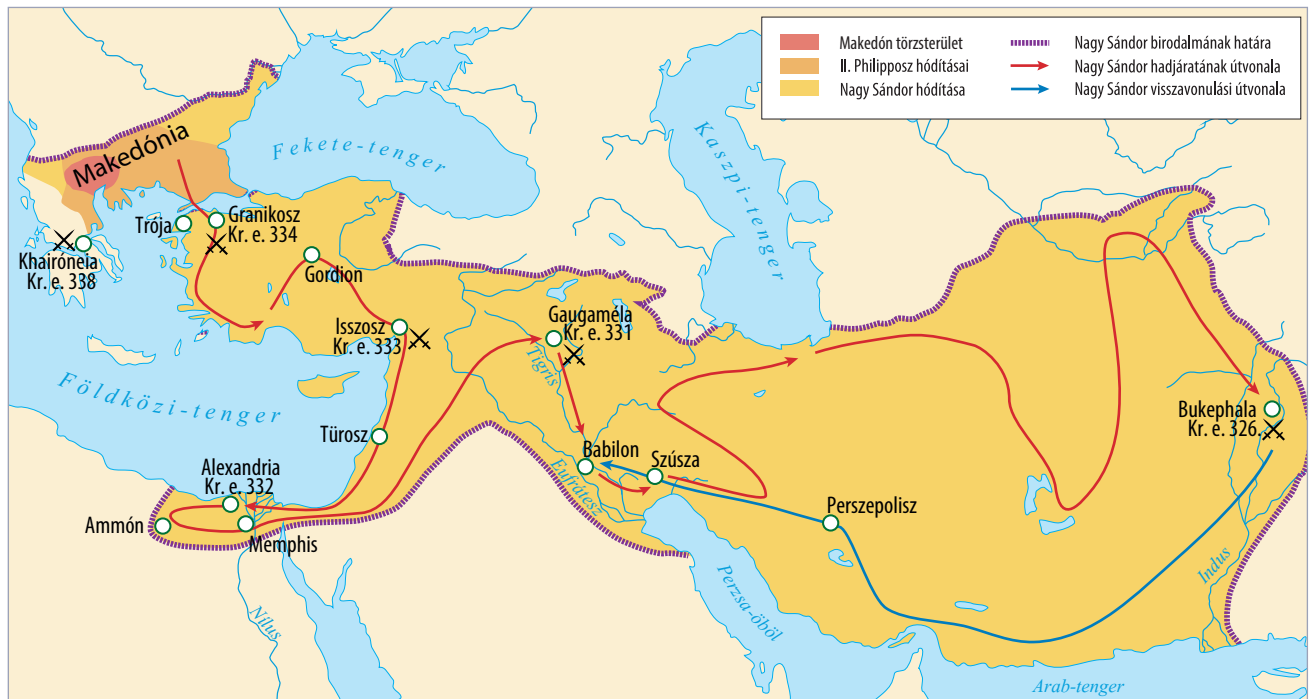
Miért hanyatlott le Athén hatalma?

Athén a **délloszi szövetség** élén valóságos birodalmat hozott létre, amelynek **több mint háromszáz tagállama** volt. Ezt Spárta féltékenyen figyelte. Spárta szövetségesei közt voltak kereskedővárosok, amelyek érdekeit sértette az athéni terjeszkedés. Az ő unszolásukra szánta el magát Spárta a **peloponnészoszi háború** (Kr. e. 431–404) megindítására. Hatalmas véráldozatok után, közel harmincéves háborúban **Spárta kerekedett felül, Athén szövetségi rendszere szétesett.** (A háború első időszakában halt meg Periklész.) A peloponnészoszi háború vége azonban nem hozta el a várva várt békét, sőt a spártaiak lemondtak a perzsák javára a kis-ázsiai görögösről és Ciprusról. A következő évtizedekben nem csökkentek a belháborúk a poliszok között.

Nagy Sándor és a hellenisztikus idők

Hogyan és miért olvadt össze az antik görög és a keleti kultúra?

A mai Görögország északi hegyeiben éltek a **makedónok**, akiknek a nyelve a göröggel állt közeli rokonságban. A Kr. e. 4. század közepén **II. Philipposz** nemcsak a **makedónokat egyesítette erős királyságában**, hanem kihasználta a poliszok belharcait, és rövidesen Hellász egész területének urává vált. Fia, **Alexandrosz** (a későbbi Nagy Sándor) **nevelőjének** a híres görög filozófust, **Arisztotelészt kérte fel.** A trónörökös ezért nemcsak kiváló katona, hanem művelt ember is volt. **Nagy Sándor** (Kr. e. 336–323) trónra lépését követően két évvel seregével megindult a perzsák ellen. A nyolc évig tartó hadjárata során a **makedón seregek elfoglalták az egész Perzsa Birodalmat.**

Nagy Sándor hadjárata

Határozzuk meg a térkép segítségével Nagy Sándor hadjáratainak főbb irányait! Milyen stratégiai célok vezethették a makedón sereget? Gyűjt-sük ki, mely mai országok területére terjedt ki Nagy Sándor birodalma!

Nagy Sándor halála után a fegyverrel egységbe kényszerített, túlságosan hatalmas birodalom darabokra szakadt. Az egyes királyságok élére egykori hadvezérei kerültek. Az **utódállamok** vezető rétege a görögül beszélő makedónokból és görögökből állt, a korszakot ezért nevezik a hellén ('görög') szóból **hellenisztikus kornak** (Kr. e. 323–30).

A **hellenisztikus államok** állandó harcban álltak egymással a vezető szerepért, míg végül egyenként a **római hódítás** áldozatául estek. A **hellenisztikus kultúra** azonban tovább élt, mivel a Római Birodalom keleti tartományai megőrizték görög nyelvüket, a rómaiak pedig eltanulták és Európa többi részének közvetítették a görög kultúrát.

A hellenisztikus kultúra

Mely tudományterületeken értek el jelentős eredményeket az időkorszakban?

A kultúra központjai a **hatalmas könyvtárak** voltak. A „világhódító” Nagy Sándor által alapított **egyiptomi Alexandriában** kettő is működött, a kis-ázsiai Pergamonban és Athénban egy-egy, de minden gümnaszionnak ('tornacsarnok') saját kis könyvtára volt, hogy az ifjak ne csak testüket műveljék. A múzsákról elnevezett **alexandriai Muszeion** – egyfajta állami pénzből működő kutatóközpont – könyvtárában hét-százezer könyvtekercset őriztek. (A Muszeion szóból származik a mai múzeum kifejezés.) A kis-ázsiai **Pergamonban** működő könyvtár a Muszeion riválisává vált, ezért gyakran nem kapott papiruszt Egyiptomból. Új íráshordozó felületet alakítottak ki, a finomra cserzett állatbőrből (kecske, bárány) készült **pergament**, amely ettől kezdve a könyvek legfontosabb anyaga lett a középkor végéig.

A könyvtárakban **tudományos munka** folyt. Összegyűjtötték a régi szerzők műveit, a nehezen értelmezhető részekhez magyarázatokat fűztek, szótárakat, lexikonokat állítottak össze. A **természettudományok** magukba szívták a mezopotámiai matematika és csillagászat, valamint az egyiptomi orvostudomány eredményeit, és korábban elképzelhetetlenül magas színvonalra fejlesztették azokat. A Muszeionban engedélyezték a boncolást, így alapozva meg az **anatómia** tudományát, pontosan leírták az idegrendszer és a vérkeringés működését is. A betegségeket a Keletről átvett gyógyszereken kívül gyógytornával és diétával kúrálták. A kor **matematikáját, geometriáját és fizikáját** Eukleidész és a szürakuszai Arkhimédész mai napig ható felfedezései jellemzik. Megfogalmazódott, hogy a Föld nem mozdulatlan, és nem is a világmindenség középpontja, hanem a Nap körül kering (Arisztarkhosz). A korabeli tudósok gömb alakú Földet képzeltek el, feltérképezték mintegy ezer csillagnak a helyzetét, kiszámították a Hold méretét és a Földtől való távolságát.

Olümpiai játékok

Miben különbözik a mai olimpia az ókoritól?

A poliszok létrejöttével a görögöket a közös nyelv és a közös vallás fűzte össze, a vallási kultusból pedig egy újabb **összekötő kapocs** jött létre, az **olümpiai játékok megrendezése**. A görög vallás sajátos vonása ugyanis, hogy az istenek számára nemcsak áldozatokat mutattak be, hanem **sportversenyeket** is tartottak. A négy legtekintélyesebb versenyjáték közül a legfontosabb a **peloponnészoszi Olümpiában** Zeusz tiszteletére megrendezett verseny volt. A Kr. e. 4. századtól kezdve a görög történetírók az **első ismert olümpiai győztes évétől, Kr. e. 776-tól**

A csillagászok általában azt a gömböt nevezik világmindenségnek, amelynek a központja egybeesik a Föld középpontjával, sugara pedig a Nap és a Föld közötti távolsággal egyenlő. Ilyen kép alakult ki a köztudatban. De a szamoszi Arisztarkhosz könyve bizonyos új hipotéziseket is tartalmaz. Szerinte a világmindenség a fent leírtaknak sokszorosa, a csillagok és a Nap mozdulatlanok, viszont a Föld a Nap körül kering.

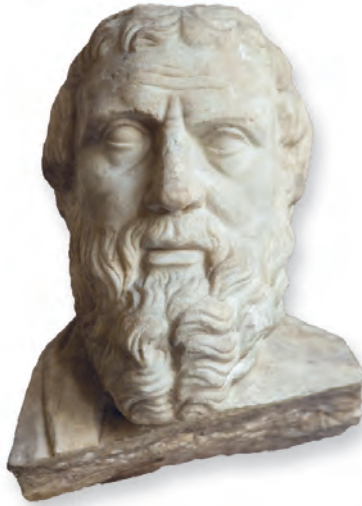
(Arkhimédész: A homokszámlálásról)

Milyen régi elméletet cáfolt Arisztarkhosz és Arkhimédész? Mit fogadunk el ma az általuk javasolt elméletből? Milyen más felfedezés fűződik Arkhimédész nevéhez?

Helyszín	Melyik isten tiszteletére rendezték?	Megtartásának első ismert éve	Miből készült a nyerményként adott koszorú?
Olümpia	Zeusz	Kr. e. 776	olajfa ága
Delphoi	Apollón	Kr. e. 582	babér
Iszthmia	Poszeidón	Kr. e. 581 vagy Kr. e. 570	fenyőgallyak
Nemea	Zeusz	Kr. e. 573	vadzeller

A négy legtekintélyesebb versenyjáték helyszínei

Melyik volt a legősibb sportverseny? Mennyire voltak értékesek a nyermények? Vajon miért küzdöttek a görög sportolók egy vadzellerből készült koszorúért?

Hérodotosz portréja

Hérodotosz írta meg a görög–perzsa háború történetét. Sok szemtanúval beszélt, és bejárta a csaták helyszíneit. A hisztór szó szemtanút jelent, Hérodotosz művét hisztóriának nevezi. Fogalmazzuk meg, miért!

Kroiszosz lüd király jóslatot kért Apollóntól, hogy megtámadja-e a perzsa birodalmat. Azt a választ kapta, ha megtámadja Perzsiát, nagy birodalmat fog megdönteni. Mikor a háború megindult, Kroiszosz vereséget szenvedett, és ellensége, a perzsa Kúrosz kezébe került. Azt kérte legyőzőjétől, hogy felelősségre vonhassa Apollónt hazug jóslatáért. Kúrosz megengedte neki, hogy követeket küldjön Delphoiba. [...]

Kroiszosz, megkapván az engedélyt, lüdeket küldött Delphoiba, és meghagyta nekik, hogy helyezték el bilincseit a templom küszöbén, s kérdezzék meg az istentől, nem restelli-e magát, hogy jóslataival arra biztatta őt: indítson háborút a perzsák ellen, és próbálja megdönteni Kúrosz uralmát. [...]

Mikor a lüdek megérkeztek Delphoiba, és elmondták az üzenetet, a hagyomány szerint a püthia (jósnő) azt felelte, hogy senki sem kerülheti el a rá mért végzetet, még egy isten sem. Ami az adott jóslatot illeti, azért Kroiszosz ok nélkül hibáztatja. Apollón annyit mondott, hogy ha megtámadja a perzsákat, nagy birodalmat fog megdönteni. Ezután, ha helyesen gondolkodik, el kellett volna küldenie követeit, hogy megkérdezzék: ez a birodalom a sajátja-e vagy Kúroszé. Minthogy pedig nem értette meg a választ, és nem tett fel újabb kérdést, csak önmagát okolhatja.

(Részlet Hérodotosz 1. könyvéből)

- Hogyan magyarázta ki tévedését a delphoi püthia?
- Mit tanultunk Kroiszoszról?
- Nézzünk utána az interneten, hogyan zajlott a jóslás Delphoiban!

számították az éveket. A négy nagy sportverseny ciklikusan váltotta egymást. Ezt **olimpiai periódusnak** hívták. A legnagyobb dicsőségnek az számított, ha egy sportoló saját versenyszámát egy periódus alatt mind a négy nagy versenyen megnyerte. A versenyek az idők során sokat változtak, hiszen az első száz évben csak futószámok, öttusa, birkózás és ökölvívás szórakoztatta a nézőket.

A sporteseményekre a poliszok **teljes jogú szabad férfi** versenyzői jelentkeztek, természetesen előselejtezői megmérettetés után. A versenyek időtartama egy napról öt napra nőtt az újabb **versenyszámoknak** köszönhetően. Csak a győztesek számítottak, ők szent olajágból font koszorút kaptak, poliszukban általános megbecsülésnek örvendtek, akár szobrot is emeltek nekik.

A görög történetírás és filozófia fejlődése. A görög embereszmény

Milyen világ- és emberkép alakult ki?

Egy új tudományos műfaj is megszületett ebben az időben: a **történetírás**. **Hérodotosz**, a történetírás atyja Kis-Ázsiából származott, de későbbi műve, *A görög–perzsa háború* Athén és Spárta hősiességének is emléket állított. Hatalmas sikere volt, amikor Periklésznel vendégeskedve részleteket olvasott fel belőle. Hérodotosz nem szerepeltet a művében isteneket. Az események okozója és elszenvetője az ember. A bukás oka, éppúgy, mint a tragédiákban, a **nagyravágyás** (hübrisz), amely az embereket az istenek által kijelölt határok áthágására sarkallja. Xerxész, aki megkorbácsoltatja a viharos tengert, Poszeidónra emelt kezét, így bukása szükségszerű volt, még akkor is, ha Poszeidón meg sem jelenik a könyvben. Hérodotosz gyakran ír le novellisztikus, anekdotaszerű történeteket (például a Kroiszosznak adott, félrevezető jóslatát).

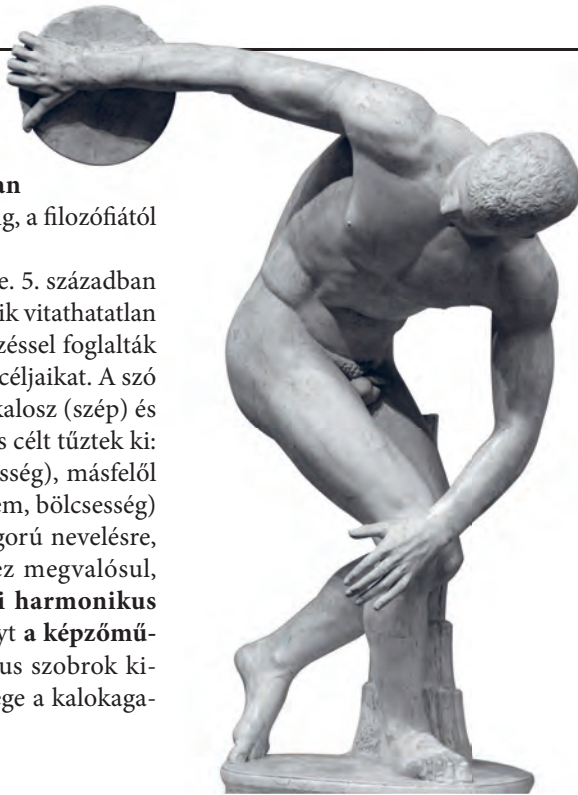
A korai **görög filozófia** (philoszophosz: 'bölcsség kedvelője') a **világ keletkezésének és működésének nem vallási magyarázatát** tűzte ki céljául. A **szofisták vizsgálódásai középpontjában az ember állt**. Pénzért tanították a vitatkozás művészetét, és azt ígérték, tanítványaik a politikai vitában éppúgy győzedelmeskedni fognak, mint a bíróság előtt. Velük szállt szembe a korszak legnagyobb hatású filozófusa, **Szókratész**. A szegényesen öltözködő, különc athéni az arisztokrata ifjak legkedveltebb beszélgetőpartnere volt, de a piacon is gyakran megfordult a mesteremberekkel diskurálva. Szókratész meg volt róla győződve, hogy **az erény tanítható**, és a szofisták vitamódszere káros, mert a rosszról is azt akarja bizonyítani, hogy jó. Szókratész csak szóban tanított, egyetlen gondolatát sem írta le. A filozófust, kritikus hangvétele miatt, perbe fogták és kivégezték (Kr. e. 399).

Szókratész sok tanítványa közül kiemelkedik az athéni **Platón**, aki úgy gondolta, hogy az igazi erények csak egy tökéletes államban tudnak kibontakozni, ezt *Az állam* című utópisztikus művében művében fejtette ki. **Utópiának** (görögül: 'nem létező hely') az elképzelt államok leírását nevezzük. Platón művében három részre osztotta a lakosságot: filozófusokra (ők vezetik az államot), örökre (ők katonáskodnak) és dolgozókra.

Platón az Akadémia nevű athéni ligetben tanított. Az ő tanítványa volt **Arisztotelész**, aki önálló iskolát alapított a Lúkeion nevezetű ligetben. Arisztotelész szembeszállt Platón utópiájával. Összegyűjtötte a létező államok működésére vonatkozó forrásokat, és ennek segítségével írta meg *Politika* című munkáját, amely a **mai politológiai tudományok alapja**. Arisztotelész szerint egy államot háromféle módon lehet vezetni, de mindegyiknek van egy helyes és egy eltorzult módja.

A demokráciát nem kedvelte. A **szolóni vagyoni cenzust** tartotta a leghelyesebb államformának. Filozófiai elképzeléseivel, munkásságában **szinte valamennyi tudományban alapvető műveket írt** a biológiától a poétikáig, a filozófiától a szónoklattanáig.

A klasszikus **görög embereszmény** a Kr. e. 5. században alakult ki, és napjainkig is egyetértés uralkodik vitathatatlan értékeiről. A görögök a **kalokagathia** kifejezéssel foglalták össze tömören embereszményüket, nevelési céljaikat. A szó két görög kifejezés összetételéből jött létre: kalosz (szép) és agathosz (jó). Ennek értelmében tehát kettős célt tűztek ki: egyfelől a testi (erő, szépség, bátorság, ügyesség), másfelől a lelki (képességek kibontakoztatása, fegyelem, bölcsesség) kiválóság elérését, amelynek érdekében szigorú nevelésre, edzésre, tanulásra van szükség. Ha mindez megvalósul, akkor a **fizikai és lelki kiválóság közötti harmonikus egyensúly** jön létre. A görög embereszményt a **képzőművészetekben is megjelenítették**, a klasszikus szobrok kiegyensúlyozott, harmonikus arányai, szépsége a kalokagathiát tükrözték.

Mürön, Kr. e. 5. századi athéni szobrász Diszkoszvető című szobra (római kori márvány-másolat)

A kalokagathia mely elemeit lehet felfedezni a szobron?

Történészszemmel

Az antik görög orvostudomány

Aszklépiosz, a gyógyító isten a mítosz szerint egy másik gyógyító, Apollón fia volt. Aszklépiosz szentélyeiben valóságos kórházak működtek, ahová messziről is eljöttek a gyógyulni vágyók. A valódi orvoslás mellett azonban nagy szerepet játszott a gyógyító álmom. A beteg befeküdt a szentélybe, elaludt, az isten megjelent álmában, és elmondta, hogyan gyógyulhat meg. Ébredése után a szentély papjai segítették az álmom értelmezésében. A távozó betegeknek fizetniük kellett gyógyulásukért. Az ókor leghíresebb orvosa, Hippokratész (Kr. e. 460–377) is Aszklépiosz egyik szentélyében gyógyított. Munkássága újszerű volt; összegyűjtötte a különféle betegségek kórisméjét a tünetek megjelenésétől a felgyógyulásig. Emellett foglalkozott a gyógyítás erkölcsi kérdéseivel is. Tanítványai folytatták a megkezdett munkáját, de sajnos a leírások többsége a történelem során megsemmisült.

- Gyűjtsük össze, mi az orvos feladata Hippokratész szerint!
- Milyen etikai szabályok vonatkoznak az orvosokra?
- Hogyan tekintett a különböző társadalmi rétegekre az eskü írója?

Esküszöm Apollónra, a gyógyító istenre, és Aszklépioszra és Hügieiára és Panakeiára és az összes istenekre és istennőkre, tanúkul híva fel őket, hogy meg fogom tartani képességem és szándékom szerint a következő esküt és írott kötelezvényt: Azt, aki engem erre a mesterségre megtanított, úgy fogom tekinteni, mint saját szüleimet, és megosztom vele vagyonomat, s ha rászorul, visszafizetem majd, amivel neki tartozom.

Orvosi rendelkezéseimet képességem és szándékom szerint a betegek hasznára fogom elvégezni, nem pedig ártalmára és kárára. Halált okozó szert nem fogok senkinek kiszolgáltatni.

És ahány házba csak belépek, a betegek hasznára fogok belépni, távoltartva magamat minden egyéb szándékos és kárt okozó jogtalanságtól, [...] mind szabadokkal és rabszolgákkal szemben. És ha olyat látok vagy hallok az orvosi kezelés közben, vagy akár a therápia körén kívül az ember életében, amit nem szabad kifecsegni, azt el fogom hallgatni, abban a véleményben, hogy az efféle dolgokat szent titkok módjára kell megőrizni.

Ha ezt az esküt megtartom, és nem töröm meg, akkor élvezzem létemet és mesterségemet úgy, hogy az összes embereknél örök időkre becsületem legyen, de ha áthágom, és hamisan esküszöm, mindennek az ellenkezője történjék.

(Hippokratész esküje)

Összegzés

Történelmi forrás

- Milyen történetírói elvek mutathatók ki Hérodotosznál?
- Milyen szellemi és anyagi emlékei maradtak fenn a görög civilizációnak?

Történelmi jelentőség

- Hogyan és miért kapcsolódtak össze a sportrendezvények a vallási ceremóniákkal?
- Milyen bölcséleti témákat foglalmaztak meg a görög filozófusok?

4. Politika az ókori Rómában

Róma, amely kezdetben csak egy kis városállam volt, évszázadokkal később három kontinensre kiterjedő birodalmat hozott létre. A Római Birodalom évszázadokon át fennmaradt. Milyen jellegű politikai intézményhálózat állt e kimagasló teljesítmény mögött?

A korai Itália

Hasonlítsuk össze a térkép alapján Itália földrajzi elhelyezkedését a görög térségével! Milyen hasonlóságok, illetve különbségek figyelhetők meg? Mely kultúrák hatottak a korai római történelemre? Kiknek a befolyása érvényesült Dél-Itáliában és Szicíliában?

Romulus, Remus és az anyafarkas. A két kisgyerek későbbi kiegészítés

Róma alapítása

Mely népek kultúrája hatott kezdetben Rómára?

A Földközi-tengerbe nyúló Appennini-félsziget lakossága a római hódítás előtt sok kis népből állt, és ezeknek csak az egyike volt a **latin**. Itália lakóinak legnagyobb része közeli nyelvrokonságban állt a latin nyelvet beszélő rómaiakkal, míg **Dél-Itáliában** a Kr. e. 8. századtól kezdve erős **görög gyarmatvárosok** virágoztak. Az itáliai népek valamilyen a görögöktől tanulták el a **betűírást**. Az egyik ilyen, jelentős kultúrát létrehozó nép az **etruszk** volt. Az etruszkok Észak-Itáliában éltek, városaik délen elérték Rómát, sőt hosszabb ideig Rómában is ők uralkodtak. Róma sok mindent az etruszkoktól tanult el (például a gladiátorjátékokat, a madár- és béljóslást).

Romulus és Remus mítosza szerint jóslat döntötte el, melyikük alapítsa a várost. A vesztés Remus kigúnyolta a városfal építését, ezért Romulus (vagy egy társa) megölte őt. A hagyomány szerint **Rómát Kr. e. 753-ban alapították**, a rómaiak a saját időszámításukat ettől az évtől számolták. Ma úgy látjuk, hogy Róma fokozatosan olvadt össze kisebb falvakból. A **Tiberis** partján lakó latin és a hozzájuk közel álló szabin nyelvet beszélő törzsek a Kr. e. 10–8. században telepedtek meg a folyóparti dombokon.

Etruszk májmodell, a máj egyes részeinek a jóslásban való felhasználását rögzítő feliratokkal

Az áldozati birka máját megvizsgálták a jóspapok, és abból következtettek arra, mit hoz a jövő. Ha az előjel kedvezőtlen volt, csatát sem kezdtek. Milyen más jóstehnikákról hallottunk?

A legkorábbi falut a **Palatinus-dombon** találták meg a régészek. Az első városias épületek csak a Kr. e. 6. században épültek fel. A mesés hagyomány **hét dombot** és **hét királyt** tulajdonít Rómának. A hagyomány szerint Romulus alapította meg Róma intézményeit, így a kezdetben száztagú vének tanácsát, a **senatust** (a latin senex szó jelentése: 'vén'). Az utolsó három király etruszk származású volt, ami az etruszkok térnyerését is mutatta. (Az etruszkok a Kr. e. 6. században nemcsak Róma fölött uralkodtak, hanem a Rómától délre lévő területek is befolyásuk alá kerültek.) Az utolsó római királyt Kr. e. 510-ben egy lázadás kergette el trónjáról.

A köztársaság kialakulása

Miben tért el Róma államberendezkedése az athénitől?

Az utolsó király elűzése után a rómaiak **kikiáltották a köztársaságot** (res publica; ejtsd: rész publika). A törvényeket a **népgyűlés** hozta a 300 tagú **senatus** (szenátus) felügyeletével. A senatus volt a Rómát a mindennapokban irányító intézmény. Nagy tekintéllyel rendelkezett, a testületben kezdetben a patrícius nemzetségek vettek részt. Az államot két, évente választott **consul** (konzul) irányította. Azért kettő, mert így még egy évre sem kerülhetett egyetlen ember kezébe a legfőbb hatalom. A hatalommegosztáson túl a két consul ellenőrizte is egymás munkáját, mindkettőjüket pedig a senatus. A consulokat a népgyűlés választotta a **patríciusok** (előkelők) közül. Katonai veszélyhelyzetben hat hónapra egy **dictatort** (diktátor) választottak, aki akkora hatalommal rendelkezett, mint a két consul együtt, igaz, csak fél évig. A nem előkelők, a **plebejusok** (vagyis a **plebs**; ejtsd: plebsz; a nép tagjai) nem tölthettek be politikai tisztségeket, így nem szólhattak bele kezdetben az állam ügyeibe. Néhány évvel később a plebejusok egységes fellépésének következtében a patríciusok engedélyezték két (később tíz) **néptribunus** működését. A néptribunusok **személye szent és sérthetetlen** volt, vagyis hivatali idejük alatt nem lehetett őket vád alá helyezni, le tartóztatni vagy megbüntetni. A katonai és külpolitikai kérdéseket leszámítva megakadályozhatták a patríciusok döntéseit. Ezt **vétójognak** hívták (a latin veto szó jelentése: 'megtiltom').

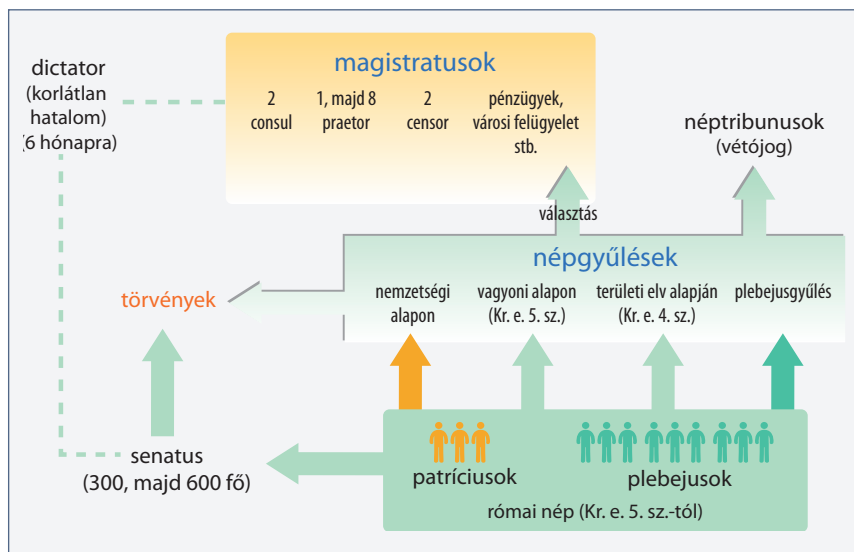
Romulus, Remus és az anyafarkas egy római érmén

Idézzük fel, melyik jelenetet ábrázolja az érme Róma alapításának történetéből!

A közismert rövidítés, az S. P. Q. R. = Senatus PopulusQue Romanus: 'a senatus és a római nép'

Milyen eszmeiséget fejez ki az S. P. Q. R. rövidítés? Miért szerepelhet ez a rövidítés egy mai római tűzcsapon?

A köztársasági Róma politikai berendezkedése

Kik irányították Rómát, illetve melyik testületnek volt nagyobb befolyása a politikára? Milyen fontos joggal rendelkeztek a néptribunusok? Hogyan szerveződtek a népgyűlések?

A census alapján vagyoni osztályokat és centuriákat szervezett, és megalkotta ezt a háborúban és békében egyaránt kitűnő rendet. Azokból, akiknek a vagyona 100 000 asra [as: rézből készült római fizetőeszköz] vagy annál is többre rúgott, 80 centuriát szerveztek, 40-et az idősebbekből, negyvenet az ifjakból – együttesen első osztály volt a nevük –, az idősek feladata, hogy készen álljanak a város védelmére, a fiataloké, hogy külháborút viseljenek. Előírással fegyverzetük, mely testük védelmére szolgált, a következő volt: bőrsíkok, kerek pajzs, lábszárvédő, mellvért – mindez bronzból. Támadó fegyverük a lándzsa és a kard. [...] A második osztály a 100 000 és 75 000 as között mozgó vagyron birtokosaiból állott. Ezekből – öregekből és fiatalokból egyaránt – összesen 20 centuriát írtak össze. Kerek pajzs helyett bőrpajzsot viseltek, mellvért kivételével azonos fegyvereik voltak az előbbiekkal. A harmadik osztály számára 50 000 as vagyont állapított meg. Ugyanannyi volt itt is a centuriák száma, ugyanolyan a kor szerinti megoszlás. A fegyverzetet sem változtatott, csak a lábszárvédő maradt el. A negyedik osztály vagyona 25 000 as, a centuriák száma ugyanannyi, mint az előző osztályban. A fegyverzet megváltozik, nem maradt más, csak a lándzsa meg a hajítódárda. Az ötödik osztály létszáma nagyobb a többinél. Harminc centuriát szerveznek belőlük. Ezek paritványokat és hajításra alkalmas köveket hordanak maguknál. Hozzájuk tartoznak még a kürtösök és trombitások, akiket két centuriába osztottak be. Ennek az osztálynak a vagyonát 11 000 asban állapították meg. A lakosság hátralevő része ennél is kevesebb vagyonnal rendelkezett. Ezekből egy centuriát alakítottak, és felmentették őket a katonai szolgálat alól. Miután Servius a gyalogságot ilyen módon fölfegyverezte és fölosztotta, az állam előkelőiből 12 lovas centuriát sorozott be. Ezenkívül a Romulus alakította három lovas centuria helyett még hatot szervezett.

(Titus Livius: A római nép története. 1, 42.)

Értelmezzük a forrást a táblázat segítségével! Milyen célt szolgált a társadalom vagyoni felosztása? Hogyan mutatkozott meg az eltérő vagyoni helyzet a katonai felszereltségben?

Centuriánkénti szavazás a népgyűlésen

A választások során milyen szerepet játszhatott az, hogy a két leggazdagabb réteg együtt több szavazattal rendelkezett, mint az összes többi együtvéve? Mennyire demokratikus egy ilyen népgyűlés működése? Vitassuk meg, mi a különbség köztársasági Róma és az athéni demokrácia között!

Népgyűlések Rómában

Miben hasonlított, illetve tért el Róma politikai berendezkedése az athénitől?

A köztársaság első évszázadaiban a **plebejusok számos eredményt értek el** az egyenjogúsítási küzdelem során, amit a XII táblás törvények rögzítettek. Egy idő után még a **politikai tisztségek** is sorra megnyíltak előttük.

Kr. e. 451	Írásba foglalják a törvényeket. Ezeket tizenkét táblára írták föl, ezért nevezték el XII táblás törvényeknek.
Kr. e. 445	Engedélyezik a patríciusok és plebejusok közötti házasságkötést.
Kr. e. 443	A polgárok vagyoni osztályba sorolását egy új tisztségviselő, a censor végzi el.
Kr. e. 367	Az egyik consulnak plebejusnak kell lennie. Ugyanebben az évben egy földtörvény maximálja az állami közföldről bérelhető birtok nagyságát.
Kr. e. 326	Az adósrabszolgaság eltörlése.
Kr. e. 300	Az összes papi tisztség megnyílik a plebejusok előtt.
Kr. e. 287	A területi körzeteken alapuló népgyűlés határozatai a senatus jóváhagyása nélkül is törvényerőre emelkednek.

A plebejusok egyenjogúsításának főbb lépései

Rómában is megtörtént a **polgárok vagyon szerinti beosztása**, azaz a vagyoni census bevezetése. Eszerint a szabad polgárokat centuriákba sorolták, a centuria ('százás') egyszerre politikai és katonai szervezeti egységet jelentett. A plebejusokat öt vagyoni osztályba sorolták, és azokat eltérő számú centuriába osztották. A patríciusok 18, ún. osztályok feletti centuriába kerültek. A centuria a hadsereg alapját is biztosította, minden centuria meghatározott számú katonát küldött (kezdetben száz, később nyolcvan) a hadseregbe. A **centuriánkénti népgyűlésen** és a választásokon már minden polgár részt vehetett saját centuriáján belül. **A szavazás centuriánként zajlott**, méghozzá „felülről lefelé”. Ez azt jelentette, hogy először a vagyonosabbak szavaztak, és utána a szegényebbek, végül pedig a lakosság jó részét kitevő vagyontalanok. Az egyes polgárok szavazata ugyan egyenlő volt, de szavazatukat centuriánként összesítették, és centuriájuk végül csak egy igen vagy nem szavazatot képviselt, attól függően, hogy melyik válasz került a centurián belül többségbe. A patríciusok 18 és az első osztály 80 szavazata már önmagában több volt, mint az alatta lévőké. Minthogy ez a 98 centuria valójában a teljes polgárságnak csak töredékét képviselte, **a választás egyáltalán nem a polgárok többségének akaratát tükrözte**. A későbbiekben kialakult a **területi alapon szervezett népgyűlés** is, amelynek – lakóhelyük alapján – mind a patríciusok, mind pedig a plebejusok tagjai voltak. Ezen döntöttek az alacsonyabb tisztségek sorsáról.

	Osztály	Census	Centuria	
Osztály fölött	patríciusok	100 000 as	18 centuria	98
Osztályok	1. osztály	100 000 as	80 centuria	95
	2. osztály	75 000 as	20 centuria	
	3. osztály	50 000 as	20 centuria	
	4. osztály	25 000 as	20 centuria	
	5. osztály	11 000 as	30 centuria	
Osztály alatt	kézműves	nincs	2	1
	kürtös	nincs	2	
	proletárok	nincs	1	
Összesen				193

Hódító Róma

Kövessük nyomon az atlaszunkban, milyen lépésekben terjesztette ki Róma az uralmát a Földközi-tenger térségében!

A köztársaság korai időszakában Róma legyőzte a környező itáliai népeket, majd az etruszok városai is egymás után uralma alá kerültek. Utolsóként a **dél-itáliai görög gyarmatvárosokat** hódította meg. Miután **egész Itáliát megszerezte**, Róma elhúzódozó háborúba bonyolódott az észak-afrikai **Karthágóval**. Ennek során voltak évek, amikor Róma igen nehéz időszakot élt át, főleg akkor, amikor a hispániai karthágói fennhatóságú területekről támadó **Hannibál hadaival** a Pireneusokon és az **Alpokon átkelve** Itáliában vette fel vele szemben a harcot. A háborút végül Róma nyerte meg, és a Kr. e. 2. század elejére Róma a nyugati Mediterraneum (a Földközi-tenger medencéje) ura lett.

Hajóhadával senki sem szállhatott szembe. A következő évtizedekben kiterjesztette uralmát a Földközi-tenger keleti medencéjét birtokló **hellenisztikus államokra**. A háborúk során a görög poliszok ellenállását is megtörték, és Korinthoszt ugyanabban az évben rombolták földig, mint Karthágót (Kr. e. 146). A kiépülő Római Birodalom jól szervezett provinciahálózattal rendelkezett. **Provinciának** Róma **Itálián kívül szerzett tartományait** nevezzük, amelyek egy római **helytartó** (volt consul vagy volt praetor) irányítása alatt álltak, és **adót fizettek Rómának**.

Julius Caesar útja az egyeduralomhoz

Hogyan tört Caesar az egyeduralomra?

A győztes hadvezérek vagyona rendkívüli mértékben gyarapodott. A szenátusi arisztokrácia, vagyis a **szenátori rend** a római társadalmon belül igen kis létszámú volt: mindössze 300 férfi és a családjuk. A szenátorok minimális vagyoni cenzusa 4,5 tonna ezüstnek felelt meg. A hannibáli háborúk után a legfőbb hatalmat (vagyis a consuli tisztségeket) közülük is csak mindössze 25 család tagjai töltötték be. A patríciusoknak és plebejusoknak ezt a legbefolyásosabb rétegét nevezték **nobilitásnak**. Időközben a római hadsereg még ütőképesebbé vált, a besorozott paraszti haderő helyett **zsoldoshadseregge szerveztek át**. A katonák **zsoldot** kaptak, részesedést a **zsákmányból**, valamint 16 év szolgálat után **birtokot**. A jól kiképzett, egységes fegyverzettel ellátott **légiók** megeremtettkék annak a lehetőségét, hogy a Római Birodalom további terjeszkedésbe kezdjen. A katonák tudták, hogy csak sikereikkel érhetnek el nagyobb gazdagságot, a sikerekre viszont vezérük vezette őket. A hadsereg egyre kevésbé az államot szolgálta, sokkal inkább vezérét, így akár saját állama ellen is hajlandó lett harcba vonulni.

A korszakban egyre több hatalomvágyó hadvezér-politikus lépett fel, közülük **Caius Julius Caesarnak** a tevékenysége volt elsősorban a meghatározó. Az ősi családból származó feltörekvő politikus Kr. e. 60-ban titkos szövetséget kötött politikai vetélytársaival, Pompeiusszal és Crassusszal a senatus ellen. Ezt a szövetséget az utókor **első triumvirátusnak** nevezte el (tres: 'három', vir: 'férfi'). Pompeius és Crassus Róma leggazdagabb politikusai voltak, de a senatusban sokan háttérbe akarták szorítani őket. A következő évben Caesar **consul** lett, és szövetségeseinek kedvező törvényeket terjesztett be, majd proconsulként **Gallia elfoglalására** törekedett. Évekig tartó harcok során megtörte a gall törzsek ellenállását, kiterjesztette a birodalom határait, sőt légióival még Britanniába is átkelt.

Időközben Crassus életét vesztette egy ütközetben (Kr. e. 53). **Pompeius féltékeny lett Caesar galliai és britanniai sikereire**, és a senatus szövetségét kereste, hogy megakadályozza Caesar újraválasztási szándékát

Caesar quaestorként Hispaniát kapta tartományul (Kr. e. 68). Mikor itt körbejárta a tartományi székhelyeket, és ennek során Gadesbe érkezett, amint megpillantotta Hercules temploma mellett Nagy Sándor szobrát, feljajdult, és valósággal megundorodott saját tétlenségétől, hogy még semmi nevezetes tettet nem vitt véghez, holott Nagy Sándor az ő korában már az egész földkerekséget leigázta. Ezért nyomban kikövetelte felmentését, hogy a Városban [Rómában] minél előbb megragadhassa a kínálkozó lehetőséget valami nagyszabású tett végrehajtására.

[...]

A tulajdonjogot sem hadvezérként, sem polgári tisztségviselőként nem tartotta tiszteletben. Néhány fennmaradt emlékirat tanúsítja, hogy hispaniai proconsulása idején a szövetségesektől kol-dulta össze a pénzt adósságainak törlesztésére, egyes lusitaniai városokat pedig ellenség módjára fosztott ki, jóllehet azok vonakodás nélkül teljesítették az utasításait, és kapuikat is megnyitották előtte. Galliában kirabolta az istenek fogadalmi ajándékokkal teli szentélyeit és templomait, s a városokat is inkább a zsákmány kedvéért, semmint megtorlásul pusztította el. Így aztán dúskált az aranyban, amit aztán piacra dobott, és kisebb tételekben eladogatta Itália-szerte és a provinciákban.

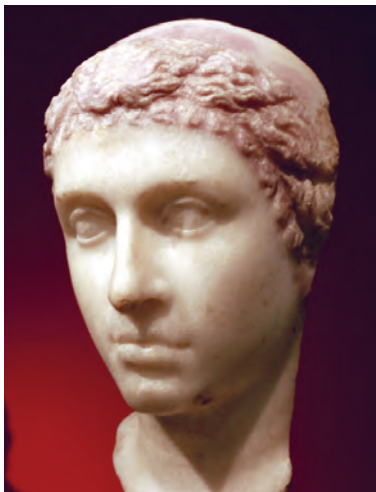
(Suetonius: Caesarok élete – Caesarról)

- Miért változtatta meg Caesar életét Nagy Sándor szobra?
- Milyen embernek mutatta a történet Caesart?
- A források alapján miért tarthatott Caesar a felelősségre vonástól?

Julius Caesar portréja

Miért szervezte meg Caesar az első triumvirátust?

VII. Kleopátra (latinus alakja Cleopatra), XII. Ptolemaiosz lánya volt a független – hellenisztikus – Egyiptom utolsó uralkodója (ur. Kr. e. 51–30). Az egyiptomi trónviszályokon Julius Caesar segítségével lett úrrá, akinek Kr. e. 47-ben fiút szült (Kaiszarión, latinosan: Caesarion).

Kleopátra sokat tett Egyiptom függetlenségének megőrzéséért. Hogyan használta fel erre Caesart?

Miközben elfoglalta helyét, tiszteletadás ürügyén körülállták az összeesküvők. Cimber Tillius, aki magára vállalta a főszerepet, nyomban odalépett hozzá, mintha kérni akarna valamit. Mikor Caesar nemet intett, és kézmozdulatával jelezte, hogy majd máskor, Tillius mindkét vállán megragadta a togáját. Caesar felkiáltott: „De hiszen ez erőszak!” Erre Casca hátulról megsebesítette, valamivel a torka alatt. Caesar hiába próbált kitörni közülük, nem tudott, mert másfelől is sebet kapott. Mikor észrevette, hogy mindenfelől kivont török merednek rá, fejét beborította togájával, bal kezével meg bokáig leengedte a toga öblét, hogy testének alsó részét is eltakarva, nagyobb méltósággal essen el. Így szúrták aztán le huszonhárom tördőfessel. Csak az első szúrásnál nyögött fel, de nem szólt semmit – bár van, aki azt állítja, hogy a rátámadó Marcus Brutusnak ezt mondta görögül: „Te is, fiam?” [...] Az összeesküvők áldozatuk tetemét legszívesebben a Tiberisbe dobták volna, vagyonát elkobozták, intézkedéseit megsemmisítették volna, de féltek Marcus Antonius consultól és Lepidus lovassági főparancsnoktól, és ezért elálltak szándékuktól.

(Suetonius Caesarról)

- Alkossunk két csoportot, az egyik képviselje a senatorok, a másik Caesar érveit az egyeduralomról!
- Miért nem tudták az összeesküvők átvenni a kezdeményezést a gyilkosság után?

a consuli tisztségre. Azt követelték tőle, hogy hadserege nélkül, magánemberként menjen Rómába, és úgy induljon a választásokon. Valójában bíróság elé akarták állítani számos visszaélése miatt, de ezt addig nem merték megtenni, amíg győztes és lelkes hadserege Caesar mögött állt. Caesar pontosan tudta, mi várna rá, ha hazatérne, ezért seregével átlépte Itália hivatalos határvonalát (a **Rubicon** folyócskát), és elfoglalta Rómát. A történetírók által neki tulajdonított állítólagos kijelentés, mely szerint „a kocka el van vetve”, a polgárháború elkerülhetetlenségére vonatkozhatott.

Pompeius a mai Görögország területén gyűjtötte össze hadait, de **Kr. e. 48-ban Pharszalosznál** vereséget szenvedett, majd Egyiptomba menekült, ahol meggyilkolták. Caesar ott is a nyomában járt. Az egyiptomi trónviszályban Kleopátrát segítette trónra, Kis-Ázsiában leverte a békétlenkedőket, és visszatért Rómába.

Caesart Rómában élethossziglan **dictatorrá** választották, így senki sem tudott reformjai útjába állni. Ugyancsak élethosszig viselte a **néptribunusi jogokat**, sőt a **pontifex maximus** (Róma legfőbb vallási vezetője) is ő lett. **Földet osztott**, aranypénzt veretett (denarius), és főpapként **megreformálta a naptárt** (Julianus-naptár). Hatalma alapjául a hadsereg szolgált, amelyet **imperatorként** (a hadsereg főparancsnokaként) vezetett.

A köztársaság híveinek nem tetszett Caesar dictaturája. Az összeesküvő senatorok **Kr. e. 44. március 15-én (március idusán) Brutus vezetésével meggyilkolták**. Ezzel azonban nem oldották meg Róma gondjait. Caesar éppen azt ismerte fel, hogy **a köztársasági államforma az évenként választott**, nem mindig hozzáértő **tisztviselőkkel alkalmatlan egy világbirodalom irányítására**. Caesar dictaturája a császárkor egyeduralmi modelljének első kísérlete volt.

A gyilkosság után

Miért szenvedtek vereséget a Brutus vezette összeesküvők?

Caesar halála után kiderült, hogy **Brutusnak** és társainak nincs valódi politikai programjuk. A köztársaság visszaállítását, **a dictatura felszámolását követelték**, de a politikai gyilkosságon kívül nem terveztek el semmit.

A gyilkosság nem várt hatást gyakorolt a római népre. Amikor Caesar végrendeletéből kiderült, hogy minden polgárra 300 sestertiust hagyott, a plebs, a nép az összeesküvők ellen fordult. A merénylők elszámították magukat. **Marcus Antonius**, aki Caesar consultársa volt Kr. e. 44-ben, a gyilkosok ellen foglalt állást, és hozzá csatlakozott a dictator egykori lovassági parancsnoka, **Lepidus** is.

Caesar végrendeletileg örökbe fogadta unokaöccsét, **Octavianust**, aki hamarosan kiegyezett Antoniuszal és Lepidusszal. Létrejött a **második triumvirátus**, hogy megvédjék Caesar örökségét, és leszámoljanak a politikai gyilkosaival (Kr. e. 43). Első intézkedésükkel politikai tisztogatást hajtottak végre, majd haderejük átkelt görög földre, ahol **Philippinél** megsemmisítő vereséget mértek Brutusék hadseregére (Kr. e. 42). Brutus és Cassius öngyilkos lett.

A győztesek megosztották a hatalmon: **Antonius a keleti provinciákat** kapta, amelyek gazdagsággal és újabb győzelmek lehetőségével kecsegtettek. **Octavianus Rómát és a nyugati provinciákat** választotta. **Lepidust** háttérbe szorították: bár pontifex maximus lett, befolyása csak az **afrikai provinciákra** terjedt ki (az ekkor még független Egyiptom nélkül). Később Lepidust megfosztották minden hatalmától, csak a főpapi tisztét tarthatta meg Kr. e. 12-ben bekövetkező haláláig.

A Római Birodalom Augustus korában

Octavianus győzelme

Hogyan őrizte meg a köztársaság látszatát Caesar örököse?

Antoniusz időkben meghódította az egyiptomi Kleopátra szívét. Házasságukból három gyermek is született. Antonius a római hadsereg segítségével Egyiptom számára ígázott le egyes területeket. A Róma fölötti hatalmát hadserege megerősítésével előkészítve Octavianus ezt alaposan kihasználta propagandájában. Antonius hazája elárulásával vádolta, és keleti kényűként festette le. A háború **Kr. e. 31-ben** tört ki a két politikus között. Antonius és az egyiptomiak flottáját Octavianus és kiváló hadvezére, Agrippa a görög partok mellett, **Actiumnál** állította meg. Kleopátra elmene-kült a csatáról, Antonius követte őt, sorsára hagyott hajóhadukat pedig Agrippa verte szét (Kr. e. 31). Octavianus partra szállt Egyiptomban, ahol **Kleopátra és Antonius az öngyilkosságba menekült**, Caesarnak az egyiptomi királynőtől született fiát pedig megölték.

Kr. e. 30-ban Octavianus kezébe került Róma valamennyi hadserege. Egyiptomot római provinciává tette, de megtartotta saját kezelésében. Politikai ellenfelei részben a korábbi tisztogatások, részben az azt követő polgárháborúk során meghaltak, akik pedig életben maradtak, rémülten bujkáltak vagy behódoltak a birodalom új urának. Octavianus hivatalosan azonban semmi olyan tisztséggel nem rendelkezett, ami ellentmondott volna a **köztársaság** (res publica) törvényeinek és szellemének. Még csak dictatorrá sem nevezte ki magát, mint korábban **Caesar**, igaz, **imperatorként a hadsereg főparancsnoka** volt.

A Római Köztársaság ideológiája a királyság intézményének gyűlöletén alapult, így nem csoda, hogy Octavianus úgy akarta megvalósítani **egyeduralmát, hogy az látszatra ne különbözzön a köztársaságtól**. Választottak consulokat, a senatus működött, minden korábbi intézmény és hivatal érvényben maradt. Ennek ellenére mindenki tud-

Mely területeket hódították meg a rómaiak Augustus korában? Honnan érték támadások a birodalmat ebben a korban? Készítsünk táblázatot arról, hogy melyik mai európai, afrikai és ázsiai országok területére terjedt ki Augustus birodalma! Miért volt hasznos Pannonia meghódítása?

Augustus márványszobra

Mire tette a hangsúlyt ez az ábrázolási mód?

Tizenkilenc éves koromban a magam költségén hadsereget szerveztem, amelynek segítségével a belharcoktól szorongatott államot felszabadítottam. Ezen a címen a senatus kitüntető határozatával tagjai közé választott C. Pansa és A. Hirtius consul-sága alatt [Kr. e. 43], mégpedig úgy, hogy véleményemet a volt consulokkal együtt adhattam elő, és imperiummal ruházott fel. Propraetori minőségben engem és a consulokat bízott meg azzal, legyen gondunk rá, hogy az állam semmi kárt ne szenvedjen. A nép pedig ugyanebben az évben, miután a háború során mindkét consul elesett, consullá és triumvirré választott az állam ügyeinek rendbehozatalára.

(Augustus önéletírásából)

Még huszadik évét sem töltötte be, mikor megszerezte a consuli hatalmat, mégpedig úgy, hogy legióit szinte ellenséggént egészen Róma alá vonultatta, és követeket küldve a városba, a hadsereg nevében magának követelte a consulságot. Ez alkalommal a küldöttség vezetője, egy Cornelius nevű centurio a senatus vonakodását látva, hátravetette köpenyét, és kardja markolatára mutatva nem habozott a tanács színe előtt kijelenteni:

– Majd megteszi ez, ha ti nem teszitek.

(Suetonius Augustusról)

- A források azt beszélik el, hogyan lett Octavianusból consul. Az elsőben az idős Augustus önéletrajzi feliratában emlékezik vissza a polgárháború kezdetére és első consulságának elnyerésére, a másodikban Suetonius ír ugyanerről. Mi a különbség az esemény két ábrázolása között? Melyik állhat közelebb a valósághoz? Miért?
- Hogyan nevezik ma azt, ha egy hadsereg elfoglalja a parlamentet, és fegyverrel veszi át a hatalmat?

A principatus rendszere és Augustus címei

Milyen fontosabb jogcímeken gyakorolta Augustus a hatalmat? Milyen szerepkör jutott a senatusnak? Hogyan választották ketté az államélet irányítását? Mi biztosította Augustus valódi hatalmát? Miért került a dictatori címet Augustus?

ta, hogy Octavianus fegyverrel ragadta magához a hatalmat, és **uralma** – éppúgy, mint utódaié – **katonai diktatúrán alapult**. Amikor már biztosnak érezte uralmát, eljátszott egy látványos színjátékot: minden hatalmát átadta a senatusnak és a római népnek (Kr. e. 27). Ezt az évet tekinthetjük az új rendszer, a **principatus** születésének.

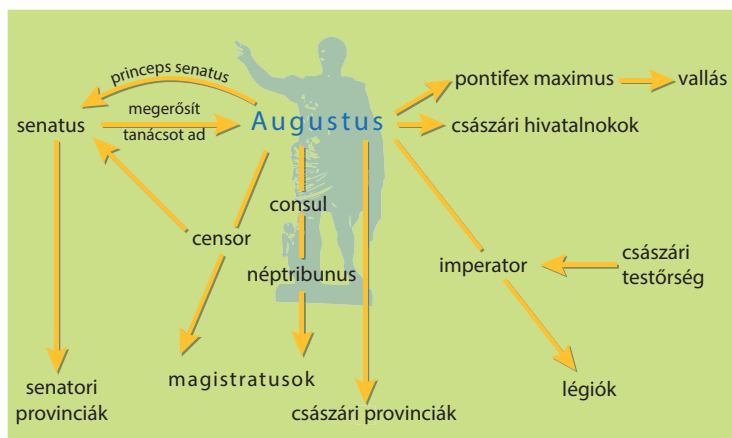
Augustus uralma

Milyen jellegű hatalommal rendelkezett?

A **principatus** Octavianus egyik tisztségéről kapta nevét, ő lett a **senatus első embere** (princeps senatus). Ezzel azt a látszatot keltette, hogy ő a köztársaság vezetője, nem pedig császár. **Kr. e. 27-ben** a senatus felruházta a megtisztelő **Augustus** ('fenséges') névvel. Az Augustus név egyben hivatalos programot is jelentett. (Az Augustus szó a 'növel' jelentésű latin augeo igéből származik, ezzel kifejezi a senatus elvárását: Augustus növelje meg a birodalmat és annak hatalmát.) Mivel Octavianus Caesar halálakor felvette nagybátyja nevét, és később az őt követő uralkodók is hasonlóan tettek, így **Caesar nevéből** kialakult a **császár** kifejezés. A történettudomány Augustus uralkodásától (Kr. e. 27. – Kr. u. 14.) számítja a **római császárkort**.

Augustus legfontosabb célját a **birodalom határvonalaának megszlárdítása** jelentette. Kerülte a hódító háborúkat, de a Duna és a Rajna vonalát mindenhol el akarta érni, mivel az olcsó **vízi szállításra** szüksége volt a hadseregnek és a **coloniák** római telepeseinek. A pannon felkelés leverése után római csapatok állomásoztak **Pannonia** területén (Kr. u. 6–9). Minthogy a polgárháborúk elültével a birodalom határain belül és kívül is béke honolt, be lehetett zárni Ianus (Janus) templomának kapuit, és meg lehetett hirdetni az augustusi vagy **római békét** (pax Augusta vagy **pax Romana**). A béke és az abból következő gazdasági fellendülés vezetett el az augustusi '**aranykor**' propagandájához. Szinte hihetetlen, de az egész birodalom békéjét mindössze 28 légio, vagyis a segédcapatokat nem számolva mintegy 180 000 fős katonaság tartotta fenn. Egy légio ugyanis ekkor 6000 gyalogosból és néhány száz lovasból állt.

Augustus **propagandájának** legfontosabb eszköze az irodalom, a költészet volt. A császár saját korát a **birodalom aranykoraként** akarta bemutatni. E célnak feleltek meg építkezései is. A propaganda olyan sikereket ért el, hogy nagyrészt még ma is meghatározza – még hozzá Augustus szándékának megfelelően – a róla alkotott képet. Maecenas, aki legfőbb tanácsadója volt, a legtehetségesebb költőket és írókat kérte föl Augustust és aranykorát dicsőítő művek megírására. Közülük is kiemelkedik **Horatius** és **Vergilius** alakja. Horatius alacsony sorból származott, de alapos irodalmi képzésben részesült. Kivételes tehetség az

is elfeledtette Octavianusszal, hogy a költő Philippinél a másik oldalon harcolt. Maecenas birtokot adományozott neki, és az anyagi biztonságot elnyert költő nem maradt hálátlan. **Titus Livius**, a kiváló történetíró ugyancsak Augustus felkérésére írta meg a birodalom történetét.

Hatodik és hetedik consulságom idején (Kr. e. 28–27), miután a polgárháborúnak véget vettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rám ruházott birtokában az állam ügyeinek intézését, a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján Augustusnak neveztek, és házam ajtófélfáját az egész nép nevében babérral díszítették, ajtóm fölé koszorút tűztek polgártársaim megmentésének jutalmául, és aranypajzsot helyeztek el a Curia luliában [a senatus üléstermében], melyet a felirat szerint a senatustól és a római néptől vitézségemért, nagylelkűségemért, igazságosságomért és jámborságomért kaptam. Ezután tekintély dolgában mindenkit felülmúltam, hatalmam viszont semmivel sem volt több, mint hivatalbeli társaimnak.

(Részlet Augustus önéletírásából – Res gestae divi Augusti. Augustus, mint egy végrendeletként, Kr. u. 13-ban fogalmazta meg a fenti szöveget. A felirat eredetijét a családi mauzóleum előtt álló két bronztablára vésették fel halála után. A bronztablák elvesztek, de a szöveget a keleti provinciákba is elküldték, és majdnem az egész fennmaradt egy ankarai feliraton.)

- Kiktől kapta Augustus a hatalmat saját állítása szerint?
- Mennyire igaz a fenti állítás a történelmi események ismeretében?
- Milyen tisztségeket birtokolt uralma alatt?
- Miként láttatja Augustus az eseményeket?
- Miért tekinthető a fenti forrásrészlet is tudatos propagandának?

Augustus halálát követően is fennmaradt az általa kialakított principatus rendszere. Mivel nem született fia, így az utódlást csak örökbe-fogadással tudta biztosítani. Előbb **Tiberius** (Kr. u. 14–37) lett a császár, majd utána Augustus dédunokája, **Caligula** (37–41) uralkodott, aki valószínűleg elmebeteg volt. Istennek képzelte magát, örült módjára szórta a pénzt, és vérfürdőt rendezett rokonsága, valamint a senatus tagjai között. Merénylet végzett vele. A több mint egy évtizeddel később hatalomra jutó **Nero** még rosszabb híré volt császár volt. Úgy került hatalomra, hogy az előző császárt és annak fiát meggyilkoltatta, később pedig saját édesanyjával és nevelőjével is végzett. Az azonban csak rosszindulatú híresztelés, hogy felgyújtotta Rómát, mert a lángokban akart gyönyörködni. A senatus megelégedte az őrjöngő zsarnok rémtetteit, és a haza ellenségének nyilvánította a császárt. Nero menekülés közben öngyilkosságot követett el. Az Augustus által megteremtett **császárság és a Római Birodalom szilárdságát bizonyította**, hogy mind Caligula, mind pedig Nero rémuralmát különösebb válság nélkül átvészelte.

A Gemma Augustea

A felső sávban a megistenült Augustus ül istenek (például Róma istennő) és családja társaságában. A kocsin a győztes Tiberius érkezik, aki Augustus utóda lesz. Az alsó sávban római katonák győzelmi jelet emelnek. Milyen eszközzel fejezi ki az ábrázolás, hogy Augustust istenként jeleníti meg? Hogyan ábrázolja a vésnök a foglyul ejtett barbárokat?

Augustus békeoltárát (Ara Pacis Augustae) a senatus emeltette a provinciákban elért sikerei nyomán. Ezzel fejezte ki a senatus a háláját Augustusnak a megteremtett békéért.

Mit jelzett a senatus gesztusa? Milyen lehetett Augustus viszonya a senatussal?

Összegzés

Változás és folytonosság

- Milyen politikai változások történtek Rómában az évszázadok során?
- Kik és hogyan irányították Rómát a köztársaság korában?
- Hogyan változott meg a patríciusok és a plebejusok közötti viszony?

Történelmi jelentőség

- Milyen érvekkel igazolható, hogy Julius Caesar kiemelkedő történelmi személyiség volt?
- Milyen típusú hatalmat épített ki Octavianus?
- Mi volt Augustus hatalmának igazi támasza?

Történelmi interpretáció

- Hogyan ábrázolta személyiségét Augustus önéletírásában?
- Miért kell kritikával kezelni minden történelmi forrást?

5. A római civilizáció

A Római Birodalmat évszázadokon át pusztán katonai erővel nem lehetett volna fenntartani, így joggal kérdezhetjük, mégis hogy sikerült mindez. Róma több volt, mint erőszakos katonaállam, jelentős civilizációs vívmányaival biztosították a fejlődést a provinciákban. „Mit adtak nekünk a rómaiak?”

A Római Birodalom legnagyobb kiterjedése Traianus idején

Mely területeket hódította meg Traianus? Mely területekről mondott le Hadrianus, és miért? Mely ellenes népek, országok vették körbe a birodalmat?

A birodalom kiterjedése és a provinciák

Mit jelentett a romanizáció?

A császárkor évszázadai során felgyorsult a birodalom lakosságának **romanizációja**. A romanizációt nem Róma kényszerítette a birodalom lakosságára: **a provinciák lakói maguk törekedtek a római civilizáció és kultúra, valamint a latin nyelv elsajátítására**. Ezzel ugyanis anélkül, hogy feladták volna saját (gall, ibér vagy pun) identitásukat, bekerülhettek a birodalmi elitbe, és akár vezető tisztségeket is betölthettek. A hadseregben is egyre nagyobb szerepet játszottak a provinciák lakói.

A romanizáció másik fontos eszköze a **római polgárjog** fokozatos kiterjesztése volt. A polgárjog az egyén számára többféle **jogot** (szavazati, hivatalviselési, törvényesen köthető házasság, szabad vagyonszerzés és végrendekezés joga stb.) biztosított, de **kötelezettségeket** (katonai szolgálat, adófizetés) is tartalmazott. Kezdetben csak a városállam szabad jogállású rétegeit illette meg, majd kiterjesztették Itália lakosaira is, és végül a Kr. u. 3. század elején egy császári rendelkezés **a birodalom minden szabad jogállású lakosának** biztosította a kiváltságokat.

A birodalom **Traianus** császár (98–117) uralkodása idején érte el **legnagyobb kiterjedését**. A provinciákban városalapításokkal és a városok rangjának emelésével **gyorsította a romanizációt**. A senatorok 40%-a már a provinciák lakói közül került ki.

Pompeji napjainkban

Nézzünk utána az interneten a katasztrófa körülményeinek (például: http://romaikor.hu/romai_elet/okori_katasztrofak/pompeii_pusztulasa)! Milyen különleges régészeti leletek kerültek felszínre?

A **hódítás** során nemcsak az egyszeri **zsákmányra** vagy az új provinciák **adóira** számított, hanem a megszerezhető **nyersanyagokra** és a **kereskedelmi utak** ellenőrzésének hasznára is. Ezek a szempontok határozták meg a hódítás irányait.

Dacia aranybányái (például a mai Verespatak) éppúgy vonzották Traianust, mint az arabiai karavánutak ellenőrzése. Két háborúban alávetette és provinciává szervezte Daciát, a későbbi Erdélyt. Keleti hadjárataival pedig elfoglalta Mezopotámia térségét.

Traianus utóda, **Hadrianus** (117–138) belátta, Róma nem képes ekkora területet az uralma alatt tartani. Célja a védhető határvonalak elérése és a tartós béke megteremtése volt. Ehhez egyrészt Traianus több hódítását feladta, másrészt elkezdte kiépíteni a **birodalom megerősített határvonalát**, a **limest**. Britanniában például tengertől tengerig tartó falat épített, hogy a barbár törzseket távol tartsa a romanizált területektől (Hadrianus-fal). A határvédelmet 30 légio látta el, amelyek számára kőből építettek állandó katonai táborokat és utakat. A limesnek köszönhetően a Római Birodalom provinciahálózatát még közel kétszáz évig meg tudták védeni a külső támadásoktól.

A római jog néhány máig élő alapelve

Mely alapvető elvek élnek napjainkban is?

Róma óriási kulturális hagyatékának egyik leglényegesebb, máig tartó hatással bíró eleme a **római jogrendszer** volt. A rómaiak igen fejlett államszervezetet alakítottak ki (ezt a közjog – *ius publicum* szabályozta), de az emberek életét és kapcsolatait szabályozó magánjog (*ius civile*) talán még nagyobb hatást gyakorolt nemcsak a rómaiak mindennapjaira, hanem a **későbbi európai jogfejlődésre** is. A római jog első fontos írott törvényeit (XII táblás törvények) nem sokkal köztársaság alapítása után, a Kr. e. 5. században jegyezték le. Ez a törvénykönyv tulajdonképpen az addig alkalmazott szokásjogot foglalta írásba. Sok évszázad római jogi fejlődését pedig a Kr. u. 6. században **Justinianus**, a legnagyobb kelet-római császár parancsára végrehajtott **kodifikáció** (összegzés, „kódexbe gyűjtés”) zárta. A monumentális munka során a sok évszázad alatt keletkezett, addig ismert **összes írott római törvényt összegyűjtötték és egy kódexben** foglalták össze. Máj ez a munka a legfontosabb forrás a római jogról (*Corpus Iuris Civilis*).

A római jogrendszerben számos olyan alapvető jogelv kialakult, melyeket későbbi történelmi korokban, valamint ma is használunk. Első helyen említhető a **törvény előtti egyenlőség** elve, azaz a római állampolgárokat a római bíróság előtt megillette az egyenlő bánásmód (ez természetesen nem vonatkozott a római állampolgársággal nem bíró személyekre). A felvilágosodás korában „magántulajdon szentségének” nevezett jogelv gyökerei is Rómáig vezetnek, ugyanis a fejlett pénzügyi kereskedelmi élet kikényszerítette a **tulajdon jogi védelmét**. A büntetőbíráskodás legfontosabb gondolatai is megjelentek már Rómában: első sorban **az ártatlanság védelme** (mindaddig, amíg valakire rá nem bizonyítják, hogy bűnös), valamint az, hogy **a vádlót terheli a bizonyítási kényszer**, továbbá kialakult az ítélet ellen magasabb szintű bírói fórumhoz (népgyűlés, majd császár) való **fellebbezés** joga is. A bírói gyakorlat következtében pedig alapvetővé vált a *nullum crimen, sine lege* elv, azaz-hogy semmi sem lehet bűn, amiről nem szólt elkövetéskor törvény, aminek értelmében **tilos visszamenőleges hatályú** (azaz a meghozatalánál korábbi időszakra utólag vonatkozó) törvényeket hozni. Ugyanakkor az is kimondott elv volt, hogy ha egy törvény nem megfelelő, akkor azt módosítani kell (törvények módosításának lehetősége), valamint a később (azonos témában) alkotott jogszabály mindig felülírja a korábbi.

2. § A jelen törvény hatálya alá tartozó vállalatok [...] állami tulajdonba vétetnek. Az állam a jelen törvény hatálya alá tartozó vállalatok tulajdonjogát az 1948. évi március hó 26. napjára visszaható hatállyal szerzi meg.

(1948. évi XXV. törvény)

[...] a vizsgálat során ne is keressenek tényeket, bizonyítékokat arra nézve, hogy a vádlott szóval vagy tettel a szovjethatalom ellen fordult. Az első kérdésük az legyen, hogy melyik osztályhoz tartozik az illető. Mi a származása, a neveltetése, a végzettsége, a szakmája.

(Mihail Lacsiz, a szovjet politikai rendőrség egyik alapítója, 1918)

A milliók számára tragikus 1938-as esztendőben szájról szájra járt Moszkvában egy keserű história. A megtorlások központjába, a Lubjanka épületébe [...] berendeltek egy híres jogászprofesszort.

A vizsgálóbíró helytel kínálta, a megszokott mozdulattal arcára irányította az asztali lámpa fényét, és gépiesen megkérdezte tőle:

– Vádlott, elismeri bűnösségét?

A köztisztelőben álló tudós elcsodálkozott:

– Hogy lehetnék én vádlott? Legfeljebb gyanúsított...

A vizsgálóbíró aznap jókedvében volt, és az ilyenkor szokásos fizikai fenyegetés helyett a sűrű ráccsal borított ablakhoz vezette az idős embert. A hatalmas Lubjanka téren nyüzsgő tömegre mutatott.

– Látja, kedves öreg barátom? Ők ott lent, egytől egyig gyanúsítottak. Aki viszont belépett az én irodámba, az már vádlott...

(Kun Miklós: Sztálin alkonya. Budapest, 2012. 50. oldal)

A fenti forrásrészletek mind a római jog egy-egy tárgyalt alapelvének megsértéséről tanúskodnak. A források olyan 20. századi történelmi eseményekhez kapcsolódnak – a kommunista diktatúrák jogsértéseihez –, amelyekről már az általános iskolában tanultunk. Gyűjtsük össze a megsértett alapelveket!

Föníciai írás	Megfelelő betű		
	a héberben	a görögben	a latinban
𐤀	א	Α	A
𐤁	ב	Β	B
𐤂	ג	Γ	C, G
𐤃	ד	Δ	D
𐤄	ה	Ε	E
𐤅	ו	Ϝ	F
𐤆	ז	Ζ	Z
𐤇	ח	Η	H

A föníciai, a héber, a görög és a latin ábécé első nyolc betűje

- Mely föníciai betűk hasonlítanak leginkább a görög, illetve a latin betűkre?
- Miért terjedhetett el a betűírás gyorsabban és nagyobb területen, mint az ékírás, vagy a hieroglifák?

A latin nyelv és írás elterjedése

Hogyan terjedt el a betűírás a Mediterráneum térségében?

A Földközi-tenger keleti partvidékén már a bronzkorban fejlett civilizáció alakult ki. Ebben a térségben önálló városállamaikban éltek a **föníciaiak**. Ez a kereskedőnép behajózta a Földközi-tengert, és annak távoli partvidékein is városokat alapított, közöttük például Karthágót. Legfontosabb újításuk az volt, hogy a nehézkes mezopotámiai ékírás helyett feltalálták a mindössze **huszonkét jelből álló betűírást**. Egy kiejtett hang egy betűnek felelt meg. Ezzel a legtöbb nyelv bármilyen szövegét le lehetett írni.

A föníciaiaktól először a zsidók vették át a betűírást, azután pedig a **görögök**. Az addig csak mássalhangzóból álló ábécét kiegészítették öt magánhangzóval, ezzel a **betűírás már valamennyi nyelv rögzítésére alkalmassá vált**. A görögöktől a rómaiak tanulták el ezt az írást, ezért nevezzük a rómaiak nyelvéről, a latinról, latin betűknek a mi írásunk jeleit. A **birodalom lakói sokféle nyelvet használtak**. Egymással a **latinon kívül leginkább görögül** beszéltek. Akkoriban ugyanis nemcsak Hellászban, hanem valamennyi keleti provinciában, sőt Egyiptomban is nagyon sokan tudtak görögül. Hellász elfoglalása után a rómaiak is átvették a görög kultúra vívmányait, és azokat terjesztették tovább, de már latinul. A nyugati területeken, például Galliában a városok latin nyelvűek voltak. A **hivatalos ügyeket is latinul kellett intézni**. A latin nyelv így gyorsan elterjedt, átvétele szintén a romanizációt jelezte.

A latin nyelv használata a középkorban és az újkor egy részében is fennmaradt.

Történészszemmel

A római naptár

A római naptár eredetileg tíz hónapos volt (ennek az emlékét őrzi például a december neve, ami azt jelenti, hogy tizedik). Kr. e. 700 körül azonban áttértek a 12 holdhónapra. A hónapok mindig újholdkor kezdődtek. A holdtölte, az idus, a hónap közepén mindig a 13. vagy 15. napra esett. Ekkor helyezték az év elejére a januárt és a februárt. A hónapok neve különböző eredetű volt, részben istenekre, részben számnevekre utalt.

Ianuarius	Ianus isten hava	január
Februarius	tisztulás hava	február
Martius	Mars isten hava	március
Aprilis	az etruszk Apru (a görög Aphrodité) hava	április
Maius	idősek hava (maiores)	május
Iunius	ifjak hava (iuniores)	június
Quintilis	ötödik hónap	július
Sextilis	hatodik hónap	augusztus
September	hetedik hónap	szeptember
October	nyolcadik hónap	október
November	kilencedik hónap	november
December	tizedik hónap	december

Mely római politikusok emlékét őrzi máig a hónapneveink? Miért? A szeptember neve azt jelenti, hogy 'hetedik', noha a 9. hónap. Mivel magyarázhatjuk ezt? Miért volt szükség Caesar naptárreformjára?

Római naptár

Milyen ábrákat látunk a hónapnevek fölött?

A holdévek hossza különbözött egymástól (355-377-355-378 nap), de évente így is 1 nappal eltértek a napévtől. Az eltérés Caesar idején már elérte a 23 napot. Caesar **pontifex maximusként** jogosult volt a naptárat megreformálni, amit az egyiptomi görög Szószigenész számításai alapján meg is tett. Ahhoz, hogy utolérjék magukat, 445 napra hosszabbították meg az évet, és a továbbiakra a következő szabályt állapították meg: minden négy évből három 365 napos lett, a negyedik pedig 366 napos. Ezt hívjuk Julianus-naptárnak.

A Forum Romanum, háttérben a Capitolium dombjával

A római család

Miben különbözött a római familia a mai családtól?

A római család (familia) **élén az apa** (pater familias) állt. A familia nem egészen azt jelentette, mint a mai család: a feleségen és a gyerekeken kívül magában foglalta a családi gazdaságban dolgozó rabszolgákat is. Az apa **feltétlen hatalommal rendelkezett** a familia tagjai fölött. Ha az újszülöttet nem akarta fölnevelni, ki kellett őt tenni. Fiát akár háromszor is eladhatta rabszolgának (igaz, utána a fiú megszabadult az atyai gyámság alól). A felnőtt férfi ugyanakkor saját családot alapított, aminek ő lett a feje. A nők addig maradtak apjuk gyámsága alatt, amíg férjhez nem mentek. Attól kezdve férjük gyámsága alá kerültek.

A római jognak van egy sajátos fogalma, a **mancipáció**: ha valaki vásárolt valamit, az akkor vált a tulajdonává, ha ráhelyezte a kezét (manus). Amikor a felnőtt fiú vagy egy idősebb özvegyasszony kikerült apja, illetve férje keze, vagyis gyámsága alól, emancipálódott. Ez a mai **emancipáció** fogalmának eredete.

A **patrícuscshaládok** hatalmas **nemzetségekbe** (gens) szerveződtek. A Fabiusok nemzetségének a Kr. e. 5. században 306 felnőtt férfi tagja és több mint ezer **cliense** volt. A cliensek egy-egy tekintélyes patrícushoz kapcsolódó, annak gazdasági és politikai támogatására felesküdt polgárok voltak, akiket ezért **patrónusuk** védelemben részesített.

A római polgároknak három nevük volt, ezek használatát Julius Caesar törvényben tette kötelezővé. Az **egyéni névből**, ami gyakorlatilag a mi keresztnévünknek felel meg, alig néhány állt a rómaiak rendelkezésére. Ezért nem is szokták kiírni azokat, hanem csak a rövidített alakjaikat használták.

A dombon, a jobb oldalon látható Juno Moneta szentélye, ahol a pénzverde működött. Mit jelent az, hogy monetáris? Mi köze lehet a szónak Juno szentélyéhez? A dombon balra a nagyobbik templom Jupiteré volt. Minek az istene Jupiter? Mire használjuk ma a fórum kifejezést? A kép előterében két templom között áll Titus diadalíve. Melyik győzelme után emelte? (A válasz megtalálható a 6. leckében.)

Juno Moneta egy római érmén. Rómában, Juno Moneta istennő szentélyében verték a pénzeket. Innen származik a monetáris kifejezés, valamint az angol money szó is.

Mire használhatták a hátoldalon lévő szerszámokat?

Név része magyarul	Név része latinul	Példa
Egyéni név	Praenomen	Caius
Nemzetsnév	Nomen Gentile	Iulius
Családnév	Cognomen	Caesar

A római polgárok hármas neve

A.	Aulus	Mam.	Mamercus
Ap.	Appius	N.	Numerius
C.	Caius	P.	Publius
Cn.	Gnaeus	Q.	Quintus
D.	Decimus	Ser.	Servius
F.	Flavius	Sex.	Sextus
K.	Kaeso	Sp.	Spurius
L.	Lucius	T.	Titus
M.	Marcus	Ti.	Tiberius
M'.	Manius		

Nemzetsnév	Női név
Iulius	Iulia
Aemilius	Aemilia
Claudius	Claudia
Cornelius	Cornelia
Caecilius	Caecilia

Az egyéni nevek és nemzetsnévek a férfiaknál és a nőknél

Mely mai női nevek vezethetők vissza római nemzetsnévekre? Hogyan képezték ezeket a női neveket?

Római vízvezeték Galliában

Miért vezették át a forrásvizet a folyó felett? Miért nem a folyó vizét itták?

A **nemzetsnévek** a család eredetére utaltak. Ha egy idegen kapott polgárjogot, megörökölte az adományozó nemzetsnévét. Claudius császár sokakat részesített Pannoniában polgárjogban, őket ettől kezdve Claudiusoknak hívták. A **családnévek** az egyes családokat különböztették meg a nagyobb nemzetségeken belül, ezért gyakran testi tulajdonságokra utaltak: például Flaccus – nagy fülű; Naso – nagy orrú; Nero – erős, bátor; Crassus – kövér; Sulla – szőke). Híres hadvezérek nagy győzelmeik helyszínéről megtiszteltetésül második családnévet kaphattak, például Macedonicus a makedóniai és Africanus az afrikai győzelem emlékére.

A lányok apjuk nemzetsnévének nőnemű alakját kapták meg, és ha több volt belőlük, beszámolták őket. Így lett egy Iulius lánya Iulia, és ha hárman voltak lánytestvérek, a nevük Iulia Prima, Iulia Secunda és Iulia Tertia (Első, Második, Harmadik Iulia) lett.

A rabszolgáknak csak egy nevük volt, ami gyakran testi tulajdonságokra vagy származásukra utalt.

Róma, a világváros

Készítsünk vázlatot az alábbi szöveg felhasználásával, hogyan élte a mindennapjait egy római átlagpolgár! Gyűjtsük ki a szövegből, mely jellemzői miatt lehetne napjainkban is „modernnek” tekinteni az ókori Rómát!

Rómát azért alapították a Tiberis partján, mert idáig tudták a folyón hajókkal szállítani az árukat a tengeri kikötőből. A folyóparton volt a marhavásártér. Mellette álltak a város legrégebbi szentélyei. Innen a **Capitolium** (ejtsd: kapitólium) dombjára lehetett felkapaszkodni. Ott állt Jupiternek, a rómaiak főistenének a temploma. A Capitolium ormáról letekintve jobbra a **Palatinus-domb** (ejtsd: palatinusz) magasodik, ahol Augustus palotája állt, szemben pedig a híres piactér, Róma és a birodalom központja, a **Forum Romanum** terül el. Itt állt az Arany Mérföldkő, ahonnan a **római utak kiindulópontját** számították. Nemcsak az árusok és vásárlók, hanem a senatorok is idejöttek reggelente, mivel a Forum bal oldalán állt és áll még ma is a senatus épülete, a **Curia**. A Forumon mindent lehetett kapni, amit Kínától, Indiától Britanniáig, Germániától Afrikáig bárhol megtermett a föld, vagy kézművesek állítottak elő. A Forum mögött magasodó **Colosseumban** a Kr. u. 1. század utolsó harmadától kezdve nem kevesebb, mint ötvenezer néző izgulhatta itt végig az állat- és gladiátorviadalokat. Ha vízzel töltötték fel a porondját, még hajócsatát is elő tudtak adni.

A szegényebbek számára a városokban **emeletes bérházak** épültek, amelyek nagyon hasonlítottak a 19. századi pesti bérházakra. A 19. századi építészek ugyanis ismerték és utánózták is a római bérkaszárnnyakat. A hatalmasra duzzadt városokban a vízellátás komoly gondokat okozott. Távoli források tiszta vizét több kilométeres vezetékekkel juttatták el a városokba. Róma városába napi egymillió köbméter vizet vezettek be a **vízvezetékekkel**. A vízellátásról külön császári vízfelügyelő gondoskodott. A vizet nem vezették be az egyes házakba, hanem nyilvános **közkutakból** korsókkal vitték be a szolgák a szükséges vízmennyiséget a lakásokba. A gazdagabb házaknak, illetve a parasztgazdaságoknak saját kútjaik is voltak, iváshoz azonban ott is lehetőleg forrásvizet használtak. A nagyobb városokban a **csatornázást** is kiépítették. A Kr. e. 500 körül kiépült római **Cloaca Maxima** nem a szennyvíz, hanem a talajvíz elvezetésére szolgált.

A Palatinus mögött állt a birodalom legnagyobb kocsiversenypályája, a **Circus Maximus** (ejtsd: cirkusz makszimusz). A nézők fogadásokat kötöttek a versenyzőkre. Sok pénz lehetett nyerni, de veszíteni is,

nem csoda, hogy a győzelmet mágikus szertartásokkal is befolyásolni akarták. Négy sportklub versenyzői küzdöttek egymással, a kék, a zöld, a vörös és a fehér. A versenyek után olykor összevették az egyes „szurkolói táborok” is.

A római **színházakban** többnyire komédiákat játszottak. A színház nem volt olyan fontos a rómaiak, mint a görögök számára. Aki művelődni akart, a Colosseum közelében, a cipészek utcájában találta meg az egymilliós város legtöbb könyvesboltját. Akinek nem volt pénze könyvet venni, az ellátogathatott a könyvtárakba, ahol minden görög és latin nyelvű könyvet megtalált. De még a város tizenegy hatalmas **nyilvános fürdőjének** is saját könyvtára volt a medencéken és edzőtermeken kívül.

A rómaiak legkedveltebb szórakozása a lakomákon való részvétel volt. A vacsorán kívül a társalgás, a borozás és a játékok helyszíne is a heverőkkel berendezett étkező volt. A táblás játékokon kívül, mint például a malom, a legkedveltebb a kockázás volt, amelyen hatalmas összegeket lehetett veszíteni.

A Circus Maximus rekonstrukciója, a kocsiversenyek színhelye százötvenezer ülő- és százezer állóhelyel

A cirkusz kifejezés a latin circus szóból származik. Miben különbözik ez a szó római használatától?

A Colosseum, a birodalom legnagyobb amfiteátruma. Akár 50 000 néző számára volt benne hely.

Mire használjuk a kolosszális kifejezést?

A Forum Romanum, Róma piaca és vallási központja

Keressünk az interneten 3D-s felvételeket az antik Rómáról, illetve a Forum Romanumról! Azonosítsunk néhány épületet a tankönyvi szöveg és a kép segítségével!

Római amfiteátrum Óbudán

Mire használták az amfiteátrumokat?

Frank vagyok én, polgár fegyverben, római harcos,
harcban a jobbam örökké hirdeti hősi erényem.
(Frank katona sírverse Aquincumból)

Mire büszke a katona? Franknak vagy rómainak tartja-e magát?

A savariai Iseum, Ízisz szentélye

Nézzük meg a 6. leckében, ki volt Ízisz! Milyen római emlékeket találni lakóhelyünk közelében?

Egy római provincia: Pannonia

Hogyan alkalmazkodott a térség lakossága a birodalomhoz?

Az egykori római **Pannonia provincia** területén Magyarországon kívül ma több ország (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia) osztozik, de legnagyobb része a Dunántúlra esett. A **térséget Augustus idején foglalták el**, és a provincia megszervezését fogadott fia, **Tiberius** fejezte be. Ő verte le a lázadó pannonok és dalmaták felkelését (Kr. u. 6–9), és mintegy **400 évre a Dunát** (latinul Danuvius) **tette meg a birodalom jól védhető határának**. Ezzel a rómaiak kezébe került az Adriát a Balti-tengerrel összekötő **szárazföldi kereskedelmi út**, amelyet legfontosabb árucikkéről **borostyánútnak** neveztek. A balti-tengeri borostyánból drága ékszereket faragtak.

A **romanizáció**, vagyis a **latin nyelv**, a **kultúra és a vallás átvétele** két szakaszban ment végbe. **Az első szakaszban a fegyvereké volt a főszerep**. A katonai megszálláson túl, amely során folyamatosan két-három légió állomásozott a tartományban, a helyi lakosságból toboroztak segédcsapatokat. A Róma által alapított városokban elsősorban leszerelt katonákat és vállalkozó szellemű itáliaiakat telepítettek le.

A **második szakasz békésebb volt**. A helyi törzsi arisztokrácia vezetői átvették a római szokásokat, és lassanként egész népük a romanizáció útjára lépett, méghozzá önként, nem kényszer hatására. A városok középületei a római mintákat követték (a két főút kereszteződésében álló **forumon** szentélyeket, középületeket emeltek), de a **villák** szerkezete is megfelelt az itáliai előképeknek. A legnagyobb különbség a fűtésben nyilvánult meg. A fázós rómaiak az északi provinciákban – így nálunk is – kiépítették a **padlófűtést**. A városokba **vízvezetékeken** jutott el a friss víz, és lakói kényelmét fürdők, szórakozásukat pedig **amfiteátrumok** szolgálták, **Aquincumban** kettő is. Pannonia fontosabb települései, mint például Vindobona (Bécs), Aquincum (Óbuda), **Savaria** (Szombathely) és Sopianae (Pécs) a **limes**, illetve a **kereskedelmi utak mentén** helyezkedtek el.

A Duna menti tartományra jellemző volt a hadsereg meghatározó szerepe, amelynek tagjai nem műveltségükkel tűntek ki. Ennek ellenére a gazdag villákat és középületeket olykor magas színvonalú **falfestmények** és **mozaikok** díszítették. Alap- és középfokú oktatásban pannoniai diákok is részesültek Aquincumban. Színházépületet egyelőre csak Savariában találtak.

A pannoniai vallásosságban a helyi, pannon és kelta kultuszok hamarosan háttérbe szorultak, illetve romanizálódtak. A 2. században Pannoniában is elterjedtek a személyes hiten és beavatottságon alapuló, többnyire **keleti eredetű kultuszok** (az egyiptomi **Ízisz**, akinek templomot emeltek Savariában). A 3. század közepétől pedig megjelent a **kereszténység**.

Sopianae falfestménnyel díszített **ókeresztény sírkamrái** a kereszténység legszebb pannoniai emlékei közé tartoznak.

Keresztény sírfestmény Sopianae sírkamrájából

Melyik bibliai jelenetet ábrázolja a festmény?

Dacia

Minek köszönhetette a provincia a gazdagságát és jelentőségét?

A mai Erdély területén élő harcias **dákok** földjét Traianus hadserege hódította meg (Kr. u. 101–106). A Dunától északra fekvő hegyes tartományt **arany-, ezüst- és ólombányái** tették vonzóvá a rómaiak előtt. **Decebalus** király elszántan védelmezte hazáját, és amikor a vereség már elkerülhetetlen volt, **öngyilkos lett**. A dák arisztokrácia széthullott, a köznép egy része kivándorolt, a többiek rabszolgasorba hurcolták. A bányák műveléséhez szükséges szakembereket távoli tartományokból telepítették Daciába. A bányavidék legjelentősebb központja, Alburnus Maior (Verespatak) területén számos római tárnát találtak. Daciában több római kori település létezett (például Napoca – Kolozsvár, Apulum – Gyulafehérvár), de a provincia lakossága nem tudott romanizálódni a gyakori külső támadások miatt.

A 3. század során a **gótok** benyomultak Dacia területére. 271 után már nem tudták tőlük megvédeni a provinciát, ezért a római csapatokat kivonták Dacia területéről, és a **római polgárokat a Dunától délre telepítették le**. A római Dacia 165 esztendő története ezzel véget ért.

Keressük meg az atlaszunkban a szövegben említett pannoni és daciai városokat!

Dacia meghódítása után Traianus császár egy közel 39 méter magas oszlopot állíttatott fel Rómában, amelyen mintegy 200 méteres domborműszalag valóságos „képregényként” ábrázolja a daciai hadjáratokat

Történészszemmel

Egy ellopott ezüstkincs

Az 1980-as években külföldi műkereskedőknél tűnt fel egy tizennégy tárgyból álló ezüstlelet. Az egyik tálon, egy verses feliraton olvasható volt a kincsek tulajdonosának neve. A Szabadbattyán környékén feltárt hatalmas római villagazdaság tulajdonosa lehetett az a Seuso nevű ember, akihez a kincsek is tartozhattak. A tál szélén körbefutó (kissé hibás latinságú) verses felirat fordítása: „Ezek az edények, Seuso, maradjanak meg számodra sok évszázadon át, hogy utódaidnak is méltóképpen hasznukra legyenek!”

A magyar állam bejelentette az igényét az ezüstkincsre, mivel a legnagyobb tálon olvasható volt a Balaton latin neve: Pelso. Egy illegális műkincsvadász bukkant a kincsekre. Az ezüsttárgyak eltűnése után holtan találták a férfit egy borpincében, ahol korábban azokat rejtette. A kincseket tartalmazó bronzüstön megmaradt a pince földjének maradványa. A kincslelet ismert 15 darabja 2017-re visszakerült Magyarországra, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban tekinthető meg.

Keressük meg a tálon Seuso nevét! Hol van felírva a tálon a Balaton ókori neve? Keressük meg az interneten a Seuso-kincs történetét!

A Seuso-tál, a világ egyik legjelentősebb római kincsleletének része

Összegzés

Történelmi jelentőség

- Melyek az ókori Róma legfontosabb civilizációs örökségei?
- Milyen fontosabb épületei, közterei maradtak az utókorra?

Változás és folytonosság

- Milyen jellemzői voltak a romanizációnak?
- Miként tükröződött a birodalom egészének történelme a Pannóniában lezajlott eseményekben és változásokban?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig a tanultakat az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A civilizációk kulturális épített öröksége

- Mezopotámia
- Egyiptom
- Hellász
- Róma

2. Politika az ókorban

- Az állam kialakulása az ókori Keleten
- Az athéni demokrácia működése
- A római köztársaság
- Az egyeduralkodó kialakulása Rómában

3. Művelődéstörténet az ókorban

- Mezopotámia műveltsége
- Az írás kialakulása
- Görög történetírás és filozófia
- A római jog néhány alapelve

4. Történeti földrajz – térségek, városok azonosítása a történelmi atlaszban

- Mezopotámia és Egyiptom
- A görög gyarmatosítás kiterjedése
- Az ókori Hellász jelentősebb poliszai
- Nagy Sándor birodalma
- A Római Birodalom
- Pannónia jelentősebb városai

Kerettantervi fogalmak, adatok

Fogalmak: öntözéses földművelés, fáraó, piramis, hieroglifa, ékírás, múmia, Akropolisz, filozófia, jósdá, olümpiai játékok, városállam/polisz, arisztokrácia, démosz, demokrácia, népgyűlés, sztratégosz, cserépszavazás, rabszolga, patrícius, plebejus, consul, senatus, dictator, néptribunus, császár, amfiteátrum, gladiátor, provincia, légio, limes, polgárjog.

Személyek: Hammurapi, Kleiszthenész, Periklész, Platón, Arisztotelész, Hérodotosz, Nagy Sándor, Julius Caesar, Augustus.

Kronológia: Kr. e. 3000 körül – Kr. u. 476: az ókor, Kr. e. 776: az első feljegyzett olümpiai játékok, Kr. e. 753: Róma alapítása a hagyomány szerint, Kr. e. 510: a köztársaság kezdete Rómában, Kr. e. 508: Kleiszthenész reformjai, Kr. e. 5. sz. közepe: az athéni demokrácia fénykora, Kr. e. 44: Caesar halála.

Topográfia: Mezopotámia, Babilon, Egyiptom, Nilus, Olümpia, Athén, Alexandria, Itália, Róma, Római Birodalom, Pannónia, Aquincum, Savaria.

II. VALLÁSOK AZ ÓKORBAN

*Michelangelo: Ádám teremtése
(A vatikáni Sixtus-kápolna mennyezetfreskója)*

6. Politeizmus és monoteizmus

Mit tanultunk irodalomórán a görög mitológiáról? Mely fontosabb istenalakokra emlékszünk? Kinek a tiszteletére rendezték az olümpiai játékokat? Idézzük fel, milyen ismereteink vannak a Bibliáról! Milyen körülmények között keletkezett? Meséljünk el néhány bibliai történetet!

A legünnepélyesebb bebalzsamozást a következőképp végzik:

Először az orrlíkokon keresztül görbe vassal kiveszik az agyat, egy részét így húzva ki, a többi pedig beöntött gyógyszerekkel. Azután egy éles etiópiai kővel felvágják a lágyéket, és kiveszik az összes beleket. Mikor a hasüreget kitisztították és pálmaborral kimosták, összetört füstölőszerekkel újra kitisztítják, s az altestet [...] mindenféle füstölőszerekkel megtöltve, újra bevarrják. Ezután nátronnal bevonják, és hetven napra elrejtik – tovább nem szabad bevonva hagyni. Ha a hetven nap elmúlt, megmossák a holttestet, az egész testet vázonszalagokkal körültekerik, gumival bekenik, melyet az egyiptomiak enyv helyett használnak.

(Hérodotosz görög történetíró a holttest bebalzsamozásáról)

Milyen túlvilági képzetre utalhatott a mumifikálás? Nézzünk utána, miket mumifikáltak még az egyiptomiak! Milyen ismeretek birtokába juthattak a balzsamozók, melyek az „élők” számára is hasznosak lehettek?

Nem követtem el bűnt az emberek ellen
Nem nyomorgattam háznépem
Nem követtem el bűnöket az igazság helyén
Nem káromoltam Istent
Nem szegényítettem a szegényt
Nem követtem el olyasmit, amitől az istenek undorodnak
Nem vádoltam be a rabszolgát feljebbvalója előtt
Nem okoztam betegséget
Nem éheztettem
Nem okoztam sírást
Nem öltem
Nem adtam parancsot ölésre
Senkinek sem okoztam szenvedést
Nem kevesbítettem a templomok áldozatait
Nem károsítottam meg az istenek kenyerét...

(Megérkezés a túlvilágra, egyiptomi sírfelirat)

Foglaljuk össze, milyen cselekedeteket tartottak bűnnek az ókori Egyiptomban! Milyen céllal készülhetett a sírfelirat? Milyen következtetést lehet levonni az egyiptomi túlvilághittel kapcsolatban?

Politeizmus az ókori Keleten

Milyen fő vonásai voltak az egyiptomi hitvilágnak?

Az **ókori Kelet vallásai**, illetve az **antik görög–római vallások** bár igen sokban különböztek egymástól, abban hasonlítottak, hogy **politeista**, azaz sokistenhívő (többistenhívő) vallások voltak. A politeizmus felfogása szerint a világot számos isten népesítette be, a kifejezés a görög (polisz: 'sok', theosz: 'isten') szavakból tevődött össze. Az ókori Kelet népei közül egyedül a **zsidóság vallása alapult egyistenhiten, azaz monoteizmuson** (monosz: 'egy', theosz: 'isten').

Mezopotámiában a városállamoknak volt egy kitüntetett szerepet játszó főistenük (például Babilonnak Marduk), de a szerelemnek, halálnak, betegségeknek külön istenei voltak. A leghíresebb istennő, Istár, a szerelem istene volt. Az istennők kultuszait leginkább papnők vezették. A nagyobb templomok főpapnői gyakran a királyi családból kerültek ki.

Egyiptomban Ré, a Napot, mindenhol kultuszban részesítették. A különféle kultuszok aztán gyakran összeolvadtak, mint Amon és Ré tisztelete **Amon-Ré** formában. Fontos istenháromság volt az alvilág ura, Oziriszé, feleségéé, Íziszé, és Hóruszé, aki a fiuk volt. Úgy hitték, hogy a fáraó halála után Hóruszá vált. A legtöbb istent ember alakban, de állatfejjel ábrázolták.

A halál utáni létezés kérdése mindkét civilizáció hitvilágában szerepet játszott, bár **Mezopotámiában az örök élet titka** még egy hatalmas uralkodónak is **elérhetetlen** volt, ahogy a világirodalom egyik legelső eposzában, a Gilgames-eposzban olvashatjuk. Az egyiptomiak elsősorban arra törekedtek, hogy **testük a bebalzsamozás által megmaradjon**, mert hitük szerint akkor a lelkük is fennmarad. A bebalzsamozás, így a **múmiakészítés** ezért nagy jelentőségű volt Egyiptomban.

Az egyiptomi Halottak Könyve

Hogyan nevezzük a képen látható írásjeleket? Nézzünk utána az internet segítségével, mit ábrázolhat a kép! Keressünk rá az 'Anubisz' szóra! Ki volt ő az egyiptomi hitvilágban, milyen szerepe volt? Állapítsuk meg, hol látható a képen!

A görög világ legfontosabb szentélyei

- Miről volt híres Delphoi? Milyen szerepet játszott a görög mitológiában az Olümposz?

A görög istenvilág és kultusz

Miben hasonlított az istenek világa az emberek világához?

A görögök ember alakúnak képelték el isteneiket, ezt **antropomorf** (ember alakú; a görög anthróposz: 'ember', morphé: 'alak' szavak összetételéből) **istenképzetnek** nevezzük. Ugyanakkor nemcsak az alakjuk, hanem a viselkedésük és a személyiségük is emberi természetű volt. A **politeista görög vallásban** a legfőbb istenek az Olümposz hegyén laktak. A Homérosz által ábrázolt istenek csak abban különböztek az emberektől, hogy **nagyobb hatalommal rendelkeztek** náluk, és **halhatatlanok** voltak. Mindegyiküknek volt egy vagy több funkciója, de ezek mellett olykor súlyos fogyatékoságok jellemezték őket. Az istenek és emberek ura, **Zeusz** szerelmes természetű volt, felesége, Héra, a házastársi hűség istennője pedig (nem is indokolatlanul) meglehetősen féltékeny. **Athéné**, a bölcsesség és a mesterségek úrnője a férfiak számára megközelíthetetlen maradt. **Apollón**, a művészetek és a tudományok megtestesítője nemcsak gyógyított, hanem járványokat is küldött az emberekre. **Artemisz** szintén szűz istennő volt (bár ez nem akadályozta meg abban, hogy a szülést segítse), és szemrebbenés nélkül megölte mindazokat, akik megsértették. A tengerek ura, **Poszeidón** földrengést keltett, a szerelemistennő, **Aphrodité** számtalanszor megcsalta férjét, a szanta **Héphaisztoszt**, az isteni kovácsot, és házastársi hűtlenségre serkentett. **Arész** hadistent még a többi isten sem kedvelte: állandóan a vérontáson járt az esze, de amikor megsebesült, gyáván a földre vetette magát, és zokogott.

A görögök körében az számított vallásosnak, aki az **állami áldozatokban** részt vett, nem hagyva ki egyetlen ünnepet sem. Vagyis a **hit** nem a lelkiismeretben vagy az istennel folytatott bensőséges párbeszédben, hanem a **kultuszcselekmények megfelelő végrehajtásában nyilvánult meg**. Az **áldozat** többnyire egy állat (leggyakrabban bárány)

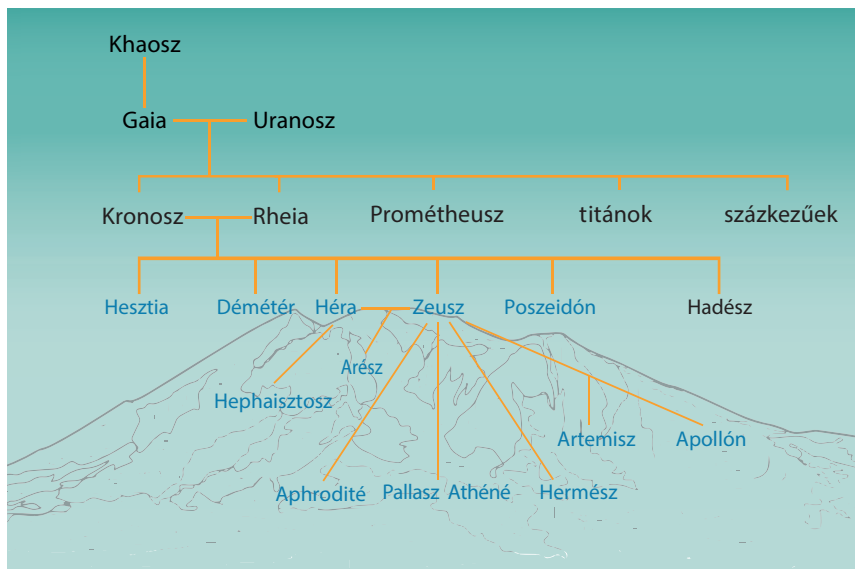

Athéné bronzszobra

- Miből ismerjük fel, hogy ez a nőalak Athéné? Milyen vallási rendezvények kapcsolódtak hozzá Athénban?

Az olümposzi istenek családfája (késsel a 12 olümposzi isten). Aphroditét egyrészt Uranosztól származtatják, míg egy másik történet szerint Zeusz lánya volt.

Milyen kép bontakozott ki Homérosz eposzaiban a görög istenekről? Milyen tulajdonságaik voltak, és melyek voltak azok az állandó jelvényeik, amelyek alapján azonosíthatók?

Praxitelész Hermész-szobra, az isten karján a csecsemő Dionüszosz

Atlasz lányát, Maiát, Zeusz szent ágya fogadta, úgy született meg a híres Hermész, isteni hírnök. Kadmosz lánya, a szép Szemelé, szerelembe ve gyűlve Zeusszal, szülte Dionüszosz istent, dús örömosztót, istent ő, a halandó, s most mindkettejük isten. Alkméné Héraklést szülte, a hőst, az erőset, Zeusszal, a felleggyűjtővel szerelembe ve gyűlve.

(Hésziodosz: Istenek születése)

- Milyen tulajdonságát ismerjük meg Zeusznek ebből a forrásból?
- A királyi és az arisztokrata családok szerették származásukat egy isteni ősrre visszavezetni. Mennyiben lehet ez az oka az istenek csapodárságáról szóló történetek kialakulásának?

levágását, megsütését és közös elfogyasztását jelentette (egy részt az istenek számára elégettek). Bajelhárító áldozatok során az egész állatot el kellett égetni. Minden kultuszcselekmény egy meghatározott közösség (család, nemzetség, falu, polisz) keretében ment végbe, és **megerősítette az egyén közösséghez való tartozását**. Ezért is jelentett a közösség ellen való lázadást a kultuszok elhanyagolása.

A kultikus cselekményeket, az áldozatokat a papok vagy állami tisztviselők mutatták be a közösség nevében. Csakhogy a papok maguk is állami tisztviselők voltak, a laikusok közül választották őket, többnyire egy évre, bár néhány szentély papi tisztségei egyetlen család vagy nemzetség tagjai közül kerültek ki nemzedékeken keresztül. A görögök **nem ismerték a papságot** mint állandó foglalkozást (leszámítva a jósokat), így mind az egyház, mind pedig a hit dogmákba foglalása ismeretlen volt számukra.

A görögök hittek abban, hogy fontos kérdésekben **tanácsot kérhetnek és kaphatnak az istenek, különösen Apollón és Zeusz jósdáiban**. Természetesen a jóslatért fizetniük is kellett. A leghíresebb Apollón-jósda Delphoiban működött.

- Minek az istene Hermész? Hogyan ünnepelték meg a hívek Dionüszosz ünnepét? Miket mutattak be Dionüszosz ünnepein Athénban?

A római vallás

Miben hasonlított a görög valláshoz a római?

Róma istenei kalandos történetek nélküli istenek. Azokat a mítoszokat, amelyeket Iuppiterről (Jupiter) vagy Venusról (ejtsd: 'Venusz') meséltek, a görögöktől vették át. A vallás központjában az állami kultusz állt. Az állam egységét **Iuppiter** szentélye biztosította a **Capitolium** dombján. A római **Forum**, a Capitolium lábánál elterülő központi piacter is tele volt szentélyekkel. A rómaiak úgy gondolták, hogy a csapásokat megfelelő áldozatok bemutatásával lehet elhárítani, mint ahogy a jó termésért vagy egy háborús győzelemért is áldoztak az istenek oltárain. Vallásosságukat meghatározta a „cserekapcsolat” az istennel: ha kapni akartak tőlük valamit, nekik is adniuk kellett, például egy ünnepélyes **áldozatot**, aminek során egyszerre ajánlottak fel egy malacot, egy birkát és egy bikát. A **jósláshoz** több eszközt is használtak. Megfigyelték például a szent tyúkok kapirgálását, és ha azok keveset csipegettek, akár egy csatát is elhalasztottak miattuk. Válságos helyzetekben gyakran fordultak tanácsért a capitoliumi Jupiter szentélye alatt egy üregben őrzött, úgynevezett **Sibylla**- (ejtsd: szibulla) **könyvek** előre megfogalmazott jóslataihoz. Az etruszkoktól vették át a májjóslást (az áldozati állat májából következtettek a jövőre) és a madarak röptéből való jóslást. Azt figyelték, melyik irányból hány madár érkezik.

A papi tiszttségeket választás útján töltötték be. Az állami kultuszok fölött a pontifexek gyakoroltak ellenőrzést, az ő választott vezetőjük, a **pontifex maximus** pedig az államvallás élén állt. A későbbi, keresztény Rómában a római pápa örökölte meg ezt a tiszttséget, ezért mondjuk azt, hogy a pápa a misét **pontifikálja**. A római papok életük végéig töltötték be hivatalukat. A Forum közepén álló Vesta-szentélyben a szűz papnők, a Vesta-szüzek őrizték a város szent lángját.

A római vallást jelentős etruszk és görög hatás érte a Kr. e. 6. századtól kezdve. A hagyományos itáliai isteneket ekkor azonosították egy-egy görög istenséggel. Volt persze olyan római isten is, akinek nem akadt párja: a kétarcú Ianus (Janus), a kezdet és a kapuk istene. A római hagyomány szerint Ianus templomának kapuit akkor lehetett becsukni, ha béke uralkodott a birodalomban.

Római isten	Görög isten	Funkció
Iuppiter (Jupiter)	Zeusz	legfőbb atya, villámlás
Iunó (Júnó)	Héra	a főisten felesége
Minerva	Athéné	bölcsesség, mesterségek
Mars	Arész	hadisten, termékenység
Venus	Aphrodité	szerелеm, termékenység
Vesta	Hesztia	családi tűzhely
Neptunus	Poszeidón	tenger
Vulcanus	Héphaisztosz	kovács, kézműves
Ceres	Démétér	gabonatermesztés
Apollo	Apollón	művészet, gyógyítás
Bacchus	Dionüszosz	bor
Ianus	–	kezdet, kapuk

A római és a görög istenvilág

Melyik római istennek nem volt görög előzménye? Miben tért el ábrázolása a görög istenekétől? A görög isteneket funkcióik alapján azonosították a rómaiakkal. Néha azonban nem ment könnyen ez az azonosítás. Nézzünk utána, mi a különbség Mars és Arész eredeti funkciói között!

Római bikaáldozat. Az áldozni vitt bikának bearanyozták a szarvát és feldíszítették.

Ianus, a kétarcú isten egy római bronzvereten

Melyik hónapunkat nevezték el Ianusról, és miért pont azt? Honnan ered a Janus-arcú kifejezés?

Ha valami kifcamodott, meggyógyul a következő ráolvasásától. Végy egy 4-5 láb hosszú zöld nádszálat, közepén törd ketté, és két ember tartsa oda a csípőhöz. Kezdd el a ráolvasóéneket: motas vaeta daries dardares astataries dissunapiter. Mondd egészen addig, míg csak össze nem érnek. Csóválj felettük vasdarabot. Mihelyt a nádszálak összeértek és egymást érintették, fogd a kezedbe, jobbról-balról vágj le belőlük, kötdz a ficamhoz vagy töréshez: meggyógyul tőle.

(Ficam gyógyítása ráolvasással Cato A földművelésről című munkájában. Az állami kultusz – szertartások bemutatása – mellett a családok is tisztelték részesítették őseiket és a ház védőistenségeit. A hivatalos vallás mellett fennmaradtak a bajelhárító mágikus eljárások és a különféle varázslatok is.)

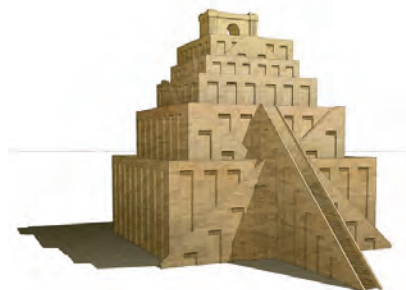
A mágikus eljárások egyikét hasonlósági mágának hívják. Próbáljuk meg ennek alapján értelmezni a Cato által leírt törés elleni varázslatot!

A Biblia mint történeti forrás

A Biblia legkorábbi részei Mózes öt könyvében (héberül Tóra) maradtak fenn, és a Kr. e. 9–7. századra nyúlnak vissza. A teljes héber Biblia, az Ószövetség (vagy Ótestamentum) a Kr. u. 1. század végére alakult ki, és szövege, néhány kisebb betoldást nem számítva, napjainkig változatlan maradt. A héber Biblia a zsidóság ókori hagyományait foglalja össze a világ teremtésétől kezdve, és a történészek az ókori Kelet történelmének rekonstrukciójához is felhasználják.

Az alábbiakban a babiloni fogság eseményeit rekonstruáljuk az Ószövetség és Hérodotosz művének segítségével.

Az Újbabiloni Birodalom a Kr. e. 6. század elején a Földközi-tenger felé terjeszkedett, elfoglalta a partvidéket, és a zsidóság egy részét Mezopotámiába hurcolta (babiloni fogság). A Nabú-kudurri-uszur (a bibliai Nebukadnezár, Kr. e. 605–562) által vezetett birodalom az adóként beáramló kincsekből hatalmas építkezésekbe fogott. Babilonban elkészült az Istár-kapu, a zikkurat toronytemplomához („Bábel tornya”) vezető felvonulási út, valamint a Babilont körülvevő kettős falgyűrű. Az Újbabiloni Birodalmat a perzsák győzték le (Kr. e. 539), és Kürosz perzsa király hazaengedte a zsidókat a fogságból.

A babiloni zikkurat rekonstrukciós rajza

Bábel folyói mentén ültünk és sírtunk:
A Sionra emlékeztünk.
Azon a földön a fűzfákra akasztottuk hárfáinkat.
Mert dalt akartak hallani, akik elhurcoltak minket.
Elnyomóink örömeiket követeltek:
„Zengjetek nekünk dalt a Sionról!”
De hogyan énekeljünk éneket az Úrról
Az idegenek földjén?
Jeruzsálem, ha elfeledkezem rólad,
Száradjon el a jobbom!
Nyelvem tapadjom ínyemhez,
Ha nem emlékezem meg rólad:
Ha Jeruzsálemet nem helyezem minden örömöm fölé!
Ne feledd el, Uram, Edom fiainak napját,
Amikor így kiáltoztak:
„Romboljátok le, romboljátok le,
hadd pusztuljon el a földig!”
Bábel leánya, te pusztító,
Áldott, aki megfizet neked,
Ami gonoszságot velünk tettél!

(137. zsoltár)

„Rajta, építsünk várost és tornyot, amelynek teteje az égig ér. Szerezzünk nevet magunknak és ne szóródjunk szét a földön!” Akkor az Úr leszállt, hogy megnézzé a várost és a tornyot, amelyet az emberek építettek. Így szólt: „Nézzétek, egy népet alkotnak és egy nyelvet beszélnek. Ez csak a kezdete tevékenységüknek. Ezután semmi sem lesz nekik lehetetlen, aminek a megvalósítását elgondolják. Ezért szálljunk le és zavarjuk össze nyelvüket, hogy senki ne értse a másik nyelvét!” Az Úr tehát szétszórta őket onnét az egész földön, s abba kellett hagyniuk a város építését. Ezért nevezzük azt Babelnek, mivel az Úr ott zavarta össze az egész föld nyelvét és onnét szórta szét őket az Úr az egész földön.

(1 Mózes 11.)

A város mindkét részének közepén egy-egy épület áll. Az egyik a nagy és erős kőfallal védett királyi palota, a másik pedig Marduk bronzkapus szentélye. Ez még az én időmben is állt, alapterülete négyszög alakú, s minden oldala két sztadion [egy sztadion nagyjából kétszáz méter] hosszú. A szentély közepén zömök torony emelkedik, amelynek szélessége és magassága egy sztadion. Ennek a tetején egy másik torony áll, azon egy harmadik és így tovább, összesen nyolc torony. A felvezető lépcsősor valamennyi torony körbefut, s a közepe táján egy pihenőhely van nyugvószékekkel, hogy akik felmáznak, megpihenhessenek. Az utolsó toronyban nagy szentély található, amelyben egy magasra vetett ágyat s egy aranyozott asztalt helyeztek el. Istenkép azonban nem látható benne. Éjjel egyetlen férfi sem léphet be ide, csakis egy helybéli aszszony, akit az isten választott ki valamennyi ottani nő közül. Így mondják a babiloniak, ennek az istennek a papjai.

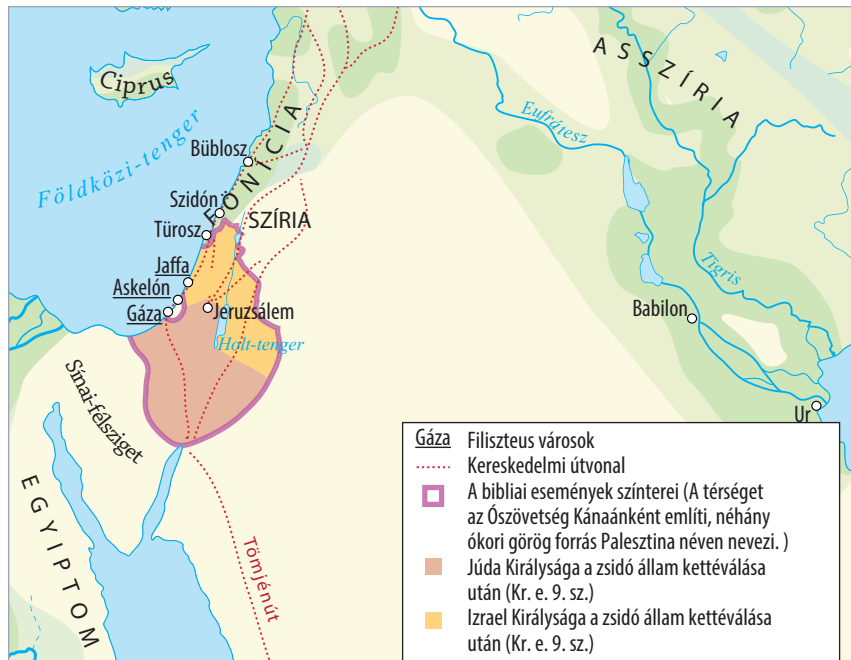
(Hérodotosz a zikkuratról)

- Számítsuk ki a zikkurat alapterületét! Hányszor férne bele az iskolánk?
- Melyik mai épülethez hasonlíthatnánk a zikkurat nagyságát?
- Miért akadályozta meg az Úr a torony építését?
- Fogalmazzuk meg, hogyan került be a zikkurat építése a Bibliába!

Ezt mondja Kürosz, a perzsák királya: az Úr, az ég Istene a föld minden országát nekem adta. Meghagyta nekem, hogy építsek házat a júdeai Jeruzsálemben. Aki közületek népéhez tartozik, azzal legyen vele az Istene! Menjen föl Jeruzsálembe, amely Júdeában van, s építse fel az Úrnak, Izrael Istenének a házat. Ez az Isten Jeruzsálemben lakik. Azoknak, akik még megmaradtak, minden helységben, ahol idegenként élnek, e helységek lakói legyenek a segítségükre ezüsttel, arannyal, természetbeli adománnyal és jószággal, a Jeruzsálemben lakó Isten háza javára felajánlott önkéntes adományokon kívül.

(Ezdrás könyve 1, 2–7.)

- Nézzünk utána az interneten, mi az a Sion! Miért nem akarnak a zsidók Babilonban Sionról énekelni? Hogyan táplálja a zsoldár a Jeruzsálemben való visszatérés hitét?
- Miért nem zavarja Küroszt a zsidók hite? Mit mondott, hol lakik a zsidók istene?

A közel-keleti térség (Kr. e. 10–9. század)

- Honnan érkezett Ábrahám Kánaán területére az Ószövetség (héber Biblia) szerint? Honnan vezette népét Mózes Kánaán felé? Milyen jelentős kereskedelmi utak érintették a térséget? Ma mely országok találhatók ezen a területen?

Az ókori Izrael története

Hogyan jött létre az ókori Izrael?

A zsidó törzsek egy része feltehetőleg Észak-Mezopotámiából érkezett **Kánaánba**. A **Héber Biblia**, azaz az **Ószövetség** szerint a későbbiekben a zsidó törzsek Egyiptom deltavidékére települtek, ahonnan a Kr. e. 13. század folyamán vándoroltak vissza Kánaánba. Ezt a kivándorlást beszéli el a héber Bibliában **Mózes** története.

A **tizenkét törzs** kezdetben még nem alkotott egységes államot, a törzseket az Űr, a Sínai- (héberül: Szináj-) hegyi **Jahve kultusza** fogta szövetségbe. Jahve nevének jelentése: 'létező, létrehozó, örökkévaló', de a szó töve egy sivatagi viharisten alakját idézi. A Kr. e. 10. századra Jahve vált a zsidó törzsek szövetségének védelmező istenévé. A későbbiekben fellépő **proféták** tanaikat írásban is rögzítették, és **Isten (Jahve) hatalmát egyetemesnek tekintették**.

Az egységes állam a Kánaánban élő népekkel (filiszteusok) vívott harcok során jött létre. A **Kr. e. 10. század** volt az ókori Izrael virágkora, előbb **Dávid**, majd fia, **Salamon** uralkodott. A Júda törzséből származó Dávid legyőzte a filiszteusokat (ezt beszéli el a bibliai Dávid és Góliát története), majd a törzseket a királyi uralma alatt egyesítette, a fővárosnak pedig **Jeruzsálemet** tette meg.

Kr. e. 721: Izrael pusztulása	Területét a terjeszkedő asszírok foglalták el, népét elhurcolták. Júda adófizetéssel kerülte el a megszállást.
Kr. e. 586: Júda törzseit Dél-Mezopotámiába telepítették	Az Újbabiloni Birodalom uralkodója, Nabú-kudurri-uszur elfoglalta Jeruzsálemet, lerombolta Salamon templomát, és meghódított vidékek lakóinak egy részét áttelepítette, hogy ellenállásukat megtörje.
Kr. e. 586–539: a zsidók babiloni fogsága	A fogság akkor ért véget, amikor a perzsa Kürosz elfoglalta Babilont, Júda korábbi lakói visszatérhettek hazájukba, és újjáépítették a jeruzsálemi templomot (Kr. e. 516). Júda királysága, ahogy a térség többi állama is, a következő évszázadokban nagyobb hódító birodalmak fennhatósága alá került. Előbb a perzsák, Kr. e. 331-től pedig Nagy Sándor és utódai uralták a térséget.

Salamon halála után az állam két részre szakadt: az északi törzsekből alakult ki Izrael, délen pedig létrejött Júda (ebből származik a 'zsidó' népnév)

Michelangelo: Dávid (16. század)

- Dávid, az egyszerű pásztorfiú a Biblia szerint parittyával ölte meg a Góliát nevű óriást, majd levágta a fejét. Milyen dolgokat neveznek ma Góliátnak? Miért?

Annak az aranynak a súlya, amely Salamonnak egyetlen esztendőben befolyt, 666 talentumra rúgott, nem számítva, amit a karavánoktól, a kereskedők hasznából, az idegen királyoktól és az ország helytartóitól kapott. Salamon király háromszáz nagy pajzsot is veretett aranyból; mindegyik pajzsra 600 aransékelt fordított.

Salamon harci szekereket és lovakat is szerzett; 1420 szekere volt és 12 000 lovasa. A szekérvárosokba telepítette őket, és a király közelébe, Jeruzsálembe. A király elérte, hogy annyi volt az ezüst Jeruzsálemben, mint a kavics. Azután azt is elérte, hogy cédrusfából is annyi volt, mint a vadfügefa, amely a síkságon nő. A lovakat Kilikiából szállították Salamonnak, a király kereskedői hozták őket Kilikiából pénzéért. Egy szekeret 600 ezüst sékelért szállítottak Egyiptomból, egy ló pedig 150-be került.

(1. Királyok 10.)

- Mekkora volt Salamon évi jövedelme, ha egy zsidó talanton (talentum) kb. 43 kilogramm ezüst (3600 sékel)?
- Egy sékel 8,4 gramm. Hány gramm ezüstbe került egy ló és egy szekér? Hány szekeret és hány lovat vehetett Salamon az évi jövedelméből?
- Honnan származott Salamon jövedelme?
- Mely országokkal kereskedett Salamon?

A holt-tengeri tekercsek egy töredéke. 1947-ben, a mai Izrael területén, Kumránban került elő mintegy nyolcvan kézirattekercs a Kr. e. 2. – Kr. u. 1. századból. Egy zsidó vallási közösség könyvtára volt, benne a legrégebbi ismert Biblia-kéziratokkal.

Nézzünk utána az interneten, milyen iratokat tartalmaztak a holt-tengeri tekercsek! Miért fontosak ezek a szövegek vallástörténeti szempontból?

A zsidók kőből épített első templomát Salamon király építette Jeruzsálemben, és ott helyezte el a **frigylárában Mózes törvényeinek, a tízparancsolatnak** a két kötébláját. Salamon halála után Izrael két részre szakadt, és a meggyengült királyságok idővel külső hódítók áldozatai lettek. Ennek során hurcolta fogságba az Újbabiloni Birodalom a zsidóság egy részét. A fogságból visszatért zsidóság **újjaépítette Salamon lerombolt templomát**, néhány évtizeddel később Jeruzsálem városfalait, és esküvel erősítette meg a Tóra (Mózes öt könyve, a héber szó jelentése: 'törvény, tanítás') tiszteletét.

A zsidó vallás

Milyen előírásai vannak a zsidó vallásnak?

A **zsidó vallás** legfontosabb jellegzetessége és egyben újdonsága az **egyistenhit**, a **monoteizmus** volt. Eszerint Jahve az **egyetlen Isten**, aki a sötétséget és a világosságot teremtette, minden az ő tervének megfelelően működik. Egy-egy városnak és vidéknek korábban, más népeknél is lehetett kiemelkedő jelentőségű védő istene, de annak tisztelete nem zárta ki a más istenek léteben való hitet. A zsidók Istene viszont kizárta, sőt bűnnek tekintette azt, mivel a többi nép „istenének” fából, kőből faragott szobrainak tiszteletét elítélte és bálványimádásnak tekintette.

Az idegen kultuszok elterjedése ellen többször felléptek **próféták** (például Illés, Jeremiás), akik arra figyelmeztették a népet, hogy a hagyományoktól való elfordulás Isten büntetését vonja maga után. A zsidó vallás **az Isten és az ember közötti szövetséget hangsúlyozza**, amelynek során Jahve a próféták segítségével szól az emberekhez: törvényt ad nekik, meghatározza a vallási előírásokat, illetve a hétköznapi és ünnepnapok menetét.

A **vallás előírásai szabályozzák a zsidók életét**. Kerülniük kell bizonyos ételek (disznóhús, pikkelytelen halak) fogyasztását. **Megtartják a heti pihenőnapot, a szombatot** (héberül sabbat). Legfontosabb ünnepeik több napon át tartanak. Ezek közül a pészah a tavasz és a szabadság ünnepe, amely az Egyiptomból való kivonulásra emlékezteti a

Tartsátok meg mind a parancsokat, amelyeket ma adok nektek, hogy elérhessétek és elfoglalhassátok azt a földet, amelyre átkeltek. Ha engedelmeskedtek parancsaimnak, földeteknek kellő időben megadom az esőt, úgyhogy betakaríthatod majd gabonádat, borodat és olajodat. Adok majd füvet is legelődön jószágod számára és magad is jölközhatsz majd. De vigyázzatok, el ne tévelyedjen szívetek s tévútra ne térjete: más isteneknek ne szolgáljatok és ne boruljatok le előttük! Különböznél el ellenetek az Úr haragja, bezárja az eget, nem esik több eső, a föld nem hozza meg termését s csakhamar kivesztek abból a szép országból, amelyet az Úr ad nektek.

(5 Mózes 11.)

Ne egyetek semmiféle véreset, ne foglalkozzatok jóslással és varázslással. [...] Tartsátok meg szombatomat, és tiszteljétek szentélyemet. Én vagyok az Úr. [...] Becsüld meg az ősz fejet, add meg a tiszteletet az öregnek és féld Istenedet. Én vagyok az Úr. Ha idegen lakik veletek földetekben, ne bántsátok. A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat, hiszen ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén. Én vagyok az Úr, a ti Istenedek.

(3 Mózes 19.)

- Mit várhatnak a zsidók az Úrtól, ha betartják a szövetséget?
- Mi a zsidóság kötelessége?

zsidóságot. Amíg állt a jeruzsálemi szentély, a zarándokok Jeruzsálem-be mentek, és minden család egy-egy bárányt áldozott, amelyet kovász-talan kenyérral is fogyasztottak.

A héber Bibliában Isten (Jahve) szerető Atya, aki megbocsát a bűnösöknek, és aki törvényeivel megteremti népe számára az erkölcsös cselekvés kereteit. A politeista teremtésmítoszokkal szemben a Biblia hangsúlyozza, hogy az **erkölcsi öntudatosodás** az emberré válás döntő mozzanata. Erre utal Ádám és Éva története is, akik „olyanok lettek, mint Isten: jónak és rossznak tudói”. A **tízparancsolat az egyetemes emberi erkölcs alapértékeinek** törvényi pontokba szedett foglalataként azt bizonyítja, hogy **a zsidó és a keresztény vallás erkölcsi fel-fogása egy tőről fakad.**

A zsidóság helyzete a Római Birodalomban

Hogyan és miért alakult ki a diaszpóra a Mediterráneum térségében?

A térséget a Római Birodalom a Kr. e. 1. század derekán vonta fennhatósága alá. Közel száz évvel később a zsidó vallást semmibe vevő **rómaiak ellen kitört felkelést** Vespasianus császár és fia, Titus verték le **Kr. u. 70-ben**. Jeruzsálemet szinte teljesen elpusztították, **a jeruzsálemi templomot másodszor is lerombolták**. Ma csak a nyugati fal egy része látható, a Sírátófal, amely a zsidóság legszentebb helye. A zsidók azóta nem építenek templomot, és nem mutatnak be áldozatot. A **zsinagógákat** nem templomnak, hanem a gyülekezet házának tekintik (a görög szün + agógé szóösszetétel jelentése: ’összegyűjteni, egy helyre vezetni’). A zsidók nagy része elhagyta egykori hazáját, és a Római Birodalom más tájain telepedett le. A babiloni fogság után kezdődő **diaszpóra**, vagyis a szétszórás tovább folytatódott, és meghatározóvá vált a zsidóság életében.

1. Senki mást ne tekints Istennek, csak engem!
2. Ne csinálj magadnak faragott képet! [...] Ne borulj le ilyen képek előtt!
3. Isten nevét hiába ne mondd!
4. Szombatot, az Úr napját szenteld meg!
5. Tiszteld apádat és anyádat!
6. Ne ölj!
7. Ne törj házasságot!
8. Ne lopj!
9. Ne tégy hamis tanúságot!
10. Mások tulajdonát ne kívánd!

*Öszösvetség/Héber Biblia, Kivonulás 20. alapján
rövidítve)*

- Miért tiltja képek készítését a 2. parancs?
- A forrás a parancsolatok zsidó hagyomány szerinti sorrendjét mutatja. Nézzünk utána, miben különbözik ettől a keresztény hagyomány szerinti sorrend!
- Melyik az a parancs, amely alapján megállapítható, hogy a zsidó hagyomány szerinti tízparancsolatot olvassuk?

A hétágú gyertyatartó, a menóra a zsidóság egyik legősibb jelképe, amely egyes értelmezések szerint a hét napjait szimbolizálja, a kö-zépső a szombatra utal

Az egész Sínai-hegyet beborította a füst, mivel az Úr tűzben szállt le rá. Mózes beszélt, és az Úr felelt neki a mennydörgésben. Az Úr ezeket jelentette ki: Én vagyok az Úr, a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Senki mást ne tekints Istennek, csak engem. Ne csinálj magadnak faragott képet vagy hasonmást arról, ami fent van az égben, vagy lent a földön, vagy a vizekben a föld alatt. Ne borulj le ilyen képek előtt, és ne tiszteld őket, mert én, az Úr, a te Istened, féltékeny Isten vagyok.

(2 Mózes 19–20.)

- Fogalmazzuk meg, miben tér el a zsidóság vallása a tanult politeista vallásoktól!

Menóra Titus diadalívén. A Rómában látható diadalív márvány domborműje a győztes római katonák diadalmenetét ábrázolja, ahogy a jeruzsálemi templom elrabolt kincseit hordozzák felvonulásuk során.

Összegzés

Történelmi jelentőség

- Miben különbözött a zsidóság vallása az ókori Kelet többi népétől?
- Milyen fontos etikai alapelveket mond ki a tízparancsolat?

Változás és folytonosság

- Milyen hasonló vonásai voltak az antik görög és római hitvilágnak?
- Hogyan alakult ki a zsidó egyistenhit?

7. A kereszténység kezdete

Mit ünnepelünk karácsonykor és húsvétkor? Mely vallások szent könyve a Biblia, és milyen két részből áll? Milyen nyelven írták az első részét, és hogyan nevezzük azt? Mit jelent a politeizmus és a monoteizmus kifejezés?

A Szentföld Jézus és az első keresztény közösségek idején (Kr. u. 1–2. század). Jézus korában a térség Iudaea (ejtsd: júdea) provincia néven tartozott a Római Birodalomhoz, míg Kr. u. 135-től Syria-Palaestina (ejtsd: szüria-palesztina) néven kormányozták. A térséget Palesztinának a tengerparti részen élő filiszteusokról nevezték el a görögök, és a rómaiak tőlük vették át.

Milyen történeteket ismerünk Jézus életéről? Keresd meg a helyszíneket a térképen! Idézzük fel, hogyan alakult a térség történelme az ókorban!

Jézus és a leprás

Amikor Jézus lejött a hegyről, nagy sokaság követte. Egyszer csak odament hozzá egy leprás, leborult előtte, és kérte: Uram, ha akarod, megtisztíthatsz. Jézus kinyújtotta a kezét, megérintette, és így szólt hozzá: Akarom, hogy tisztulj meg! Erre az nyomban megtisztult a leprájától.

(Máté 8, 1–3)

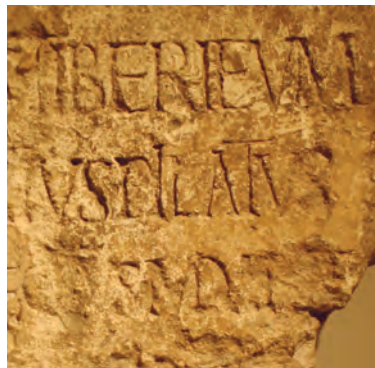
Milyen betegség a lepra, és hogyan lehet meggyógyítani? Foglalmazzuk meg, mit akar Máté bizonyítani ezzel a történettel!

A római uralom időszaka

Hogyan illeszkedett be a Szentföld a Római Birodalomba?

A térséget, amelyet később a rómaiak a görögöktől átvett elnevezés alapján **Palesztinának** is neveztek, **Pompeius** foglalta el, és Rómától függő királyságot hozott létre (Kr. e. 63). Ennek bukása után, **Augustus császár** idején a területet a rómaiak **tartománnyá szervezték**, Iudaea (ejtsd: júdea) provincia néven. A provinciát a császár által kiküldött helytartók vezették, az egyik ilyen helytartó a későbbi Tiberius császár (Kr. u. 14–37) által kinevezett **Pontius Pilatus** volt, aki a bibliai hagyomány szerint Jézus pere idején képviselte a birodalom hatalmát.

A zsidóság körében évszázadok óta több olyan vallási irányzat jött létre, amely Isten küldöttjétől, a **Messiasztól várta sorsa jobbra fordulását**. (Messiás héber szó, jelentése „segítő”, „felkent”). Sokan Messiásként üdvözölték és tisztelték Jézust, a keresztény vallás megalapozóját.

A Pilatus-felirat: „A hajósoknak a Tiberiümot [világítótoronyt] Pontius Pilatus Iudaea praefectusa építtette újjá”

Hogyan igazolja a felirat a bibliai elbeszélés történetiségét? Foglalmazzuk meg érveinket!

A kereszténység születése

Minek tekintették Jézust a tanítványai?

Jézus életét az **evangéliumok** beszélik el, amelyeket a **Biblia** második része, a görög nyelvű **Újszövetség** tartalmaz. Az evangélium görög szó, jelentése: „örömhír”. Jézus az evangéliumok szerint Galileában, Názáret környékén tanította az **apostolokat** és a többi tanítványát. A görög apostol szó „küldött”-et jelent, mivel Jézus kiküldte őket, hogy azt tanítsák, amit tőle tanultak. Jézus tanítványai kivétel nélkül egyszerű, szegény halászok, kézművesek voltak.

Jézus azokhoz fordult, akik magukra maradtak, segített reménytelen helyzetükben, gyógyított lelki és fizikai bajokkal küszködőket. Tanításai és tettei szóbeli hagyományként éltek életében, majd keresztre feszítése után. **Hegyi beszédében** – amelyet Máté evangéliuma őrzött meg – összefoglalta tanításainak lényegét. Jézus **szeretetet hirdetett, bűnbánatot és megbocsátani tudást** sürgetett. Nem lázított Róma ellen, sőt elvetette a fizikai erőszakot.

Jézus tanítványai királynak, Isten országát elhozó **Messiasnak, sőt Isten fiának tartották**. A királyokat koronázásukkor szentelt olajjal kenték fel, ebből származik a görög Khrisztosz (felkent) – Krisztus kifejezés. Az evangéliumok szerint Jézus növekvő népszerűségét a vezetők gyanakodva figyelték. Végül Máté evangéliuma szerint „tanácsot tar-

tottak, és elhatározták, hogy halálra adják. Megkötözték, elvezették, és átadták Pilátus helytartónak.” Pontius Pilátus halálra ítélte Jézust, és a rómaiak keresztre feszítették. Ez az egyik legkegyetlenebb és legmegalázóbb római kivégzési módszer volt. A római helytartó Jézus keresztyén egy feliratot helyezett el. János evangéliuma alapján ez állt rajta: „a Názáreti Jézus, a zsidók királya”, mindez arra utalt, hogy Pilátus politikai okból döntött a kivégzés mellett. Az evangéliumok szerint **Jézus harmadnapra feltámadt**, és amíg Isten magához nem emelte, sokaknak megjelent. (A keresztény és a keresztyén szó nem a keresztt, hanem a Krisztus névből származik, az csak véletlen, hogy a magyar nyelvben a két hangalak gyakorlatilag egybeesik. A kereszt szó görögül sztauros; magát a keresztet pedig még négy évszázadon át nem is tekintették keresztény szimbólumnak.)

Részlet a hegyi beszédből

Hallottátok, hogy a régiek ezt a parancsot kapták: Ne ölj! Aki öl, állítsák a törvényszék elé. Én pedig azt mondom nektek: Már azt is állítsák a törvényszék elé, aki haragot tart embertársával. Aki embertársát ostobának nevezi, állítsák a nagytanács elé. Aki azt mondja neki, hogy te bolond, méltó a pokol tüze.

Hallottátok a parancsot: Szeresd felebarátodat, és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért! Így lesztek fiai mennyei Atyátoknak, aki fölkelti napját jókra is, gonoszokra is, esőt ad igazaknak is, bűnösöknek is. Ha csupán azokat szeretitek, akik szeretnek benneteket, mi lesz a jutalmatok? Nem így tesznek a vámosok is? S ha nem köszöntitek, csak barátaitokat, mi különöset tesztek? Nem így tesznek a pogányok is? Legyetek hát tökéletesek, amint mennyei Atyátok tökéletes!

(Részletek a hegyi beszédből, Máté 5,21–23 és 43–48)

- Mivel egészíti ki Jézus a „ne ölj” törvényét?
- Fogalmazzuk meg, miért kell szeretni ellenségünket!
- Melyik foglalkozást tartja Jézus megvetendőnek, és miért?
- Beszéljük meg, hogyan tudná követni az ember Jézus elveit!

Az adófizetés

„Mond meg hát nekünk, mi a véleményed: Szabad adót fizetni a császárnak, vagy nem szabad?” Jézus [...] így válaszolt: „Mutassátok az adópénzt!” Odanyújtottak neki egy dénárt. Ekkor megkérdezte tőlük: „Kinek a képe és a felirata ez?” „A császáré” – felelték. Erre azt mondta nekik: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené!”

(Máté 22,17–21)

- Miért a császár képe van a római érméken?
- Miért helyes Jézus szerint megfizetni az adót?
- Vitassuk meg, miért nem lázad Jézus a földi uralkodó ellen!

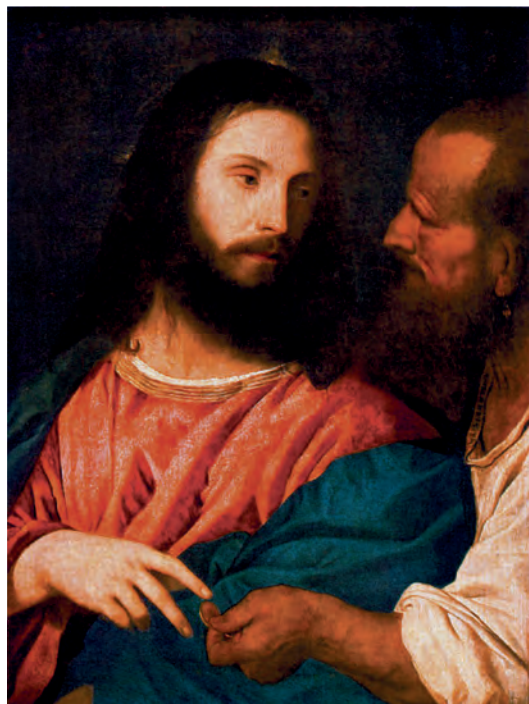
Tiziano Vecellio: Az adógaras

Fogalmazzuk meg, hogyan ábrázolja Tiziano képe a bibliai történetet az adógarasról!

A négy evangélium egy könyvszekrényben (5. századi mozaikábrázolás)

Hogy hívták a négy evangélistát? Milyen könyveket ábrázol a ravennai mozaik? Nézzünk utána, milyen állatalak az egyes evangélisták szimbóluma, és miért!

Jézus kiküldi az apostolokat

A tizenegy tanítvány elment Galileába, arra a hegyre, ahova Jézus rendelte őket. Amint meglátták, leborultak előtte, bár néhányan kételkedtek. Jézus odalépett hozzájuk, és így szólt: „Én kaptam minden hatalmat égen és földön. Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek. S én veletek vagyok mindennap, a világ végéig.”

(Máté 28,16–20)

- Mit jelent az apostol szó?
- Mit kér Jézus a tanítványaitól?
- Mit jelent a keresztesítés? Nézzünk utána Máté evangéliumában (3Máté 1.), ki volt Keresztelő Szent János!

Vacsora közben Jézus kezébe vette a kenyeret, megáldotta, megtörte s odanyújtotta tanítványainak, ezekkel a szavakkal: „Vegyétek és egyétek, ez az én testem!” Aztán fogta a kelyhet, hálát adott, és ezekkel a szavakkal nyújtotta nekik: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, a szövetségé, amelyet sokakért kiontanak a bűnök bocsánatára.”

(Máté 26,26–28)

Ezért a híresztelés elhallgattatása végett Nero másokat tett meg bűnösnek, és a legválogatottabb büntetésekkel sújtotta azokat, akiket a sokaság bűneik miatt gyűlölt és Christianusoknak nevezett. Christust, akitől ez a név származik, Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilatus procurator kivégeztette, de az egyelőre elfojtott vészes babonáság újból előtört, nemcsak Iudeában, e méltóság szülőhazájában, hanem a Városban [Rómában] is, ahová mindenünnen minden szörnyű és szégyenletes dolog összefolyik, s hívekre talál. [...] Ebből, bár bűnösök voltak és a legsúlyosabb büntetést is megérdemelték, számalom támadt, mivel nem a közzé érdekezésben, hanem egy ember kegyetlensége miatt kellett elpusztulniuk.

(Tacitus, római történetíró: Évkönyvek XV.)

Hogyan tekintett a római történetíró a keresztényekre? Miért számít fontos forrásnak Jézussal kapcsolatban ez a részlet?

A tanítványok és az első gyülekezet

Melyik vallás megújítóinak tartották magukat az apostolok?

Az **apostolokat** Jézus Krisztus választotta ki, hogy folytassák küldetését. Tanításukban főként azokról az eseményekről beszéltek, amelyek az utolsó napokban történtek velük Jeruzsálemben, s a beszédet mindig a **megfeszítés és feltámadás felidézésével** fejezték be. Az **ősgyülekezet tagjai** erős közösségben, **részleges vagyonszövetségben éltek**. Összejöveteleiket általában magánházaknál tartották. Zsoltárokat énekeltek, imákat mondtak, felolvastak a Bibliából. Megtartották a Tóra előírásait, és nem adták fel a reményt, hogy egész Izrael felismeri Jézusban a Messiást.

A tizenkét apostol mellé mások is csatlakoztak. **Megkeresztelkedésük** (vízben való alámerülésük) volt új életük külső jele. Közös étkezésükön a kenyér megtörése Jézus megtörtetett testére, kereszthalálára emlékeztette őket. A kialakuló **úrvacsora hagyománya** (Oltáriszentség) felidézi a hívekben azt az eseményt, amelyet Jézus a keresztre feszítése előtti utolsó vacsorán cselekedett. Mindez ahhoz az ünnephez kötődött, amikor a zsidó nép az Egyiptomból való szabadulására emlékezik (pészah). Ez alkalommal az áldozati szertartás része volt a bárány és a kovásztalan kenyér fogyasztása. Az **evangéliumok szerint Jézus** új jelentést adott az ünnepnek, amikor nagycsütörtökön (utolsó vacsora során) **önmagát azonosította az áldozati bárányal**, aki testét, életét és véréát adja váltságként az emberek bűneiért. Ez az **új szövetség, amely minden emberre vonatkozik**. Az úrvacsora kellékei a kenyér és a bor, amelyek Jézus testének és vérének jelképei a hívők számára. A katolikus egyház szerint a pap az Oltáriszentségben nemcsak felidézi, hanem ténylegesen átváltoztatja Krisztus testévé és vérévé a kenyeret és a bort. Az úrvacsora kiszolgáltatásának módjában is eltérnek egymástól a keresztény felekezetek.

Pál apostoli munkája

Miben újította meg Pál az apostolok munkáját?

A keresztények egyik meggyőződéses ellenfeléből, Saulból a kereszténység meghatározó terjesztője lett. Fiatalon buzgó üldözője volt a korai keresztény gyülekezeteknek Jeruzsálemben. Damaszkuszba is az ottani keresztények üldözésére indult, és útközben egy látomásban megjelent neki Jézus. Ennek hatására **az üldözőből hívő lett**. A damaszkuszi hívek befogadták, és **Sault elhagyva Pálként élt tovább**. **Pál apostol** minden képességét az új hit terjesztésére fordította. Arra törekedett, hogy minél többen térjenek meg, ezért az új, nem zsidókból álló gyülekezetek tagjainak nem kellett megtartani a zsidó hagyományokat, előírásokat. Tanítása szerint Jézus második eljövetele nem a közeljövőben várható, ezáltal a keresztények beilleszkedhettek a korabeli római mindennapi életbe, és vagyonukat sem kellett feladniuk (megszűnt a vagyonszövetség). Így **mindenki számára lehetővé vált az új hit felvétele**. Az **egyház páli fordulata** abban állt, hogy a görög műveltségű apostol a zsidó mozgalomból **egyetemes vallássá tette a kereszténységet**. **Missziós tevékenységével**, azaz a kereszténység tanításának távoli területekre, a pogányok közé való elvitelével, számos közösséget alapított. Pál felfogása szerint az ember Ádám óta a bűn hatalmában áll, és csak Jézus hozta meg a szabadulást kereszthalálával és feltámadásával. Az ember személyes felelőssége, hogy Isten nagylelkűségét hálával viszonozza, tehát Isten parancsolatait szerint éljen. A két legfőbb parancsolat pedig Isten és a másik ember szeretete.

A kereszténység elterjedése

Mi segítette elő az új hit terjedését?

A zsidó felkelés elbukása után (Kr. u. 70) a kereszténység terjedése felgyorsult. A **diaszpórában** szétszóródott, a kereszténységet megismert görög nyelvű zsidók és a megkeresztelkedett nem zsidók a birodalom legtávolabbi pontjain is gyülekezeteket alapítottak, és terjesztették Jézus Krisztus tanításait. A városok közösségei élén a **püspökök** álltak, akik területenként tartott összejöveteleken, **zsínatokon** hozták meg az egyház főbb szabályait. A nyugati kereszténység legtekintélyesebb püspöke Róma városáé volt, mert az ottani keresztény közösséget **Péter apostol** alapította.

A kereszténység gyors terjedése hamar felkeltette a császárok gyanúját. **Nero császár** már 64-ben őket tette felelőssé a római tűzvészért, vagyis alig harminc évvel Jézus keresztre feszítése után Róma városában már veszélyesnek ítélt tömeget alkottak. Nero rendelkezése nyomán igen sok keresztényt fogtak el ekkor és végeztek ki cirkuszi látványosság keretében. A **vérengzésnek esett áldozatul Szent Péter és Szent Pál apostol**. A későbbi császárok idején hol felerősödött, hol pedig gyen-

Szent Péter és Szent Pál mártírhalála egy kódexben. Péter kérte, hogy ne ugyanúgy feszítsék keresztre, mint Jézust.

Nézzünk utána az interneten, miért lefejezéssel végezték ki Szent Pált!

Történészszemmel

Jézus születésének időpontja

Jézus születésének időpontját nem ismerjük. A keresztény időszámítás alapjául szolgáló első évet Kr. u. 525-ben számolta ki egy tudós pap, de számításai ellentmondanak az Újszövetség adatainak. Dionysius Exiguus apát ugyanis abból indult ki, sajnos tévesen, hogy Pilatus 31-ben a 30 éves Jézust feszíttette keresztre. A tévedés okát az evangéliumok ellentmondásos adatai okozták.

Az evangéliumok szerint Jézus Heródes király uralkodása (Kr. e. 37 – Kr. e. 4.) alatt született egy népszámlálás idején. Ebből az időszakból a történészek azonban csak egy népszámlálást ismernek, amelyet Publius Sulpicius Quirinius helytartóként rendezett Szíriában és Júdeában Kr. u. 6-ban. Csakhogy ekkor már Heródes nem élt, így ha az evangéliumi hagyományokat vesszük alapul, Jézus vagy Heródes uralkodása idején, Kr. e. 4-ben, vagy röviddel előtte született, vagy pedig Kr. u. 6-ban. Bár már régóta ismert, hogy időszámításunk alapja egy pontatlanul kiszámított évszám, megváltoztatni nem lenne helyes, hiszen másfél évezrede minden dokumentumot ennek alapján keltezünk.

Ebben az időben történt, hogy Augustus császár rendeletet adott ki, hogy az egész földkerekségét írják össze. Ezt az első összeírást Quirinius, Szíria helytartója bonyolította le. Mindenki elment a maga városába, hogy összeírják. József is fölment Galilea Názáret nevű városából Júdeába, Dávid városába, Betlehembe, mert Dávid házából és nemzetségéből származott, hogy összeírják feleségével, Máriával együtt, aki áldott állapotban volt.

(Lukács 2,1–5)

Amikor a júdeai Betlehemben Heródes király idejében Jézus megszületett, bölcsek jöttek napkeletről Jeruzsálembe, és kérdezősködtek: Hol van a zsidók újszülött királya? Láttuk csillagát napkeleten, s eljöttünk, hogy bemutassuk neki hódolatunkat.

(Máté 2,1–3)

Jézus születése Betlehemben (Fra Angelico festménye)

Miért egy istállóban született meg Jézus?

- Ha a Quirinius által rendezett népszámlálás idején született Jézus, melyik évben látta meg a napvilágot?
- Ha Heródes uralkodása alatt született, melyik a legkésőbbi időpont, amikor megszülethetett?
- Létezhet olyan időpont, ami egyszerre felel meg a Lukács és a Máté evangéliumában szereplő adatoknak?
- Nézzünk utána, miért kell minden évben kiszámítani húsvét időpontját! Miben különbözik ez például a karácsony vagy egy nemzeti ünnep időpontjától?

Nagy Constantinus aranypénze a császár és a legyőzhetetlen napisten ábrázolásával 313-ból. 312-ben Constantinus, amikor Rómába érkezett, hogy kiszorítsa Itáliából ellenfelét, a csata előtti éjszaka állítólag álmot látott. Egy kereszt jelent meg az égen ezzel a görög felirattal: „Ezzel győzz!” A keresztény hagyomány szerint a kereszt jelét felvarratta katonái ruhájára, és a Milvius híd melletti csatában legyőzte ellenfelét, aki öngyilkos lett. Vannak olyan elképzelések, hogy Constantinus látomásában eredetileg a napisten jelent meg, és csak később, a keresztény hagyomány formálta át a történetet.

Fogalmazzuk meg, mire lehet következtetni abból, hogy a császár 313-ban a napistent vereti az érmére! Vitassuk meg, melyik feltevés lehet helyesebb: a keresztet látta látomásban, vagy pedig a napistent! Milyen célt szolgált a kereszténység elfogadása a birodalom szempontjából?

A niceai zsinat, Cesare Nebbia freskója, 1600 k.

Keressük meg Constantinust a vatikáni freskón! Hogyan ábrázolja a kép a püspököket?

gült az **üldöztetés**, de különös módon mindez csak erősítette a közösségeket. Amikor azonban a császárok kötelezték a keresztényeket, hogy mutassanak be áldozatot a császár szobra előtt, inkább ezrével vállalták a vértanúságot, semmint a bálványimádást. A hitüket megvalló vértanúkat **mártíroknak** nevezték.

A jeruzsálemi templom második lerombolása idejére már végleg **elváltak egymástól a keresztény és zsidó közösségek**, mert az utóbbiak továbbra is várták a Megváltót, mivel Jézust nem tekintették annak. A zsidóság döntő többsége megőrizte ősei hitét, és **ragaszkodott a mózesi törvényekhez**.

A kereszténység helyzetének megváltozása

Hogyan vált államvallássá a kereszténység?

A legpusztítóbb **keresztényüldözés** Diocletianus császár uralkodása idején, a 4. század első éveiben következett be. A császár által elrendelt üldöztetésnek főleg a birodalom keleti felén estek ezek az áldozataul. Néhány évvel később, belső harcokat követően, **Constantinus** császár már nyitott a kereszténységre. Itáliában legyőzte ellenfelét, majd egy évvel később, **313-ban** a keleti császárral, Liciniussal együtt **Milánóban** rendeletet, úgynevezett **edictumot** adott ki. Ebben nemcsak beszüntette a keresztényüldözést, hanem **a többivel egyenrangú vallássá tette a keresztény vallást**, és elrendelte az elkobzott keresztény templomok és más javak visszaszolgáltatását. Constantinus ekkor még biztosan nem volt keresztény, megtérését a keresztény történetírás elbeszélése a halálos ágyához köti.

Felismerte azonban, hogy a **vallásüldözések** nem meggyengítették, hanem alaposan megerősítették az egyházat. A birodalomnak szüksége volt az egyre népesebb keresztény közösség támogatására. Azzal is kedvezett nekik, hogy elrendelte a **vasárnapot** heti pihenőnapnak.

Volt azonban egy kereszténységet gyengítő feszültség, amelyet **pontifex maximusként** neki kellett enyhítenie. Az egymással vetélkedő, sőt kifejezetten ellenséges keresztény irányzatokat **325-ben** meghívta a **niceai zsinatra**. A császár mint a birodalom főpapja elnökölt. A zsinat döntése értelmében elfogadták a **Krisztus isteni természetéről szóló Sentháromság-tani dogmát**, és eretneknek nyilvánították azokat, akik Krisztust embernek vagy csak részben istennek tekintették. A megerősödött egyház a birodalom igazi támaszává vált.

A következő évtizedekben azokban a városokban, ahol a keresztények többségbe jutottak, bezárták a pogány szentélyeket, sőt volt, ahol üldözték a pogány vallásokat. Az egyházszervezet a birodalom provinciáinak mintájára épült ki. Öt központját (Róma, Konstantinápoly, Jeruzsálem, Alexandria és Antiochia) öt egyenrangú **pátriárka** irányította. Alattuk helyezkedtek el a hierarchiában az **érsekek vagy metropoliták**, alattuk pedig az egyes városok **püspökei**. A városokon belüli közösségek élén a városok papjai álltak. **Nagy Theodosius** császár (379–395) uralkodása során **államvallássá**, vagyis a birodalom kizárólagos vallásává nyilvánította a kereszténységet, és bezáratta a pogány szentélyeket. Így szűnt meg például az olümpiai Zeusz kultusza, és vele együtt az olimpiai játékok.

Mind a keresztények, mind pedig mindenki más is megkapja tőlünk a lehetőséget arra, hogy ki-k szabadon követhesse azt a vallást, amelyiket akarja. Nem szabad megengedhetőnek tartanunk a szabad választás megtagadását bárkitől is, akár a keresztények hitének, akár egy olyan más vallásnak szenteli a lelkét, amelyet önmaga számára a legalkalmasabbnak ítél, hogy a legfőbb istenség, akinek tiszteletét tiszta elmével vállaljuk, szokásos támogatását és jóindulatát mindenben megadhassa nekünk. [...] Ha korábban valaki azokat a helyeket, ahol azelőtt összegyűlni szoktak, és amelyekre eddig hivatalodba eljuttatott leveleinkben is bizonyos előírás vonatkozott, akár kincstárunktól, akár bárki mástól megvásárolta, most ugyanezeket szolgáltassa vissza a keresztényeknek vételár vagy bármilyen ellenérték követelése nélkül, minden kibúvót és bizonytalanságot mellőzve.

(Milánói edictum; 313)

- Mit enged meg a keresztényeknek Nagy Constantinus rendelete?
- Mit enged meg a rendelet a többi vallásnak?
- Mit szolgáltat vissza a rendelet a keresztényeknek?

Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek a mi kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint Szent Péter apostol adott át Róma népének, s amely azóta is töretlenül él napjainkig: [...] mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallás és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a katolikus keresztények nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket eszteleneknek és örülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljük, gyülekezeteik nem nevezhetik magukat ecclesiáknak, és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk át őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről.

(Theodosius rendelete, 380)

- Miben tért el Theodosius rendelete a milánói rendeletről?
- Hogyan rendelkezett az eretnekekről? Melyik fontos dogma mellett állt ki?

A Szentháromság

A koronás alak Isten, aki karjában tartja Jézust. Melyik alak lehet a Szentlélek ábrázolása? Hogyan lehetséges, hogy a három alak együttvéve jelenti Istent?

Semmilyen személy, bármilyen származású és bármely rendhez tartozó legyen is, bármilyen méltóságban áll, bármely hatalommal vagy tekintéllyel rendelkezik, akár előkelő születésű, akár pedig származását, társadalmi helyzetét és vagyonát nézve az alacsony rendűek és semminek tekinthető emberek közé tartozik is, semmilyen városban nem vághat le bármilyen ártatlannak látszó áldozatot sem, az élettelen bálványoknak magánlakásában sem áldozhat illatszerrel, nem gyűjthet tiszteletükre fényt, nem tömjénezhet nekik, és nem tisztelheti őket virágkoszorúval. Amennyiben valaki áldozat bemutatása céljából állatot merészelne levágni, vagy az állatok beleit tanulmányozni, a felségértési perek eljárásához hasonló módon bárkinek a bejelentése alapján vád alá helyezhető, és megkapja méltó büntetését [...].

(Theodosius rendelete; 391)

- Hogyan rendelkezett a császár a régi római valláshoz kapcsolódó szertartásokról?

Összegzés

Történelmi jelentőség

- Mi állt Jézus tanításának középpontjában?
- Hogyan terjedt el a kereszténység a kezdeti időkben?
- Miért tudott a kereszténység világvallássá válni?
- Miben tér el a zsidó vallás a kereszténységtől?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig a tanultakat az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A vallások alapvető jellemzői, tanításai

- A politeizmus fő vonásai
- A mitológia és hitvilág jellegzetes vonásai, a kultusz formái a görög vallásban
- A görög és a római hitvilág összehasonlítása
- A monoteizmus jellemzői a zsidó vallásban
- A zsidó és a keresztény vallások jellemzőinek összehasonlítása

2. A kereszténység fő tanításai, kora történelme

- Jézus tanításai a források alapján
- A páli fordulat és a korai egyház kialakulása
- Az üldöztetéstől az államvallásig

Kerettanternvi fogalmak, adatok

Fogalmak: politeizmus, monoteizmus, zsidó vallás, Ószövetség/héber Biblia, tízparancsolat, próféta, jeruzsálemi templom, diaszpóra, Messiás, keresztény vallás, kereszttség és úrvacsora, apostol, misszió, Biblia, Újszövetség, evangélium, püspök, zsinat.

Személyek: Kheopsz, Zeus, Pallasz Athéné, Ábrahám, Mózes, Jézus, Szent Péter és Szent Pál apostolok, Constantinus.

Kronológia: a keresztény időszámítás kezdete (Kr. e. és Kr. u.), Kr. u. 70: Jeruzsálem lerombolása, 313: a milánói rendelet, 325: a niceai zsinat.

Topográfia: Jeruzsálem, Kánaán, Júdea, Izrael, Palesztina, Betlehem.

III. HÓDÍTÓ BIRODALMAK

*Ulpiano Checa: A hunok bevonulása Rómába
(festmény, 1887)*

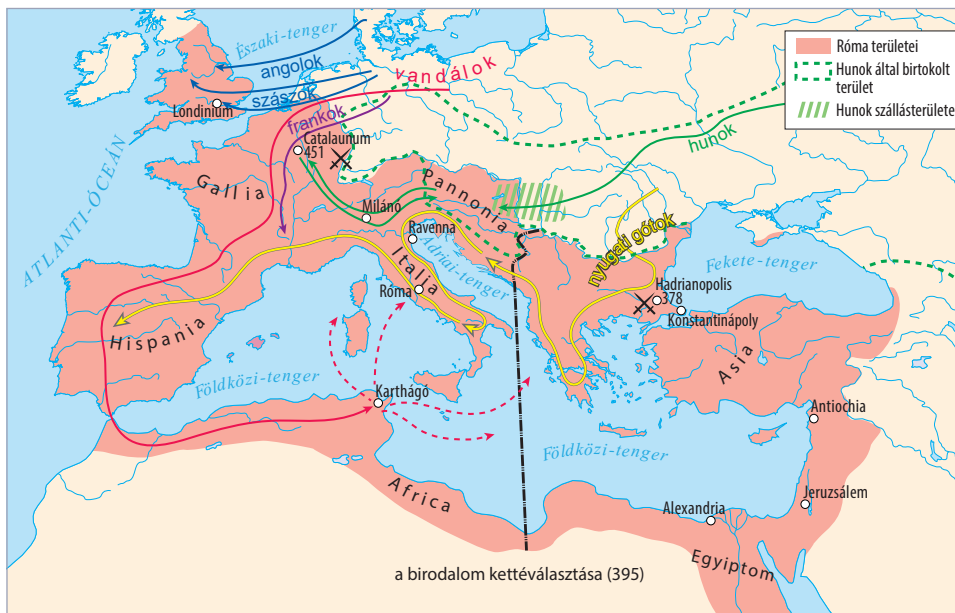

8. Egy eurázsiai birodalom: a hunok. A Római Birodalom bukása és örökösei

Népmozgások a történelemben többször előfordultak, de az ókor utolsó évszázadaiban lezajlott népvándorlás két-három nemzedéknyi idő alatt megrendítette, és utóbb elsöpörte a sok évszázadig fennálló Római Birodalmat. Idézzük fel, mit jelentett a romanizáció folyamata a provinciákban! Hogyan próbálta a Római Birodalom elhárítani a külső támadásokat a 2. századtól kezdve?

A kettéosztott Római Birodalom és a népvándorlás

Milyen külső támadások veszélyeztették a birodalmat? Mely népek szállták meg az addig virágzó provinciákat? Gyűjtsük ki táblázatba az egyes népek támadási irányait! Meddig törtek előre a vandálok?

A népvándorlás megindulása

Milyen következményekkel jártak a hunok támadásai?

A 4. században minden eddiginél veszedelmesebb nép érkezett keletről: **a hunok**. Kelet-Ázsia felől nyugat felé vándorolva sok népet mozdítottak ki addigi szállásterületükről. Különböző **germán törzsek** (például gótok, frankok és vandálok) **özönlöttek el a Római Birodalom határvidékét**. A hunok elől menekülő gótok védelmet kértek a birodalomtól. A gótokat a keleti birodalomrészben akarták letelepíteni, de ők a megalázó bánásmód miatt fellázadtak, és még a császár is elesett a velük vívott hadrianopoliszi csatában (378).

A kereszténységet államvallássá tévő **Theodosius 395-ben** végrendeletileg két fia között **osztotta meg a Római Birodalmat**, amelyet – egy rövid életű kísérlettel eltekintve – többé nem sikerült egyesíteni.

A két birodalomfél érdekei gyakran eltértek egymástól. A keletiek például úgy szabadultak meg a **gótoktól**, hogy ráeresztették őket a nyugati birodalomrészre, és azok **410-ben Róma városát is elfoglalták és kifosztották**. Eközben más germán népek rázúdultak Galliára és Hispaniára. A vandálok még Afrikába is átkeltek, és onnan intéztek támadást Itália, sőt Róma ellen (455). A Brit-szigetekre az angolok és szászok költöztek be a 4–5. század fordulójától, Britannia római provincia fennállásának végső szakaszában.

Nincsen olyan hosszan tartó dolog, amiben bízhatnánk, mert igaz a mondás: minden elmúlik, ami keletkezett, és ami fejlődik, ki is öregszik. Vagy az a másik: nincs olyan mű vagy alkotás, amit a kor tönkretene, el ne emésztené.

Ki hinné, hogy Róma, amely az egész földkerekség fölött aratott győzelmekre épült, most egyszerre megdőlt, és népének nemcsak anyja lesz, hanem sírja is. Hogy a hajdan uralkodó Város keleti, egyiptomi, afrikai partjait rabszolgáknak és szolgálóknak a sokasága népesíti be.

Ostromolják Rómát, a polgárok életét arannyal váltják meg, s miután kifosztották őket, újból bekerítik, hogy vagyonuk után életüket is elveszítsék. Elcsuklik a hangom, és miközben ezt tollba mondom, zokogásba fullad szavam. Elfoglalják a Várost, amely az egész világot magába foglalta: sőt mielőtt fegyverrel bevennék, éhen pusztul; csak nagyon kevesen maradnak, akiket foglyul lehet ejteni. [...] Az ősi város, mely annyi esztendőn át uralkodott, most romokban hever. Az utcákon és a házakban szanaszét ott hever a rengeteg temetetlen holttest [...] és mindenütt csak halál és halál...

(Szent Jeromos keresztény teológus és egyházatyja levele Róma kifosztásáról. Szent Jeromos nevéhez fűződött a Biblia latinra fordítása.)

- Hogyan élte meg Róma kifosztását a szerző?
- Hogyan tekinthettek az eseményekre a keresztények? Esetleg milyen bibliai jeleket olvashattak ki Róma pusztulásából?

A birodalom keleti felét kevésbé sújtották a népvándorlás támadásai. A gazdaság is fejlettebb volt. Még **I. Constantinus császár** (306–337) határozta el, hogy a birodalomnak Keleten is épít egy fővárost, amelyet önmagáról **Konstantinápoly**nak ('Konstantin városa') nevezett el, és itt is temették el. Bár a cél az volt, hogy a két központból könnyebben szervezzék meg a határok védelmét, az eredmény egészen más lett. A Rómával egyenrangú **második főváros fontos kereskedelmi útvonalak mellett feküdt**, közel esett hozzá a dunai és a keleti határ is. A **keleti birodalomrész gazdasága, népessége** az új fővárost egyre jelentősebbé tette, míg Róma veszített népességéből, és a császári központ szerepét Milánó, majd a jobban védhető Ravenna vette át.

Láthatjuk, hogy Európa népi összetétele, politikai megoszlása alaposan átalakult a középkor hajnalán. Ezt a változást jelentős mértékben a hunok mozdították elő. Úgy is mondhatjuk, hogy a **hunok világtörténelmi jelentősége** az első nagy népvándorlási hullám előidézője volt: a **Római Birodalmat azok a népek dúlták, amelyek a hunok elől menekültek**.

A hunok eurázsiai birodalma – az ázsiai hun birodalom

Mi jellemezte a hunok életmódját és harcmódorát?

A hunok Belső-Ázsiában léptek az írott történelem lapjaira a Kr. e. 4. században. Az **ázsiai Hun Birodalom** (kínai forrásokban Hsziung-nu) a Kr. e. 3. század végétől vált erős hatalommá. **Kínában** az egységes birodalom északi határán elkezdtek **kiepíteni a hun betörések ellen a nagy falat**. Az első védelmi rendszer még csak földhányásokból és kisebb őrtornyokból állt, a ma is látható építmény évszázadokkal később keletkezett.

A hunok **nagyállattartó pásztorkodást folytattak**, ám a legelőterület-váltás szabályos mivolta – ami a nomád életmód lényege – lehetőséget nyújtott **földművelésre**. A mozgékonyyságon (mobilitáson) alapuló gazdaság sérülékeny volt: a ló- és szarvasmarha-állományt esetenként meggritkító szárazság vagy járvány társadalmi összeomlással fenyegetett. Így rá voltak utalva a környező, letelepült életmódot folytató társadalmakra.

A **letelepült birodalmak** (Kína, Róma) **ügyes diplomáciával** nyerhettek is a nomádokkal való kapcsolataikon, hiszen alkalomadtán fel fogadták félelmetes lovas íjász harcosaikat. A **hunok** (és a későbbi nomádok) katonai sikereinek zálogát a **vasfegyelem, az edzettség, a gyorsaság és a sok gyakorlatozás jelentette**. Így kiválóan tudták nagy tömegben is végrehajtani hadmozdulataikat (támadás, színlelt visszavonulás, lesvetés). Az ellenségre testi és lelki értelemben egyaránt bénítóan hatott a pusztító nyílzápor, amit nagy átütőerejű íjaikból lőttek ki. Gondosan tervezett stratégia és taktika alapján harcoltak.

Az európai hun birodalom

Mi jellemezte a sztyeppai birodalmakat?

Az ázsiai Hun Birodalom Kr. u. 91-ben omlott össze, miután vereséget szenvedett a kínai seregektől. A hunok ezután megkezdték nyugatra vándorlásukat, majd Kr. u. 375-ben átkeltek a Volgán, és **uralmuk alá vonták Kelet-Európát**. Az itt élő népek behódoltak, s a hunok segédnépeivé váltak. A hunok, mint minden **sztyeppai birodalom**, „hólabdaszerűen” növelték hadseregüket. Ahogy vonultak nyugatra, minden

Hun áldozati üst. A római történelem szempontjából meghatározó szerepet játszó hun nép nyugat felé tartó mozgását a régészeti leletek, például a jellegzetes áldozati üstök alapján jól nyomon tudjuk követni. Nem minden kutató ért egyet azzal, hogy a hunok azonosak a Kína ellen sikeresen harcoló hszüing-nukkal, de könnyen lehetséges, hogy a két népcsoport között lényeges átfedés volt.

A kép a történelmi leletet ábrázolja. Nézzünk utána az interneten, hol találtak még ilyen üstöket!

Ha támadás éri őket, ék alakban vonulnak csatába, közben ijesztő harci kiáltásokat hallatnak. Mivel könnyen és gyorsan mozognak, szándékkal szétszóródva oly hirtelen csapnak át támadásba, hogy rendezetlenül is roppant vérengzést okozva száguldoznak, de nagy sietségük miatt sem megerősített hely, sem az ellenséges tábor fosztogatása közben nem látni őket. Meg is érdemlik a világ legfélelmetesebb harcosainak hírét, mert messziről, éles csontheggyel ellátott, csodálatos ügyességgel összeillesztett nyilakkal lődöznek.

(Részlet Ammianus Marcellinus Róma története című művéből)

Mi jellemezte a hunok harcmódorát?

Attila egy itáliai érmén

Milyennek ábrázolták a hun királyt? Vajon miért?

hozzájuk csatlakozó néptől elvárták, hogy velük harcoljon. A különböző útjukba került népek eltérően viselkedtek. A nyugati gótok római területre menekültek, a keleti gótok és a frankok a hunok szövetségesei lettek.

A hunok fokozatosan vonták **fennhatóságuk alá a Kárpát-medencét**, a rómaiak 433-ban Pannonia provincia nagy részét kiűrtették. Az 5. században Bleda (a magyar hagyományban Buda) és Attila együtt kezdtek uralkodni. Bleda meggyilkolása után (445) **Attila egyeduralkodómat gyakorolt**, és a Tisza-vidéki fejedelmi székhelyre költözött.

Attilával a háborús irányzat jutott hatalomra, ettől kezdve **az uralkodó a Római Birodalom mindkét fele ellen hadat viselt**. Galliából az eldöntetlenül végződő **catalaunumi csata** (451) után vonult vissza. Egy legenda szerint a római pápa tudta csak rábírní, hogy Róma városát megkímélje (452). **Attila halálával** (453) **belviszály támadt, és a Hun Birodalom összeomlott**. A hunok visszaszorultak Kelet-Európába, maradékaik részt vettek a sztyeppe későbbi történelmi szereplői – avarok, onogur-bolgárok, magyarok – etnogenezisében, vagyis néppé válási folyamatában.

A **székelyek mondai hagyományuk** szerint az Erdélyben maradt hun vitézekből, **Csaba királyfi** (a magyar krónikákban Attila legkisebb fia) **népétől származnak**. Az első magyar uralkodóház megalapítója, Álmos nagyfejedelem is Attilától származtatta magát.

Történészszemmel

Attila sírja

A 453-ban váratlanul meghalt Attila temetéséről azt olvashatjuk Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember* című regényében (1902), hogy a hun fejedelmet hármaskoporsóban, a Tisza medrében temették el. Attila temetésének leírása csak egyetlen ókori forrásban, Jordanes krónikájában maradt fenn:

Miután ilyen siralmas panaszkodással elsiratták, sírhalma (tumulus) fölött roppant vigassággal halotti tort tartottak, és egymással ellentétes dolgokat egybekötve, örvendezéssel vegyes gyászünnepeket ültek, majd a földbe rejtett holttestet éjjel és titokban előbb arany, másodszor ezüst, harmadszor vas szemfedővel borítják, ezzel jelölve világosan, hogy mindezek kijártak a leghatalmasabb királynak: a vas, mivel népeket igazított le, az arany és ezüst, mivel mindkét (római) birodalom díszjelvényeit elnyerte. Hozzáteszik még az ellenségek levágása árán szerzett fegyvereket, mindenféle drágakövektől csillogó ékességeket és különféle dísztárgyakat, az udvari fényűzés kellékeit. És hogy távol tartsák ennyi kincstől az emberi kíváncsiságot, a munkára kirendelteket kárhózas fizetésképpen legyilkolták, azaz a halál az eltemetőknek és az eltemetettnek egyszerre jött el.

(Részlet Jordanes *A gótok története* című művéből)

Míg Alarik fontolgatta, hogy mit tegyen, váratlan haláltól megkörnyékezve hirtelen eltávozott e földi világból. Akit, iránta érzett szeretetükben gyászolva, Cosentina városa mellett a medréből elterelt Busento folyóba temettek – mivel ez a folyó a hegy tövéből a város mellett halad –, tehát e folyó medrének közepén, miután összetertették a foglyok seregét, helyet ásnak a sírnak, és ebbe a gödörbe eltemetik Alarikot sok kincssel együtt, majd a vizet medrükbe visszaengedve, hogy soha senki a helyet fel ne ismerje, a munkásokat mind leöldösték.

(Részlet Jordanes *A gótok története* című művéből)

Csakhogy az újabb kutatások azt igazolják, hogy Attila temetésének lejegyzésekor valódi néphagyományt rögzítettek a 19. században. Ugyanis már Csin Si Huang-ti kínai császárt (Kr. e. 246–210) is folyómederbe temették, tehát ezt az eljárást a hunok évszázadokkal Attila előtt ismerhették Ázsiában. Néprajztudósok felfedezték, hogy egy mongol népmesében a hármaskoporsó motívuma (arany, ezüst és vas) pontosan egyezik az Attila-hagyománnyal. Még az is meglehet, hogy Jordanes maga emelte át Attila sírba tételének leírásából a folyómederbe temetés motívumát Alarik temetésének előadásába!

Mint látjuk, sem a folyóba temetés, sem pedig a hármaskoporsó nem található meg Jordanes leírásában. Attilát szírinte sírdombba (tumulus) temették el; a hunok amúgy sem ismerhették a koporsós temetkezést, a Tisza pedig egyáltalán nem szerepel a krónikában. Megtaláljuk viszont egy nyugati gót király, Alarik halálának (410) leírásakor a folyóba temetést.

- Jordanes leírásának melyik pontja alapján biztos, hogy Attilát nem temethették folyóba?
- Alarik és Attila temetésének van egy közös sajátossága. Melyik az, és miért?
- Foglaljuk össze, mely tudomány eredményeit tudja még hasznosítani a történettudomány!

Forráselemzés

A hunok életmódja és Attila udvartartása

A Hun Birodalom kiterjedése az 5. század közepén

Állapítsuk meg, hol voltak a földrajzi határai a Hun Birodalomnak! Alapvetően milyen természetföldrajzi térségben helyezkedett el a birodalom?

Hogyan írtak a hunokról a történetírók?

Minden férfi ért az íjfélesztéshez, és páncélos lovas harcos lesz. Békés időkben nyájait, csordáikat legeltetik, élelmüket vadászattal szerzik meg. De veszély idején gyakorlatoznak, hogy készek legyenek a hódító hadjáratokra. Ez velük született tulajdonságuk. Távoli harchoz az íjat és nyilat, míg közelharchoz a rövid dárdát és a kardot használják. Ha a harcban sikereik vannak, előrenyomulnak, de ha nem, visszahúzódnak. Nem tartják szegénynek a megfutamodást [...].

Mikor Modu (Mao-tun sanjü – uralkodó, Kr. e. 209–174) hatalomra került, akkor érték el a hszüang-nuk a hatalom és a nagyság tetőfokát, minden más törzset leigáztak északon, és délnek fordulva a han [kinai] birodalom ellen indultak, mint olyan nép, aki erőben már egyenrangú vele [...].

A sanjü alatt állnak rangban a Jobb és a Bal Bölcs fejedelmek [...] a többi vezér között, kezdve a bölcs fejedelmektől lefelé, a legfontosabbak tízezer lovasnak parancsolnak. Egy kevésbé rangos vezér csak pár ezer lovas parancsnoka. Összesen huszonnégy vezér van, de mindegyiket tízezer lovas urának szólítják. A magas tanácsai és miniszteri hivatalok nemzedékről nemzedékre öröklődnek [...].

A hszüang-nu törvények szerint, aki békés időben több mint fél singre [1 sing = 60 cm] kihúzza a kardját a hüvelyből, halálra ítélik. Akit lopásért ítélnék el, annak összes vagyonát elkobozzák [...].

Hajnalban az uralkodó, azaz a sanjü elhagyja a táborát, és a felkelő nap előtt arcra borul. Este a hold előtt borul arcra [...].

A hszüang-nuk kettős koporsóba – egy belsőbe és egy külsőbe – temetik a halottat, arany, ezüst, ruha és szőrme mellékletekkel, de nem emelnek sírdombot, nem ültetnek fát a sírra, s gyászruhát sem öltenek. Mikor egy uralkodó meghal, gyakran tucatnyira, de néha száznál is többre rúg a fejedelmi kegyben részesült tanácsadók és ágyasok száma, akik követik őt a halálba. Ha valamibe belefognak, először megfigyelik a holdat és a csillagokat. Telihold idején támadnak, és holdfogatközéskor visszaparancsolják a sereget.

(Sima Qian [Sze-ma Csien] Kr. e. 145/135–86 között élt kínai történetíró. A forrásban kiemelt hun uralkodót Mao-tun, Modu néven említik a kínai források. A név a mongol és kök-türk 'bátor', 'hős' jelentésű Bayatur, Bátor fordítása lehet.)

- Milyen értékek szerint éltek és szerveződtek a hunok?
- Melyek a Hun Birodalom legfőbb erősségei egy letelepült birodalom történetírója szerint?
- Mennyire egyedi a harcmódoruk? Vessük össze a magyarokról szóló forrásokkal!

A hunok népének vadsága minden képzeletet felülmúl. Gyermekeik arcát mindjárt megszületésük után mélyen behasogatják, hogy a sebhelyek megakadályozzák a serdülő fiúk szörzetének kiütközését. Szakálltalanul öregszenek meg, nincs bennük semmi szépség; zömök, izmos termetűek, vastag nyakúak, ijesztően formátlanok. Az ember két lábon járó állatokhoz vagy elnagyoltan faragott tuskókhoz hasonlíthatná őket. Életmódjuk folytán azonban olyan edzettek, hogy sem a tűznek, sem az ízletes ételeknek nem érzik hiányát, hanem vadnövények gyökereivel és félig nyers juhhússal élnek, amelyet combjuk és a ló háta közé illesztve rövid ideig melegítenek. Sohasem húzódnak épület födele alá, csak végső szükségben, mert nem érzik magukat biztonságban, ha tető van fölöttük.

[...] Ezeknél senki sem szánt, még csak hozzá sem nyúl az ekéhez: mindannyian lakóhely nélkül, otthon és törvény, állandó szokás nélkül kóborolnak.

(Ammianus Marcellinus, 4. századi római történetíró)

- Melyek az alapvető túlzások a leírásban? Vajon miért?
- Vitassuk meg, mennyire lehetett tájékozott a szerző! Honnan szerezhettek információkat a korban?

Néhány szolga társaságában érkeztem oda, akik az ajándékokat vitték, majd türelmesen vártam (mivel az ajtók még zárva voltak), amíg valaki kijön és jelenti jövetelünket. Amint így töltöm az időt, járkálok fel-alá a szállás kerítése előtt, egyszerre csak közeledik valaki – akit szkíta ruházatáról barbárnak gondoltam –, és görögül üdvözl. Azt kiáltotta, hogy „chaire” (üdv), én pedig elcsodálkoztam, hogy szkíta létére görögül beszél. [...] Viszonoztam köszöntését és megkérdeztem tőle, kicsoda és honnan való, hogy e barbár földre jutott és szkíta életmódot folytat. Erre azt kérdezte, miért akarom ezt tudni.

Attila, a hunok királya

Midőn mindnyájan megfelelő rendben leültünk, jött a pohárnok és borral telt fakupát nyújtott Attilának. Attila átvette, és rangelső szomszédjára köszöntötte, aki a köszöntéstől megtisztelve fölállott, s nem ülhetett le addig, amíg [Attila] megízlelve vagy kiürítve, a pohárnoknak a kupát vissza nem adta. Miután a vendég helyet foglalt, ugyanilyen módon köszöntötték őt a többi jelenlévők is, elfogadván és köszöntés után megízlelve a saját serlegeiket. Mindenkinek egy-egy pohárnok állt a szolgálatára, és ezeknek akkor kellett előlépniük, miután az Attilaé félreállott. És miután a másodikat és sorban a többieket is megtisztelte Attila, és így ránk került a sor, bennünket is szertartásosan üdvözölt. Amikor már mindnyájunkat megtisztelt köszöntésével, a pohárnokok félrevonultak.

Ekkor asztalokat raktak előbb Attila elé, aztán elébünk, három-négy vagy esetleg több emberre is számítva egyet-egyét. Mindenki vehetett az ő asztalára rakott eledelekből, de senki sem távolodhatott el a székek által kijelölt helyéről.

Én kíváncsiságom okául az ő görög beszédét említettem. Erre elmosolyodva közölte, hogy görög származású. [...] Egy barbár nőt vett feleségül, már gyermekei is vannak, egyébként állandó vendég Onégésios asztalánál, s jelenlegi életét jobbnak tartja az előbbinél. A szkíta föld lakói ugyanis háború után nyugalomban élnek, amennyiben mindenki élvezi vagyonát, és nincsenek, vagy csak kis mértékben vannak egymás terhére. Ellenben a rómaiak között lakók háborúban könnyen tönkremennek, mert másoktól várnak segítséget. Zsarnokaik ugyanis nem engedik, hogy mindenki fegyvert viseljen. Azokra nézve pedig, akik viselhetnek, a hadvezérek alkalmatlansága jelent veszedelmet, mivel ezek egyáltalán nem tudják megállni helyüket a háborúban. Békében pedig még keservesebb is az életük folyása a háború borzalmaihoz képest a súlyos adók és a bűnözők aljasságai miatt. A törvény ugyanis nem mindenkre vonatkozik, hanem ha a bűnös a gazdagok közül való, megtörténik, hogy nem lakol gaszágáért, ha pedig szegény és nem tudja ügyét védelmezni, el kell szenvednie a törvény által kiszabott büntetést, ha ugyan még az ítélethozatal előtt meg nem hal (a per lefolytatásához ugyanis sok idő kell és sok pénz). Ami az egészben a legkeservesebb: csak pénzért lehet igazságot nyerni. A sértett félnek ugyanis csak akkor szolgáltatnak igazságot, ha pénzt ad a bírónak és segedeinek.

(Priskos rhétor töredékei. Priskos 449-ben járt követségben Attila udvarában, és értékes leírást adott a hunokról, összehasonlítva saját római világával.)

- Milyennek mutatta be a „szkíták” szokásait Priskosnak a hunok között élő személy? Mi volt szerinte az alapvető különbség a rómaiak és hunok között?
- Nézzünk utána az interneten, miért használta Priskos a „szkíták” kifejezést a hunokra! Kik voltak a szkíták, és mi jellemezte az életmódjukat és harcmódorukat?

Először Attila szolgája jött be hússal telt tállal, utána azok, akik minket szolgáltak ki, kenyeret és étkeket tettek asztalainkra. A többi barbárnak és nekünk ezüsttálcákra raktak finom ételeket, Attilának azonban csak húst hoztak fatálon, semmi egyebet. Mértékletes volt minden egyéb tekintetben is, a vendégeknek ugyanis arany- meg ezüstserlegeket adtak, míg ő fakupát használt. Egyszerű volt a ruhája is, csupán tisztaságban volt különb a többiekénél, sem az oldalán levő kard, sem barbár csizmájának szíjcsatjai, sem lovának zablája nem volt olyan, mint a többi szkítáé, azaz nem volt rajta sem arany, drágakő vagy bármi más drágaság.

(Priskos Töredékeiből)

- Hogyan ábrázolta Priskos Attilát? Mi lehetett az írói elismerés oka?

A barbár királyságok és a Keletrómai Birodalom az 5–6. században

Róma bukása

Mi lett az egykori provinciákkal?

A Nyugatrómai Birodalom alig több mint húsz évvel élte túl Attilát. Az utolsó nyugatrómai uralkodó, Romulus Augustus még gyermek volt, ezért Augustulusnak (Augusztulusz), kicsi Augustusnak nevezték. Rövid uralkodása azzal ért véget, hogy egy germán vezér, Odoaker **476-ban elfoglalta Ravennát, és megfosztotta a hatalmától**. A kis Romulus vidékre küldte, ahol még évtizedekig élt egy kolostorban. Odoaker felvette az Itália királya címet, **a császári jelvényeket elküldte Konstantinápolyba**. A Nyugatrómai Birodalom története ezzel véget ért. A történettudomány ettől az eseménytől számítja a **középkor kezdetét**.

A Nyugatrómai Birodalom bukását beteljesítő **germán törzsek** letelepedésük után több helyen **saját államot** alapítottak. Britanniába új hódítók, angol és szász törzsek érkeztek, akik a britek legyőzése után önálló királyságokat hoztak létre. Itáliában Odoaker hatalmát rövidesen a betelepülő keleti gótok söpörték el. Hispániát a nyugati gótok foglalták el, míg Gallia területének nagy része a frankok kezébe került. Észak-Afrika nyugati részét a vandálok uralták.

A Keletrómai Birodalom

Miért nem sikerült a Római Birodalom helyreállítása?

A **Keletrómai Birodalom** a nyugati területek jogos örökösének tartotta magát. A mindenkor uralkodó a „rómaiak császára” nevet viselte; az állam, a jogrendszer, a társadalmi berendezkedés Constantinus korára emlékeztetett. (A köznyelvben használt Bizánci Birodalom elnevezést csak utólag, a reneszánsz korban adták a birodalomnak.)

Gyűjtsük össze, mely mai országok területén jöttek létre barbár királyságok! Mi történhetett az ott élő lakossággal? Mely területrészek maradtak meg a Keletrómai Birodalom kezében? Mire törekedett Justinianus császár a hadjárataival?

Rómát az alapítástól számított 1164. évben megostromolták a gótok, ez időtől szűnt meg a rómaiak uralma Britanniában; [...] A skótok és a piktek által végigpusztított britonok segítséget kérnek a rómaiaktól, akik másodszor is bejönnek, és egy falat építenek a szigeten keresztül; de amikor ezt a nevezett ellenség áttöri, a britonok még nagyobb veszedelembbe kerülnek. Ettől fogva Britanniának, amelynek egy részét a britonok lakták, nem volt többé felfegyverzett harcosa, katonai ereje [...]. Ekkor az angolok vagy szászok [...] megérkeztek Britanniába [...], mintha az ország megmentéséért akarnának harcolni, de valójában azért, hogy meghódítsák azt.

(Beda 8. századi angol történetíró művéből)

Milyen következményekkel járt a római uralom megszűnése Britanniában? Mely népek fenyegették az ott maradt romanizált briteket?

A világ dolgaiban semmi sem olyan figyelemre méltó, mint a törvények tekintélye. Ezek rendezik helyesen az isteni és az emberi dolgokat, számúzik a méltánytalanságot. Megállapítottuk azonban, hogy a Róma városának és Romulusnak idejétől hozott törvények tömege olyannyira össze van keveredve, hogy szinte végtelen és emberi ésszel már át nem fogható. Ezért először arra törekedtünk, hogy szent császári elődeink rendelkezéseit összegyűjtsük, és világosan rendezve adjuk át. Egy kódexbe gyűjtöttük azokat, minden felesleges átfedést és ellentmondást kiküszöböltünk belőlük, hogy így minden embernek biztos támaszul és iránymutatásul szolgáljanak.

(Justinianus „Isten akaratából” kezdetű rendelete. Justinianus hivatalnokaival összeállította az elmúlt évszázadok törvényeit, rendeleteit. Az egységesen írásba foglalt – kodifikált – római jog [Corpus Iuris Civilis: a polgári jog gyűjteménye] az európai jogfejlődés alapjává vált.)

- Hogyan tekintett a római törvényekre Justinianus?
- Miről intézkedett a császár? Miként utalt Justinianus a korábbi római császárokra?
- Ismételjük át, amit a római jog alapjairól tanultunk! Miért volt jelentős Justinianusnak ez a döntése?

Nehézfegyverzetű katonák (14. századi krónikaábrázolás)

Miben változott a fegyverzet a római hadsereg fegyverzetéhez képest? Milyen részei voltak a fegyverzetnek? Vitassuk meg, melyik társadalmi réteg volt képes fedezni a hadviselés költségeit!

Konstantinápolyt nagyrészt elkerülték a germán népvándorlás hullámai, a hunoknak Attila haláláig adót fizettek. A későbbiekben a kifinomult **bizánci diplomácia** adófizetéssel, katonai fellépéssel, illetve viszályok szításával őrizte meg a határokat.

A birodalom területén belül a **virágzó városhálózat** megmaradt, a főváros lakossága (kb. 700 ezer fő) több volt, mint néhány germán királyság teljes népessége. A **pénzgazdálkodás** fennmaradt, a városokban az ipari termelés és a **helyi kereskedelem** sem indult hanyatlásnak. A biztos bevételi forrásokkal rendelkező császári hatalom hatékony **hivatalnokszerkezetre** támaszkodhatott, és politikai törekvéseit az egyház is támogatta. A császárok beleszóltak a vallási ügyekbe, ezért a konstantinápolyi püspök (pátriárka) kevesebb befolyással rendelkezett, mint a római pápa.

A nyugati területek visszaszerzésére, a birodalom restaurációjára **Justinianus császár** (527–565) tett kísérletet. Közel húsz évig tartó háborút viselt a „barbár királyságok” ellen. A Keletrómai Birodalom legyőzte a vandálokat Észak-Afrikában, felszámolta a keleti gótok államát Itáliában, és megvetette a lábát Hispánia keleti részén. A császár **évtizedekig tartó hadjáratai** azonban **aláásták a birodalom erejét**. Justinianus halála után a **Bizánci Birodalom** folyamatos védekezésre kényszerült. Ellenséges népek érkeztek a **Balkán-félsziget felől** (avarok és bolgárok), illetve a **Közel-Keletről** (arabok), és jelentős területeket foglaltak el. A birodalom lassan elvesztette Itáliát, míg a Mediterráneum térségében arabok hódítottak. Ugyanakkor a birodalom további évszázadokig a Balkán és Kis-Ázsia meghatározó nagyhatalma maradt.

A Frank Birodalom

Hogyan egyesítették Nyugat-Európát a frankok?

A népvándorlásban részt vevő germán törzsek közül a **frankok tartós államot** építettek ki. Az első jelentősebb uralkodójuk felvette a **római katolikus vallást** (Klodvig, 482–511), és a királyi címet is elnyerte (Meroving-dinasztia). Az idővel szétagulódo korai frank állam egyes részeiben a királyok háttérbe szorultak, a **tényleges irányítás** a legnagyobb földbirtokkal rendelkező udvarnagyságok kezébe került. Közülük **Martell Károlynak** sikerült újra egységes birodalmat kialakítania (a 8. század első évtizedeiben).

Károly új típusú, nehézfegyverzetű hadsereget szervezett, és a szabad frank harcosoknak a katonai szolgálatukért cserébe birtokokat adományozott. Martell Károly legyőzte vetélytársait, és hadseregével **732-ben vereséget mért** a Nyugat-Európát veszélyeztető **arab sereg-re**. (Az arab terjeszkedésről a 9. leckében lesz részletesen szó.) Martell Károly fia, Kis Pippin az utolsó Meroving uralkodót is megfosztotta hatalmától (751), és megalapította a **Karoling-dinasztiát**. A korszakban nyújtott katonai segítségért cserébe az egyház elismerte Kis Pippin királyi uralmát.

Kis Pippin fia, **Nagy Károly** (768–814) hosszú uralkodása alatt Nyugat- és Közép-Európa katonai bekebelezésére törekedett. A mintegy félszáz hadjárat során a birodalom határait kitolta az Elba folyóig (szászok leigázása) és a Dunáig (bajorok, illetve avarok legyőzése). Az Ibériai-félszigeten az arabok kiszorítására vezetett hadjárata kudarcba fulladt, a később kialakított Spanyol Örgöröfűség a frank területek védelmét szolgálta. Észak-Itáliában végső vereséget mért a pápaságot fenyegető germán királyságra (a longobárdokra), és az egyházi állammal megőrizte a jó kapcsolatot. Ennek csúcspontjaként **800-ban** a pápa **császárrá** koronázta **Károlyt** Rómában. Nagy Károly tetteiben ötvöződött az antik **római birodalomépítés** és a **keresztény császárszeme**. A kortár-

sak „új Augustusként” emlegették, hiszen Károly sokat tett azért, hogy egyetlen birodalmi keretben egyesüljön minden nyugati keresztény. Miközben a Római Birodalom igazi örököse, a bizánci császár csak évekkel később ismerte el Nagy Károlyt császárnak.

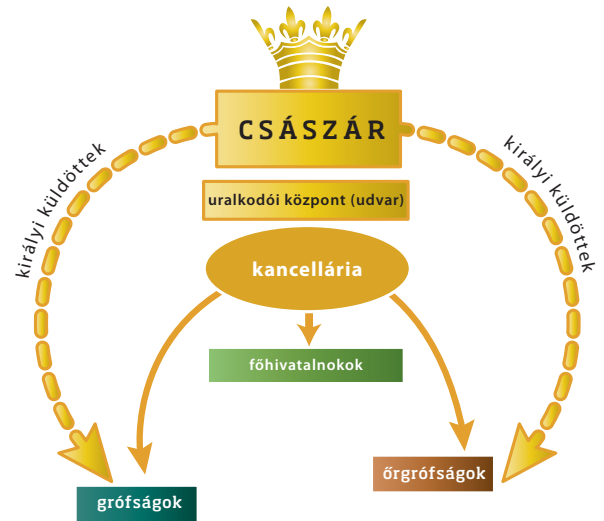
A Frank Birodalom sorsa

Mi lett Nagy Károly örökségének a sorsa?

Nagy Károly uralkodása utolsó éveiben egy **állandó központot** létesített **Aachen** (ejtsd: áhen) városában, és hatékony közigazgatási rendszert épített ki. A birodalom irányítását ellátó hivatalszervezet a királyi rendeleteket is megfogalmazó **kancellária** lett. A birodalom a **grófságok** rendszerén alapult, a kinevezett gróf az adott területen a királyi jogkörök jelentős részét gyakorolta, és az adók egyharmadával rendelkezett. A rendeletek végrehajtását és a grófságok ellenőrzését a királyi küldöttek látták el, akik folyamatosan jelentést küldtek Aachenbe. A birodalom határain **örgrófságok** létesültek; az örgróf a bevétel egészét a védelemre fordította.

Nagy Károly jól szervezett birodalma később mintaként szolgált számos állam közigazgatásának kiépítésénél. Szent István is hasonló elvek alapján építette ki a Magyar Királyság szervezetét a 11. század elején.

Nagy Károly halála után a birodalom egysége gyorsan megbomlott. Fia gyengekezű uralkodónak bizonyult, aki ellen gyermekei többször fellázadtak. A Frank Birodalom **belviszálya** évtizedekig tartott, később már a testvérek is egymás ellen fordultak. Az áldatlan állapotoknak végül **843-ban** a verduni egyezmény vetett véget: a **birodalmat három részre** osztották. A birodalom egykori vezető tisztségviselői (grófok, örgrófok) időközben függetlenítették magukat a központi hatalomtól,

Nagy Károly államszervezete

Milyen központi hivatalok épültek ki Nagy Károly uralkodása idején? Hogyan próbálta a császár elérni a központtól távol lévő területeken is a rendelkezések végrehajtását?

Kik ellen vezetett hadjáratokat Nagy Károly? Meddig terjedt a birodalma? Rómától eltérően mely területeket nem tudta meghódítani? Mi történt a birodalmával? Mely mai országok határai körvonalazódtak a 843-as felosztás során?

Nagy Károly birodalma és a 843-as felosztás

Az osebergi viking hajót egy sírban találták meg Norvégiában (1903). A hajósírban két nő (egy úrnő és szolgálója) maradványára bukkantak; a temetést a 9. század közepére teszik. Mivel agyagos földbe helyezték a hajót, ezért a tölgyfából készült hajótest konzerválódott. Bár a hajó szétesett, a régészeknek sikerült aprólékos munkával összeilleszteniük. A viking hajó 22 m hosszú és 5 m széles volt, árbóca 10 m magas lehetett. A hajón 15 pár evezős szolgált, így a legénysége 30 fő volt.

Nézzünk utána az interneten, hogyan temették el a vikingek a halottakat! Milyen felszerelési tárgyak és állatok kísérték el végső útjára az úrnőt?

- Hogyan szerezte meg I. Ottó a hatalmat?
- Miért tekinthető szimbolikus jelentőségűnek a koronázási helyszín kiválasztása?

és fontos uralkodói jogköröket szereztek meg (például adóztatás, hadseregszervezés, bíraskodás).

A következő időszakban a birodalomrészek egymással vívott harcai mellett **külső erők** is veszélyeztették Nyugat-Európát. Délen kiűjtultak az **arab támadások**; a Földközi-tenger partvidékén (Szicília, Dél-Franciaország egyes részein) fontos hídfőállásokat szereztek, hajóhadaik pedig teljesen szétzilálták a tengeri kereskedelmet. A 9. században meginduló **normann** (északi ember; viking, varég) **támadások** súlyos pusztításokat okoztak. A vikingek több száz hajóból álló flottája váratlanul csapott le egy-egy térségre, és a támadók a partvidéket, illetve a folyókon felhajózva a **belső területeket** is fenyegették.

A Német-római Császárság születése

Mi gyorsította fel a német területek egyesítésének folyamatát?

A 10. században Európa nyugati felét a „kalandozó” hadjáratokat vezető **magyarok támadásai** is sújtották. A hadjáratok főleg a német területeket érintették, ahol a Keleti Frank Birodalom **törzsi hercegségekre** (szász, frank, bajor, sváb) esett szét. A német területek egyesítését a **szász hercegi dinasztia** valósította meg.

Az első szász uralkodó (I. Madarász Henrik) először még békét vásárolt a magyaroktól, majd az erőgyűjtés után megtagadta az adófizetést. A magyar seregek büntető hadjárata kudarcba fulladt: a **933-ban Merseburgnál** megvívott csatában súlyos vereséget szenvedtek.

A német királyi hatalom megerősödése **I. (Nagy) Ottó** (936–973) alatt folytatódott. I. Ottó felszámolta a hercegi lázongásokat, sőt még Észak-Itáliában is rendet teremtett a viszálykodó uralkodók között. A **kereszténység védelmezőjeként** lépett fel; uralma alatt megkezdődött az Elba folyón túli pogány szláv területek leigázása, és **955-ben Augsburgnál döntő győzelmet** aratott egy támadó magyar sereg felett. I. Ottót látványos sikerei nyomán a pápa **962-ben császárrá** koronázta. Ezzel megszületett a **Német-római Császárság**, így a középkori Nyugat új császárai a német királyok közül kerültek ki.

Elhalálozván tehát a haza atyja, a királyok legnagyobbika és legjobbika: Henrik, a frankok és a szászok egész népe, az apa által trónutódként már régen kijelölt fiút, Ottót választotta meg királyává. Úgy döntöttek, hogy az egyetemes választás színhelye az aacheni palota legyen. Miután ott összegyűlekeztek a fejedelmek és az előkelők, s a fejedelmek katonáinak seregei is, a Sixtus-kápolnában, mely Nagy Károly bazilikájával egybe van építve, emelték az ott megépített trónra az új uralkodót, kezüket adván neki, hűséget is fogadtak, megígérve, hogy támogatni fogják minden ellenséggel szemben, egyszóval szokásuk szerint tették őt királlyá.

(Részlet Widukind szász történetíró leírásából; 10. század)

Összegzés

Változás és folytonosság

- Hogyan és miért emelkedett fel gyorsan a Hun Birodalom, illetve miért hullott szét gyorsan?
- Milyen hasonlóságok voltak Justinianus és Nagy Károly között? Mivel magyarázhatók ezek?

Okok és következmények

- Miként bontakozott ki a népvándorlás?
- Miért tudott még közel egy évezredig fennmaradni a Keletrómai Birodalom?

Történelmi jelentőség

- Miért volt világtörténelmi jelentőségű esemény a Nyugatrómai Birodalom összeomlása?
- Milyen hatással volt Nagy Károly birodalma és uralkodása a középkori királyságokra?

9. Az iszlám és az Arab Birodalom

Napjainkban az iszlám a hívők létszámát tekintve a második legnagyobb világvallás. A kora középkorban alakult ki, és az arab terjeszkedés teljesen megváltoztatta az addig egységes Mediterráneum kulturális arculatát, ezzel véget vetve az ókornak a Közel-Keleten is. Az iszlám vallásról és a muszlim országokról már az általános iskolában is volt szó. Mire emlékszünk az iszlám vallás jellegzetességeiről? Melyek napjainkban a legismertebb iszlám vallású országok? Ki győzte le 732-ben az előretörő arab sereget?

Az arab terjeszkedés fő állomásai

Mohamed fellépése

Hogyan jött létre az iszlám vallás?

Az Arab-félsziget nomád állattartással foglalkozó törzsei a gyakori belső harcok miatt nem hoztak létre egységes államot az ókorban.

Mohamed fellépéséig az **arab törzsek** vallását a sokistenhit jellemezte, miközben **Mekka** – az itt őrzött **Kába szentélyben** lévő „ **fekete kő**” miatt – vallási központtá vált. Az arabok törzsi széttagoltságát **Mohamed** (570–632) szüntette meg. Az iszlám hit szerint a mekkai kereskedő, **Mohamed látomásait** az egyetlen Isten, **Allah** sugallta. Mohamed Allah igazságait és utasításait közvetítette **utolsó próféta**-ként az emberiségnek (kinyilatkoztatás).

Hasonlítsuk össze egymással az ókori római és a középkori arab terjeszkedés nagyságát és dinamizmusát! Milyen földrajzi keretek határozták meg az Arab Birodalom kiterjedését?

- Miként üzent Isten (Allah) Mohamednek?
- Milyen feladatot szánt neki?
- Mi nehezítette a próféta küldetését?

Midőn Mohamed 40 esztendősen lett, próféta küldetést kapott Istentől [...]. Midőn Isten Mohamedet meg akarta tisztelni, s az emberiségen könyörölni akart, a próféta azzal kezdődött Mohamednél, hogy olyan igaz jelenéseket látott álmában, mint a hasadó hajnalpír, de azzal is, hogy mindenekfelett szeretete az egyedülletet. [...] Kiléptem a barlangból s a hegy közepén állottam, ekkor az égből egy hangot hallottam, s az így szólított meg engem: Mohamed, te az Isten küldötte vagy, és én Gábiel vagyok. – Az ég felé emeltem fejemet, hogy a beszélő után nézzek, és megláttam Gábielt szárnyas férfiként, lábai a látóhatáron nyugodtak, s így kiáltott: Mohamed, te Isten küldötte vagy, és én Gábiel vagyok! – Megálltam, utánanéztem és sem előre, sem hátra nem léptem. Azután elfordultam tőle, de bármelyik oldalra irányítottam is pillantásomat, mindig magam előtt láttam őt [...]. Azután beteljesedett a kinyilatkoztatás, és Mohamed hitt az Istenben, és igaznak fogta fel a kinyilatkoztatást, és vállalta a rábízott feladatot, és voltak emberek, akiknek ez tetszett, és voltak olyanok, akikben gyűlöletet ébresztett. A próféta magában hordozza nehézségeit, terheit, és a küldetést hordozók közül csak a kitartók és erősek képesek e terheket elviselni Isten segítségével és támogatásával, ugyanis sokat kell eltűnniük az emberektől, akik éppen azért küzdenek ellenük, mert ők Isten nevében hirdetnek. Mohamed azonban Isten parancsai szerint cselekedett, szembeszegülve népének minden ellenkezésével és bántalmazásaival.

(Ibn Iszhak, Mohamed életrajzának legrégibb szerzője)

A Korán kézirat változata

1. Hitvallás („Egy az Isten, Allah, és Mohamed az ő prófétája”)
2. Napi ötszöri ima Mekka irányába fordulva
3. Böjtölés ramadán hónapjában napkeltétől napnyugtáig
4. Alamizsnaadás a szegényeknek a feleslegből
5. A hívő életében egyszeri zárandoklat Mekkába, a Kába szentélyhez

Az iszlám öt alappillére

Harcoljatok Allah ösvényén azzal, aki harcol veletek; csak ne lépjétek túl az előírást úgy, hogy ti kezditek elsőnek a harcot; láthatjátok: Allah nem szereti a túllépőket. [...] Harcoljatok ellenük, amíg meg nem szűnik a kísértés, és Allah hite nem győz; akkor viszont már nincs több ellenségeskedés, csak az igazságtalanok ellen. [...] Ha hitetlenekkel találjátok szemben magatokat, fejet leszegve küzdjétek, míg öldöklést nem rendeztek köztük; majd fűzzétek szíjra a bandát. S azután vagy kegyelem [a megtérőknek], vagy eladás, amíg a háború le nem tette terheit.

Azokat, akik Allah útján hulltak el, sohasem viszi ő téves úton. Ő vezeti őket, szívükbe békét hoz, és a paradicsomba viszi majd be őket, amelyet megismertetett velük.

(Korán, 47. fejezet)

- Mikor jogos a háború a Korán szerint?
- Meddig kell az iszlám harcosoknak a küzdelmet folytatniuk?
- Mi lesz a harc során elesett katona jutalma?

A próféta először Mekka polgárait próbálta megtéríteni tanításaival, de a vagyonosabbak **622-ben** a város elhagyására kényszerítették. Ez az esemény a hidzsra (kivonulás), amely az **iszlám időszámítás** kezdetét jelenti. A **Medinába** átköltöző próféta az ottani törzseket vallási tanításai mellé állította, majd fegyveres erővel tért vissza Mekkába. A Mohamed szavait, utasításait tartalmazó **Koránt** – az iszlám szent könyvét – már életében elkezdték írni, és a halála utáni években fejezték be.

Az iszlám hit

Melyek az iszlám legfontosabb hitelvei?

Az iszlám szó jelentése: ’belenyugvás Allah akaratába’. A Mohamed által kialakított hitrendszer igen sok gondolatot **átvett a zsidó és a keresztény vallásból**. Szigorú **monoteizmust** hirdetett, elvetette a pogány bálványimádást. Mohamed nem ismerte el Jézus Krisztus isteni személyiségét (így a krisztusi megváltást sem), de Jézust Allah egyik prófétájának tartotta. Elfogadta Ábrahámtól kezdve a próféták sorát, ugyanakkor az iszlám szerint a **próféták közül Mohamed az utolsó**, és az ő tanítása az igazi tanítás. Vallotta, hogy az isteni kinyilatkoztatás eltorzult a zsidók és keresztények értelmezésében. Mohamed tanait követve a hívő eljuthat **Allah Paradicsomába**, mivel Allah az idők végezetén ítéletet tart: jutalmaz és büntet.

Az iszlám vallás **öt alappillérenek betartása** (a hitvallás, a napi ötszöri ima, a ramadán havi böjt, az adakozás a szegényeknek, illetve a zárandoklat Mekkába) **minden hívő számára kötelező előírás**.

A muszlim ember életét sok egyéb szabály (például a disznóhús- és az alkoholfogyasztás tilalma) és erkölcsi utasítás (igazságosság, becsületesség stb.) is meghatározza. A legfőbb utasítás az Allahnak tetsző életmód kialakítása, amely a **hagyomány** (Mohamednek a Koránt magyarázó szavai, illetve cselekedetei) és a **közmegegyezés** (különbféle jogi iskolák utasításai) alapján történhet. Az iszlám világban nem alakult ki egyházi hierarchia, nincsen világi jog, az **iszlám jogot** a Korán és a hagyomány alapján a vallási tudósok dolgozzák ki.

Az arab terjeszkedés

Hogyan jött létre az Arab Birodalom?

Az új vallás egyesítette az arab törzseket, amelyek a 7. században nagyszabású **terjeszkedő hadjáratokba** kezdtek. A fő ideológia a **dzsihád** (küzdelem, erőfeszítés) lett, amely az **Allah útján való hadakozást** jelent, és a Korán szavai hol fegyveres harcként, hol békés eszközökkel megvívott küzdelemként állítják be. A 7. században meginduló arab támadások során a **fegyveres dzsihad** valósult meg, ezért sokan „szent háborúként” értelmezik. Mohamed halála után a **hatalom a kalifák** (utódok) kezébe került, a nagy hódítások az ő nevükhöz fűződtek. Szinte hihetetlen gyorsasággal, alig egy évtized leforgása alatt meghódították **Szíriát** (Damaszkusz bevétele, 636), **Palesztinát** (Jeruzsálem elfoglalása, 638), **Egyiptomot** és **Perzsiát**. A következő időszakban **Észak-Afrika** és **Közép-Ázsia** is a fennhatóságuk alá került.

A meghódított területeken a **lakosság tömegesen áttért az iszlámra**, míg a hitüket megtartó keresztényekre – a kezdeti vallási türelem után – egyre nagyobb nyomás nehezedett. Az arab csapatok **711-ben** elérték a Gibraltári-szorost, és nemsokára megszállták **Hispaniát**, keleten pedig az **Indus folyót** is átlépték. Eközben Konstantinápoly szintén végszéllybe került, kétszer **évekig tartó** ostromot kellett kiállnia

(717–718), de végül feltartóztatta az arab támadást. Az éppen csak kialakuló nyugat-európai államokat is fenyegető arab előrenyomulást a Frank Birodalom **732-ben Poitiers-nél** (ejtsd: poátyié) állította meg.

A muszlimok világa

Miben volt fejlett az iszlám kultúra?

A 8. század közepére az arab terjeszkedés átmenetileg megtorpant, és a meghódított területeken az iszlám ekkor fejtette ki kulturális hatását. Kezdetben még az arabok túlsúlya érvényesült a birodalom irányításában, de a 8. század közepétől már megfigyelhető a nem arab muszlimok térnyerése is. Az évszázadok során az **arab műveltség** igen **magas színvonalat** képviselt, tovább élt benne az antikvitás néhány kimagasló vonása, sőt a **természettudományok** (matematika, kémia, földrajz) is egyre dinamikusabb fejlődésnek indultak. Ennek hátterében az is állt, hogy az arabok fejlett, virágzó kultúrával rendelkező térségeket szereztek meg. Számos könyvtár fennmaradt, illetve újakat is létesítettek. A Hispániában kialakuló **mór kultúra** egy virágzó, városias civilizációt (Córdoba, Sevilla) épített ki, meghatározva a félsziget arculatát egészen a 15. század végéig. Az itteni zsidó közösségek fennmaradását a mórók és a zsidók közötti békés együttélés biztosította.

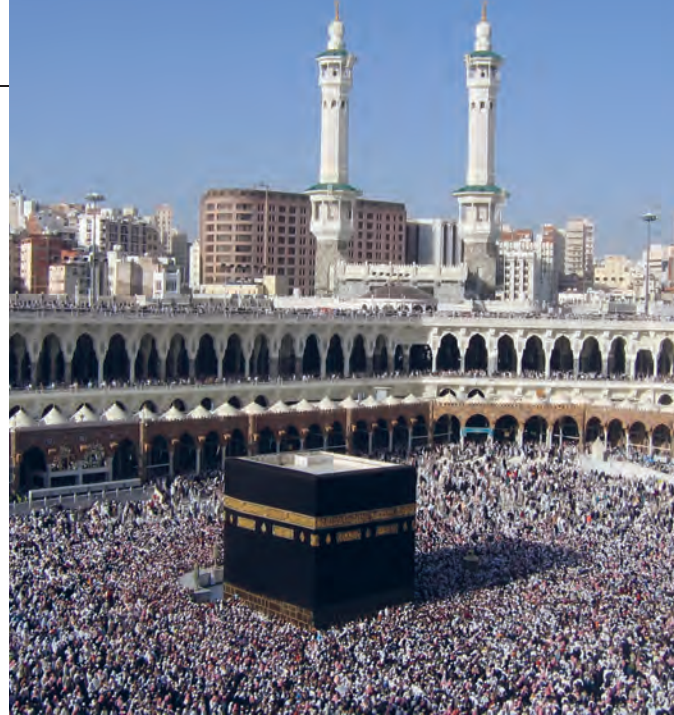

Keressünk az interneten példákat arra, hol található még mór építészeti emlékek Spanyolországban!

Az Ibériai-félszigetet meghódító arabok egyik leglátványosabb építészeti emléke a cordobai nagymecset volt. A mecset imatermének különlegessége, hogy a templomba belépő látogatót egy 860 oszlopból álló „oszloperdő” fogadja, amelyet két emeletes boltívsor köt össze, a mennyezet ezekre támaszkodik.

Nézzünk utána, milyen építészeti stílusjegyek figyelhetők meg a mecseten! Mit jelentenek a következő fogalmak: mecset, dzsámi, minaret, müezzin, mihráb?

A legfőbb iszlám szent helyek egyike a jeruzsálemi Sziklamecset, amely a 7. század végén épült. A hagyomány szerint Mohamed innen emelkedett fel az égbe

Mekkai zarándoklat napjainkban

Miért övezi olyan nagy tisztelet a mekkai Kába szentély fekete követ? Nézzünk utána az interneten, hányan látogatnak el Mekkába évente zarándokútra!

Közben pedig bélyeget kell sütni a keresztények nyakára, mikor az adó beszédese folyik, és amíg szemléjük be nem fejeződött [...]. És meg kell parancsolni, hogy egyikük ruhája, hátsállata vagy külseje se hasonlítson a muszlimokéra. Kötelezni kell őket, hogy a durva zsinagheghoz hasonlító övet hordjanak, és mindannyian ilyen övvel övezzék fel magukat. Fejrevalójuk keményített vászonból készüljön, nyergeikre káposztót akasszanak, szandáljuk szíjait kétszeresre kössék, és ne úgy szabják, mint ahogyan a muszlimok szabják; tiltsák meg asszonyaiknak, hogy tevéin járjanak; tiltsák meg nekik, hogy új szentélyeket vagy templomokat építsenek a városban, azokon kívül, amelyeket szerződésben kikötöttek maguknak. [...] A keresztényeknek meg kell engedni, hogy a városokban élhessenek, és a muszlimok piacain adhassanak és vehessenek, de nem szabad sem bort, sem disznót árulniuk, és a városokban nem mutogathatják keresztjeiket. [...] Parancsold meg helytartóidnak, hogy kötelezzék a keresztényeket ezeknek a külsőségeknek a tiszteletben tartására.

(Abu-Juszuf a keresztények ruhaviseletének szabályozásáról; 8. század)

- Hogyan kezelték a muszlimok a keresztényeket?
- Mire kötelezték a keresztényeket?
- Milyen tiltásokat léptettek életbe velük kapcsolatban?
- Milyen életmódra utaló elemeket emelhetünk ki a forrásrészletből?

Történészszemmel

A szunnita és a síita irányzat – az iszlám vallásszakadás

Az iszlám világon belüli vallásszakadásnak kezdetben politikai okai voltak, később már hiteltvi eltérések is megmutatkoztak. A harmadik kalifa meggyilkolása után (656) a próféta unokaöccse és egyben veje, Ali lett az új kalifa. Hatalmát azonban megkérdőjelezte a szíriai helytartó, a meggyilkolt kalifa nagybátyja, és lázadást indított Ali ellen. A küzdelem Ali vereségével és megölésével végződött, a győztes helytartó pedig megalapította a prófétai hagyományra (szunna) támaszkodó Omajjád-dinasztiát (661). A későbbiekben a kalifák mindenkor irányítását elismerő többséget szunnita

irányzatként említik. Az ellenpártot (síita; Ali pártja) Ali fia, Husszein vezette tovább, aki többször próbálkozott a hatalom megszerzésével, míg végül egy csatában híveivel együtt lemészárolták (680). A megmaradt síita mozgalom soha nem fogadta el a kalifátus hatalmát, hanem Ali soron következő leszármazottját, az imámot tekintette vezérének. A síiták Mohamed vér szerinti leszármazási vonalát ismerik el vallási vezetőnek, míg a szunniták Mohamed hadvezéreinek leszármazási rendjét.

A muzulmán többségű térségek napjainkban. A térkép nem jelöli a népsűrűségi adatokat, így a szunnita területek látványos túlsúlya nem jelenti a síita vallásúak alacsony létszámát. A síiták ma a muszlimok 10-15%-át teszik ki.

Keressünk további példákat arra, milyen különbségek vannak a szunnita és a síita vallási irányzat között! Melyek napjainkban a vezető szunnita és síita országok? Milyen politikai-hatalmi konfliktusok léteznek közöttük a 21. században is?

Összegzés

Változás és folytonosság

- Miként alakult ki az iszlám vallás?
- Mi jellemezte az iszlám hódítók és az elfoglalt területek lakossága közötti kapcsolatokat?

Történelmi jelentőség

- Hogyan értékelhető Mohamed történelmi jelentősége?
- Milyen politikai és kulturális hatásai voltak az arab hódításoknak?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig a tanultakat az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. Birodalmak az ókor végén és a kora középkorban

- A Hun Birodalom
- A népvándorlás következményei
- Róma örökösei: a Bizánci Birodalom, a Frank Birodalom és a Német-római Császárság

2. Az iszlám vallás és az arab terjeszkedés

- Mohamed tanításai és az iszlám vallás
- Az arab terjeszkedés és kultúra

3. Történeti földrajz – térségek, városok azonosítása a történelmi atlaszban

- A népvándorlás irányainak és résztvevőinek nyomon követése térkép segítségével a Kr. u. 4–8. sz. időszakában
- A kora középkori Európa államalakulatainak azonosítása térképen

Kerettantervi fogalmak, adatok

Fogalmak: népvándorlás, hunok, iszlám, Korán, kalifa.

Személyek: Attila, Justinianus, Mohamed, Nagy Károly, I. Ottó.

Kronológia: Kr. u. 395: a Római Birodalom kettéosztása, 476: a Nyugatrómai Birodalom bukása, 622: Mohamed Medinába költözése, 732: a poitiers-i csata.

Topográfia: Hun Birodalom, Konstantinápoly, Bizánci Birodalom, Mekka, Poitiers, Frank Birodalom, Német-római Császárság.

Projektfeladat

Az ókor és a középkor világa

A tananyag feldolgozásánál projektmunkát is készíthetünk. A kiválasztott témához a feldolgozandó anyag természetesen nemcsak a tankönyvi leckéből, hanem egyéb gyűjtőmunkából is származhat (például könyvtár-, múzeumlátogatás, internet).

A projektmunka ajánlott témakörei

- Az egyiptomi és a mezopotámiai civilizáció emlékei
- Egy nap a Periklész-kori Athénban
- A római polgár és a nagyvárosi élet
- A lovagság világa
- A középkori falvak népének élete
- A középkori város és polgár
- Élet a kolostorban és a középkori egyház világa
- Történelemformáló személyiségek (Nagy Sándor, Julius Caesar, Augustus és Attila)

A munkafolyamat lépései

1. Egy téma kiválasztása, csoport kialakítása.
2. Adatgyűjtés, adatfeldolgozás.
3. Munkanapló vezetése és a feladatterv folyamatos összehangolása.
4. A prezentáció elkészítése.
5. Összegzés, a projekt bemutatása.

Mire keressük a választ a közös munka során?

- A kiválasztott téma minél alaposabb bemutatására, a különböző történelmi forráscsoportok megfelelő kezelésére.

Hogyan szervezzük meg a munkát?

- Megválasztjuk az egyes tevékenységek felelőseit: vezető, anyaggyűjtő, grafikai tervező, a kiállítás-hoz gyűjtött anyagok rendszerezője, beszerző, kreatív ötletek összegyűjtője stb.
- A csoport munkájáról munkanaplót vezetünk.

Mit tanulunk meg a projekt során?

- Ismereteket gyűjteni a témánkról könyvtárban, interneten, múzeumokban.
- Megtervezni és megvalósítani egy közös feladatot.
- Minél érdekesebben bemutatni egy történelmi témát.

Mit fogunk csinálni?

- 4-5 fős csoportokat alakítunk.
- Kiválasztjuk, hogy a mi csoportunk melyik történelmi időszakról/személyiségről fog anyagot gyűjteni.
- Információkat keresünk. Megpróbálunk minél több dolgot megtudni a témánkról. Például:
 - Milyen írásos forrásokat tudunk beépíteni az anyagunkba?
 - Milyen képzőművészeti alkotásokat, irodalmi műveket és egyéb alkotásokat tudunk a kiválasztott témánkhoz gyűjteni?

Hogyan mutassuk be projektünket?

- Megtervezük a kiállításunkat (tablót), a kiállítandó tárgyak listáját, képét, érdekes információs szövegeket írunk, lerajzoljuk a kiállítás alaprajzát.
- Elkészítjük a témánkhoz kapcsolódó kiállítást (tablót), előadást.

IV. A KÖZÉPKORI EURÓPA

A párizsi Notre-Dame gótikus stílusú katedrálisa

10. A parasztság világa

A középkorra gondolva a legtöbb embernek elsőként nagy hatalmú királyok, híres lovagok vagy szent-életű szerzetesek jutnak az eszébe. Ugyanakkor a középkori világ – csakúgy, mint a mai világ – létezésének anyagi alapjait „névtelen” dolgozók tömegei teremtették meg. Ennek megfelelően a nemritkán éhínségek, háborúk és járványok által uralt körülmények között élő parasztság (jobbágyság) a középkori társadalomban pótolhatatlan helyet foglalt el. Mit tanultunk a jobbágyság helyzetéről az általános iskolában? Hogyan ábrázolják őket a filmekben?

Amikor a gyászmenet a templomhoz ér, a bezárt bronzkaput [...] a ceremóniamester aranygombos botjával megkopogtatja, és a bent várakozó szerzetes kérdésre – ki kér bebocsátást? – feleletként az elhunyt valamennyi rangját, címét, titulussát felsorolja. [Habsburg] Ottó temetésén ez majdnem két percet vett igénybe [...]. – Nem ismerem, jött belülről a szűkszavú felelet. Majd mindez megismétlődik, ezúttal röviden sorolják a legfontosabb címeket, ám a kapu ezúttal [is] zárva marad, majd harmadjára is koppan a bot, s a ki kér bebocsátást kérdésre ezúttal elhangzik három szó: egy vétkes halandó – mire megnyílik az ajtó.

(Sajtóbeszámoló Habsburg Ottó temetéséről, 2011.
Habsburg Ottó, az utolsó magyar királynak,
IV. Károlynak volt a fia. A tudósítás a Habsburg uralkodók temetésénél szokásos ún.
„kopogtatási ceremóniát” írja le.)

- A középkori világkép mely sajátossága fedezhető fel a forrásrészletben?
- Milyen tekintetben valósult meg az egyenlőség a hierarchikus világképben is?

Oratores, bellatores, laboratores (középkori kódexiniciálé)

- Azonosítsuk az egyes társadalmi csoportokat a képen!
- Gyűjtsük össze, hogy mely elemek utalnak a figura társadalmi feladataira!

A hierarchikus világkép

Melyek voltak a középkori társadalom fő csoportjai?

Mai korunkban magától értetődő, hogy a társadalmat egyenjogú emberek alkotják, és legfeljebb az egyéni képességek vagy az anyagi lehetőségek tesznek különbséget köztük.

A középkori ember teljesen más módon tekintett a világra, számára mai világképünk lett volna elképzelhetetlen. A középkori gondolkodást áthatotta a mély istenhit, az **Isten által teremtett világ természetes rendjének tisztelete**. A teremtett világban pedig kezdettől fogva egyenlőtlenségek voltak, ebből következett az is, hogy Isten az egyes társadalmi rétegeknek is más-más, bár ugyanannyira fontos feladatot szabott.

A középkori felfogás szerint a társadalmat három fő, Isten által rendelt feladattal bíró csoport, azaz társadalmi értelemben vett **rend** alkotta (rend: azonos kötelességekkel és jogokkal bíró társadalmi csoport).

1. **Imádkozók (oratores; papság)** – ők imádkoznak a teljes társadalom lelki üdvéért, ami a középkori vallásos gondolkodás szerint a legfontosabb feladat volt.
2. **Hadakozók (bellatores; nemesség)** – az ő feladatuk a társadalom védelme és vezetése.
3. **Dolgozók (laboratores; parasztság/jobbágyság)** – az ő feladatuk a társadalmat ellátó élelmiszerek, anyagi javak megtermelése.

Egyik társadalmi csoport sem tudott volna a másik nélkül létezni, tehát mindhárom ugyanannyira fontos. Mindemelllett egyértelmű volt, hogy az Isten által rendelt feladatok között a vezetés a nemességet illette. Ebből következik a középkori társadalom legfőbb szervezőereje a **hierarchia (szent hatalom [hierosz: 'szent', arkhé: 'hatalom'])**. Ennek értelmében a társadalom elfogadta, hogy az isteni rendelés (azaz születés) alapján egyes csoportok (nemesség) hivatottak a vezetésre, ugyanakkor kötelességük is az alájuk rendelték védelme és segítése. Ugyanígy a hierarchiában alul elhelyezkedő csoportok számára kötelező az engedelmesség, viszont joguk van a vezetőiktől védelemre.

Lényegében tehát az **Istentől rendelt alá- és fölérrendeltség**, azaz a hierarchia **egyaránt jogokat és kötelezettségeket rótt minden társadalmi csoportra**. A középkort minden tekintetben meghatározó valóságosság értelmében továbbá Isten előtt minden társadalmi réteg egyenlő. Ha az Istentől rendelt feladatainak megfelelő életet élt, ugyanúgy üdvözülhet, de a leghatalmasabb nemes úr is elkárthat, ha nem megfelelően élt. Ez az oka annak, hogy a **hierarchikus világkép szerint élő ember elfogadta született helyét a társadalomban**, és annak megfelelően élt.

A 21. századból nehéz megérteni a középkori világfelfogást, ugyanakkor kétségtelen, hogy ez a berendezkedés több mint egy évezreden keresztül irányította az európai társadalom működését – szemben a mai, mintegy két évszázada meghatározó világképünkkel.

Az ég lakói több rendet alkotnak, s ennek mintájára rendeződött a föld népessége is. [...] A hívők társadalma ugyan egyetlen testet alkot, de az állam három részből áll. [...] Isten háza tehát, amelyet egynek hiszünk, három részre oszlik: egyesek imádkoznak (oratores), mások harcolnak (bellatores), és ismét mások dolgoznak (laboratores). Ez a három rész, amely együtt létezik, nem szenvedheti a szétválást. A szolgálat, amelyet egyik végez, a másik kettő munkájának a feltétele, és mindenki köteles a maga részéről az együtttest segíteni. Így ez a hármasság összetétel valójában egységet alkot, s ezáltal győzedelmeskedhet a törvény, és örvendezhet a békének a világ.

(Adalberon laoni püspök; 1030 körül)

Magyarázzuk meg a forrásrészlet alapján, hogy miért volt elfogadható minden társadalmi réteg számára ez a világgép!

Az uradalom

Milyen főbb részei voltak az uradalomnak?

A középkori gazdálkodás alapvető egységét a római kor végén megerősödő nagybirtok, azaz az **uradalom** képezte. Ez tulajdonképpen egy földbirtokos (nemes) tulajdonában lévő földterület volt, amely önmagában, külső támogatás nélkül is működőképes egységet alkotott. Az uradalmak mindent megtermeltek maguknak, egyes falvakban az uradalmi kézművesek (vaskovács, varga, asztalos, ács stb.) még az alapvető iparcikkeket is előállították.

Az uradalom központját a **földbirtokos vára** jelentette, amely a népvándorlás évszázadaiban legfőképpen a **védelmet** biztosította, de emellett sokszor a **közigazgatás és bíraskodás központja** is volt. A lakosság nagy részét az ott élő földművelő parasztok, azaz **jobbágyok** képezték, akik akár több tucat **jobbágyfaluban** éltek. Itt a lakóházak mellett a belterjesen (sok munkával) művelt **kertek** (gyümölcs, zöldség, háziállatok) terültek el. Az uradalom legfőbb terménye a szántóföldeken termesztett **gabona** (főképpen búza) volt. A megművelt földeket jogi értelemben két részre osztották: a földesúr saját kezelésében lévő **majorságra** (általában a szőlők is itt voltak) és a jobbágyok használatában lévő **szántókra** vagy **jobbágytelkekre**. Az uradalom egésze a földesúr tulajdonában állt, ugyanakkor a földterület jelentős részét örökíthető használati joggal a jobbágyoknak adta át. Az uradalmakban általában nagy területű **erdőségek, legelők és vizek** (folyók, tavak) terültek el, melyeket a földesúr és jobbágjai **közösen hasznosíthattak** (éppen ezért örökös vita tárgya volt mindegyik). Ezek is gazdaságilag hasznos területek voltak, ugyanis tűzifát biztosítottak, valamint a vadászat és halászat révén élelemforrásként is szolgáltak, továbbá a külterjes (legeltető) állattartás is itt zajlott.

Az önellátástól az árutermelésig

Mi jellemezte a középkori mezőgazdasági termelést?

A Római Birodalom szétesésével párhuzamosan Európában összeomlott a városok hálózata, megszűnt a piacra történő árutermelés és kereskedelem (azaz a felesleg piacon való értékesítése), valamint ezzel együtt visszaszorult a pénzgazdálkodás. Az új keretek között a **társadalom önellátásra rendezkedett be**, azaz főképpen saját szükségleteit elégítette ki az uradalom keretei között, az esetlegesen hiányzó javakat pedig árucseré (cserekereskedeleme) útján szerezték be. Az önellátás

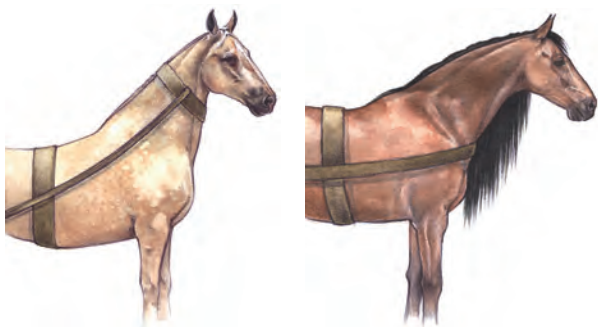
Az ábrán egy fiktív középkori uradalom rajza látható. Azonosítsuk az uradalom következő egységeit az ábrán sorszámmal jelölt részekkel! A választ a füzetben rögzítsük. Ugar (jobbágytelek); tavaszi búza (jobbágytelek); földesúri vár/udvarház; kert; jobbágyfaluk (ház); ugar (majorság); őszi búza (majorság); tavaszi búza (majorság); legelő; erdő.

	200 körül	600 körül	1000 körül
Nyugat- és Közép-Európa	13	10,3	14,7
Dél-Európa	17,5	10,5	13,5
Kelet-Európa	5,5	5	7,8
Európa együtt	36	25,8	36

Európa népessége a kora középkorban (az adatok millió főre vonatkoznak)

Milyen tendencia figyelhető meg az adatok összehasonlításával? Vitassuk meg, mi okozta a változásokat! Hol volt a legjelentősebb, és hol a legkisebb a népességcsökkenés, és miért? Hogyan tolódtott el Európa népesedési súlypontja?

Miért tekinthető hatékonyabbnak a nyomásos gazdálkodás a talajváltónál, a háromnyomásos gazdálkodás pedig a kétnyomásosnál?

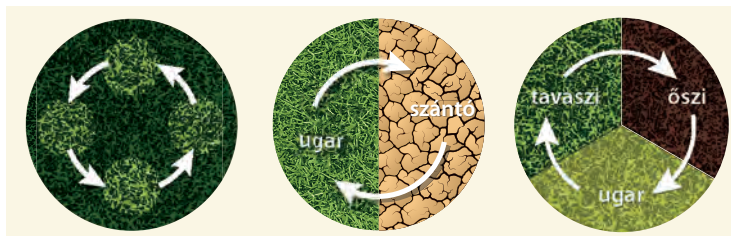
Nyakhám, szügyhám

Miért növelte meg a szügyhám az állati igaerőt?

Az én örökös uramnak X.-nek Y. Minthogy naponként szükségem szenvedtem, és ide-oda vándoroltam, hogy valami megélhetést keressek, és egyáltalán nem találtam, végül is uraságod kegyes jóindulatához folyamodtam, kérvén, hogy nekem Z. nevű helységben [...] művelésre földet adass; kéresemet uraságod helybenhagyta és eredményre is juttatta úgy, hogy az említett helyen [...] földet, amit kértem, [...] nekem adni méltóztatott. Ezért ezen oklevél szavaival fogadom, [...] hogy minden tekintetben a ti hasznotokkal munkálom és a nekem nyújtott védelmet szolgálataimmal viszonzni fogom. A dézmákat pedig ígérem, hogy pénzben, vagy természetben, mint a colonusok szokták, évenként beszállítom. Ha pedig erről megfeledekzeném [...], megesküszöm, [...] hogy neked korlátlan hatalmat engedek, hogy engem az említett földekről elűzz, és jogod szerint, mint illik, azokat másnak add.

(8. századi oklevélminta)

- Miért kívánt az oklevélben szereplő személy a köztöttségeket is vállalva szerződést kötni a földesúrral?
- Milyen jogok és köteleességek jelentek meg mindkét fél részéről a szövegben? Mire utalt, hogy nem egy konkrét oklevelet, hanem oklevélmintát készítettek?

A talajváltó, kétnyomásos és háromnyomásos gazdálkodás modellje

természetesen rosszabb minőségű termékeket állított elő, mint az áru-termelés, hiszen nem lehetett szakosodni egyes cikkek termelésére, ugyanakkor a kora középkor évszázadaiban (5-10. század) biztonságot jelentett. Kezdetben az **alacsony népsűrűségű területeken** fejletlen mezőgazdasági módszereket alkalmaztak; az égetéses-irtásos rendszer (erdőirtás), illetve a **vad talajváltó gazdálkodás** kevés terményfelesleget eredményezett. Az első években a feltört földterület még jó termést adhatott, de hamarosan kimerült, és egy újabb földterületet kellett alkalmazni tenni a művelésre, míg a korábbi szántókon legeltettek (legetőváltó gazdálkodás).

A **8. századtól** kezdve fokozatosan kialakult a **kétnyomásos**, illetve a korszak végén a **háromnyomásos gazdálkodási módszer** (10. század). A **kétnyomásos gazdálkodásnál** a gabona (búza, rozs) vetésterülete és a pihentetett föld (ugar) váltogatta egymást. A **háromnyomásos** rendszerben az ugar, a tavaszi és az őszi gabona vetésterülete cserélődött. A csapadékhiányos éghajlat miatt a háromnyomásos módszert az Alpoktól délre alig alkalmazták (tavaszi gabonát nem vetettek). A mezőgazdasági módszerek átalakulását a munkálatokhoz szükséges **eszközök fejlődése** is elősegítette. A hatékony termelést a **nehézeke**, illetve az addigi nyakhám helyett az állati igaerőt megnövelő **szügyhám** és más egyéb eszközök (patkó, kasza, cséphadaró) mozdították elő.

A két- és háromnyomásos gazdálkodás alkalmazása, az új technikák, valamint a népesség növekedése együttesen az európai gazdaság fellendülését vonták maguk után. Ennek eredményeként a 8–9. századtól újra **felélénkült a belső kereskedelem** (elsősorban a folyókon), **helyi piacok** létesültek. Mindez lehetővé tette, hogy ismét megjelenjen az **árutermelő gazdálkodás**, azaz az uradalmak árufeleslegüket a helyi piacokon értékesítették. A fokozódó kereskedelem pedig a **pénzgazdálkodás erősödéséhez** is elvezetett.

A jobbágyok köteleességei és jogai

Hogyan értelmezhető a jobbágy-földesúr viszony a középkorban?

A **jobbágyi társadalom** hosszú folyamat eredményeként alakult ki. Az uradalmak termelő népessége **személyi alárendeltségben** (a középkor első évszázadaiban a szabad költözés tilalma) és **jogi alárendeltségben** (földesúri joghatóság) élt. A földesúr az **úrisszék** keretében bíraskodott felettük. A jobbágy nem rendelkezett a föld tulajdonjogával, hanem a földesúrtól földhasználati jogra **jobbágytelket** kapott. Ennek nagyságához kötötték a különféle **gazdasági szolgáltatások**, például **terményjáraadék**, **pénzadó**, **ajándékok**, valamint az egyháznak fizetendő járadék, a **tized** mértékét. A jobbágyok gazdasági függése kiegészült munkajáraadékkal, a kötelező **robottal**, amely a földesúr saját **kezelésű földterületén**, a **majorságban elvégzett munkát** jelentette. A jobbágyi terhek és kötelezettségek aránya eltért a középkor évszázadaiban, de a legtöbb országban a későbbiekben biztosították számukra a **szabad**

költözködés jogát. Mindennek értelmében tehát a jobbágy-földesúr viszony **kölcsönös jogokon és kötelességeken alapult:** a földesúr védelmet, valamint hosszú távú használatra földet adott, míg a jobbágy cserébe megművelte a földesúr saját kezelésű majorságát (robot), azonkívül (termény/pénz)járadékot fizetett a saját használatában lévő földje után, továbbá elfogadta függő helyzetét a földesúrtól.

A jobbágy helyzetét megvizsgálva látható, hogy szabadságát ugyan sok területen korlátozták, ugyanakkor **helyzete távol állt egy ókori rabszolgától** is. A középkor nagy részében a jobbágyok szabadon házasodhattak, a szabad költözés jogának köszönhetően elvándorolhattak (gyakorolva mozgásszabadságukat), ráadásul a **földjükre vonatkozó használati joguk öröklődött**, tehát a jobbágyi jogállás számukra is a megélhetés biztonságát jelentette.

Évszám	1000	1300	1400
Becsült népességszám	kb. 36 millió fő	kb. 75-80 millió fő	kb. 55-60 millió fő

Európa népességszáma a virágzó és késő középkorban

Milyen változások láthatók a táblázatban szereplő adatsoron? Milyen okokra vezethetők vissza?

Éhínségek, járványok

Hol haltak meg a legtöbben a járványok idején?

A kora középkorban Nyugat-Európát gyakran sújtotta éhínség. A kutatók megállapították, hogy egy-egy régióban 7-12 évente lépett fel **súlyos élelmiszerhiány**. A kezdetleges mezőgazdasági eszközök és módszerek **alacsony termésátlagot biztosítottak**, így kedvezőtlen időjárás esetén minden tartalék elfogyott, az emberek még a következő évi vetőmagot is felélték. Az éhségtől legyengült szervezetre pedig bármilyen betegség vagy járvány halálos veszélyt jelentett. A középkori krónikákban az éhínség következményeiről szóló leírások átmenetileg csak a 11. század közepétől tűntek el.

A kontinens nyugati felén az ezredforduló táján a mezőgazdasági módszerek és eszközök megváltozása **gabonafelesleget** eredményezett. Az éhínség és nélkülözés már csak egyes területeket érintett, így **Európa lakossága** a korszak végére **megkétszereződött**. A megművelhető földterületek folyamatos bővítésének köszönhetően (erdőirtások, mocsárlecsapolások) a kontinens arculata jelentősen átalakult. A túlnépesedő régiókból nagyszámú **telepes** indult a ritkán lakott térségek irányába, és a **hospesek** (a latin kifejezés jelentése: 'vendég') Közép-Európában is meghonosították a **fejlett mezőgazdasági módszereket**.

Nyugat-Európában azonban a 14-15. századra a korábbi évszázadokban művelés alá vont, rosszabb minőségű **földterületek kimerültek**. Egyes térségekben újra felütötte fejét az **éhínség**, és a termelésnek az **átlaghőmérséklet csökkenése**, valamint a csapadékosabb időjárás sem kedvezett.

A 14. század közepén emellett a **nagy pestisjárvány** pusztította végig Európát. A kórt **1347-ben** genovai hajósok hozták be a Krím-félszigetről, és a **betegség a távolsági kereskedelem útvonalain** gyorsan elterjedt. A pestis ellen nem tudtak védekezni, bár a kor orvosai mindent megpróbáltak, egyedül a szigorú vesztégzár okozott némi javulást. A betegség továbbterjedését a városok rossz higiéniai viszonyai még jobban felerősítették. A falvakban az emberek mellett az állatok is tömegesen pusztultak. A **sűrűn lakott régiók** (például Észak-Itália, Dél-

Pestisdoktor (17. századi ábrázolás)

Elemezzük a képet: a doktor öltözetének mely elemei utalnak a pestis elleni védekezésre?

Az Úr 1348. évében földünknek szinte egész területén oly halál dühöngött, amilyenhez fogható igen ritkán volt ismeretes. Az élők valóban alig győzték eltemetni a holtakat, vagy borzalommal elkerülték őket. Oly nagy iszonyat fogott el szinte mindenkit, hogy alig jelentkezett valakin egy seb vagy daganat, rendszerint a hónaljában vagy lágyékán, az áldozat máris minden segítség nélkül maradt, sőt rokonai is elhagyták. Az apa fekhelyén hagyta fiát, és a fiú az apját. Nem is csoda, hiszen amikor egy-egy házban valakit e baj ledöntött a lábáról és végzett vele, gyakran megesett, hogy a többi ott lakó is mind fertőzést kapott, és meghalt ugyanoly hirtelenül, mi több: hallani is szörnyű, de a kutyák, macskák, kakasok, tyúkok és a többi háziállatok is mind ugyanígy jártak. Az egészséges emberek pedig a rémülettől úgy menekültek, így aztán az ápolás hiánya következtében olyanok is sokan meghaltak, akik egyébként talán megmenekültek volna.

(Részlet VI. Kelemen pápa élettörténetéből)

- Mi tette félelmetessé a pestist az emberek számára? Milyen hatást váltott ki egyesekből?
- Vitassuk meg, mit gondolhatott a kor embere a pusztító betegségről!

A pestis terjedése a 14. században

Mely tényezők segítették elő a járvány terjedését? Hol pusztított leginkább a pestis? Miért sújtotta kevésbé a járvány Európa északi és keleti régióit?

A pestis kórokozóját évszázadokon át nem ismerték, például sokáig úgy tartották, hogy a mérgezett, fertőző levegő terjeszti. Az orvostudomány csak a 19. század végén tárta fel a pestis okát, mely a rágcsálók – főleg a patkányok – betegsége. Kórokozója bolhák közvetítésével, csípésével került az emberre (bubópestis). A kórokozó emberről emberre is terjedhetett cseppfertőzés útján (tüdőpestis).

Először is tüzes vassal megkoronázták, azután még élve, meztelenül, a lábainál fogva megkötözve, saját katonái, akiket közönségesen hajdúknak neveznek, s akiknek cselekedetei annyi sok szörnyűséget hoztak [...], fogaikkal szétépték és felfalták. Ezután a testet négyfelé vágták és a bitófára kifüggesztették.

(II. Ulászló magyar király [1490–1516] levele Dózsa György kivégzéséről)

Hogy már így György vereségét teljessé tették, a magyar mágánások összegyülekeztek. Köszönetet mondtak az erdélyi vajdának [Szapolyai Jánosnak], hogy megszabadította őket az oroszlán torkából.

(Szerémi György krónikáiról, 16. század)

Miért volt a megtorlás különösen kegyetlen, valamint miért szerepelt a második forrásban „az oroszlán torkából” kitétel?

Anglia) **népessége megfogyatkozott**, Európa lakossága mintegy 15-20 millió fővel csökkent. A pestis Közép-Európára is áterjedt, ám az itteni, alacsonyabb népsűrűségű területet kevésbé sújtotta.

Jobbágypelkelések

Miért volt mindig nagyon kemény a megtorlás?

A középkor embere az éhínségek és járványok miatt kiszolgáltatott volt, így az indulatok gyakran szélsőséges, fanatikus módon csaptak fel. Előfordult, hogy kisebbségek – például a zsidóság – ellen fordultak, de a pestisjárvány idején megjelent az emberek bűnei miatt Isten jogos büntetését látó önostorozó (flagelláns) mozgalom is. Minthogy a társadalom bizalma az egész fennálló világképpel szemben is megrendült, valamint az ínséges életkörülmények miatt, a középkorban **Európa több országában parasztfelkelések zajlottak. Magyarországon a legnevezetesebb parasztfelkelést 1514-ben több társával együtt vezette Dózsa György.** A társadalom korabeli vezető rétegei a jobbágypok mozgalmában nem egyszerű elégedetlenséget vagy megoldandó, akár jogos igényt (jobb élelmezés, terhek csökkentése) láttak, hanem azt az Isten által teremtett társadalmi berendezkedés elleni lázadásnak, ezáltal az egész fennálló rendszer elleni támadásnak tekintették. Éppen ezért minden esetben igen keményen felléptek velük szemben, és az elrettentés céljával véresen megtorolták.

Összegzés

Ok és következmény

- Hogyan alakult Európa népességének száma a középkorban?
- Mely tényezők befolyásolták a demográfiai változásokat?

Változás és folytonosság

- Hogyan rétegződött a középkori társadalom? Mi állt ennek hátterében?
- Milyen jogai és kötelezettségei voltak a parasztságnak a középkorban?
- Mi jellemezte a középkori gazdasági viszonyokat?

11. Az egyházi rend

Az európai városokban járva a települések képét máig meghatározzák a hatalmas katedrálisok. Ezek a lenyűgöző épületek tanúskodnak arról, hogy a középkori ember gondolkodásában milyen központi helyet foglalt el a hit, ezáltal a hit kérdéseit értelmező, valamint a keresztény tanítást megfogalmazó egyház is. Gondoljuk újra végig: miért tudott a kereszténység gyorsan elterjedni az első évszázadokban? Milyen folyamat során vált államvallássá a Római Birodalomban?

Az egyházi hierarchia

Hogyan alakult ki az egyházszerkezet?

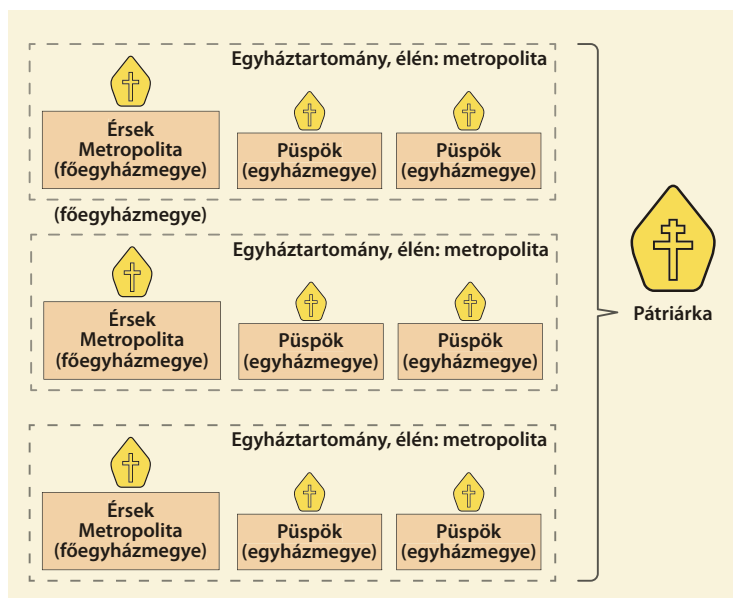
A középkor társadalmi tagolódásában az **első helyet** foglalták el az imádkozók (oratores), azaz **az egyházi rend**. A többi rendtől világosan elkülönítette őket a pappá való felszentelésük, aminek következtében **ők a klerikusok (egyháziak) közé kerültek**, a társadalom többi rétegét pedig a laikusokat (világiak) alkották. A korabeli felfogás szerint az ő feladatuk volt a **teljes társadalom, tehát a másik két rend és saját üdvözülésükért imádkozni**. Ennek értelmében tehát az emberek könyörgését, valamint Isten kegyelmét is az egyház közvetítette (ún. közvetítő egyház), így szerepe megkerülhetetlen volt. Ez is magyarázza, hogy az egyháznak a hitélet irányításán felül miért volt óriási befolyása.

A középkorban nemcsak a társadalmat vagy az államot, de az **egyházszerkezetet is a hierarchia határozta meg** – sőt a katolikus egyház máig megőrizte ezt. Kezdetben a **kereszténnyé váló Római Birodalomban öt pátriárka** (pater: 'atyja') irányította az egyházat. Közülük négyen a legnagyobb kulturális és politikai kisugárzással bíró városok-

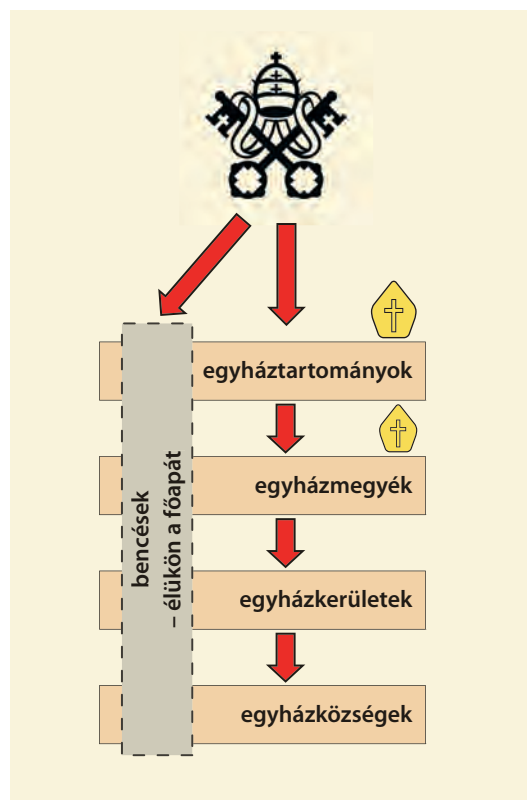
I. Gergely pápa (590–604) tevékenységével megszilárdította a nyugati egyházat. Hittérítőket küldött az újonnan alapított barbár királyságokba.

Nézzünk utána, mi volt a szerepe az egyházi zene kialakításában!

Az egyházi hierarchia magasabb szintjei a középkor elején

- Fogalmazzuk meg a két ábra alapján, hogyan követik egymást az egyházi hierarchiában az egyes tisztségek és egyházkormányzati egységek!
- Fogalmazzuk meg, hogy miként illeszkedtek a szerzetesrendek az egyházi hierarchiába!

Az egyházkormányzati egységek felépítése

Jézus [...] megkérdezte tanítványaitól: „Kinek tartják az emberek az Emberfiát?” Így válaszoltak: „Van, aki Keresztelő Jánosnak, van, aki Illésnek, Jeremiásnak vagy valamelyik másik prófétának.” Jézus most hozzájuk fordult: „Hát ti mit mondtok, ki vagyok?” Simon Péter válaszolt: „Te vagy Krisztus, az élő Isten Fia.” Erre Jézus azt mondta neki: „Boldog vagy, Simon, Jónás fia, mert nem a test és vér nyilatkoztatta ki ezt neked, hanem az én mennyei Atyám. Én is mondom neked: Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat, s az alvilág kapui sem vesznek rajta erőt. Neked adom a mennyek országa kulcsait. Amit megkötösz a földön, a mennyben is meg lesz kötve, s amit feloldasz a földön, a mennyben is fel lesz oldva.”

(Jézus szavai Péter apostolhoz; Máté 16.

A Péter görögül Petrosz; a petra görög szó jelentése: 'kőszikla'.)

Értelmezzük a szöveget! Miért ezek az evangéliumi mondatok jelentik a pápai primátus (elsőség) jog-alapját?

Mert az atyák helyesen adtak kiváltságokat a régi Róma trónjának, mert az volt a királyi város. És [...] ugyanazon megfontolás által vezérelve, ugyanolyan kiváltságokat adtak az Új Róma legszentebb trónjának, igazságosan úgy ítélve meg, hogy az uralkodóval és a szenátussal megtisztelt város egyenrangú kiváltságokat élvez a régi császári Rómával, így egyházi ügyekben is ugyanarra a rangra kell emelni.

(A khalkédóni zsinat határozata, 451)

Értelmezzük a szöveget, mely egyházi központokat fed a „rég” és „új Róma” kifejezés? Milyen jellegű szembenállásra utal a szöveg?

Ha viszont a következő kijelentést tárják elé: „Te Péter vagy, és én erre a sziklára akarom egyházamat építeni”, úgy tudni kell, hogy ez nem a római egyházra vonatkozik. Szó sincs róla! [...] Mi a próféták szavait jámbor magyarázattal az egy katolikus és apostoli egyházra vonatkoztatjuk, nem Péter egyházára, vagy egy római egyházra, mint ahogy azt a római műveletlenség a maga üres érvényesülési kíváncsiságában szeretné.

(Phótiosz konstantinápolyi pátriárka írásából, 9. század)

Milyen tekintetben mondott ellent a pátriárka érvelése a pápai tekintélynek?

ban székeltek (Róma, Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia), míg az ötödik (Jeruzsálem) Jézus kereszthalála és feltámadása iránti tiszteletből kapta meg ezt a címet. A pátriárkák az alájuk tartozó **területeket egyenrangúan kormányozták**, és csak a **tiszteletbeli elsőséget adták meg a római pátriárkának, azaz a pápának** (a szertartások során az ő nevét említve első helyen). A pátriárkák alatt a nagyobb városok, azaz metropoliszok főpapjai, a **metropoliták** álltak, egy-egy egyháztartományt kormányozva. A hierarchia következő szintjét a **püspökök** (episcopus: 'felügyelő') jelentették, akik egyházmegyéket kormányoztak. Közülük a **tekintélyesebb városok élén álló püspökök elnyerték az érseki címet** (archi-episcopus: 'fő' püspök). Fontos tudni, hogy a metropoliták egyúttal érsekek is voltak, azaz volt saját egyházmegyéjük is, emellett kormányozták az egyháztartományt. Az egyházmegyék egyházkerületekbe (élén az esperes) szerveződtek, a legkisebb egység pedig az egyházközség, azaz a plébánia volt, élén a plébánossal, akinek munkáját természetesen több pap (káplán) segítette. Ez a struktúra máig meghatározza a katolikus egyház működését.

Kora középkori változások az egyház szervezetében

Miben különbözött a pápa és a konstantinápolyi pátriárka hatalmi helyzete?

A kezdetben egymás mellé rendelt pátriárkák viszonyában több tényező okozott változást. A 7. században az **arab hódítás** során az **egyház három keleti központja** (Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem) **elesett**, és bár továbbra is fennmaradtak, jelentőségüket veszítették. Így a **konstantinápolyi pátriárka vált az egyedüli keleti egyházi vezetővé**. Befolyását az is növelte, hogy a kor legnagyobb városában, legmesszebb sugárzó kulturális központjában, a továbbra is fennmaradó Keletrómai (Bizánci) Császárság fővárosában székel. Ugyanakkor éppen emiatt a bizánci császárok erőteljesen beleszóltak az egyház belső, akár teológiai ügyeibe is.

A **pápa Rómában** ezzel párhuzamosan **valódi hatalmi tényezővé vált**, hiszen a Nyugatrómai Birodalom bukásával megszűnt a nyugati császári hatalom. Majd a 8. században a frankok segítségével létrehozták az **önálló Pápai Államot** is – mindez együtt járt előbb a frank, majd a német-római császári hatalom védnökségével. A 11. század közepétől kialakult a pápaválasztás menete is, eszerint az **új pápát a bíborosok választják**. A megtisztelt bíborosi címet (és az azt kifejező bíborkalapot) a pápa formálisan Róma papságának, illetve a **pápai kormányzatban részt vevő főpapoknak adományozza**. A későbbi évszázadok során gyakorlattá vált, hogy az egyes katolikus államok legfontosabb főpapjait is bíborossá avatják, így tehát például az **esztergomi érsek** (a magyar katolikus egyház feje) hagyományosan megkapja a bíborosi címet is.

Az egyházszakadás

Milyen okok vezettek az egyházszakadáshoz?

Már az első évszázadokban a hatalmas kiterjedésű Római Birodalom egymástól távoli vidékein részben **eltérő szertartásrendek** (rítusok) alakultak ki. Ennek egyik fontos eleme volt, hogy a **birodalom keleti felében a görög, míg nyugaton a latin lett a szertartás nyelve**, de lényegi különbség volt, hogy a szentmiséken keleten kovászos, nyugaton pedig kovásztalan kenyérrel (ostya) áldoztattak.

Az ellentéteket mégis inkább az **egyházkormányzati kérdések** éleztek ki. Egyfelől minden újonnan megtérő nép esetében feszültséget okozott, hogy Rómát vagy Konstantinápolyt fogja követni: addig, amíg a germánok, angolszászok a nyugati kereszténységhez, a szlávok többségükben a keleti kereszténységhez csatlakoztak (a bolgárok megtérítéséért szabályos versenyfutás zajlott Róma és Konstantinápoly között).

Az ellentét leglényegesebb forrásává azonban a **pápai primátus (elsőség) kérdése** vált. A Kr. u. 1. század óta a pápa (római pátriárka) számított az egyház első számú főpapjának, ugyanis a Jézus által az apostolok vezetőjének kinevezett Péter itt alapított püspökséget. A **pápák tekintélyét tisztségüknek Szent Pétertől való származtatása** mellett az is növelte, hogy a birodalom központjában székeltek, később pedig a világi hatalom gyámkodásától is megszabadultak. Mindez azonban a kora középkorban csupán tiszteletbeli elsőbbséget jelentett, a többi pátriárka önállóan irányította saját területét. Ugyanakkor a **pápák a 8–10. században** egyre határozottabban **próbálták kiterjeszteni a joghatóságukat a teljes egyházra**, tehát keletre is. Ezzel szemben a konstantinápolyi pátriárkák nem kívántak alárendelődni a pápának, sőt Bizánc megerősödésével párhuzamosan **Konstantinápolyt „új Rómának”** nevezték, és a pápával egyenlő joghatóságra tartottak igényt.

Az ebből fakadó ellentét fokozatosan mérgesedett el. Több kisebb, rövidebb ideig tartó egyházszakadás után **1054-ben** egy viszonylag jelentéktelen konkrét kérdésben induló vita fajult odáig, hogy a Konstantinápolyban tárgyaló pápai követ kiközösítette a pátriárkát, aki válaszként ugyanígy járt el a pápával szemben, így ettől kezdve a két egyház szakadárnak tekintette egymást. Az **egyházszakadás** tartósnak bizonyult, eredményeként fokozatosan létrejött az elkülönült **római katolikus** és a **keleti, ortodox egyház**. A 20–21. században történtek kísérletek a közeledésre (a kiközösítést fel is oldották), ugyanakkor egyelőre meglehetősen távolinak tűnik a két felekezet egyesülése.

Urunk, Leó pápa üzenetében sürgősen figyelmeztette ezt a Mihályt [Kerulláriosz Mihály, konstantinápolyi pátriárka], de ő nem hallgatott az okos szóra. Ezenfelül [...] már korábban a latin szertartású templomokat bezárta, és a latinokat, akiket a kovásztalan kenyér eretnekeinek bélyegzett, tettekkel és szavakkal mindenütt üldözte. Ez olyan méreteket öltött, hogy [...] a Szentszék megszegényítésére az Ökumenikus Pátriárka [az egész keresztény egyház feje] címet vette fel. Mi azonban nem viselhetjük el a szent és nemes lelkű Apostoli Széknek ezt a halhatlan megszegényítését és megsértését. [...] és [a kiközösítést] a következőképpen pecsételjük meg: Mihály, visszaélés folytán pátriárka, valóságban újonc, aki szerzetesi öltözködését csupán az emberi félelem által nyerte, és most is számos, a legrosszabb fajtából való büntetellel becsteleníti, és mind az ő követői, akik ugyanazoknak a hibás elképzeléseknek a zavarodottságában leledzenek, legyen elátkozva minden eretnekekkel, sőt az ördöggel és bukott angyalaival egyetemben, ha esetleg észhez nem térnének.

(Humbertus pápai követ jelentése, 1054)

- Mely konkrét, Róma és Konstantinápoly közötti ellentétek szerepelnek a szövegben?
- Melyik lehetett közülük a legfontosabb? Miért?

Továbbá, ha Róma az apostolfejedelem [Szent Péter] által igyekszik megalapozni elsőbbségét, úgy Konstantinápolyt illeti meg az elsőbbség az elsőként elhivatott András [Péter idősebb testvére] által. Mert sok évvel korábban vette át Konstantinápoly püspöki székét, mint testvére a rómaiak püspöke lett.

(Phótiosz pátriárka írásából)

Hogyan próbálta Konstantinápoly elsőbbségét hangsúlyozni a pátriárka?

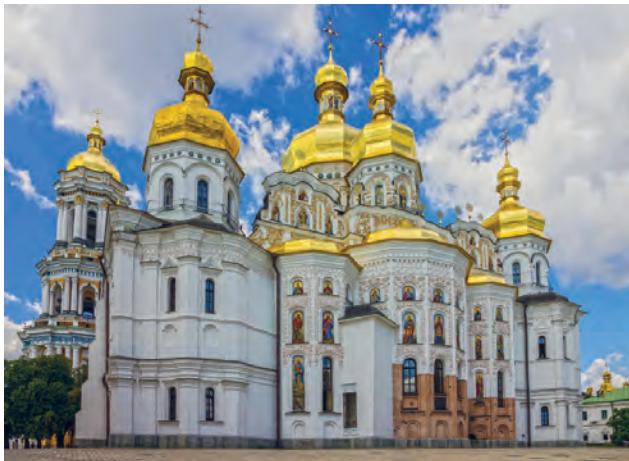
Állapítsuk meg a térkép alapján, mi lett a kereszténység főbb központjainak sorsa a 7. században! Milyen lépésekben terjedt el a kereszténység Európában? Hol maradtak átmenetileg pogány területek? Állapítsuk meg, hol húzódik a határ a római katolikus és az ortodox kereszténység között!

A nyugati és keleti kereszténység elterjedése a 11. században

A temesvári román ortodox templom belső tere

A kijevi Pecserszka Lavra – a Nagyboldogasszony-székes-egyház

Azonosítsuk a képeken az ortodox templomépíté-
szet sajátosságait!

A normandiai Mont-Saint-Michel kolostor (Francia-
ország)

Olvassuk el a tankönyvi szöveget! Állapítsuk meg,
hogy a képen látható kolostor kolduló rendhez vagy
monasztikus rendhez tartozik-e! Miért?

Az ortodoxia

Miben tér el az ortodox egyház a római katolikustól?

Az egyházszakadás eredményeként intézményesen is elkülönült a nyugati, katolikus (egyetemes) egyház és a **keleti, ortodox (igazhitű) egyház**. Utóbbi főképpen a Balkán-félszigeten (görögök, szlávok), Kelet-Európában (szlávok) és a Kaukázus vidékén terjedt el. A vallásszakadás egyúttal jól jelzi, hogy a **keleti kereszténység** a nyugatitól elkülönült, **önálló civilizációs térséget képezett** (és képez ma is), amelynek például egyik jele a nyugati latin ábécétől eltérő, **cirill betűs írásmód**. De szintén ugyanerre a különbségre utal, hogy az ortodox világban nem találunk meg olyan meghatározó európai stílusirányzatokat sem, mint a gótika vagy a reneszánsz.

Az ortodox egyház egymástól teljesen **független (autokefál) nemzeti egyházakból áll**, melyeket egy-egy pátriárka vezet. Szintén lényeges különbség a nyugati kereszténységhez képest, hogy a nemzeti egyházak **saját nyelvükön végzik a szertartásokat** (szemben a római katolikusokkal, ahol a latin nyelv a 20. század második feléig kizárólagos volt). Az ortodox templomok megjelenésükben is eltérnek a nyugatiaktól. Messziről láthatók csillogó hagymakupoláik, belépve pedig nem találunk padosorokat. A szentélyt díszes szentképpel (ikonosztáz) választja el a templom többi részétől, mögötte, a hívek tekintete elől elrejtve zajlik a szentmiseáldozat lényegi része. Az ortodox templomokban orgonát sem találunk, ugyanis szertartásaik során csak az emberi énekhang jelentheti a zenét. Amellett, hogy napjainkban Magyarországon is több ezer ember követ ortodox hitet, határaink mentén Szerbia, Románia és Ukrajna is az ortodox kultúrkörhöz tartozik.

A szerzetesség kialakulása

Mi jellemezte a kolostorokban élő szerzetesek életmódját?

Miután a kereszténység a 4. században államvallássá vált a Római Birodalomban, szervesen beilleszkedett a világi, hatalmi rendbe. Az egyház jelentős anyagi javakhoz jutott, akár földbirtokai is lehettek, és természetesen jelentős hatalmat is gyakorolt, főleg ott, ahol a világi hatalom visszaszorult. Ez a folyamat viszonylag gyorsan elvezetett oda, hogy az egyház számos szereplője eltért a Jézus eredeti tanításában hirdetett céloktól (szeretet, jó cselekedetek, mértékletes élet stb.), a vallásosság pedig „elkényelmesedett”. Éppen ezért **sok keresztény hívőben éledt fel az igény szigorúbb, Jézus tanításait következetesen követő életre**. Mindez a folyamat az egyház története során ismétlődően előfordul, azaz egy-egy „elkényelmesedést” megújulási mozgalmak követnek.

A 4. században elsőként Egyiptomban jelentek meg **remeték**, akik a világtól elvonulva lemondtak a vagyonról és a jólétről, így puritán, akár önsanyargató (böjt, aszkézis) életmódot élve igyekeztek minél inkább az imádságra és elmélkedésre fordítani figyelmüket. Idővel számos követőjük lett, és körülöttük egyre több hasonló életmódot folytató közösség szerveződött. Az eseti jellegű remetemozgalmából elsőként Kis-Ázsiában Nagy Szent Vazul szervezett valódi, írott szabályok szerint működő **szerzetesközösséget**. Nyugaton pedig Itáliában **Szent Benedek** alapította meg 529-ben az első szerzetesrendet, amelynek tagjait alapítójuk után máig **bencéseknek** nevezzük.

A szerzetesek három területen tettek további fogadalmakat az ún. világi papokhoz képest. Egyfelől **vállalták a szegénységet**, azaz nem gyűjtöttek világi javakat, és nem volt saját tulajdonuk. Másfelől **nem házasodhattak**, azaz tisztasági fogadalmat tettek (a kora középkor évszázadaiban még nem volt előírás a világi papok számára a nőtlenység),

harmadrészt pedig **feltétlen engedelmességgel tartoztak előjáróiknak**. Minthogy ezt a szigorú életmódot nehéz volt önállóan követni, így egy-egy kolostorban élve közösségeket alkottak. A **szerzetesi közösségek életét** általában a szerzetesrend alapítója által alkotott **szabályzat (regula) határozta meg**, illetve a közösség élén álló apát irányította.

A kora középkorban élt szerzetesek (főképpen a bencések) a fogadalmak megtartása mellett két tevékenységre szánták életüket. A **legfontosabb az imádság**, amelynek értelmében a kolostorban élő szerzetesközösség általában háromóránként a templomban zsolozsmázott, melyhez éjszaka is fel kellett kelni. A zsolozsmát rendszerint a gregorián stílus szerint énekelték. A napközbeni idő fennmaradó részében **fizikai munkát végeztek** (például földművelés, borászat, gyógynövények termesztése), vagy éppen **kódexeket másoltak**, és tudományokkal foglalkoztak. Ilyen módon a szerzeteskolostorok **a középkori tudományos-kulturális élet kimagasló központjai lettek**, számos technikai újítás is nekik volt köszönhető, csakúgy, mint egyes ókori művek lemásolása. A szigorú életmód (fogadalmak, munka, imádság) betartása nem igényelte a társadalommal való érintkezést, így a kora középkorban kialakult szerzeteskolostorok általában a településektől távol, elzárt helyeken jöttek létre, ezeket nevezzük **monostoroknak** (melyek akár erődként, várként is működhettek). Ezért is hívják az ilyen szabályok között élő szerzetesrendeket **monasztikus rendeknek**. Mai gondolkodásunk szerint furcsa lehet, hogy nem foglalkoztak hívekkel, ugyanakkor a középkor keretei között az „oratores” legfontosabb feladatát látták el, azaz imádkoztak a teljes társadalom üdvözléséért.

Idővel a monasztikus szerzetesrendek is beilleszkedtek a társadalmi életbe. Számos bencés kolostor óriási vagyont gyűjtött, és a világi hatalomból is részesült. Éppen ezért a **13. században** a szerzetesség területén a megújulás újabb hulláma indult el. Elsőként Itáliában **Assisi Szent Ferenc** szervezett új típusú szerzetesi közösséget, a róla elnevezett **ferences rendet**. A ferencesek egészen szigorúan vették a szegénységi fogadalmat: a rendtagok semmilyen tulajdonnal sem rendelkezhetek. Éppen ezért földjeik sem voltak, melyek műveléséből eltarthatták volna magukat, így a hívek adományaiból éltek egyszerű életet. Ugyanakkor kolostoraik városokban voltak, és prédikációikkal, szertartásaikkal a hívek lelki életét segítették. Innen ered, hogy az e szabályok szerint élő szerzetesrendeket **kolduló rendeknek** nevezzük.

Az eretnekség

Miért tekintették veszélyes eszmének az eretnekek gondolatait?

A keresztény egyház alapvető tanításait a 4-5. században a püspökök részvételével zajló egyházi tanácskozásokon, zsinatokon fogadták el. A továbbiakban a középkor felfogása szerint **a hit kérdései**, valamint **a hitttel kapcsolatos tanítás magyarázatának, értelmezésének** nemcsak joga, hanem kötelessége is kizárólag **az egyházat** illette meg. Ezzel szemben időről időre – főleg az egyház tekintélyének megrendülései idején – felléptek olyan gondolkodók, akik eltérő tanítást hirdettek egyes kérdésekben. Őket nevezték **eretnekeknek** (hereticus: ’válogató’ – ti. az egyház tanításai közül a nekik tetszőket válogatják csak ki).

Az eretnekség a **középkor teljes társadalomképével** (azaz hogy az „imádkozók” rétegének dolga és kötelessége a hit kérdéseinek értelmezése) **szembeni lázadásnak minősült**, hasonlóképpen, mint a jobbagyfelkelések. Ennek értelmében az egyház és a vele szorosan együttműködő világi hatalom a legkeményebben igyekezett fellépni az eretnekekkel szemben.

A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal. Úgy hisszük, hogy az időt mindkettő számára következőképpen oszthatjuk be: Húsvétól október elsejéig menjenek ki a testvérek reggel, és a primától körülbelül tíz óráig végezzék el a szükséges teendőket. Tízről egészen szextáig olvasással foglalkozzanak. A szexta után pedig, miután fölkeltek az étkezéstől, pihenjenek ágyukon egészen csendben, vagy ha valaki olvasni akar, akként olvasson magában, hogy mást ne zavarjon. A nónát kissé korábban, fél kettőkor mondják, és azután egészen a vesperásig a szükséges munkát végezzék. Ha pedig a helyi viszonyok vagy szegénységük azt kíváná, hogy maguk gyűjtsék be a termést, ne szomorkodjanak, mert akkor igazi szerzetesek, ha saját kezük munkájából élnek, mint atyáink és az apostolok is. De mindez mérséklettel történjék a kislelkűek miatt. *(Részlet Szent Benedek regulájából. Prima, szexta, nóna, vesperas: a nap meghatározott időszakában a közös imádkozás időpontjai; a prima általában a napfelkeltét, a szexta a dél körüli időszakot, a vesperas a napnyugta időszakát jelentette.)*

- Milyen tevékenységeket végeztek a nap során a bencés szerzetesek?

Senki se merészeljen az apát rendelése nélkül bármit is adni vagy elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; [...] minden szükségeset a monostor atyjától várjanak. Ne is legyen semmijük sem, amit az apát nem ad, vagy meg nem enged. [...] Ha valakit rajtakapnának, hogy ebben az igen gonosz bűnben találja örömét, figyelmeztessék első- és másodíziglen; ha nem javul meg, büntetéssel sújtsák.

Az engedelmség erényét ne csak az apátnak adják meg mindnyáján, hanem egymásnak is engedelmeskedjenek, abban a tudatban, hogy az engedelmségnek ezen az útnán jutnak el Istenhez. [...] Némi töprengéssel rendelkezünk mások táplálkozásának mértékéről. Mégis, ha tekintetbe vesszük az erőtlenség gyöngeségét, azt tartjuk, hogy minden egyesnek elég lesz napjában egy hemina [ismeretlen nagyságú úrmérték] bor. [...] Bár azt olvastuk, hogy „a bor egyáltalán nem való szerzeteseknek”, de mivel korunkban lehetetlen a szerzeteseket erről meggyőzni, legalább abban egyezünk meg, hogy ne igyunk a telítettséig, hanem mértékletesebben; hiszen „a bor elszakítja Istentől még a bölcseket is”.

(Részlet Szent Benedek regulájából)

- Milyen kettősség figyelhető meg a bencés regula két idézett részletében?
- Mely két szerzetesi fogadalom jelenik meg a forrásrészlet első bekezdésében?
- A forrásban mi bizonyítja, hogy monasztikus szerzetesrendről van szó?

Megjelent együttesen az egész bambergi papság küldöttsége is. Előadták panaszukat, és a római pápa (bűnös) türelmét hevesen támadták, amiért az Isten egyházát oly sokáig engedi beszennyezni egy eretnek emberrel való közösködéssel, aki nem mint pástör az ajtón, hanem mint tolvaj és rabló a simoniakus eretnokség útján és rengeteg pénz elszórásával tört be a juhok aklába; aki elődje, Miklós pápa előtt oly nagy bűnt titkolt el, és – mint mondani szokás – a tüzet karddal, az eretnokség vádját hamis esküvel uszította meg, aki a püspöki katedrát és a szent hitszónoklás szolgálatát a szent kánonok ellenére teljesen tudatlanul, szemérmetlenül foglalta el, aki püspöksége előtt az összes főbűnökkel és mindenféle gáztettel nevezetessé és hírhedtté tette magát; aki Mainz városában, ahol felnevelkedett, az üzérkedő és uszoráskodó mesterséget, melybe gyermekségétől fogva beletanult, miután a mennyi talentumok kezelőjévé tették, még szorgosabban gyakorolja, úgyannyira, hogy az egyházmegyéjében fekvő apátságokat és egyházakat, melyeket rútul kaparintott meg, a legrútább módon áruba bocsátja [...].

(A bambergi papság vádja Germanus püspök ellen; 1075)

- Hogyan került az említett püspök az egyházmegye élére?
- Miért volt személye eleve alkalmatlan a főpapi pozícióra? Milyen tetteket hajtott végre?

1. Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr.
2. Egyedül a római pápát mondják joggal egyetemesnek [általánosnak].
3. Püspököket egyedül ő tehet le és helyezhet székükbe vissza. [...]
6. Az általa kiátkozottakkal egyebek közt még ugyanabban a házban sem tartózkodhatnak.
7. Egyedül neki szabad a korszükségletnek megfelelően új törvényeket hozni, új püspökségeket alapítani, káptalant apátsággá alakítani és fordítva, gazdag püspökségeket felosztatni és szegényeket egyesíteni.
8. Egyedül ő használhat császári jelvényeket.
9. Egyedül a pápa lábait kötelesek az összes fejedelmek megcsókolni. [...]
11. Az egész világon csak őt illeti meg a pápa név.
12. Jogában áll császárokat letenni.
13. Jogában áll, ha a szükség úgy kívánja, püspököket az egyik püspöki székből a másikba áthelyezni. [...]
16. Rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni. [...]
19. Senki fölötte nem ítélezhet. [...]
22. A római egyház még soha nem tévedett, az írás tanúsága szerint örökké tévedhetetlen lesz.
23. A római pápa, ha a kánonoknak megfelelően választották, Szent Péter érdemeire való tekintettel kétségkívül szent lesz [...].
25. Püspököket zsinat egybehívása nélkül is letehet vagy vizsgálhat.

(VII. Gergely a pápai hatalomról – Dictatus Papae; 1075)

- Mi jelezte a pápai hatalom megerősödését?
- Hogyan viszonyult a világi hatalomhoz?
- Milyen, eddig nem gyakorolt jogokat követelt magának?

A virágzó középkorban a **fényűző egyházzal szemben** egyre több mozgalom bontakozott ki. A mozgalmak **evangeliumi szegénységet** (öskeresztényi egyenlőség alapján) hirdettek, **elvetették a pápai főséget**, elutasították az egyházi hierarchiát. Az eretnek tanok elsősorban a városias régiókban (Dél-Franciaország, Észak-Itália, Flandria) bukkantak fel, de gyorsan áttértek a környező falvakra is. Végül egy ellenük meghirdetett **keresztes hadjárat** lovagi hadereje tiporta el a mozgalmakat.

Az egyik legsúlyosabb egyházi büntetésnek számított a **kiközösítés**, melynek során az eretneknek ítélt bűnöst kitagadták a kereszténységből, így az illető nem is üdvözülhetett, ráadásul a neki tett (hűbéri) eskük sem voltak a továbbiakban érvényesek. Az eretnek ügyében folytatott eljárások lefolytatására létrehozott bíróság volt az **inkvizíció** (inquisitio: 'vizsgálat'). A szabályozott jogi eljárás keretében a **vádoltnak magának kellett bebizonyítania ártatlanságát, és a bűnösöket a világi bíróságnak adták át**.

Az inkvizíció áldozatainak pontos számáról megoszlanak a vélemények. A legismertebb eset a boszorkányok fanatikus üldözése, ám ez valójában csak a középkori világnép hanyatlásával, a vallási és társadalmi feszültségek fokozódásával párhuzamosan, a 15. század végétől indult meg, majd tetőpontját a kora újkorban (16–17. század) érte el.

A 11. századi egyházreform

Milyen következményei voltak a bevezetett reformoknak?

A kora középkor végén a burgundiai (ma Franciaország) Cluny bencés kolostorából nagy hatású **reformmozgalom** indult az egyház ismételt megújításáért. A reformerek követeléseinek egyik fő célja az erényesebb egyházi élet, az egyházi-szerzetesi fegyelem helyreállítása volt. Ennek megfelelően követelték a **papi nőtlenségnek, a cölíbatusnak bevezetését**, valamint az **egyházi tisztségek** (és a velük járó földbirtok, illetve hatalom) **vásárlásának megátolását**.

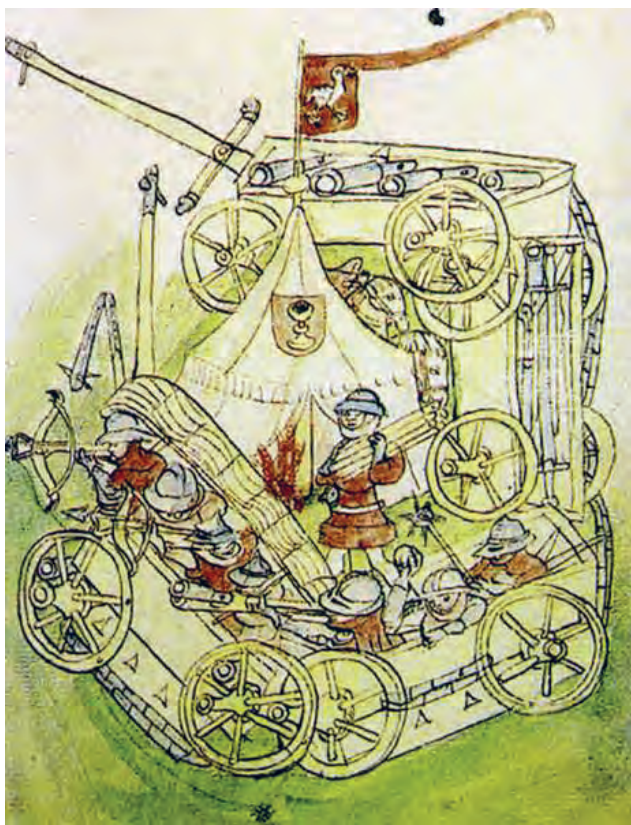
Követeléseik másik célja az egyház világi befolyástól való megtisztítása volt. Ennek értelmében felléptek az egyház felett védnöki joghatóságot gyakorló világi uralkodókkal szemben. Amikor a clunyi bencések közül érkező **VII. Gergelyt** (1073–1085) **választották pápává, az új pápa keresztülvite a reformcélokat**. A pápaság hatalmi igényeit az **1075-ben** kiadott nyilatkozatában (Dictatus Papae; ejtsd: diktátusz pápé) fogalmazta meg. A pápa ugyanis igyekezett magát **függetleníteni a német-római császárok befolyásától**, amely sok évtizedes háborúskodást idézett elő a két hatalom között. Miután IV. Henrik császár (1056–1106) ellenállt, a **pápa kiközösítette az uralkodót**. Mivel a német hercegek fellázkodtak a kiátkozott császárral szemben, **IV. Henrik**, hogy trónját mentse, **kénytelen volt a pápától bűnbocsánatot kérni** (személyesen felkereste az itáliai Canossa várában: Canossajárás, 1077). A vezeklő császárt a pápa feloldozta, de a két hatalom konfliktusa folytatódott.

A **pápaság végül a 13. század elején, III. Ince idején** jutott el hatalma csúcsára, amikor nemcsak lelki, hanem **politikai értelemben is meghatározó nagyhatalommá vált**.

Történésszemmel

Husz János elítélése

A 15. század elején a cseh származású Husz János (Jan Hus) – a prágai egyetem teológiai tanára – erős kritikával illette az elvilágiasodott egyházat. Husz evangéliumi szegénységet hirdetett, elutasította a pápai főséget, és több katolikus tantételt is bírált. A mise során nemzeti nyelvű liturgiát és két szín alatti áldozást követelt. (Az Oltáriszentség a katolikus liturgiában Jézus valódi jelenlétét mutatja a mise alatt, amelyet a pap meghatározott ceremónia keretében átváltoztat. A hívők ekkor csak az ostyából részesülnek, míg a két szín alatti áldozásnál a borból is.) Husz népszerűsége egyre nagyobb lett, a prágai polgárok még a kiátkozása után is kiálltak mellette.

Huszita szekértábor. A huszita harcosok szekerein ágyúkat és kézi löfegyvereket helyeztek el, támadás esetén a szekereket egyfajta szekérvárrá tömörítették, amelynek áttörése a hagyományos lovagi harcmodorral szinte lehetetlen volt. Ugyanakkor a husziták a szekerekkel támadó hadműveleteket is könnyen végre tudtak hajtani.

A Husz által felvetett gondolatokat Luxemburgi Zsigmond (aki 1387-től magyar király, majd 1410-től német király volt) a konstanzi zsinaton szeretne volna megvitatni. Bár Zsigmond menlevelet biztosított Husznak, a zsinaton a főpapok mégis inkvizíciós pert indítottak ellene, és 1415-ben eretnekként máglyán megégették.

Luxemburgi Zsigmond bátyja halála után igényt formált a cseh trónra (1419). Az ellene kibontakozó huszita felkelést az uralkodó csak elhúzódó harcok során tudta felszámolni. A győztes Zsigmondot ezután cseh királlyá, majd a cseh királyi cím birtokában német-római császárrá koronázták.

Amikor összeszámoltak minden szavazatot, kiderült, hogy Husz halálára 45 szavazatot adtak le, nem számítva emellett a római legátus és Zsigmond császár szavazatát, aki midőn meghallotta a végső eredményt, elsápadt és összerázkódott, mintha ő maga felett kellett volna ítéletet mondani: tudta, hogy tőle függ Husz élete és szabadsága. Síri csend uralkodott a templomban, amikor elhangzott az utolsó beszéd és Zsigmondot megkérdezték: „Felséges császár! Mi lesz Felséged végleges döntése: Husz tanítása mellett vagy ellene? Eretneknek találja-e, aki megérdemli a halált?” [...] A kérdezett felindult hangon így felelt: „Továbbra is azt állítom, hogy Husz eretnek, és a jog szerint teljesen megérdemli, hogy megégetés által haljon meg, ha nem vonja vissza tételeit. Királyi eskümhöz híven nem szabadíthatom meg a büntetéstől.” [...]

Ekkor Husz férfiasan megkérdezte: „Felséges császár, hogyan egyezhet bele koronájának és német becsületszavának ilyen lealázásába? Önmaga semmisíti-e meg a menlevelét, amelyet saját pecsétjével és aláírásával erősített meg, s a fejére veszi-e ezt a bűnt és hűségét?” [...]

„Valóban biztosítottam számodra, eretnek, az utazást, de csak ide, s ezt megkaptad. A visszafelé vezető utat nem biztosítottam, sőt, ezt nem is kérték tőlem.” [...] Így felelt Zsigmond.

(Részlet Poggio Bracciolini itáliai humanista beszámoló leveléből a konstanzi zsinat bírósági tárgyalásáról. Poggio adta át Husz Jánosnak a zsinatra szóló meghívást.)

Foglaljuk össze, miért voltak veszélyesek Husz tanai az egyház számára! Értékeljük Luxemburgi Zsigmond szerepét az eseményekben!

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen okai voltak az egyházszakadásnak?
- Milyen okai és következményei voltak a clunyi mozgalomnak?
- Hogyan bontakozott ki a szerzetesi mozgalom?

Történelmi jelentőség

- Hogyan épült ki a pápai főhatalom?
- Miért van máig ható következménye az egyházszakadásnak?
- Miben különbözik az ortodox egyház a római katolikustól?

12. A középkor művelődése

Régebben gyakorta szokás volt a középkort a „sötét” jelzővel illetni, miközben korántsem igaz, hogy a középkor ne hagyott volna hátra óriási kulturális örökséget. A bizánci mozaikokat szemlélve, valamint román és gótikus katedrálisokba belépve mai korunk embere is csak elismerően tud szólni a középkori kultúráról. Mi lehet ennek ellenére az oka, hogy sokan a kultúra hanyatlásának időszakát látják benne? Keressünk az interneten a középkorban épült katedrálisokat! Vitassuk meg, milyen ismeretek és eszközök álltak az építők rendelkezésére!

A középkori egyetemek elterjedése (a térkép a 13. századi államokat és határokat ábrázolja)

Európa mely régiójában jöttek létre először egyetemek? Milyen tényezők segítettek az elterjedésüket? Hol torpant meg az egyetemek továbbterjedése?

Hét szabad művészet (a szabadok gyermekeinek tanított tantárgyak)

grammatika	latin nyelvtan, írás és olvasás
retorika	az ékesszólás mestersége, latin beszéd
dialektika	a gondolkodás alapjai: filozófia és logika
aritmetika	számтан
asztronómia	csillagászat, egyházi ünnepek kiszámítása
geometria	mértan, természetrajz
zene	egyházi énekek, gregorián

A táblázatban szereplő első hármat tekintették human tárgynak, míg a második négyet reál tantárgynak. Mi lehet ebben furcsa mai gondolkodásunk szerint?

Az egyetemek létrejötte

Mi jellemezte az egyetemek belső életét és oktatását?

A korszakban az alapvető műveltséget a **hét szabad művészet** elsajátítása jelentette. A **kolostorok** a kultúra legfontosabb központjaivá váltak, a szerzetesek **kódexmásolásának** köszönhetően az antik kor műveltségének egy részét átmentették a későbbi évszázadoknak. Az ezredfordulón a kolostori iskolák mellett a **városok székesegyházi iskoláiban** is egyre többen kezdtek tanulni.

A 12. századtól a városok fejlődése elősegítette az **egyetemek kialakulását**. Az egyetem (universitas) kifejezés a tanárok és a diákok világi (helyi) hatalomtól független közösségére utalt.

Először Itáliában (például Bolognában, Padovában), majd Angliában (például Oxfordban, Cambridge-ben), Franciaországban (például Párizsban) és a német területeken terjedtek el az egyetemek. A **14. században** már **Közép-Európában** is alapítottak néhány intézményt az uralkodók (például Prága, Krakkó, Pécs). Az egyetemek **önálló önkormányzattal** (rektori irányítás, saját tisztviselők), joghatósággal és saját törvényszékkel rendelkeztek. Az egyetemi polgárok felett a rektori bíróság ítélkezett, súlyosabb bűnök esetén a vétkest átadták a világi bíróságoknak.

Mindenhol **egyházi személyek tanítottak**, a **tanulók szintén klerikusok** voltak, bár idővel már világiak is részt vehettek a tanulásban. Az egyház tanításait megtartva az egyetemek igyekeztek **oktatási szabadságot** (egyetemi autonómia) kivívni maguknak. A kolostori vagy székesegyházi iskola után az egyetemen **hosszú tanulási folyamat** várt a tehetségesekre. A teljes képzést **négy karra** osztották fel. Először mindenki a hét szabad művészet tárgyait sajátította el magasabb szinten. Ezután a jogi vagy orvosi karra lehetett jelentkezni. A képzés csúcspontját a teológiai kar jelentette, ahonnan a végzetek már nagy tekintélyű egyházi doktorként távoztak. A tananyagot a **tekintélytisztelt** jellemezte; a Biblia értelmezésén kívül az egyházi zsinatok határozatait, illetve az antik kor legfontosabb ismert szerzőit és a korai egyházatyák (például Szent Ágoston) műveit tanulmányozták. Minthogy az ismeretek korlátozottan voltak elérhetők, a hallgatók fő feladata az **elméleti tananyag** (akár szó szerint való) **megtanulása** volt, hiszen – mai korunkkal ellentétben – egyedül így juthattak az ismeret birtokába, a későbbiekben akár soha többé nem volt módjuk ismét meghallgatni vagy elolvasni azt.

Senki se adjon elő Párizsban a tudományokról életének huszonegyedik éve előtt, és legalább hat évet hallgassa tudományát, mielőtt előadni kezdene, és vállalja, hogy legalább két évig fog előadni [...]. A teológusok helyzetét a következőképpen rendezzük: senki se adjon elő Párizsban életének harmincadik éve előtt, és mielőtt legalább nyolc évig a tárgyat nem hallgatta, és a műveket diákként alaposan át nem tanulmányozta, és öt évig hallgasson teológiát, mielőtt nyilvánosan magánelőadásokat tartana [...].

(Robert Courcon pápai követ statútuma; 1215)

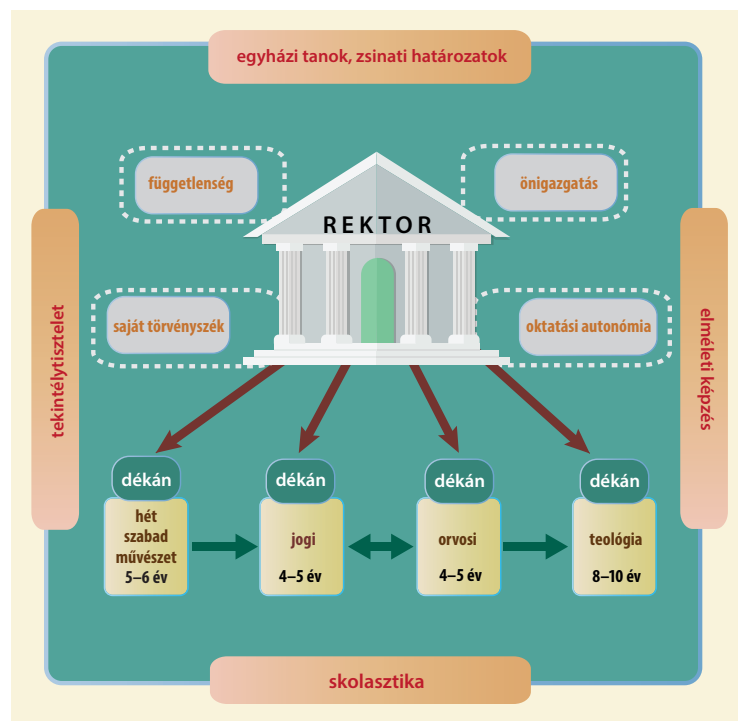
Középkori egyetemi előadás

- Milyen előírások vonatkoztak a tanárookra?
- Melyik tudomány számított a legfontosabbnak?

Tárjanak fel mindent a bölcsek, kutassák az ég magasát, a föld térségeit, tárgyaljanak mindenről, tanuljanak mindig vagy tanítsanak. És ha ezekkel foglalkoznak, mi más lesz ebből számukra, mint vesződség, fájdalom és a lélek szorongattatása. Saját tapasztalatból tudta ezt az, aki így szólt: „Szívemet arra szántam, hogy megismerjek minden bölcsességet és minden tudományt, tévedést és ostobaságot, s csak azt tudtam meg, hogy mindebből bajlódás és a lélek szorongattatása származik, a sok tudományban ugyanis csak sok kétséget találni, sok éjszakát virraszthat át, sok bajjal és munkával küszködhet, s alig akad még oly jelentéktelen és súlytalan semmiség is, amit teljesen megérthet vagy kristálytisztán állíthat, hacsak azt az egyet nem, s ezt teljes bizonyossággal, nevezetesen azt, hogy semmit sem tudhatunk tökéletesen.

(III. Ince A világ megvetése című értekezéséből)

Mi volt a véleménye III. Ince pápának a tudományról? Mivel indokolta az álláspontját? Hogyan tekintett a tudásra? Feltételezhetően milyen vizsgálódásokat, elmélkedéseket tartott fontosnak a pápa?

A középkori egyetem felépítése

Milyen szemléletmód és oktatási módszerek határozták meg a középkori egyetem működését? Milyen jogokkal rendelkezett az egyetem? Mely tudományterületek jelentek meg az egyetemi oktatásban, és mely mai tudományágak hiányoztak? Vajon miért?

A **középkori tudomány** érdeklődésének középpontjában a **hit kérdései**, Isten dicsősége és kegyelme, valamint a túlvilági élet kérdései álltak. Éppen ezért a földi világ működését kutató természettudományok helyett sokkal inkább **teológiai és filozófiai problémákat** vizsgáltak. Az e világi kérdések esetében pedig alapvetően az **isteni teremtés természetes rendjének** elfogadása volt a jellemző.

Tehát a filozófiai tudományok mellett, amelyek az értelem segítségével vizsgálódnak, szükség volt a szenttudományra [teológia], amely a kinyilatkoztatásra támaszkodik [...] azokat a dolgokat, amelyek az emberi megismerést meghaladják, az embernek nem kell értelmével kutatnia, mindazonáltal ezeket Isten kinyilatkoztatta, és a hit által kell megragadnunk [...] Ezenkívül a szent tanítás az emberi ésszt is használja. Noha nem a hit bizonyítására, mivel ez eltörölné a hit érdemét, hanem egyéb, eme tanításban előadott dolgok megmutatására. És mivel a kegyelem nem eltörli, hanem tökéletesíti a természetet, szükségszerű, hogy a természetes ész a hitet szolgálja, miként az akarat természetes hajlama is a szeretet parancsát követi.

(Részletek Aquinói Szent Tamás Summa Theologiae című művéből)

- Milyen két alapvető tudományt tartottak fontosnak a korban? Mire támaszkodnak ezek a tudományok?
- Értelmezzük a hit és a tudás kapcsolatát! Melyik a fontosabb?

A szicíliai Monreale templomának bizánci stílusú mozaikjai

A kassai Szent Erzsébet-templom főoltára (1470-es évek, fából faragott késő gótikus szárnyas oltár)

Skolasztika

Hogyan értelmezték a hit és a tudás viszonyát?

A korszak meghatározó **filozófiai áramlata a skolasztika** lett, amely egyben az iskolákban (schola) elsajátítható tananyagot is jelentette. A kialakult **vallásos világnézetet** az egyházatyák művei és a zsinati határozatok formálták. A skolasztika elsősorban a **hit** (teológia) és a **tudás** (filozófia) **viszonyának** kapcsolatára kereste a választ. Jóllehet a tudásnak sokáig alárendelt szerepe volt a hittel szemben („A filozófia a teológia szolgálólánya”), **Arisztotelész műveinek** megismerése a középkori filozófia megerősödését eredményezte. A nagy görög filozófus természettudományos elképzelései – amelyek sokszor spekuláción alapultak – meghatározták a **skolasztika világképét**. Mindezt kiegészítette az ókori **geocentrikus elmélet** továbbélése (a Föld stabil pontként a világegyetem középpontjában áll, körülötte keringenek az égitestek).

Arisztotelész műveit évszázadokon keresztül az arab kultúra őrizte, de a 12. századtól megkezdődött a latinra fordításuk. A 13. században **Arisztotelész filozófiáját** (a logika tisztelete, az okok keresése stb.) **az egyházi gondolkodásba Aquinói Szent Tamás** (1226–1274) **ültette át**. Neki köszönhetően a filozófia elszakadhatott a teológiától, és a korabeli **tudományos gondolkodás** szabadabb légkörben fejlődhetett. Aquinói szerint mind az értelem, mind az isteni kinyilatkoztatás igazsága Istentől ered, ezért az igazság megismerésében a filozófia is felhasználható. Néhány filozófusnál hangsúlyt kapott a természet kutatása, a természeti jelenségek leírása, a megismerés során a tapasztalás fontossága; a **skolasztika** azonban mindvégig megmaradt **elméleti filozófiai áramlatnak**.

A középkor művészete

Miért ismerünk kevés művészt név szerint a korból?

A középkori kulturális élet a legtöbb művészeti ágban **maradandó értékeket** alkotott. Elég, ha a bizánci stílusú lenyűgöző **mozaikokra**, a **gótikus szárnyas oltárok** képeire, például a Magyarországon alkotó M. S. mester műveire, vagy a máig transzcendens hangulatot árasztó **gregorián zenére** gondolunk. Különösen figyelemreméltó, hogy a korban névtelen művészek alkottak, akik tevékenységüket Isten dicsőségére fejtették ki, és nem tartották lényegesnek saját személyiségük megörökítését. Mindemellett azonban a máig legnagyobb hatású művészeti ág az építészet volt.

A román és a gótikus építészet

Melyek voltak a legfontosabb stílusjegyek?

A **középkori építészet** az Isten és az ember kapcsolatának érzékeltetésére törekedett. A kora középkorban még bizánci stílusú bazilika-templomok épültek. A **11–12. századot azonban már az ókori római bazilika építészeti mintáit követő** (félköríves dongaboltozatok, kiemelkedő főhajó, több oldalhajó) **román stílus** jellemezte. A templomba belépő hívőknek a vaskos falak, a kis méretű ajtók és ablakok biztonságérzetet nyújtottak, miközben a templom díszítőelemei gyakran a végítéletre utaltak.

A 12. század közepétől a 14. század végéig Európa nagy részén elterjedt a **gótikus építészet**. A gótikában a szerkezeti újítások (támvégek, támpillérek) révén a födémek terhet már nem a falakra, hanem az oszlopokra hárították. Így az épületek falai vékonyodtak, karcsú, csipkézett

tornyok emelkedtek a magasba, ennek következtében az ablakok nagy méretűvé váltak, és a színes üvegekkel díszített rózsablaok változatos fényjátékot adtak a templombelsőnek. A korban emelt **katedrálisok** (püspöki székhely temploma) szimbólumai már nemcsak a kárhozatot idézték meg a hívőnek, hanem az üdvözlésre is utaltak, és a magasba törő tornyok az Istenhez közeledő embert jelképezték.

A román stílusban épült speyeri dóm

A jáki templom

Milyen főbb stílusjegyei vannak a román, illetve a gótikus építészetnek? Azonosítsuk ezeket a képeken! Gyűjtsünk össze minél több példát középeurópai román és gótikus épületre!

Gótikus templomok: a reimsi Notre-Dame-székesegyház és a chartres-i katedrális

Román stílusú épületbelső (a speyeri katedrális)

Gótikus épületbelső (a reimsi katedrális)

...a román templom, ha belépünk, mégis nagyon másként hat ránk, mint a régi bazilika. Ott antik oszlopokon kazettás síkmennyezet nyugodott. Itt a zömök pillérek félköríves boltozatot tartanak. Az egész templom kívül is, belül is masszív erőt áraszt. Dísz nem sok van, ablak is kevés. Az áttöretlen nagy falfelületek, tornyok a középkori várakra emlékeztetnek. Ezek a hatalmas, majdnem kihívó kőfalak a pogányságból éppen hogy kiemelkedett parasztok és harcosok földjén világos szóval hirdették a „harcoló egyház”, az ecclesia militans eszméjét; hogy az egyház feladata megküzdeni a sötétség erőivel ezen a földön, amíg elérkezik a végső győzelem, az ítélet napján.

(E. H. Gombrich: A művészet története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 130. o.)

A 12. század végén és a 13. század elején épült katedrálisokat, püspöki templomokat olyan óriási méretűre tervezték, hogy csak nagyon kevés készült el a kitűzött időre. De bár az évtizedek során sokat változtattak az eredeti elgondoláson, ma is lenyűgöző hatású az ilyen csúcsíves templom belseje. Pusztán méreteivel is eltörpít mindent, ami gyarló emberi. Nem könnyű elképzelni, hogy hatott azokra, akik addig csak a szigorú, súlyos román templomokat ismerték. A „harcoló egyház” jelen volt a régi stílusú templomban is, a hívő, mikor belépett, biztonságban érezte magát a Gonosz ellen. De itt, az Isten új, csúcsíves házában egészen mást érzett, egészen új világba pillanthatott be. A zsoldárokból, szentbeszédekből jól ismerte a mennyei Jeruzsálemet, a drágakőből vágott kapukat, a színarany és üveg házsorokat (János Jelenése, 21.), és ez a látomás most leszállt a mennyből a földre.

(E. H. Gombrich: A művészet története. Gondolat, Budapest, 1983, 144.)

- Milyen jelentéstartalmat fedez fel a művészettörténész a román és a gótikus építészetben?
- Mit sugalltak szerinte ezek az építészeti stílusok a korabeli embereknek?
- Hogyan értelmezhető a „harcoló egyház” kifejezés ebben a szövegkörnyezetben?

Történészszemmel

A katedrálisok évszázadai

Katedrálisnak a püspöki székesegyházakat, azaz azokat a templomokat nevezzük, melyek a püspöki székhelyeken állnak, és itt vezeti a püspök a főpapi szertartásokat. Ezekben a templomokban a püspökök emelvényen (katedrán) álló trónszéken ültek, és innen gyakorolhatták az egyház tanító hivatalát is. A katedrális tehát olyan templom, ahol püspöki katedra található (latinul: ecclesia cathedralis) – magyarul székesegyháznak nevezzük.

Kétségtelen, hogy ma is csodálattal nézzük ezeket a hétszáz vagy közel nyolcszáz éves épületeket, de azért abba is érdemes belegondolni, hogy milyen anyagi, szellemi és technikai teljesítmény kellett ezen katedrálisok megépítéséhez.

- Miért válhattak a katedrálisok a középkor egyik szimbólumává? Mit fejezett ki a megépítésük?

A párizsi Notre-Dame-ot 1250-ben fejezik be, de már több mint egy évszázada dolgoztak rajta. A polgárság egyre fokozódó gazdagsága, az egyre több alamizsna, a meggyőzés óhaja meggyorsítja az építkezéseket. [...] 1191-ben Chartres-ban egy új katedrális építési munkálatai kezdődnek, huszonhat évvel később készen áll az épület. Még élénkebb munka folyik Amiens-ben, Reimsben, ahol 1212-ben kezdődik meg, s a mű legnagyobb része 1233-ra elkészül. Hatalmas építkezések ezek, a legnagyobb befektetések, a legnagyobb szabású művészeti vállalkozások színterei az egész középkor folyamán. A káptalanok most már a szakemberekre bízzák az irányítást, akik a megrendeléseket követve egyik feladatot a másik után teljesítik. Egyikük, Villard de Honnecourt, hátrahagyta jegyzeteit tartalmazó vázlatkönyvét. Ebből kiderül, hogy mechanikus újításokkal kísérletezik, az emelőszerveket foglalkoztatják [...]. A „kövek művészei” magukévá tették a számok tudományát, amelyet az iskolákban oktattak. Saját magukat „mestereknek” nevezték.

(Georges Duby: A katedrálisok kora. Budapest, 1998, 121. oldal)

A középkori kultúra

Hogyan mutatkozott meg a korszak társadalomfelfogása a művelődésben?

A **középkor kulturális életének meghatározója** minden tekintetben a **kereszténység és az egyház volt**. Skandináviától Itáliáig, az angliai kolostoroktól Magyarorszáig azonos nyelven (latinul) és azonos rend szerint, illetve hasonló tartalommal folytak a szertartások, készültek a tudományos művek (kódexek), avagy a művészeti alkotások. Az egyház rendelte meg a kulturális alkotásokat (például templomok díszítése), egyháziak végezték a kulturális tevékenységeket (például írásbeliség), egyháziak tanították és adták tovább a kultúrát. Szinte kizárólag **vallásos témákról készültek kulturális alkotások, és alapvetően egyházi célokat szolgáltak**.

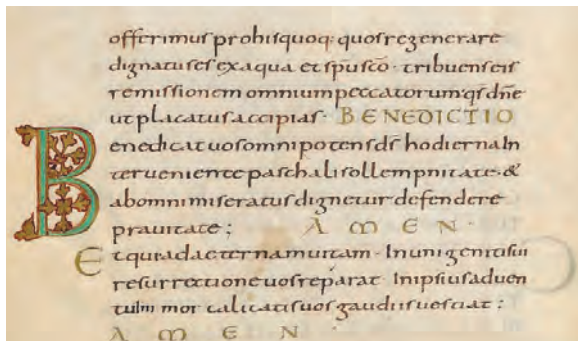
A világi kultúra csak a középkor végén, a lovagi kultúrában és a reneszánsz keretei között jelent meg.

A középkori kultúrának fontos jellemzője, hogy **igen korlátozott keretek között terjedt**. A könyvnyomtatás csak a középkor végén jelent meg, ezért a tudományos gondolatok csak **kézzel írott kódexekben** jelenhettek meg. Ezek a művek hosszú idő alatt készültek el, magasan képzett, latinul írni-olvasni tudó szerzetesek másolták. Ezáltal óriási értéket képviseltek, és egy-egy mű csak néhány példányban létezett kontinensszerte. Szintén korlátozta a kultúra terjedését a társadalom zöme által nem ismert **latin nyelv használata**, illetve az, hogy a kor művelődési viszonyai között csak **az egyháziak szűk rétege tudott írni-olvasni**. Ne feledjük azonban, hogy a középkori társadalomfelfogás szerint a többi rendnek nem is volt feladata a kulturális tevékenységben való részvétel, és ezt nem is várták el tőlük. Illetve felmerülhet az is, hogy ha akár a nemeseknek, akár a jobbágyoknak nagyobb számban lett volna lehetőségük megtanulni írni-olvasni, az igen értékes és ritka **pergamen** híján nem lett volna alkalmuk megszerzett tudásukat használni. A **papír** a középkorban szintén a ritkaságok közé tartozott, az első papírkészítő cég a 13. század utolsó harmadában jelent meg Itáliában, de a papírgyártás nem vált tömegessé a következő időszakban sem. (Legelőször Kínában készítették papírt a Kr. u. 2. században, és a papírgyártás titkát tőlük vették át az arabok a 8. században.)

Gazdagon meg volt áldva ékesszólással, és akaratát könnyedén, világosan ki tudta fejezni. De nem érte be csupán anyanyelvével, hanem nagy buzgalommal tanulmányozta az idegen nyelveket is. Ezek közül a latint úgy megtanulta, hogy latinul és anyanyelvén egyformán tudott beszélni; a görögöt inkább csak értette, de nem beszélte. Annyira beszédes volt, hogy szinte bőbeszédűnek látszott. A szabad művészeteket rendkívüli buzgalommal ápolta, doktorait igen tisztelte és nagy megbecsülésben részesítette. A nyelvtan elsajátítása végett Petrus Pisanus öreg szerpapot hallgatta. A többi tudományban a Britanniaból való szász nemzetiségű Albinus (Alkuin), ugyancsak szerpap, ez a rendkívüli ismeretekkel rendelkező férfi volt a tanítója. Ennek vezetése alatt igen sok időt és fáradságot fordított a retorikának és dialektikának, különösen pedig a csillagászatnak tanulására. Foglalkozott a számolás mesterségével is, és éles elméjével nagy érdeklődéssel szokta vizsgálni a csillagok járását. Próbálkozott az írással is: e célból ágyának vánkosa alatt elrejtethető viasztablakat és kis jegyzőkönyveket szokott magával hordozni, hogy mikor ráérő ideje van, kezét a betűvetéshez szoktassa. De ez a sokáig halogatott és későn kezdett munka már nemigen sikerült neki.

(Részlet Einhard Nagy Károly élete című művéből)

- Mennyire számíthatott műveltnek Nagy Károly a világi elit körében?
- Mit tekintettek alpműveltségnek a korban?
- Miből tanulhattak a diákok a könyvnyomtatás megjelenése előtt?

Karolingi kori minuszskula egy kódexből. Ez a jól olvasható betűtípus az első, mely összefüggő képet alkot

Összegzés

Okok és következmények

- Miért volt meghatározó az egyház szerepe a középkori oktatásban?
- Minek volt köszönhető az egyetemek megszületése és elterjedése?

Történelmi jelentőség

- Milyen hatással volt Arisztotelész a középkori oktatásra?
- Miért játszott fontos szerepet Aquinói Szent Tamás a tudomány fejlődésében?

Változás és állandóság

- Mely stílusjegyek alapján lehet elkülöníteni a román és a gótikus építészetet?
- Melyek voltak a kultúra fejlődésének jelei a virágzó középkorban?

Történelmi interpretáció

- Vitassuk meg, miért terjedt el a „sötét középkor” kifejezés! Miért nem helytálló ez a negatív értékelés a középkorról?

13. A nemesi rend

A nemesi rend az egyház mellett a középkor talán legmeghatározóbb csoportja volt. A királyok, hercegek, hatalmaskodó hűbérurak és a Szentföldön harcoló keresztes lovagok világát számtalan népszerű regény, film vagy az utóbbi időkben teljes filmsorozat is felidézi. Mai világunk több eleme is itt gyökerezik, például a rendiség keretében jött létre a mai államszervezés egyik alapját képező hatalommegosztás elve. Milyen történelmi filmeket és regényeket ismerünk a lovagságról? Hogyan ábrázolják ezek az alkotások a lovagok világát? Mi jellemezte a fegyverzetüket és harcmódorukat?

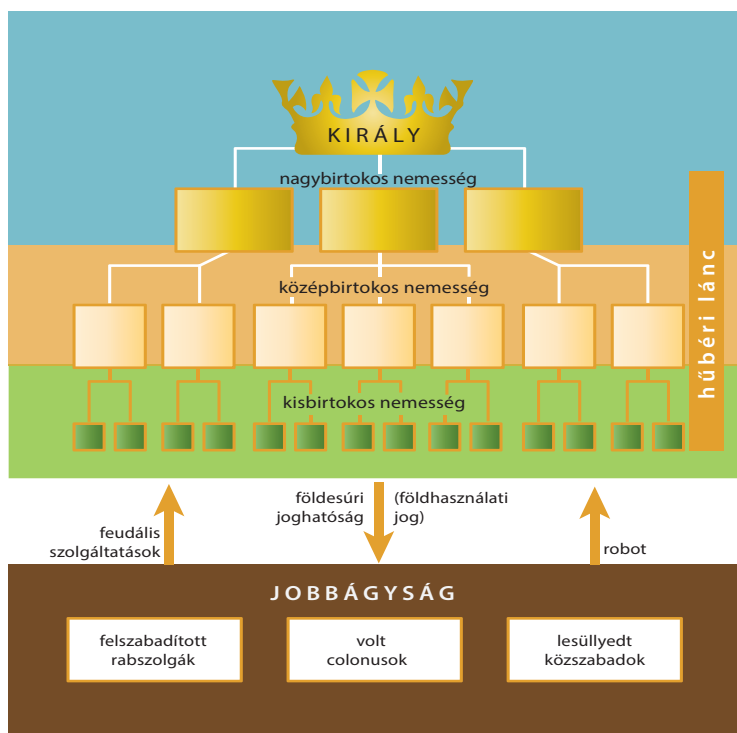
Lovagi vértzet a 14–15. századból

Mi által erősítette meg a korabeli harcmódor és fegyverzet a nemesi réteg kiváltságát?

A nemesség

Hogyan illeszkedett be a nemesi rend a középkori társadalomképbe?

A középkori gondolkodás szerint a társadalom **katonai és politikai vezetésre** hivatott csoportját a **nemesség** (*bellatores*) alkotta. Legfőbb feladatuk a **társadalom többi csoportjának védelme** volt. A középkori **lovagi harcmódor** csak nagyon hosszú tanulás és sok gyakorlat útján lehetett elsajátítani. Évszázadokon át a nemesi **nehézpáncélos lovasság** uralta a csatateret, emellett az egyre drágább páncélzathoz és egyéb felszereléshez szükséges anyagi fedezetet csak ez a réteg tudta előteremteni. A harcmódor megkövetelte az állandó gyakorlatozást, hiszen csak egy jól képzett lovag volt képes a 25–30 kilogrammos páncélzattal egy csata körülményei között lóháton megmaradni, és közben az ellenséggel hatékonyan küzdeni. Ugyanakkor – szemben modern korrunkkal – nem léteztek híradásra alkalmas technikák (legfeljebb zászló- és kürtjelek), tehát a katonáknak a csata minden elemét kétségkívül be kellett gyakorolniuk, hogy tudják, mikor milyen hadmozdulat következik. Ennek értelmében tehát a nemeseknek valóban a **harcmódor elsajátítása és a gyakorlat megszerzése volt a fő, teljes embert igénylő feladatuk**. Ebből következik, hogy a középkori társadalomfelfogás nem várta el tőlük a mindennapi munkát, így javakkal, terményekkel a jobbágyok látták el őket.

A feudális társadalom felépítése

E tényezők miatt alakult ki a **nemesi jogállás**. Eszerint **teljes szabadsággal** bírtak, azaz a királyn kívül senkinek sem tartoztak a joghatósága alá, és több **kiváltsággal** is rendelkeztek. A két legfontosabb kiváltság az **adómentesség** (azaz a nemesség csak „a vérevel adózik”, tehát megvédi a társadalmat), illetve a nemesek **bírói ítélet nélkül való letartóztatásának tilalma** volt. A nemesség az európai társadalomnak igen szűk, 2–3%-os rétegét alkotta (ez az arány természetesen országoként eltéréseket mutathatott). Közrendű embereket a **király** kiemelkedő teljesítményük miatt (például egy csatában tanúsított bátorságuk okán) **nemesíthetett**, másképpen azonban a nemesi jogállás Isten kegyelméből, tehát **születési jogon öröklődött**.

- Az ábrát értelmezve fogalmazzuk meg a legfőbb különbségeket a hűbéri, illetve az úrbéri (jobbágyi-földesúri) jogviszony között!
- Hasonlítsuk össze mindkét viszonyrendszerben a jogokat és kötelezéseket!

A monarchia

Hogyan vélekedtek a hatalom eredetéről a korszakban?

A középkort meghatározó vallásos világképből következett, hogy a **társadalom vezetésének hatalma is Istentől eredeztethető**. Éppen ezért nem a társadalom egyes csoportjai választják vezetőiket, hanem egyetlen személy uralkodik Isten kegyelméből. Az isteni akarat a születés útján érvényesül, ennek értelmében tehát nem véletlenül, hanem Isten kegyelméből születik a trónörökös, és lép majd trónra elődje után. Az **uralkodói hatalom öröklődik**, a társadalom pedig az isteni kiválasztottság okán fogadja el ezt jogszerűnek. A középkor vallásos világképe szerint az uralkodó nem is a népe felé tartozik felelősséggel, hanem Istennek kell számot adnia, hogy a rábízott emberekkel miképpen bánt. A középkorban mindennek megfelelően néhány kisebb (város-) államtól eltekintve minden állam **a monarchia** (monosz: 'egy', arkhé: 'hatalom') államformájában, azaz **egyszemélyi uralkodói** (fejedelmi/ királyi/cászári) hatalom keretei között működött.

A hűbériség

Milyen folyamat során alakult ki a hűbériség?

A kora középkor technikai (például közlekedési és kommunikációs) feltételei között igen nehéz volt egy nagyobb területű államot megszervezni. Sem a királyi parancsok nem értek el könnyen az ország minden szegletébe, sem a helyi közigazgatás jelentései, üzenetei nem jutottak el gyorsan az uralkodóhoz. A **király kezdetben éppen ezért nem alakított ki állandó székhelyet**, hanem **folyamatosan járta az országot** (mozgó királyi udvar) annak érdekében, hogy egyfelől jelenvalóvá tegye a királyi hatalmat alattvalói számára (például a bíraskodás során), másfelől pedig hogy fel tudja használni az ország különböző területein fekvő királyi birtokainak jövedelmét.

Az uralkodó a **földbirtokok** jelentős részét hozzá **hűséges előkelőknek adományozta**. Valójában a birtok tulajdonlása következtében vált valaki nemessé. A **nemesi birtok** jövedelmei egyúttal azt is lehetővé tették, hogy a birtokos a középkori hadviselés (saját felszerelése) jelentős költségeit is állni tudja, és ezzel eleget tegyen nemességéből következő feladatainak. A birtokos innentől kezdve élvezte birtokai jövedelmét, ugyanakkor **felelősséggel is tartozott annak igazgatásáért, működtetéséért és védelméért, továbbá hűséget esküdött a királynak**. E viszony keretében tehát az uralkodó komoly jövedelmeket juttatott híveinek, ugyanakkor hűségüket és támogatásukat is biztosította, valamint az adott terület igazgatását és irányítását is elrendezte. A földbirtokos, ha birtoka mérete ezt megengedte, továbbadományozhatta annak részeit, hasonló módon és feltételek mellett, mint ahogy ő kapta. Ezt a nemességen belül létrejövő viszonyrendszert nevezik **hűbériségnek**. Ennek keretében a **hűbérúr**, a **senior** földbirtokot adományoz a **hűbéresnek**, a **vazallusnak**. Az adománybirtok kezdetben nem volt örökithető, ám a 9–10. századtól ez megváltozott, és a hűbéres innentől kezdve örökös jogon, korlátlan időre kapta meg a földet, azaz a **feudumot** (örökletes adománybirtok). A hűbéres a földbirtok-adomány ellenében **esküvel fogadott hűséget és fegyveres szolgálót** a hűbérúrnak. A hűbériség keretei között a nemességen belül, ha a hűbérese is továbbadományozták birtokuk egy részét, akár **többlépcsős hűbéri láncolat** is létrejöhetett, hierarchikus alá-fölé rendeltséget kialakítva. A hűbéri hierarchia csúcán a király állt, őt követték a neki közvetlenül hűséggel tartozó nagyhűbéresei, majd a további vazallusok.

Az Úr születésének ezen a szent napján, mikor a király mise közben Szent Péter apostol sírja előtt elmondott imádsága után felemelkedett, Leó pápa megkoronázta, a római nép pedig ezt kiáltozta: „Éljen és győzedelmeskedjék Carolus Augustus, az Isten által megkoronázott nagy, békét teremtő császár!” A magasztalások elhangzása után a pápa olyan tiszteletben részesítette, mint a régi uralkodókat, Károly pedig a „patricius” név helyett „felséges császárnak” (imperator et augustus) nevezte magát.

(Nagy Károly császárrá koronázásának körülményei az Annales Regni Francorum alapján)

Hogyan jelent meg a részletben a kora középkorra jellemző királysze?

Ebben az időben isteni kegyelemből eredően, először Aquitániában, majd Gallia [Franciaország] minden vidékén, olyan paktumot [megegyezést] kötöttek, Istentől való félelemből és az iránta érzett szeretetből, hogy senki halandó szerda estétől hét-fő hajnalig ne merjen erővel bármit is elvenni más-tól, sem bosszút venni az ellenségén [...]. Mindezt az Úr treugájának [treuga dei: 'isteni kegyelem', azaz fegyvernagy] nevezik köznyelven. [...] Bár, ahogy azt mondtuk, egész Gallia szigorúan betartotta a törvényt, Neustria népe mégis elutasította.

(Rodulfus Glaber, 11. század)

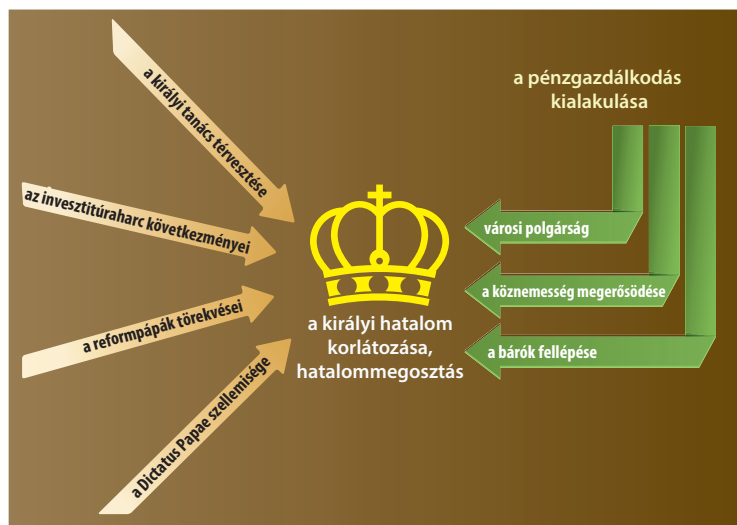
A hűbéri berendezkedés mely szükségszerű sajátosságára utal a forrás? Hogyan értékelhető az egyház által követett elvek fényében a forrásban szereplő döntés?

A jelen órától kezdve a jövőben én, Rajmond, Herceud fia, Bernard algrófot, Reinhard fiát csalárdul el nem hagyom sem abban, ami életére vonatkozik, sem abban, ami testének tagjaira vonatkozik, nem fosztom meg őt életétől, fogságba nem ejtem, és egyetlen férfi, sem pedig egyetlen nő illet az én tanácsomra el nem követ ellene. Nem veszem el sem városaidat, sem hűbérbirtokaidat, amelyeket most bírsz és a jövőben segítségemmel megszerzel [...]. És ha bármilyen férfi vagy asszony azt tenné, én, Rajmond, becsületesen és álnokság nélkül segítőd leszek, mihelyt te magad személyesen vagy meghatalmazottaid útján felszólítasz.

(Jegyzőkönyv egy hűbéri esküről; 1068)

Azonosítsuk az esküben szereplő személyeket, ki a hűbérúr, és ki a hűbéres! A hűbérúr vagy a hűbéres kötelezettségei jelennek meg a szövegben? Magyarázzuk meg a szöveg alapján, hogy mit jelenthet a „hűbéri háborúskodások” és a „hatalmaskodások” fogalom!

A hűbéri viszony alapja a földbirtok volt, ebből eredeztethető a korabeli berendezkedést jelölő **feudalizmus** (feudum: 'örökíthető földbirtok') kifejezés, amely ezáltal **földalapú berendezkedésnek** is tekinthető. Szűken értelmezve a hűbéri földadomány keretében létrejövő viszonyrendszert jelenti, hiszen a középkorban a nemesi jogállás is a földbirtok tulajdonlásához kötődött, illetve a társadalom túlnyomó többségének megélhetése, bevételei is a földön alapultak. **Későbbi korokban** a kifejezést egyre tágabban értelmezték, így ilyen módon a **középkor teljes társadalmi-gazdasági berendezkedését, működését** leíró fogalomként értelmezhető. Ez magában foglalja a vallásos világképet, a hierarchiát, a rendi tagolódást, előjogokat és kötelességeket, a szabadság bizonyos korlátait is.

A rendiség kialakulása

Milyen politikai és eszmei háttér gyengítette a királyi hatalmat? Mely társadalmi rétegek léptek fel a politikai befolyás reményében? Milyen gazdasági folyamatok álltak ennek háttérében?

A rendiség eszméje és kialakulása

Hogyan változott a hatalomról vallott felfogás?

A középkori vallásos világkép kezdettől fogva elkülönülő csoportokra – tágabb értelemben vett **rendekre** – osztotta a társadalmat. A rend kifejezés alatt az **azonos jogokkal, kiváltságokkal** és nagyjából **azonos gazdasági háttérrel** rendelkező társadalmi csoportokat értjük.

Európában a 11–12. században számottevő gazdasági fellendülés zajlott le, amely jelentős változásokat eredményezett társadalmi téren is. A gazdaság fejlődésével a dolgozók (laboratores) csoportján belül létrejött a főképpen kereskedők és iparosok által alkotott **városi polgárság** (róluk bővebben a következő leckebe lesz szó). A polgárság a jobbágyokhoz hasonlóan mindennapi munkát végzett, azonban egyfelől a munka megbecsültsége és magas technikai színvonala (iparosok), másfelől a jelentős bevételek (kereskedők) miatt sokkal nagyobb befolyásra tettek szert. A városi polgárság általánosan **a királyi hatalom fontos támasza volt**, hiszen kiváltságait az uralkodótól kapták, és a hűbéri hatalmaskodások viszszaeszközését is tőle remélhették.

Történészszemmel

A feudalizmus értelmezése

A következő két szöveg a feudalizmus értelmezésének lehetőségeit mutatja meg. Értelmezzük a két történész megállapításait!

Állapítsuk meg, hogy a két történész a feudalizmus kifejezés szűk vagy tág értelmezése mellett érvel-e! Miért válhatott a 19–20. században a feudalizmus/feudális kifejezés negatív értelművé? Mennyiben helyénvaló, ha egy történelmi korszakot nem a saját gondolkodása, hanem mai szempontok szerint ítélünk meg?

Azt a politikai rendszert, amely Európában a Karolingok eltűnése után uralkodott, feudálisnak szokás nevezni. Ez az elnevezés a francia forradalomra megy vissza. A francia forradalom a feudalizmus terhére írta különbségtétel nélkül mindazokat a jogokat, kiváltságokat, szokásokat és hagyományokat, amelyek a modern állam alkotmányával és a modern társadalom felépítésével ellentétben álltak. [...] Visszaélünk a nyelvvél, ha a szó tartalmi jelentését oly szélesre kiterjesztjük, hogy a feudalizmus és a feudális rendszer fogalmakba egy egész politikai rendet beleértünk.

(Henri Pirenne: A középkori gazdaság és társadalom története, Budapest, 1983)

Napjainkra a „feudális” jelző [...] afféle általánosan használt pejoratív kifejezéssé vált. Általában akkor folyamodnak hozzá, ha egy jelenség elavult, nemkívánatos jellegét akarják kihangsúlyozni. [...] Vissza kell térnünk tehát e fogalom eredeti jelentéséhez: valamely tartományúr számára teljesített, földbirtok fejében nyújtott katonai szolgálatra utal, térben és időben nagyon korlátozott jelenségre. Csak Japánban alakult ki és Nyugat-Európában, más országokban hiába is keresnénk.

(Hahner Péter: A régi rend alkonya, Budapest, 2006, 15–16. o.)

A gazdasági fejlődés a királyi bevételek (adók és vámok) növekedését is maguk után vonták, így az uralkodók egyre erőteljesebb kísérleteket tettek – például hatékonyabb közigazgatás megszervezésével – a **hatalom központosítására** és az addig igen **önálló hűbérurak és az egyház befolyásának visszaszorítására**. A királyi központosítás miatt természetesen az **ellenérdekeltektől társadalmi csoportok összefogtak és felléptek ellene**. Ennek a sajátos kétoldalú folyamatnak az eredményeként a **13. századtól** új kormányzati forma, a **rendi monarchia** alakult ki az európai államokban.

A korszakban tehát megszületett a rendi képviselőten alapuló **parlamentarizmus** (parlamentum: 'megbeszélés'), amely a modern alkotmányos berendezkedés előzményének tekinthető. A legfőbb szempont az „ami mindenkit érint, azt mindenkinek jóvá kell hagynia” elv érvényre juttatása volt.

A rendi monarchia működése

Hogyan érvényesült a gyakorlatban a hatalommegosztás?

A királyi központosító törekvésekkel szemben álló rendek elérték, hogy előbb tartományi, majd országos szintű gyűléseken, azaz **rendi gyűléseken** adhassák elő panaszait, gyakorolhassanak befolyást a közügyekre. A rendek több fontos területen döntő szerephez jutottak (rendi jogok): **a törvényhozás innentől kezdve a rendi gyűléseken** (Magyarországon országgyűlés) zajlott, tehát a törvényeket csak a rendek egyetértésével tudta elfogadtatni az uralkodó. A két leglényegesebb kérdésben, az **adók megszavazásáról** és a **hadsereg felállításáról** szintén a rendek dönthettek, a rendi gyűlésen. Emellett ők gyakorolhatták a **helyi** (tartományi/megyei/grófsági) **szintű közigazgatást** is, így például az adók beszedését. A rendek törvénytelen királyi eljárás esetére az **ellenállás jogát** is kivívták. A király viszont továbbra is saját elképzelései alapján gyakorolhatta **felsőjogait** (külsőügyek irányítása, a hadsereg vezénylete, gazdaság- és pénzügypolitika), illetve a törvények csak **királyi szentesítés** (hozzájárulás) esetén emelkedtek jogerőre. Lényegében tehát **a rendi gyűlések formálisan korlátozták a királyi**

A király üdvözlését küldi kedves és hűséges atyafiának, Edmondnak, Cornwall grófjának. [...] országunk többi főuraival tanácskozást és értekezést akarunk tartani, azon hűségnek és szeretetnek nevében, amellyel ön irányunkban van. Szigorú utasítással meghagyjuk önnek, hogy a téli Szent Márton-nap után következő legközelebbi vasárnapon személyesen jelenjék meg a Westminsterben, hogy velünk, a főpapokkal és a többi főurakkal, valamint királyságunk egyéb lakosaival együtt megvitassa, elrendelje és végrehajtsa mindazt, aminek segítségével elháríthatjuk ezeket a veszedelmeket. [...]

A király Northamptonshire sheriffjének. [...] Neked is szigorú utasítással meghagyom, haladéktalanul rendeld el, hogy a nevezett grófságból két lovagot, ugyanazon grófság minden városából két városi polgárt, minden mezővárosból két lakost, olyanokat, akik legalkalmasabbak a feladatra, válasszanak ki, és a jelzett napra és helyre küldjenek el úgy, hogy a nevezett lovagok a maguk és a nevezetes grófság közössége nevében, és a nevezett polgárok és lakosok a maguk és a nevezett városok és mezővárosok közössége nevében, azoktól távol teljes és elegendő hatalommal rendelkezzenek, hogy mindazt megtehessék, amiről előbb szó volt, olyan módon, hogy a nevezett felhatalmazás hiánya miatt a megnevezett úgy semmiképpen se szenvedjen halasztást. [...]

(Királyi meghívások a parlamentbe; 1265)

János, Isten kegyelméből Anglia királya, [...] isteni sugallatra és a mi magunk [...] lelki üdvére, [...] királyságunk megjavítására [...].

12. Hadmegváltási és más adót csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni, kivéve azt az esetet, amikor miértünk váltságdíjat kell fizetni. [...]

14. Ha nem az említett adóról van szó, hanem más adó kéréséről vagy a hadmegváltási adó kivételéről, úgy a királyság közös tanácsának megtartása végett pecsétes meghívólevelünket fogjuk küldeni az érsekekhez, püspökökhöz, apátokhoz, grófokhoz és a nagy bárókhöz. [...] meghívásuk meghatározott napra, mégpedig legalább negyvennapos határidőre és meghatározott helyre szóljon. Mindezekben a meghívólevelekben a meghívás okát meg fogjuk jelölni. Ha ilyenformán megtörtént a meghívás, a kitűzött napon kerüljön az ügy tárgyalásra a megjelentek tanácsával [...].

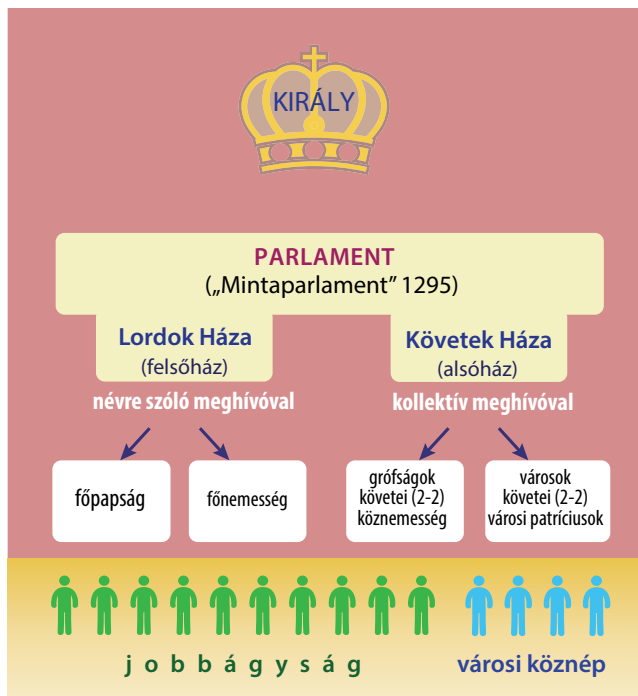
39. Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlöcbe, fosszanak meg javaitól, helyezzenek törvényen kívül vagy száműzzenek, vagy más módon ne tegyenek tönkre, s mi sem fogunk ellene támadni, se mást nem fogunk ellene küldeni törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők hoztak hazája törvényei alapján. [...]

61. [...] a bárók válasszanak tetszésük szerint huszonöt bárót az országból, akik saját erejükhöz képest tartoznak őrizni, megtartani s őriztetni a békét és a szabadságokat, amelyeket nekik adtunk és jelen oklevelünkkel megerősítettünk. [...] És ha mi – vagy ha országon kívül vagyunk, a mi udvarbíráink – [...] nem orvosolná a sérelmet, abban az esetben [...]. Ezek huszonöten pedig az egész ország közösségével nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket minden módon, ahogyan csak bírják: vegyék be várainkat, foglalják el földjeinket, birtokainkat, amíg véleményük szerint az orvoslás meg nem történt. Személyünk, a királyné és gyermekeink személye azonban épségben maradjon. Mihelyt az orvoslás megtörtént, ragaszkodjanak ismét hozzánk, miként előbb tették.

(Részletek a Magna Charta Libertatumból; 1215)

- Milyen feltételekkel vethetett ki adókat a Magna Charta szerint az uralkodó?
- Mely társadalmi csoportok kiváltságait biztosította a király?
- Mely nemesi jogok azonosíthatók a szövegben? Hogyan és mikor léphettek fel az uralkodóval szemben jogszerűen a bárók?

- Mely rendek meghívása jelent meg a két forrásban? Melyik rend nem szerepelt?
- Milyen két elven jelentek meg a meghívottak az országgyűlésben Cornwall grófja és Northamptonshire grófság esetében? A kétkamarás angol parlament melyik házában (lordok háza / közrendűek háza) jelentek meg a forrásokban említett meghívottak?

Az angol rendiség szerkezete

A francia rendiség szerkezete

Hasonlítsuk össze a két rendi gyűlés szerkezetét! Milyen különbségeket és hasonlóságokat fedezhetünk fel? Melyik rendszerben érvényesült inkább a köznemesség befolyása?

Fülöp, Isten kegyelméből a franciák királya, a beaucaire-i sénéchalnak vagy helyettesének üdvözlét küldi. A főpapokkal és a főnemességekkel, valamint magunk és e királyság más híveivel és igaz alattvalóival tárgyalni és dönteni óhajtunk számos súlyos ügyben, amelyek korántsem jelentéktelenül érintik személyünket, magunk és királyságunk, valamint az egyházak s egyháziak, a nemesek s a világi személyek, továbbá e királyság minden egyes lakosa állapotát és szabadságát. Ezért meghagyjuk önnek, hogy a mi részünkről parancsolja meg a [...] városok, [...] vegyenek részt a Párizsban virágvasárnap előtti vasárnapon (április 8-án) mivelünk megtartandó tárgyalásokon és döntéseken mindannak tudomásulvétele, végrehajtása és a jelzett községek konzuljai által történő jóváhagyása végett [...], amit mi ezekkel kapcsolatban [...] elrendelünk. Figyelmeztessze őket, hogy máskülönben – ha e parancs szerint nem jelennek meg előttünk – ahogy a dolog megkívánja, eljárás fog megindulni ellenük a hozandó határozat értelmében.

(IV. [Szép] Fülöp király oklevele, 1302)

- Milyen indokkal hívta össze IV. Fülöp az országos rendi gyűlést?
- Melyik társadalmi rétegnek szólt konkrétan ez a meghívó?
- Hasonlítsuk össze a részletet az angol király meghívójával! Milyen különbségek figyelhetők meg?

hatalmat, a gyakorlatban azonban a rendek együttműködésével **sokkal hatékonyabb, központosítottabb királyi hatalomgyakorlásra nyílt** lehetőség. A rendi monarchia keretei között az uralkodó mozgásteret növekedett: nagyobb adóbevételekhez jutott (hiszen azokat maguk a rendek garantálták és szedték be), továbbá a haderő felállításában is nagyobb arányban vettek részt a rendek (hiszen azt maguk is megszavazták a rendi gyűlésen). A király ráadásul gyakran ki tudta használni a rendek közötti ellentétet is a számára kedvező döntések érdekében, ugyanakkor a rendi monarchia keretében az uralkodónak is rendszeresen egyeztetnie kellett a rendekkel, és el kellett érnie együttműködésüket esetenként úgy is, hogy engednie kellett elképzeléseiből. A rendek és az uralkodó hatalmának ilyen módon kialakult kettősségét nevezzük **rendi dualizmusnak**.

A rendi monarchia működése országonként eltért, ám az általános jellemzők megegyeztek. A király egy háború esetén általában szorult helyzetbe került, a rendek ezt kihasználva léptek fel követeléseikkel és érték el a **rendi gyűlés összehívását**. Itt a király több esetben ünnepélyes okiratban tett ígéretet a **rendi jogok tiszteletben tartására** (például Angliában a Magna Charta Libertatum [Nagy Szabadságlevél]; Magyarországon az Aranybulla). A későbbiekben rendszeressé váló rendi gyűléseken a **papság** (egyházi rend), a **nemesség** és a **polgárság** képviselői jelenhettek meg. **Politikai értelemben** tehát ezt a **három, kiváltságokkal bíró csoportot nevezzük rendeknek**. A földesúri függésben élő jobbágyok nem nyertek rendi képviselést, így ők kiszorultak a **rendi nemzet** fogalmából. A rendi gyűlés működésére nézve több modell is kialakult, a legtöbb országban **kétkamarás** gyűlés jött létre (főrendek: főnemesség és főpapok; közrendek: köznemesek, alsó papság, városi polgárság) – például Anglia, Magyarország), de Franciaországban például **egykamarás** működési rend alakult ki, azaz a fő- és közrendek egy közös testületet alkottak – bár a rendek külön ülészttek.

Lovagi harcmódor, eszmény és kultúra

Milyen jellemzői voltak a lovagi életmódnak?

A középkori társadalom **világi birtokosainak** hatalma a 8–9. században megerősödött. Nyugat-Európában a nemesség önálló politikai tényező lett, és a kialakuló **lovagi értékrend** vált a meghatározóvá a következő évszázadokban.

A **hadviselés átalakulása** szintén a lovagság erősödésének kedvezett. Az avaroknak és a magyaroknak köszönhetően elterjedt felszerelések (például nyereg, kengyel, patkó) lehetővé tették a lóháton vívott lándzsás összecsapásokat. A lovagi közelharc fegyvereivel (például pallos, buzogány) szemben folyamatosan javították a páncélzat minőségét. A **nehézlovas harcéljárások** egyik gyakorlóterepe a **lovagi tornák** voltak, ahol a küzdő felek legtöbbször egymást hívták ki. A közelharcban az **egymásnak vágató lovagok** lándzsával próbálták a másikat kilökní a nyeregből.

A nemesi családok gyermekeit tudatosan készítették fel a katonai pályára, 7–8 éves koruktól egy hűbérúrhoz ajánlották be őket **apródnak**, ahol elsajátíthatták az alapkészségeket (lovaglás, vívás). A kamaszkorba lépő fiatal már **fegyverhordozóként** részt vett a lovagi tornákon és a vadászatokon; a **lovaggá avatás** pedig 18–21 éves kor között meghatározott ceremónia (eskü, lovaggá ütés) keretében történt.

A lovagi életformával együtt alakult ki a **lovagi eszmény és lovagi kultúra**. Kialakulásához a lovagi hadviselés mellett szükség volt a kereszténység tanítására is, amely mérsékelte pusztán a nyers erő kultúráját. A lovagi eszmény több tényezéből (lovagi erények) tevődött össze. A hűbérúr szolgálatából és a hűbéri esküből következett a **bátorság, hűség és ügyesség** erényeinek követelménye. Az egyház hatására a **hit és az elesettek, rászorulóknak védelme** vált fontossá. A királyi vagy hűbérúri udvarok viselkedéskultúrája nyomán váltak fontossá az alapvető viselkedési szabályok, azaz az **udvariasság**. A hűbérúr feleségének tiszteletéből pedig következett általában a **nők tisztelete** és a **szerelmi költészet**. Szűken értelmezett kulturális-művészi téren ez utóbbi volt a lovagi kultúra legfontosabb eleme. A **lovagi költészet keretében trubadúrok énekelték meg szerelmüket** egy imádott hölgy iránt (ez általában beteljesületlen volt, hisz a hölgy legtöbb esetben a hűbérúr felesége volt).

A keresztes hadjáratok eszméje

Hogyan illeszkedtek a hadjáratok a lovagi eszméhez?

A középkori keresztény európai kultúra, valamint a kialakuló lovagi eszmény együttesen kiemelt erényként tekintett a **hit fegyveres védelmére**. Mivel a 11. század második felében a megrendülő Bizánci Birodalom a közel-keleti iszlám hatalmakkal szemben nem tudta biztosítani a keresztény zarándokútvonalakat, Európában megjelent a **Szentföld visszafoglalásának gondolata**. A hadjáratot végül a pápa – a résztvevőknek bűnbocsánatot ígérve – hirdette meg, ennek következtében a „keresztet fölvevő” katonák a hit védelméért megindultak a Szentföld visszahódítására (nyilvánvalóan vonzerőt jelentett a meghódított területen szerezhető földbirtok is).

A támadó hadseregek erejét a **nehézpáncélos lovasság** adta, de a nemesi alakulatokat jelentős számú, az alsóbb rétegekből származó gyalogság kísérte.

Az első **keresztes hadjáratot** siker koronázta, **1099-ben a szent várost, Jeruzsálemet bevették**. A Szentföldön keresztes államok és lovagrendek (például templomosok, johanniták, Német Lovagrend) ala-

Mielőtt fogadalmadat leteszed, hallgasd meg érett megfontolással a szabályokat. A lovagság szabályai a következők: hallgasson naponta jámbor elmélyedéssel misét, kockáztassa életét merészen a katolikus hitért, szabadítsa meg a szentegyházat minden zaklatójától, védje szorongatásukban az özvegyeket és az árvákat, kerülje az igazságtalan háborúkat, tagadja meg a tisztességtelen szolgálatot, párbajozzon minden ártatlan megszabadításáért, a lovagi tornákat csak a hadi gyakorlat kedvéért keresse, és tisztelettel engedelmeskedjék világi dolgokban a római császárnak vagy a császár patríciusának. Sértetlenül meg kell őriznie az államot, nem szabad elidegenítenie a királyság vagy a császárság hűbéri birtokait, Isten és az emberek szemében kifogástalanul kell e földön élnie.

Ha alázatosan követed a lovagi szabályzat eme törvényeit, és legjobb tudásod szerint és szándékod szerint betöltöd azokat, akkor ki fogod érdemelni a világi megbecsülést itt a földön és az örök nyugalmat a földi élet után.

(Holland Vilmos lovaggá avatása)

- Emeljük ki a szövegből azon elvárásokat, melyek a kereszténység és az egyház tanítása miatt váltak erénnyé, illetve azon viselkedési szabályokat, melyek a hűbériségből következtek!

Mivel, ó Isten fiai, a szokottnál is férfiasabban ígértétek meg Istennek, hogy egymás között a békét, az egyháznak pedig jogait megőrzitek, érdemesnek látszik, hogy az Úrtól adott bocsánat által megerősödve, egy másik, Istennel közös ügyekre fordítsátok javulásotokból fakadó erőteket. Szükséges ugyanis, hogy Keleten lakozó testvéreiteknek, kiknek oly sokszor kért segítségekre szükségük van, sietve segílyt vigyetek. Előzőnlötték ugyanis őket a türkök és az arabok egészen a Földközi-tengerig [...].

Ezért könyörögve kérek titeket, de nem is én, hanem az Úr, hogy minden rendű embernek, lovasnak és gyalogosnak, szegénynek és gazdagnak egyaránt ti, Krisztus hírnökei, sietve mondjátok el, hogy e gonosz népségnek a vidékeinkről való kipusztítása céljából a keresztényeknek idejében vigyenek segítséget. A jelenlévőknek ezt én magam mondom meg, a távollevőknek üzenem; azonban maga Krisztus az, aki parancsolja. Mindazok pedig, akik oda elmennek, és akár szárazföldi, akár tengeri útjukban, akár a pogányok ellen harcolva életüket veszítik, bűneik bocsánatát elnyerik: Istentől ekkora hatalommal felruházva, ezt a [kegyet] engedélyezem az útra készülőknek.

(II. Orbán pápa beszéde a clermonti zsinaton; 1095)

Mit remélt a pápa a keresztes hadjárat meghirdetésétől? Mely ígéretével mozgósította a pápa a társadalom minden rétegét?

Keresztes hadjáratok

Fogalmazzuk meg a térkép alapján, hogy miért volt kifejezetten nehéz a keresztes háborúk hatékony megvívása a nyugat-európai lovagok számára! Milyen módokon tudtak eljutni az európai erők a Szentföldre? Milyen nehézségei voltak az egyes lehetőségeknek? Melyik térség kereskedelmi életét lendítette fel az elhúzódó háború? Melyik, a Szentföldön kívül vívott, keresztes jellegű háború jelenik meg a térképen?

kultak, melyek a szerzetesrendek egy sajátos csoportját képezték: a megszokott három fogadalmon felül a **zarándokok fegyveres védelmére is esküt tettek**. A keresztesek politikai hatalma az iszlám erők összefogásával fokozatosan visszaszorult, 1187-ben Jeruzsálem is elesett.

A 13. század hadjáratai már nem tudtak átütő eredményt elérni, sőt a **negyedik hadjárat** (1202–1204) az eredeti keresztes eszmétől való elfordulást is jelentette. A szállítási költségeket fizetni nem tudó lovagokat a **velencei flotta Bizáncba hajózta** át. A haderő beavatkozott a helyi trónharcokba, végül a **keresztesek megostromolták és kifosztották Konstantinápolyt**. Annak ellenére, hogy a támadók által létrehozott állam nem volt hosszú életű (Latin Császárság 1261-ig), az esemény **végleg eltávolította egymástól a nyugati és a keleti kereszténységet**. Ezalatt az **arab–török erők sorra foglalták el a szentföldi erődtornyokat**. Az **utolsó város kapitulációjával** megszűnt a kereszténység katonai hídfőállása a Közel-Keleten (Akkó esete, 1291).

Összegzés

Változás és folytonosság

- Hogyan alakult ki a hűbériség?
- Mi segítette elő a feudális társadalom kiépülését?
- Milyen jogai és kötelezettségei voltak a nemességnek?
- Milyen változások történtek a középkori államok irányításában?

Történelmi forrás

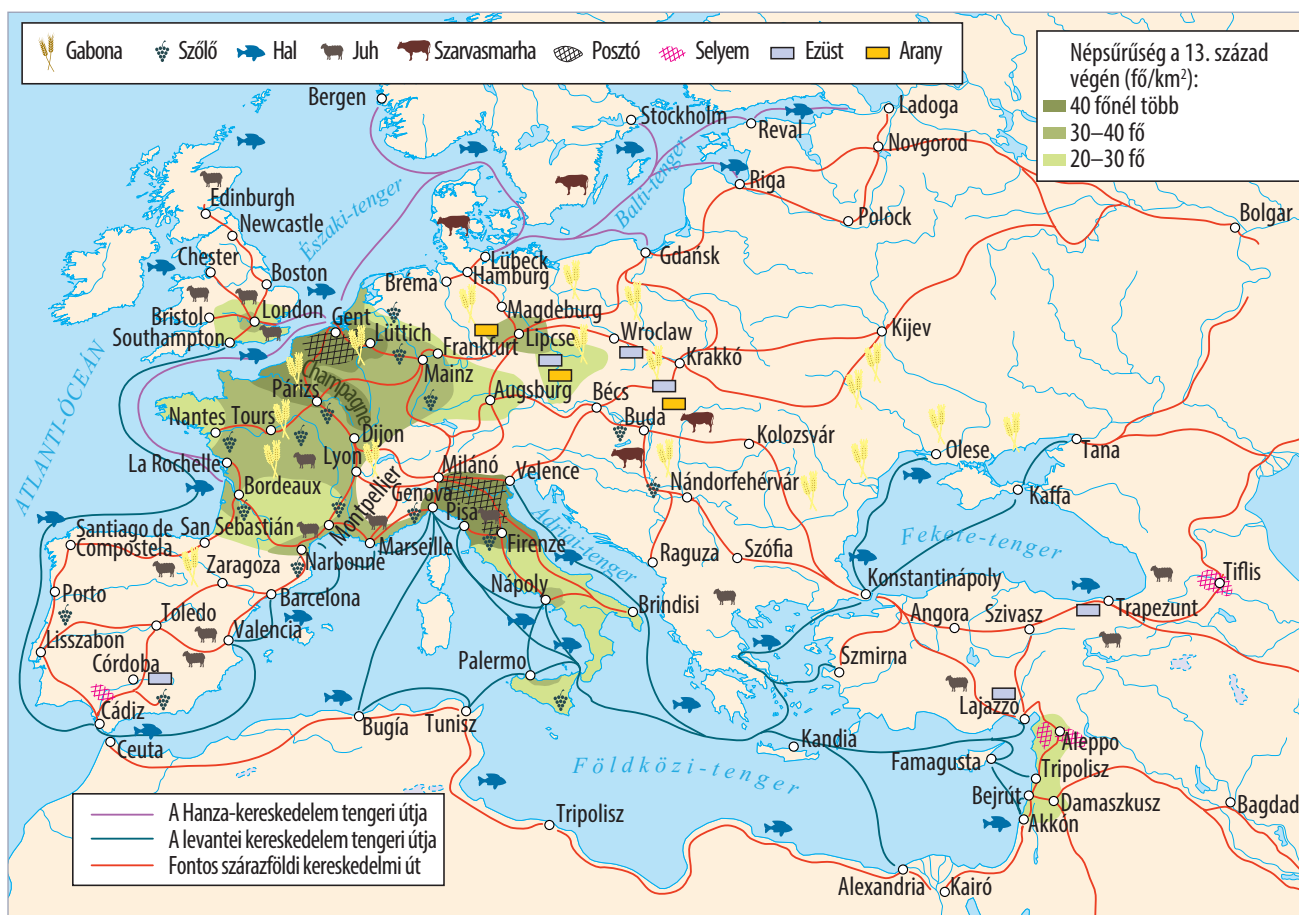
- Miért jelentős kordokumentum a Magna Charta?
- Hogyan jelentek meg benne a rendi érdekek?

Okok és következmények

- Milyen eszmeiség állt a keresztes hadjáratok megindítása mögött?
- Milyen következményekkel jártak a hadjáratok?

14. A polgárok világa

Egy-egy középkori óváros szűk utcáival, ódon épületeivel, műemlékeivel ma is elvarázsolja az odalátogatót, legyen az Sopron, Bártfa, Firenze vagy éppen Velence. Ugyanakkor a középkori városok nem csak építészeti emlékeik miatt érdekesek. Itt született meg először az európai civilizáció történetében a polgári szabadság gondolata, de az Európát később naggyá tevő kereskedelem is itt alakult ki, majd a máig méltán csodált reneszánsz művészet is innen terjedt el. Hogyan ábrázolják a filmek a középkori városokat? Keressünk filmrészleteket az interneten! Mely tényezőkre teszik a hangsúlyt ezek az alkotások? Vajon mennyire hitelesek az ábrázolások?

Európa gazdasága a középkorban

A városok újjászületése

Mi adott lendületet a városiasodásnak?

A város az egész középkori Európa talán legsajátosabb képződménye, hiszen mintegy szigetként szakadt ki a mindent meghatározó hierarchikus viszonyok közül (ugyanakkor saját belső szervezetét hasonlóan szigorú hierarchia keretei között állította fel). **A Római Birodalom egykori városai** – főképp az Alpokon túli területeken – a kora középkor első évszázadaiban **elvesztették jelentőségüket**, nagy részük elnéptelenedett. Az **első ezredforduló után** a megváltozó gazdasági körülmények újra lehetőséget biztosítottak a **városiasodásnak**. Az új mezőgazdasági eszközök és módszerek a termésátlagok bővülését eredményezték. A megjelenő **felesleg értékesítése** megnövelte az **állandó-suló vásárokat és piacok szerepét**. A kedvező földrajzi adottságokkal

- Milyen földrajzi fekvésnek köszönhetően alakultak ki nagyobb kereskedelmi központok?
- Mely gazdasági tevékenység mutat egybeesést a népsűrűséggel?
- Hol találjuk Európa legfejlettebb iparral bíró területeit?

100 ezer – 200 ezer	Párizs
50 ezer – 100 ezer	Brugge, Gent, London, Bologna, Firenze, Milánó, Velence, Genova
10 ezer – 50 ezer	Köln, Augsburg, Nürnberg

Néhány európai város lakosságának száma a középkor utolsó évszázadaiban. A középkorban a több ezer város közül mintegy kétszázban haladta meg a tízezer főt a városi népesség száma. (Az adatok becslésen alapulnak, és a történeti szakirodalomban is találhatunk eltéréseket.)

Miután a királyi felséghez illő, hogy az alattvalók könyörgéseinek engedve ilyen módon híveinek száma szaporíttassék és a királyi hatalom kiterjedjék, miután a királyi méltósághoz tartozik, hogy a népek sokaságában dicsőíttessék. Tehát ezek rendjében mindenkinek tudomására kívánjuk juttatni, hogy mi a Sátorlőn lakó híveinket és hospeseinket [külföldi telepések latin elnevezése] a következő kiváltságokkal ellátni jónak látjuk: hogy ők minden egyes mansio (telek) után minden évben terragium (földbér) fejében két nehezéket dénárokból kötelesek fizetni Szent István király ünnepén; hogy az időszerint kinevezett pataki ispán fölöttük ne bíraskodhasson, és hogyha a bírójuk némely ügyekben fontosabb és súlyosabb voltukban el nem járhatna, akkor köteles azokat elbírálás végett királyi jelenlétünk elé terjesztetni. Beleegyezünk továbbá abba is, hogy fentnevezett hospeseink a Bodrog nevezetű folyóban a halászatot szabadon gyakorolhassák. Továbbá kikötjük azt, hogy nekünk szálást és az étkezéshez minden szükségeset kötelesek adni. Ezenkívül engedélyezzük azt, hogy az örökösök nélkül elhaltak javaiból a pataki ispán magának semmit sem követelhet, hanem az ilyen örökösökkel nem rendelkezők elhalálozásuk esetére vagyónukról szabadon rendelkezessenek, és azt tetszésük szerint bárkinek hagyhassák vagy ajándékozhassák. Továbbá akarjuk és megengedjük, hogy városukban Húsvét másodnapján szabad vásárt tarthassanak, melyen az idegen kereskedők nem tartoznak vámot fizetni. [...] Továbbá, ha nekik úgy tetszik, bírójukat évenként elmozdíthatják és helyébe más választhatnak. Azonkívül úgy rendelkezünk, hogy ugyanezen hospesek papnak azt válasszanak közös akaratral, akit akarnak és tisztességesnek tartanak, aki azután az ő papjuk lesz, akinek ők dézsmát fizetni mások módjára kötelesek, amint azt pataki hospeseink is tenni szokták.

(Sátorlajújhely 1261-es kiváltságlevelének megerősítése III. András által, 1290)

- Mivel indokolja a forrás, hogy a király kiváltságot adományoz Sátorlajújhelynek?
- Gyűjtsük össze, hogy mely kiváltságokat nyerte el a város!
- Kinek a joghatósága alá tartozhatott korábban a település? Innentől kezdve kiknek fizetett adót egy sátorlajújhelyi polgár?

A középkori város kiváltságai, politikai és társadalmi szerkezete

- A város mely kiváltságai jelennek meg az ábrán?
- Milyen, a város fejlődését segítő gazdasági jellemzők olvashatók le az ábráról?
- Miért jelenhet meg több templom is az ábrán?

rendelkező (például folyóátkelőhelyeknél vagy kereskedelmi utak csomópontjainál fekvő) települések kihasználták a gazdasági lehetőségeiket. A beköltöző **kézművesek** és a megtelepedő **kereskedők növekvő gazdasági erejükre támaszkodva** különböző kiváltságok megszerzésére törekedtek. A **városlakók függetlenségét** sokszor egy-egy nagybirtokossal kötött megállapodás, néhol pedig a fegyveres harc (akár a püspöki fennhatósággal szemben) sikere biztosította. Ebben a küzdelemben számíthattak az önállósuló hűbérurakkal szintén ellentétben álló **király támogatására is**, és a városok így **az uralkodói hatalom támaszaivá váltak**. Végeredményben a középkori város azáltal jött létre, hogy **a település kiváltságokat nyert el, és kikerült az addigi földbirtokos joghatósága alól**.

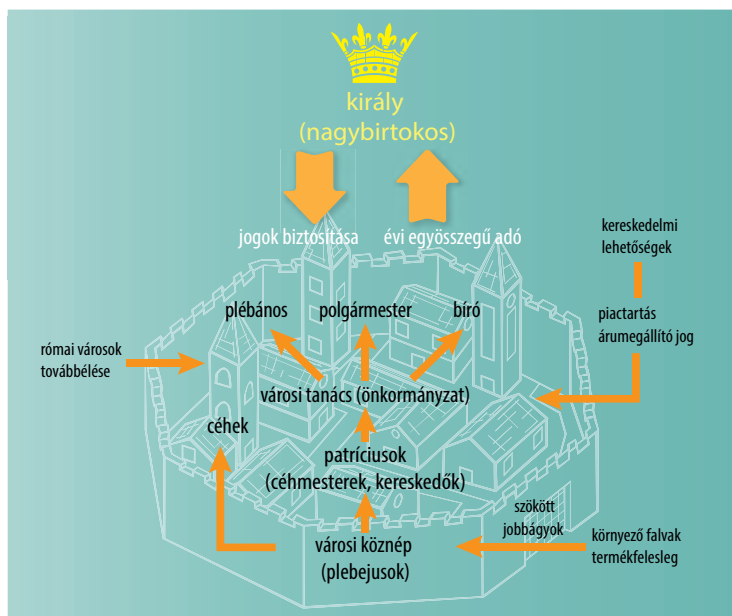
Elsősorban a fejlett kézművesiparral rendelkező **Flandriában és Észak-Itáliában** alakult ki **sűrű városhálózat**, de az átmenő kereskedelem kedvezően hatott a francia, az angol és a német területek városfejlődésére is, mi több, a **13–14. századtól Magyarországon** is egyre több város jelent meg.

A városok lakói

Milyen jogokkal rendelkeztek a polgárok?

A feudális szolgáltatások alóli mentesülés és a földesúri joghatóságtól való megszabadulás a **polgárság** létrejöttéhez vezetett. Aki meghatározott időt (egy év és egy nap) eltöltött a városban, megszabadult a földesurától. („A városi levegő szabaddá tesz.”) Ehhez természetesen arra is szükség volt, hogy a városba beköltöző jobbágy biztos megélhetést találjon ott, és fenn tudja tartani magát (és családját). A **szabad jogállású polgárok** önállóan **rendelkezhetek a tulajdonukkal** (eladhatták, örökíthették), mindennapjaikat a városuk jogrendje szabályozta.

Mindennek értelmében a város lakói mentesültek a földesúri joghatóság alól, tehát polgári szabadsággal bírtak. Ugyanakkor a kialakuló város, a feudális társadalomhoz hasonlóan, szintén **szigorú hierarchiát hozott létre**, vezető rétegei és a szegényebb tömegek között áthatolhatatlan különbségek voltak. A **városi társadalomban** a jómódú kereskedő **patrícusok** és az iparos (céh)**mesterek** kezében volt a politikai irányítás, amelyből kizárták a **plebejusok** tömegét.

A városi kiváltságok

Milyen gazdasági és politikai jogokkal rendelkeztek a városok?

A városokban élő közösségek **kollektív kiváltságokkal** rendelkeztek. A személyes polgári szabadságjogok mellett a legfontosabb **gazdasági kiváltságok a heti piactartás, évente többszöri vásártartás, valamint az árumegállító jog** voltak. Ez utóbbi a városon áthaladó idegen kereskedőt áruinak a helyi árszabásnak megfelelő eladására és a vásárvám megfizetésére kötelezte. További igen fontos gazdasági kiváltság volt, hogy a város **évi egy összegben adózott a királynak** – ezzel elkerülve a rendszeres adóztatás során előforduló túlkapásokat.

A város önállóságát fizikai értelemben is biztosította a **falépítés joga**. Egy jól megerődített vár vagy város valóban jelentős ellenállást tudott kifejteni bármilyen külső támadással szemben, akár több hónapos ostromot is sikerrel visszaverve. Nem véletlen, hogy akár a földbirtokosoknak, akár a városoknak a király biztosíthatta ezt a jogot.

A város politikai önállóságát az **önálló irányításhoz és szabad vezetőválasztáshoz fűződő jogok** biztosították. Ennek megfelelően alakították ki saját **önkormányzatukat** (önálló polgármester, szabad papválasztás, városi bíraskodás joga). Nyugat-Európában a városok mindinkább az **uralkodói hatalom támaszai** lettek. A 12. századtól már a városi önkormányzatok (kommunák) szabályozták az ott élők életét (városi jogkönyvek). A város élén általában a városi tanács által választott **bíró** vagy **polgármester** állt, aki a döntéseket a leggazdagabb városi patríciusokból álló tanáccsal egyetértésben hozta meg.

A céhek

Milyen sajátságos alapelvek mentén jöttek létre a céhek?

Míg a kora középkorban a kézművesipar főleg az önálló uradalmakra korlátozódott, a városok megjelenése a **gazdasági élet átalakuláshoz** vezetett. A jobbágyok használati cikkei előállító **falusi háziipar** megmaradt, de a városokban az azonos mesterséggel foglalkozó iparosok **érdekvédelmi szervezetekbe, céhekbe** tömörültek.

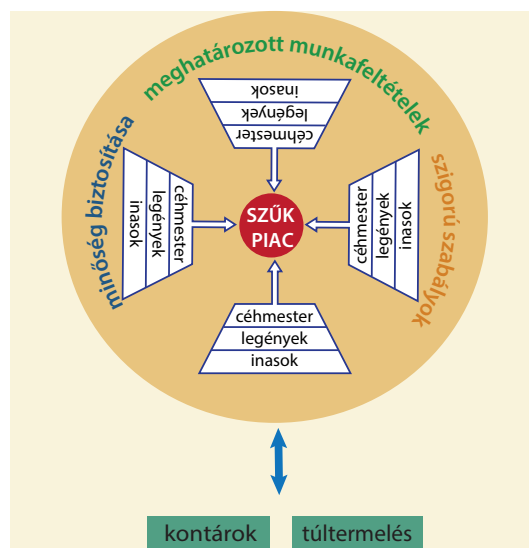
A céhek **termelési és értékesítési kiváltságokat** szereztek, azaz egy városban kizárólagos jogot nyertek az általuk készített termék előállítására. A szigorú belső **céhszabályzat** (meghatározták például, mit, hogyan, miből termeljenek, és termékeiket milyen áron értékesíthetik) a **gazdasági versengés és a túltermelés ellen** irányult. A szabályozás háttérében a meglehetősen **szűk piac** állt, hiszen a biztos vásárlóerő csak a módosabb rétegekből került ki. Ezért keményen felléptek a szabályokat megsértőkkel, illetve a **kontárokkal** (a céhen kívüli iparosokkal) szemben. A céhen belüli tagolódás (inasok, céhlegények, céhmester) a tanulást szolgálta, mivel arra törekedtek, hogy a termékek igazi remekművek legyenek. A **céhmesteri cím** megszerzésére hosszú tanulási folyamat végén és megfelelő anyagi háttérrel nyílt lehetősége a tehetséges kézműveseknek – így tehát a a céhen belül is érvényesült a középkorra jellemző hierarchia. Előbb **inasként, majd céhlegényként** éveken át szolgáltak egy céhmesternél, majd egy külföldi tanulmányút következett, amelynek végén remekművet kellett készíteniük. A mesterré avatás egy bőséges lakomát követően történt meg, amikor is saját költségükön kellett a többi céhmestert megvendégelniük. A céhek általában **drágán, de jó minőségben** készítették áruikat. A céheken belül nem volt munkamegosztás, a termékeket mindig egy ember készítette. A **városokban több tucat céh működött**, és a szervezetek nemcsak a gazdaságban, hanem a település vallási (adományozás), szociális (betegsegélyezés) és katonai (falszakaszok védelme, éjjeli őrzőjárat) életében is tevékenykedtek.

1. Valamennyi lakos, aki csak a város falai alatt, avagy a váralján [külváros, alsóvár] lakik, bárkinek a földjén tartózkodik is, a kommunára tesz esküt [...]

18. A kommuna tagjai közül tizenhárom tanácsbelit kell kiválasztani, s e tanácsbeliek, valamint a tanácsbeli esküdtek javaslata szerint egy vagy két előljárót kell ezek közül megválasztani.

(II. Fülöp Ágost francia király megerősíti egy városi kommuna 1099-ben szerzett jogait, 1182)

- Hogyan értelmezhető a kommuna kifejezés?

A céhes ipar jellemzői

- Fogalmazzuk meg az ábra alapján, hogy milyen gazdasági tényezők indokolták a szigorú mennyiségi és minőségi korlátozásokat!
- Miért lehettek a kontárok különösen fenyegetők a céh tagjai számára?

1. Szegéllyel ellátott posztót céhünk egyetlen tagjának sem szabad készíteni, csakis a főbírók megrendelésére, akik családjaikkal együtt viselhetnek ilyen posztót. [...]

5. Olyanoknak, akik nincsenek benne céhünkben, és nem élnek városunkban, tilos posztóra alkalmazott pecsétünket használni. [...]

24. Ha valakinél elrejtett szövőszéket találnak, 1 márkát fizet utána. [...]

31. Akit éjjeli munkán tetten érnek, 1 márkát fizet.

(A frankfurti posztókészítők szabályzatából; 1345)

- A szabályzat mely része utalt a városban uralkodó szigorú hierarchiára?
- Hogyan biztosították a mennyiségi korlátozásokat?

Az említett királynak és minden utódjának, valamint összes báróinak uralma alatt levő városokban a velenceieknek templomuk, egy teljes utcájuk, egy területük, fürdőjük és pékségük lehet, amit örökjogon birtokolhatnak mindörökké és minden adókimutatástól ugyanúgy szabadon, mint a király a maga tulajdonát. [...] Ezenkívül a velenceiek semmiféle illetéket sem tartoznak fizetni, amit szokás folytán vagy más okból tőlük megkövetelhetnénk, sem akkor mikor megérkeznek, itt tartózkodnak, eladnak, vesznek, letelepednek, sem amikor eltávoznak, csakis akkor, ha zárandókat szállító hajókon érkeznek vagy távoznak, akkor ugyanis a király szokásjoga szerint harmadrészt tartoznak a királynak adni.

(Részletek II. Balduin jeruzsálemi király és a velenceiek közötti szerződésből, 1124)

Állapítsuk meg, mit biztosított a szerződés a velenceieknek! Mi állt ennek a háttérében? Miért volt fontos a velenceiek szerepe a Szentföld szempontjából?

A helyi és távolsági kereskedelem

Miért volt fontos szerepük a vásároknak?

A városokat övező mezőgazdasági területek, a **jobbágyfalvak terményeit**, élelmiszereit a **helyi kereskedelem keretében** vitték heti rendszerességgel a városokba, cserébe az ottani ipari termékekért. Ebből alakultak ki a **hetipiacok**.

A **vásárok** jóval nagyobb léptékű rendezvények voltak, így **évi rendszerességgel** tartották meg őket. Itt sokkal inkább kereskedők találkoztak és nagy tételben kötöttek üzleteket, továbbá messzebből érkező termékek is gazdát cseréltek, így tehát itt a helyi mellett már a **távolsági kereskedelem is megjelent**. A vásárok fontos közösségi eseményt is jelentettek, hiszen ilyenkor távolról jött emberek találkozhattak, és sok hírről is ekkor szereztek tudomást.

A távolsági kereskedelem kismértékben, de még a kora középkorban is fennmaradt, ugyanis például a tartósításhoz pótolhatatlan **sót vagy az egyház számára szükséges tömjént, üveget** az önellátás korában is a kereskedelem útján kellett beszerezni. Később, az ezredforduló táján az általános gazdasági-társadalmi fellendüléssel párhuzamosan erősödött meg jobban, egészen odáig, hogy a legfontosabb kereskedelmi utak mentén óriási gazdagságot felhalmozó kereskedővárosok fejlődtek ki.

A **helyi kereskedelem szárazföldi útvonalon** zajlott, hiszen csak egy közeli városba kellett szállítani a termékeket. A **távolsági kereskedelem** viszont döntő részben több okból is **vízi úton történt**. Egyfelől azért, mert hiányoztak a jó minőségű utak, a folyók és a tenger ugyanakkor ideális vízi utakat teremtettek, másfelől a szárazföldi utazás nem volt biztonságos (igazán csak a fontosabb zárandókutakat felügyelték).

Történészszemmel

Az európai zsidóság helyzete a középkorban

A zsidó közösségek minden jelentősebb városban jelen voltak, ahol külön utcákban vagy városnegyedekben éltek. Egyrészt az adott közösségek ezzel az elzárkózással őrizték meg a vallásukat és kultúrájukat, másrészt a városi hatóságok is gyakran erre kényszerítették őket.

A korai egyházban néhány egyházatya teológiai érvek alapján utasította el a zsidó vallást. A 4. századi egyházi zsinatok határozatai már tiltották a zsidókkal való házassodást (bár a zsidó előírások sem támogatták a vegyes házasságot), és foglalkozási korlátokat vezettek be (például földvásárlás tilalma). A különböző korlátozó rendelkezések miatt a zsidóság egy része a kereskedelmi, illetve a pénzügyi életben tevékenykedett. A kialakuló céhes ipar is kizárta őket, de ettől függetlenül számos céhen kívüli zsidó kézműves dolgozott. Emellett sok számos zsidó orvos is tevékenykedett, és mivel nem kötötte őket az egyház boncolási tilalma, hatékonyan tudták művelni mesterségüket.

A középkorban többször szabályozták a zsidók költözését, sőt arra is volt példa, hogy egyes nyugat-európai országokból átmenetileg kiűzték az ottani közösséget, illetve egyéb jogfosztó intézkedéseket is hoztak. Például eltérő ruhaviselésre kötelezték a zsidókat; egyes helyeken kör alakú sárga foltot kellett a ruhájukra varrniuk, máshol csúcsos kalap hordását írták elő számukra.

Nem tudom, hogy Isten ítéletéből-e vagy megtévelyedésből kegyetlen lélekkel támadtak [Emicho gróf és a seregéhez csatlakozott csapatok] a különféle városokban szétszórta zsidóság ellen; kegyetlenül gyilkolták őket, különösen Lotaringiában [...]. A zsidókat először Köln városában kezdték öldökölni a polgárok: meglepetésszerűen megrohanták kis gyülekezetüket, sokukat súlyosan megsebesítettek, másokat felkoncoltak, házaikat és a zsinagógáikat feldúlták.

(Aacheni Alberich jeruzsálemi krónikájából; az első keresztes hadjárat időszaka)

Idézzük fel, mi történt a zsidósággal a római uralom utolsó évszázadaiban! Mely tényezők határozták meg az európai zsidóság helyzetét a középkorban?

- Keressük meg a térképen, hol történtek az események!
- Nézzünk utána a pogrom fogalmának! Hasonlítsuk össze a meghatározást a forrásban olvasottakkal!

A legfontosabb ok azonban a vízi szállítási mód olcsósága volt, hiszen a szárazföldön szekereket húzó állatok takarmánya hosszabb távon több pénzbe került, mint maga a rakomány. Ilyen módon a **szárazföldi szállítás** csak nagyon **drága luxuscikkek** esetében volt gazdaságos – a Kínából Európa és a levantei partok (a Földközi-tenger keleti partvidéke) felé haladó **selyemúton így tehát kínai luxuscikkeket (selyem, porcelán) szállítottak**.

Távolsági kereskedelem a tengereken

Milyen két nagyobb kereskedelmi útvonal alakult ki Európában?

Két nagy tengeri útvonal alakult ki, az **északi Hanza-városok** (például Hamburg, Lübeck), illetve a déli, itáliai városok (például Velence, Genova) **levantei kereskedelme**. Az Északi- és a Balti-tengeren a Hanza-városok Flandriából az orosz területek felé főleg iparcikket (posztó, fegyverek és szerszámok) szállítottak, onnan pedig nyersanyagot (fémek, prémek és borostyán) és élelmiszert (hal és gabona) hoztak. A **levantei kereskedelemben részt vevő itáliai városok** a „mesés” **Kelet luxuscikkeit** (például fűszerek, selymek, illatszerek) szállították a karavánutak végpontjairól Dél-Európa felé a **Földközi-tengeren**. Ugyanakkor itt ellenértékként nem az európai ipari termékek szolgáltak, hiszen a távoli keleti államok hasonló vagy fejlettebb technológiai szinten álltak, hanem **nemesfémekkel kellett fizetni** – így az **európai nemesfém jelentős mértékben áramlott ki a kontinensről** Ázsia felé, a középkor végére számottevő nemesfémhiányt („aranyéhség”) okozva. A levantei kereskedelem termékeit Dél-Ázsiából arab hajósok juttatták el a Földközi-tenger partjaihoz, így tehát itt közvetítő kereskedelem zajlott. A két nagy tengeri kereskedelmi útvonal között Franciaországon keresztül alakult ki összeköttetés, így válhatott Európa legnagyobb vásárainak helyszínévé Champagne. Később, a középkor végén, a hajózás fejlődésével az Atlanti-óceán és az Északi-tenger viharos vizein keresztül Európát nyugatról megkerülő tengeri összeköttetés is kialakult a levantei és Hanza-kereskedelem között.

Észak-Itália a középkorban

Miért volt jelentős gazdaságilag a térség?

A középkorban **Észak-Itália nagyobb városai gazdaságilag meghatározó szerepet töltek be**; fontos kereskedelmi (Velence, Genova), textilipari (Milánó), illetve pénzügyi (Firenze) központokká váltak. **Velence** az időszakban a levantei kereskedelemnek köszönhetően **tengeri nagyhatalomként** uralta a Mediterráneum keleti részét. A napjainkban is méltán csodált, páratlan épületekkel büszkélkedő várost még a népvándorlás idején alapították, amikor a környező települések lakossága menedéket keresett azokon a szigeteken, ahol később Velence felépült.

Az itáliai városok vezetését itt is a gazdag polgárok választott testületei biztosították, de néhány városban egy-egy zsoldosvezér vagy nemesi család katonai erővel magához ragadta. Az **egyeduralmat** (signoria; ejtsd: szinyoriá) kialakító vezetők városaik látványos fejlesztésébe kezdtek, és **hatalmas összegeket költöttek építkezésekre, művészetpártolásra**. **Firenzét** a 15. században egy kereskedelemről meggazdagodott polgárcsalád, a **Medici** (ejtsd: medicsei) család a **reneszánsz fővárosává** tette. A Mediciek a köztársaság látszatát fenntartva mintegy hat évtizedig irányították Firenzét, és befolyásukat a későbbiekben is megőrizték, sőt a családból ketten a pápai trónt is elnyerték a 16. században.

Óhajtjuk, hogy tudomást szerezzetek arról a határozatról, melyet derék és megfontolt férfiak gondos mérlegelés után hoztak mindazon kereskedők támogatására, akik a lübecki joggal élnek.

1. Először is minden város [például Lübeck, Wismar, Rostock] – lehetőségei szerint – tisztítsa meg a tengert a kalóztól és más gonosztevőktől, hogy a tengert járó kereskedők üzleti ügyeiket szabadon intézhessék.
2. Ha valakit bűnei miatt az egyik városból elűzték, más város be ne fogadja.
3. Ha egy polgár fogságba esett, vagyona árán ne váltsák ki, de küldjék el neki övét s egy kést is hozzá.
4. Egy polgár sem vásárolhat meg más embert, s adósság törlesztése fejében nem fogathat el senkit. Ha ezt teszi, sem abban a városban, ahol lakik, sem a lübecki jog alá tartozó többi városban tovább nem maradhat.
5. Ha valakit útonállásért vagy rablásért az egyik városban törvényen kívülnek nyilvánítottak, valamennyi többiben is annak tekintsék.

(A Hanza első közös határozatai, 1260–64)

Milyen jellegű szövetségi viszony olvasható ki a forrásrészletből? Mi segítette elő ezeknek a városoknak az együttműködését?

A Hanza fő hajótípusa, a kogge. A holland partoktól a Balti-tenger felé hajózva a Lim-fjord nyugati bejáratának elzáródása után a kereskedőknek meg kellett kerülniük északról Dániát. A viharos vizek igényelték az erősebb, ellenállóbb, ugyanakkor tágas hajótestet. A könnyebb irányíthatóságot pedig a kormánylapát technikai újítása szolgálta.

Miben tért el ez a hajótípus az ókori kereskedelmi hajóktól?

- Firenze összlakosságának hány százaléka tartozott a patríciusok közé?
- Kik számítottak plebejusnak?
- Milyen iparágak jelennek meg a forrásban?
- Melyik volt a város legjelentősebb iparága a korban?

A velencei Szent Márk tér

Nézzünk utána az interneten vagy a könyvtárban, hogyan kerültek Szent Márk evangélista csontjai Velencébe! Milyen szerepet kapott Szent Márk a közársaság életében? Keressünk a dózsepalotához is kapcsolódó érdekességeket! Honnan kapta a nevét a Sóhajok hídjá?

A firenzei San Lorenzo-bazilika

Nézzünk utána az interneten, kinek a tervei alapján kezdték el építeni a templomot! Idézzük fel a művészettörténet-órán tanultakat a reneszánszról! Keressünk reneszánsz stílusjegyeket a képen!

Ez időben Firenzében 15-től 70 évesig körülbelül 25 000 fegyverre fogható ember élt, valamennyi polgár. Köztük 1500 városi nemes és tehető ember, a község igazolt nagyjai. Akkoriban vagy hetvenöt teljes felszerelésű lovag volt Firenzében. [...]

Firenzében összesen 90 000 férfi, nő és gyerek lakott. Átlagosan 1500-ra tehető a városban élő idegenek, utasok és katonák száma. Nem számítottuk a polgárság közé az elzárkózott szerzeteseket, barátokat és apácákat. [...]

A gyapjűfeldolgozó céh kétszáz vagy még több boltot tartott fenn. Mintegy 70-80 000 darab szövetet készítettek 1 200 000 aranyforint értékben. Jóllehet ennek harmadánál több feldolgozásra a városban maradt, a gyapjűszövők haszna nélkül 30 000-nél több személy élt meg belőle. [...] A Calimala céhnek vagy húsz boltja árult francia és hegyen túli posztót, amelyből évente több mint 10 000 véget hoztak 300 000 aranyforint értékben. Ezt mind Firenzében adták el, nem számítva azt, amit elküldtek Firenzéből. [...]

A bírói testület vagy nyolcvan tagot számlált. Jegyző talán hatszáz, kezelő- és seborvos vagy hatvan működött a városban, fűszerkereskedés vagy száz. Kereskedő és árus nagy számban élt itt, cipész, papucs- és facipőkészítő annyira, hogy felbecsülni sem lehet. Háromszáznál többen Firenzén kívül kereskedtek. Ezenkívül sok másféle foglalkozású mesterember, kő- és faműves dolgozott a városban.

(Villani krónikájából; 1340 körül)

A reneszánsz és a humanizmus

Miért Itáliából indult el az új korstílus?

Itália kulturális tekintetben is elkülönült Európától, hiszen a városokban nagyrészt megmaradt az **antikvitás öröksége**. A skolasztika rideg gondolkodásmódja nemigen hatott az itáliai művelődésre, és a világi örömök felé fordulás, az **érzelmek kimondása** már a 14. századi firenzei irodalomban is megjelent (Petrarca és Boccaccio műveiben). A 15. században a török által fenyegetett Bizáncból számos görög tudós települt át, rengeteg eredeti antik görög művet kimentve, amelyek szintén termékenyítően hatottak a kibontakozó reneszánszra.

Az egyetemes **új korstílus**, a **reneszánsz** megszületése is e századokhoz köthető. A szó maga **újjászületést** jelent, amelyen az **antik görög-római kultúra** (irodalom, művészetek) és eszmeiség (filozófia) **megújítását** értették. A reneszánsz szemléletmódja szerint a művészet visszatért „minden szépség forrásához”, az ókorhoz és a természethez.

A reneszánsz gondolkodók megvetően vélekedtek az elmúlt évszázadokról, szakítottak az addigi szemlélettel (sivár földi lét, vágyakozás a túlvilági boldogságra). Megjelent az életörömről törekvés, az egyén szerepe felértékelődött, elterjedt az **emberközpontú, humanista szemléletmód**, amely az ember nagyszerűségét, fontosságát hangsúlyozta. A humanizmus azonban nem az átlagemberek gondolkodását jellemezte, hanem elsősorban a **művelt arisztokrácia, a vagyonos polgári rétegek és az értelmiségiek gondolkodásmódja** volt. A **korabeli művészek: Leonardo da Vinci, Michelangelo vagy Raffaello** immár nem névtelen alkotókként tevékenykedtek, hanem igazi polihisztorokként alkottak remekműveket a festészetben, a szobrászatban és az építészetben.

A humán tudományokban a **humanista tudósok a hiteles ókori forrásszövegek** felkutatásával és összegyűjtésével bizonyították be az **antikvitás fölényét** a középkorral szemben. A reneszánsz és humanista gondolatok elterjedését elősegítette a német **Johannes Gutenberg**

által kifejlesztett **könyvnyomtatási technika feltalálása** (1450 körül). A középkor utolsó évtizedeiben egyre több nyomda létesült Európa-szerte, de a nyomtatott könyvek hatása csak később, a kora újkorban érvényesült, amikor is az **információ robbanásszerű terjedéséhez járult hozzá** (hasonló információs robbanásról volt szó, mint aminek napjainkban az internetes kommunikáció nyomán lehetünk tanúi).

A reneszánsz az **építészeti stílusban** is határozottan megjelent. A templomok mellett immár a **világi épületek** (paloták) is nagy számban épültek ebben a stílusban. Legfőbb jellemzőjük a harmóniára, **szimmetriára való törekvés**. Ennek megfelelően a reneszánsz épületeket az égbe törő gótikával szemben a **vízszintes osztottság** jellemzi. Ismét megjelentek az **antik építészeti formák**, mint például a **kupola**. A reneszánsz művészet központja Firenze volt, a város ikonikus reneszánsz épülete a firenzei dóm. Mátyás király idején a reneszánsz Magyarországon is megjelent – néhány alkotást ma is megcsodálhatunk: akár a visegrádi királyi palotában álló Herkules-kutat, akár az esztergomi bazilika egyik oldalkápolnáját, a Bakócz-kápolnát.

Sandro Botticelli: Vénusz születése

Figyeljük meg alaposan a festményt! Miben különbözik a középkori festményektől? Ki volt Venus a római istenvilágban? Keressünk minél több reneszánsz festményt, és állapítsuk meg a jellegzetes stílusjegyeket!

A reneszánsz eszméi

Miben különbözött a reneszánsz a középkor világszemléletétől?

A korszakban a filozófiai világkép megváltozott, az Isten és a világ viszonyának kutatása helyett az **ember és a természet kapcsolatának** kérdése került előtérbe.

A reneszánsz **nem volt vallásellenes**. A humanisták hittek abban, hogy Isten egy harmonikusan berendezett világot alkotott meg az ember számára, az embernek pedig az a feladata, hogy a **természet megismerésével**, törvényszerűségeinek feltárásával felismerje **Isten alkotásának nagyszerűségét**. Az új világszemlélet a képzőművészet kifejezőmódjában, a híres reneszánsz művészek alkotásaiban is észrevehető (például a szépség, a tökéletesség ábrázolása). A reneszánsz tudásvágya tehát a skolasztika merevnek tűnő világképével szemben az **új ismeretek** megszerzésére törekedett, az eddig háttérbe szorult **természettudományok** felértékelődtek. A fényűzést és a pompát jelentő új korstílust a Pápai Állam is átvette és továbbfejlesztette, majd a 16. században a reneszánsz művészet elterjedt Európa többi államában is.

A korszakban átalakult a politikai gondolkodásmód. A firenzei **Niccolo Machiavelli politikai filozófiájában az egyéni törekvések** és a hatalom kérdése állt a középpontban. Bár nem a személyes érdekeket előtérbe helyező politikusok mellett érvelt, művével botrányt keltett, és a későbbiekben még számos államelméleti mű vitatkozott vele.

Az uralkodónak nem kell attól félnie, hogy kegyetlennek tartják és megrágalmazzák, ha egységben és biztonságban tartja alattvalóit. Mert alig pár példa statuálása árán még mindig irgalmasabb lesz a fejedelem, mint akik szabad folyást engednek a rendetlenségnek. A rendetlenség ugyanis az egész közösséget veszélyezteti, az uralkodó által elrendelt kivégzések pedig egy-egy személy ellen irányulnak. [...] A bölcs uralkodó ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett, megszűntek. [...] Az emberek cselekedeteiben, de különösen a fejedelmében, akivel szemben nincs helye a jogos számonkérésnek, a végcélt kell tekinteni. Győzzön tehát a fejedelem, és tartsa fenn hatalmát, s eszközeit tiszteletre méltónak fogják ítélni.

(Részlet Niccolò Machiavelli A fejedelem című művéből; 1513)

Gyűjtsük ki a szövegből, milyen tanácsokkal látta el Machiavelli a vezetőket! Hogyan kormányozzon a bölcs vezető a szerző szerint?

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan alakultak ki a középkori városok?
- Milyen társadalmi változásokkal járt a gazdasági fejlődés?

Történelmi jelentőség

- Miért játszottak meghatározó szerepet Európa történelmében a középkori városok?
- Miért volt jelentős a reneszánsz kultúra megjelenése?
- Hogyan nyilvánult meg a reneszánsz eszmeisége a művészetekben?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig a tanultakat az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A feudális társadalom és gazdaság

- A középkori uradalom
- Mezőgazdasági technikák és termelési módszerek
- A hűbériség jellemzői, a lovagi értékrend és kultúra
- A jobbágyság helyzete
- A népesedési mutatók változásai

2. A kereszténység fő tanításai, kora történelme

- Az egyházszakadás előzményei (a nyugati és keleti kereszténység eltérő és közös vonásai)
- Oktatás, művelődés (egyetemek, skolasztika)
- Szerzetesrendek

3. A feudális társadalom és gazdaság

- Gazdasági és jogi háttér
- Városi önkormányzat és társadalom
- A céhes ipar

4. Az uralkodói hatalom jellege és a rendiség születése

- A rendi mozgalmak megjelenése és a rendi monarchiák működése

5. A középkori művészettörténet

- A román és a gótikus stílus jellemzői
- A reneszánsz és a humanizmus

Kerettantervi fogalmak, adatok

Fogalmak: uradalom, földesúr, majorság, jobbágy, robot, kiváltság, rend, pápa, érsek, cölíbatús, szerzetes, bencés rend, ferences rend, eretnek, inkvizíció, kolostor, katolikus, szent, kódex, román stílus, gótikus stílus, reneszánsz, lovag, nemes, feudalizmus, hűbériség, király, rendi monarchia, kereszties hadjáratok, polgár, céh.

Személyek: Szent Benedek, VII. Gergely, Assisi Szent Ferenc, Aquinói Szent Tamás, Leonardo da Vinci, Gutenberg, Dózsa György.

Kronológia: 476–1492: a középkor, 1054: az egyházszakadás, 1347: a nagy pestisjárvány.

Topográfia: Egyházi Állam, Anglia, Franciaország, levantei kereskedelmi hálózat, Velence, Firenze, Hanza kereskedelmi hálózat, Szentföld.

V. A MAGYAR NÉP EREDETE ÉS AZ ÁRPÁD-KOR

A magyar Szent Korona

15. Magyar őstörténet és honfoglalás

„Őseinket felhozád Kárpát szent bércére, / Általad nyert szép hazát Bendegúznak vére.” Kölcsey Ferenc Himnuszának második versszaka a korai magyar történelem két fontos kérdésére hívja fel a figyelmet: hogyan jutottak el őseink a Kárpátokig, illetve honnan származnak a magyarok? A „Bendegúznak vére” a hunoktól való származásra utalt, hiszen a magyar hagyomány Bendegúznak nevezte Bleda és Attila apját. Milyen elméletekkel találkoztunk általános iskolai tanulmányaink során a magyarok származásáról, nyelvrokonairól? Milyen mondákat ismerünk a magyar nép származásáról, vándorlásairól?

Közép- és Kelet-Európa
a 9. században

- Rekonstruáljuk a térképen a magyarok vándorlását! Milyen természetföldrajzi adottságokkal rendelkezett a terület?
- Mely folyóknál telepedtek le vándorlásaik során a magyarok? A magyar őshagyományban fontos szerepet játszó Meótisz azonos az Azovi-tengerrel. Kereszük meg a térképen! Hol fekszik Levedia, és ma melyik ország része? Mely folyók közt található Etelköz?

A csodaszarvas üldözése a Képes Krónikában

Nézzünk utána az interneten, mely népek mondavilágában jelenik meg a szarvasvadászat!

A magyar őstörténelem

Milyen forrásokból ismerhetjük meg népünk eredetét?

A magyar őstörténeti hagyományból értékes elemeket őriztek meg kései lejegyzőik, középkori krónikásaink. Általuk tudjuk, hogy volt **saját eredetmítosza a népnek** (csodaszarvasmonda), az **első uralkodóháznak** (turulmonda) és a **magyar sztyepppei államnak** (vérszerződés mondája). A **honfoglalást** a fehér ló mondája örökíti meg; hős-kultuszra vall a Lehel kürtje-monda. Az első magyar históriát a 11. század második felében írták meg, de a 12. századi folytatásaival együtt elveszett: ezeket a szövegeket 13–14. századi krónikaszerkesztések őrizték meg.

A magyarok régmúltjáról sok **fontos adatot közöltek idegen szerzők** (például muszlim földrajzi írók, bizánci császárok, latinul író nyugat-európai krónikások), akik **külső szemlélőként** írták le eleinkről azt, amit tudtak, illetve tudni véltek.

A külső források különböző népeveket alkalmaztak a magyarokra. **Bizáncban** a szkíta népek közé sorolták, és **jórészt türknek** mondták őket (emellett a szabir és onogur nevet is használták). A muszlim írók a baskirokkal is összefüggésbe hozták eleinket. A **nyugati krónikák jórészt onogur, hun, avar néven** nevezték őket. A magyarok ugyanis jellegzetesen **sztyepppei, törökös kultúrájú népként kerültek az idegen írók látókörébe**: életmódjuk, lovasjász hadviselésük, anyagi kultúrájuk

(viselet, díszítőművészet) egyaránt ezt tükrözte. Erről tanúskodik a **rovásírás** is, amelyet szintén török népektől vettünk át, és annak eredete végső soron föníciai mintára vezethető vissza. Rovásírásnak nevezik azokat az írásfajtákat, amelyeknek jeleit kemény anyagra (fa, kő, csont stb.) vésték, karcolták. A középkori magyar krónikák már említették a **latin betűs írástól eltérő írásjeleket**, de régészeti emlékek csak a **15. századból** maradtak ránk. Vagyis nincsenek vagy nem maradtak ránk rovasírásos feljegyzések a korai magyar történelemről.

Kitekintés más tudományokra

Mi jellemzi az egyes tudományok forrásait, kutatási területeit?

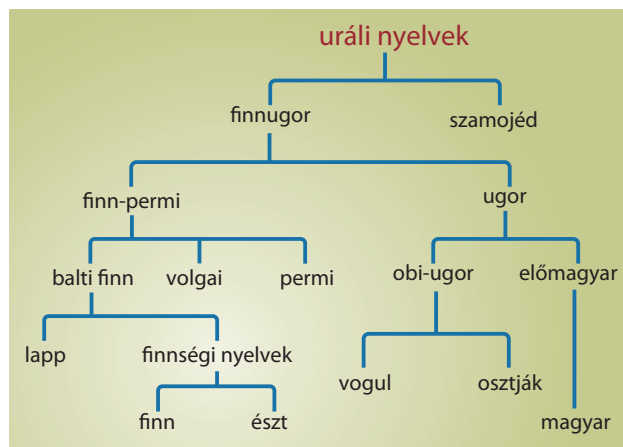
Mivel az írott adatok száma nem bőséges, így az **őstörténet-kutatásban** nagy szerepük van a **más tudományok** – nyelvészet, néprajz- és népzene-kutatás, régészet, embertan, történeti genetika – által **feltárt ismereteknek**.

Nyelvészet • A nyelvészet az élő nyelvek összehasonlítása és a nyelvm emlékek elemzése révén **elméletet alkot a nyelv történelméről**. A nyelvtani szerkezet és a szókincs hasonlósága alapján a nyelveket családokba sorolják, és egy családfamodell szerint képzelik el szétválásukat. A napjainkban elterjedt elmélet szerint **az uráli nyelvcsalád bomlott finnugor és szamojéd ágra**, majd a **finnugor nyelvcsalád** vált szét tovább finn-permi és ugor ágra, és a magyart az ugor nyelvek közé sorolják. Ám egy nyelv története nem mindig egyezik meg egy nép történetével, különösen nem a sztyeppe övezetében, ahol a magyarság kialakult. **A honfoglalás előtti korból nem maradtak fenn összefüggő nyelvm emlékeink**, csupán szórványemlékek (jórészt tulajdonnevek), idegen nyelvi környezetben lejegyezve.

Néprajz és népzene • A néprajz- és azon belül is a népzene-kutatás részint a hazai hagyományt, részint a rokon kultúrák monda- és zene-kincsét vizsgálja. A régi korokból kevés monda jutott korunkra egy-egy krónika lapjain. Az emlékezet és a hagyományozás módjait ismerő folklorisztika így jórészt az **összehasonlító motívumkutatással** szólhat a korai múlt mítoszainak kulturális kapcsolatairól. A népzene szintén csak a jelenkorokban gyűjtött anyagok összehasonlításával lehet kutatni. A **mondák motívumpárhuzamai döntően a sztyeppei** (szkíta, hun, törökös) **népekhez vezetnek**, melyen benyúlva Ázsia területére. Ugyancsak ide vezetnek a **magyar népzene** kapcsolatai is: különösen figyelemreméltó a **Kaukázus egyes népeinek zenéjével** és a Kínában élő ujgurok zenéjével megfigyelhető hasonlóság.

Régészet • Az **anyagi műveltség** maradványait a régészet hozza felszínre, elsősorban sírok, temetők, valamint telepek, települések feltárásával. A tárgyakból következtetni lehet például néhai tulajdonosaik életmódjára, művészetére (azon keresztül szellemi kultúrájára, hiedelemvilágára is), de csak azokból az anyagokból, amelyek nem bomlottak le a föld alatt. A régészeti anyag őstörténeti hasznosíthatósága azért korlátozott, mert **egy adott régészeti kultúrához több nép is tartozhatott**; a sztyeppei nomádoknál általában hasonló volt a fegyverzet és a díszítőművészet. Óvatosságot kíván annak mérlegelése, hogy egyes tárgyak, tárgycsoportok elterjedését mikor okozhatta egy nép vándorlása, és mely esetekben eredményezte a távolsági kereskedelem.

A **honfoglalás korából** egyre **több sírleletet** ismerünk. Az **előkelők, módosabb harcosok** sírjaiból **gazdagabb, díszes leletanyag** került elő. Fejlett díszítőművészetről vallanak a tarsolylemezek, hajfonatkorongok,

Az uráli nyelvcsaládfa-elmélet

...egyelőre külön kell választani a nyelvészetet és a történelmet. A biztos nyelvi megfigyelések egyáltalán nem jelentik azt, hogy a reájuk épülő történeti következtetések is jók. [...] Az első az a feltevés, hogy az uráli népek egykor kis területen, tömören élő népek voltak, s ezek szétvándorlása magyarázza a ma nyelvláncban elhelyezkedő finnugor népek rokonságát. Az a kor, amelyben ez az őstörténet kibontakozott, nagyjából az átmeneti kórra tehető.

Ezzel szemben a régészet és a néprajz bizonyított tapasztalata, hogy ilyen, kis területen sűrűn élő, primitív néptömeg elképzelhetetlen! Vadász-halász fokon egy kisebb család eltartásához mintegy száz négyzetkilométer szükséges, méghozzá folyópartokon és tópartokon, az erdő csak csekély mértékben szolgál termőterületként. Például a mai obi-ugoroknál is a kis települések 20-30 kilométerre vannak egymástól. [...] A finnugor népek nyelvi rokonsága nem vitatható. Nyelvtudományunk megállapításai megtámadhatatlanok, csak az előbbi két régészeti holtpontról nyomán felmerül a kérdés: hogyan jött létre ez a nyelvi rokonság, amelyről bizonyos, hogy úgy nem, ahogy nyelvészetünk elgondolta! [...]

Összegezve a mondottakat: feltevésem a régészeti, néprajzi, történeti, nyelvtudományi megállapításokra épül. Elfogadja mindegyik szak szilárdnak látszó megállapításait, de bírálón nézi az egyes szakágakon belül maradó szakemberek megállapításait, amelyek nem következnek eredményeikből, hanem csupán történeti igényük kielégítésére szolgáló feltevések.

(László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1988. 27–28.

László Gyula a 20. század egyik meghatározó régészprofesszora volt.)

- Milyen ellentmondásra hívta fel László Gyula a figyelmet?
- Hogyan tekintett egy-egy szakág szakembereinek véleményére?

Honfoglalás kori sír

Milyen állat feje hever a halott lábánál? Milyen, a lovagláshoz fontos tárgyat látunk az állatkoponya mellett? Mire használták?

szablyák, övveretek, lószerszámdíszek, egyéb ékszerek. A köznép sírjai szegényesebb mellékleteket tartalmaznak. A Kárpát-medencén kívülről jó néhány magyarokkal összefüggésbe hozható sírt tártak fel, elsősorban a mai Oroszország, továbbá Ukrajna és Románia területén.

Embertain és történeti genetika • E két tudomány a tárgyak egykori tulajdonosainak testi jegyeit vizsgálja a ránk maradt csontokból. Az **embertain** (antropológia) a **csontok fizikai jellemzőit**, a **történeti genetika** (archeogenetika) a csontokból kinyert génállományt kutatja. Értékes tudást nyerhetünk általuk a régi emberek testalkatáról, magasságáról, sőt szerencsés esetben szem- és hajszínéről is. Csakhogy a tárgyak mellett a csontok is némák: nem szólnak arról, hogy egykori tulajdonosaik milyen néphez tartozónak vallották magukat. E korlátokat szem előtt tartva mégis sokat lehet várni a genetikától, mert a régi csontokból vett génminták mai mintákkal összehasonlítva tájékoztatnak egy-egy térség populációjának változásáról – vagy éppen változatlanúságáról.

Történeti szemmel

Színesedő kép a magyar történelem kezdeteiről

A magyar őstörténetről kezdetben csak írott források alapján lehetett tájékozódni. Középkori krónikáink azonban kevesek számára voltak elérhetőek, csak a könyvnyomtatás korától kezdve váltak szellemi közkinccsé. Krónikásaink az őstörténetet hun és magyar részre osztották, majd kora újkori történetíróink külhoni krónikák hasznosításával háromosztúra bővítették: hun, avar és magyar fejezetre tagolva. Közben a szemlélet is finomodott: már nem azonos, hanem egymással rokon népekről beszéltek. Ez a kép a 18. század végéig uralkodott, amikor is az összehasonlító nyelvészet színre lépett. Sajnovics János 1770-ben a magyar és a lapp nyelv azonosságáról értekezett, amivel a figyelmet az Urál-vidéki népek nyelveire irányította. Pray György jezsuita történettudós még a régi és az új ismeretek kiegyensúlyozására törekedett, amikor a hunok, avarok, magyarok és finnek rokonságát vallotta.

A 19. század második felében a magyart és az Urál-vidéki nyelveket rendszerbe foglalták, kialakítva az uráli nyelvcsaládfát. A nyelvészek az őstörténetírásban is vezető szerepre törtek. Mivel a népek és a nyelvek történetét azonosnak vélték, ezért úgy feltételezték, hogy az Urál hegység vidékén létezett egy uráli ősnép, ami uráli ősnyelvet beszélt, aztán ez az ősnép/ősnyelv vált szét különböző ágakra. Elutasították a magyarság hun hagyományát, és a régi műveltség sztyeppéi

Hiszen ha valamennyi közösség őseredetét tekintjük, szerintem a finnek, a hunok, az avarok s a magyarok egyazon nemzetből, egyazon népből erednek; hanem később, amint az rendszerint előfordul, ágakra bomolva, eltérő elnevezéssel, így nyelvi változások révén is különválnak.

(Pray György 18. századi jezsuita történettudós)

törökös elemeit átvételnek állították be. Megállapításaik heves érzelmi reakciókat is kiváltottak. A múlt században, a rosszul értelmezett nemzeti dicsőségkeresés jegyében, több tudománytalan eredetelmélet is felszínre került (például az, hogy a magyarok a sumeroktól származnak). Az uráli ősnép és ősnyelv meglétére nincs egyértelmű bizonyíték, azonkívül több tudományág a sztyeppe övezetébe helyezi a magyar nép kialakulásának tágas terét, az Urál vidékénél délebbre és keletebbre.

- Milyen ellentétes elméletek léteznek az őstörténelmünk fel-tárában?
- Mire vezethető vissza a bizonytalanság?
- Miért születhetnek áltudományos elméletek?

Magyarok Levédiában

Hol éltek magyarok a honfoglalás előtti évszázadban?

A magyarság, amelyet a bizánci és arab források „erős szabir” és „türk” néven ismertek, **Levédiában a Kazár Birodalommal került szoros kapcsolatba** (7–9. század). Levédiának nemcsak a pontos helye és kiterjedése vitatott, hanem azt sem tudni, mettől meddig állt fenn. Ezért azt sem lehet megmondani, hogy népének milyen anyagi kultúrája volt. Csak az biztos, hogy a **Kazár Kaganátus** a 7. század első felében lett **önálló sztyeppebirodalom**, vagyis a kazárokkal szövetséges magyarok levédiái tartózkodása csak ettől az időtől számítható. Mivel a következő magyar szállásterület Levédiától nyugatra feküdt, **Levédia talán a Don és a Dnyeper folyó vidékére tehető**.

A magyar nyelv földművelésre és állattenyésztésre vonatkozó szavai **erős törökségi kultúrhatást** tükröznek. Az állattartást a szabályos **legelőváltáson alapuló pásztorkodás** határozta meg. Nyáron a szállásterület északi térségein, télen a délebbi, enyhébb éghajlatú területeken legeltették méneseiket és gulyáikat. Emellett azonban jelentős írott és régészeti emlékek vallanak a földművelés meglétéről. Ezt a gazdálkodási formát **nomádnak vagy félnomádnak** szokták nevezni.

A magyarok a 9. század első felében kétféle váltak. Az egyik néprész keletre, Perzsia vidékére (Kaukázus térsége) költözött. A másik Levédiától **nyugatra vonult, Etelköz (Folyóköz) földjére, a Don, a Fekete-tenger és az Al-Duna közötti sík vidékre**. Az etelközi magyarok foglaltak hont később a Kárpát-medencében, ám az ő leszármazottaik még a 950-es években is szoros kapcsolatot tartottak a Perzsia tájára költözöttekkel. Amikor évszázadok múltán a 13. században a Kárpát-medencei magyarok keresni kezdték keleti véreiket, először a „szabir” magyarok felé indultak. Ottó Domonkos-rendi szerzetes ezt az utat hagyta **Julianusra**, aki azonban egy másik keleti magyar népegységhez érkezett meg 1236-ban. A Volga mellett megtalált **Magna Hungaria** (Nagy-/Régi-Magyarország) népének ősei korábban válhattak el a többiekől. A „Régi-Magyarországot” későbbi szerzők Baskíriával azonosították. A „baskíriai” és „szabir” magyarok az idők során beolvadtak más népekbe. Történelmünk csak a Levédiából Etelközbe, majd a Kárpát-medence felé vándorló magyarokon keresztül folytatódott.

A vándorló magyarok szétszedhető és könnyen összerakható nemeztúrtaiban laktak, amikor hosszabb-rövidebb időre letáboroztak

A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevére Levédiának neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívták. [...] A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagán, vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermekeket.

(Részletek *Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár* A birodalom kormányzásáról című művéből; 10. század)

- Milyen kapcsolatrendszer alakult ki a Kazár Birodalom és a magyarság között?
- Vitassuk meg, milyen okok miatt nevezi a forrás a magyarokat a türkök népének!

Levédia – volt vagy nem volt?

Oroszország és Ukrajna déli területein harcosok sírjaiból olyan tárgyak (lőszerszármok, viseletdíszek) kerültek elő, amelyeket a honfoglaló magyarok is használtak. A leletek alapján egy új elmélet azt feltételezi, hogy a magyarok csak a 830-as években indultak el a Középső-Urál vidékéről, egy lépésben érkeztek az Etelközbe, és innen jöttek a Kárpát-medencébe. Vagyis Levédiát, ahol nem találtak magyar emlékeket, nem is érintették.

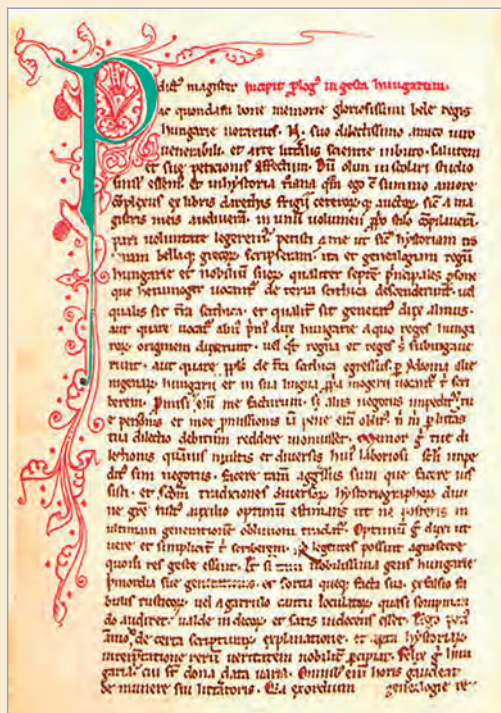
- Mit állít ez az elmélet?
- Milyen típusú forrásra támaszkodik?
- Milyen típusú forrás alapján tudunk Levédiáról?
- Mire lehet következtetni abból, ha egy területen a régész nem talál a magyarokhoz köthető leletet?

- Ma mely népek használnak még jurta? Honnan eredhet a „szedi a sátorfáját” kifejezés?

Forráselemzés

Középkori források a magyarok eredetéről

A magyar történelem kezdeteinek emlékezetét mondák őrzik. Ezek olyan elbeszélések, amelyek identitást adnak egy közösségnek, és sajátos nyelvezetükben tartják fenn a kultúra hosszú távú emlékezetét. Ma már sok mindent nem értünk abból, amit az ősi mondáink, mítoszaink közölnek velünk, de ez nem jelenti azt, hogy mondanivalójukat mindenestül el kell vetnünk, hiszen a mondák mélyén ott rejtőzhet a történeti mag, az igazság. Ezért szükséges, hogy a valódi identitásképző mítoszokat, az eredetmagyarázó mondákat különválasszuk a nem valódiaktól. Például csak ezek alapján érthetjük meg azt, hogy miért használta a „Turul-nemzetség” kifejezést az első magyar uralkodóház pogány kori megnevezésére **Kézai Simon** történetíró a 13. századi krónikájában. (Az „Árpád-ház” elnevezést csak 1779-től terjesztette el Katona István jezsuita történettudós.)

Anonymus Gesta Hungarorumának első lapja

Hogy nevezik a kódexekben a díszítéssel ellátott első betűt? Honnan tudjuk, hogy Anonymus neve P-vel kezdődött?

Mesternek mondott P., a jó emlékezetű Bélának, Magyarország dicső királyának egykoron jegyzője, üdvözlétét küldi legkedvesebb barátjának, N.-nek, a tiszteletre méltó és az irodalom tudományában járatos férfiúnak, és tudatja, hogy kérése teljesült. Amidőn együtt töltöttük tanulóidőnket [...] megkértél engem, hogy – akárcsak a görögök háborúit és a Trója-történetet – írjam meg neked Magyarország királyainak és előkelőinek származását, miként indult el Szkítiából a hét fejedelmi személy, akiket hétmagyarnak (*hetumoger*) hívunk, hogy milyen is Szkítia földje, miképpen nemzették Álmos fejedelmet, hogy miért hívják Álmosnak Magyarország első fejedelmét, akitől a magyar királyok származtatják magukat [...]

Illetlen és méltatlan dolognak tartanám, hogy Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi cselekedeteit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből, mintegy álmokképekben ismerje meg. Inkább az íráskor biztos híradásából és a történetírás egyértelmű magyarázatából jusson illő módon tudomására a történetek igazsága. [...]

Szkítia ugyanis, amelyet Dentümogyernek hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északtól egészen a Fekete-tengerig terjednek. Legszélén a Don nevű folyó található, kiterjedt mocsarakkal [...].

Keletről pedig Szkítia szomszédságában éltek Góg és Magóg [bibliai személyek] népei, akiket Nagy Sándor zárt be oda. Szkítia földjének szélte és hossza messzire terjed, az ott lakókat közönségesen dentümogyernek hívják mind a mai napig, és soha egyetlen imperátor sem kerítette hatalmába őket. Szkítia népei igen régiek, s mint említettük, keleten uralkodtak. Szkítia első királya Japhet fia Magóg [bibliai személy, Noé unokája] volt, és népét Magóg királyról nevezték magyarnak. Ettől a királytól származott a nevezetes és hatalmas király, Attila, aki az Úr megtestesülésének 451. évében Szkítia földjéről erős haddal indult el.

(Anonymus: A magyarok cselekedetei; 13. század eleje)

- Hogy nevezzük a magyarok eredetmondáját?
- Hol volt a magyarok mondai őshazája? Mely térségben kereshető Szkítia?
- Mennyire érdekelte Anonymust a nép őstörténelme? Miről akart írni Anonymus?

Ménrót óriás a nyelvzavar kezdete után Havilah földjére költözött, amelyet ekkor Perzsia vidékének neveztek, és ott két fiút nemzett a feleségével, Enethet, nevezetesen Hunort és Magort, aiktól a hunok vagyis a hungarusok [magyarok] eredtek. [...] egy nap vadászni igyekeztek Meótisz [Azovi-tenger] ingoványába, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott azután végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, s beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meótisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótisz vidéke pedig Perzsiával határos. [...]

Mármost a Meótisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágásban a Meótisz ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyerekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, másikukat Magor vette felesé-

Csodaszarvasmonda (László Gyula grafikája)

göl. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.

Kémeiket küldték tehát innen Szkítiába, s miután Szkítiát kikémlelték, gyermekeikkel és nyájaikkal oda költöztek azzal a szándékkal, hogy az lesz a hazájuk.

(Kézai Simon: A magyarok cselekedetei; 1282–1285 között)

- Hogyan beszélte el Kézai Simon a magyar nép létrejöttét?
- Milyen valós eseményt magyarázhatott a lányrablás történetével?
- Hol volt a magyarok mondai őshazája?

„Ügyek fia, Előd, Eunodbilia lánytól Szkítiában fiút nemzett, akit Álmosnak neveztek ama esemény miatt, mert anyjának, amikor az várandós volt, álmában egy madár, mintegy sólyom formájú, hozzá jöven feltárta, hogy méhéből folyam indul, és nem az ő földjén fog sokasodni. Ez pedig azért volt, mert az ő ágyékából dicsőséges királyok származnak. És mivel a *sompnium* a mi nyelvünkön álom, és az ő eredete álomtól jövedőltetett, ennél fogva Álmosnak nevezték el, aki Előd, aki Ügyek, aki Ed, aki Csaba, aki Attila, aki Bendegúz fia volt.”

(Budai és Képes Krónika, 14. század közepe)

- Nézzünk utána az interneten, milyen értelmezése lehet a turulmondának!
- Milyen szerepe volt a keleti mondavilágban az álomban megjelenő sólyomnak?
- Nézzünk utána, hogyan szerepel ez a történet Anonymus művében!

Turulmonda (László Gyula grafikája)

Őstörténet – nép

Egy nép kialakulását, régmúltját őstörténetnek szokás nevezni. A nép saját jelrendszerét (nyelv, viselet, szokások) és önelnevezést alkalmazó hagyományközösség, amelynek önálló eredetmítosza van, tagjait az összetartozás érzése hatja át. Az összetartozás érzéséből fakad a népi önazonosság-tudat (identitástudat), amelyet erősít a közös ősöktől való származás, a valós és feltételezett vérségi kapcsolat.

Nép – állam – nemzet

Régtől fogva megfigyelhető, hogy többféle szervezőerő fog össze embercsoportokat. Ezek az erők nem kizárják, hanem kiegészítik egymást (például egy-egy családhoz, városhoz, néphez, államhoz, illetve vallási közösséghez való tartozás), és többféle minőségű identitást adnak az embernek. Államnak nevezzük azt az önálló hatalmat, amely egy adott terület lakosságát fogja össze. De sokszor adódik, hogy egy nép több államban él, vagy egy állam több népet foglal magában. Fontos még, hogy a nép és a nemzet sem jelenti ugyanazt. A nemzet későbbi történelmi fejlemény, mint a nép.

A kora középkori népek kialakulása nem egy lineáris folyamat, hanem több szálon futó eseménysor volt, amelynek állomásairól esetlegesen maradtak fenn adatok. Például a magyar népi önelnevezés alapja egy kutrigur-hun uralkodó személyneveként bukkan fel bizánci íróknál Muagerisz formában, aki 530 körül a Fekete-tenger vidékén élt, viszont a magyarokat csak a 9. századtól kezdve lehet elkülöníteni más népektől; azelőtt eleik más sztyeppebirodalmak, más népek nevei mögött rejtezhettek. Sőt valószínű, hogy a rájuk használt csoportjelölők (például hun, avar, szabir, onogur, türk) nem mind ugyanarra a „magyar” népre vonatkoztak, hanem egy-egy összetevőjére.

A magyar a türkök egyik fajtája. Főnökük 20 ezer lovassal vonul ki. Vezérük neve Kende [kündü]. Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik fölöttük, Dzsulanak [gyula] hívják. Minden magyar a Dzsula nevű főnökük parancsait követi háború dolgában, a védelem és más ügyekben. Sátraik vannak és együtt vonulnak a sarjadó fűvel és a zöld vegetációval. [...] A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van. Állandóan legyőzik a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat. A magyarok tűzimádók [a pogányok elnevezése az arab történetírónál]. Meg-megrohanják a szlávokat, és addig mennek a foglyokkal a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek [...] az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok eladják nekik a rabszolgákat és vesznek bizánci brokátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat.

(Részletek Ibn Ruszta földrajztudós munkájából.
A kutatók a 870-es évekre teszik a feljegyzés
keletkezését.)

- Hogyan tekintett a magyarokra a muszlim szerző?
- Milyen jellemzői voltak a magyarok életmódjának?

Székelly Bertalan: Vérszerződés. (A freskó 1895–1897 között készült.) A középkori krónikáink eltérő „vezérlistákat” közöltek. Anonymus művében a vérszerződésnél a „hét fejedelmi személy”: Álmos, Előd, Kündü, Ond, Tas, Huba, Tétény) volt, míg Kézai Simon krónikája a honfoglalás vezéreiként a következő „kapitányok” nevét rögzítette: Árpád, Szabolcs, Gyula, Örs, Künd, Lél, Vérbulcsú.

- Vitassuk meg, mi lehetett az eltérések oka!

A magyar sztyeppeállam megalapítása Etelközben

Milyen fontos történeti eseményt őrzött meg a vérszerződés mondanja?

A magyarság életében **Etelközben** sordontó fordulat következett be, mivel **politikai szervezetsége** eljutott a legmagasabb szintre, az **államiság szintjére**. Addig a nép függetlenül, hét „vajda” (vezér) szövetségi irányítása alatt élt. E hét vajda közül Levedi csak az első volt az egyenlők között, de egyeduralmat nem birtokolt.

A vajdák egy-egy **törzs vagy vezéri nemzetség** élén álltak, vagyis törzsfők vagy nemzetséfgők voltak. A forrásadatok szűkossége miatt a törzs és a nemzetség társadalmi fogalma nehezen választható külön a korai magyar történelemben. A **nemzetség a közös ősatyától származott családok összessége**, természetes alakulás, amely fenntartja a jogi és a gazdasági közösséget. A **törzs** főleg katonai célzatú, mesterséges képződmény, amelyet **több nemzetségből szervez össze egy vezéri nemzetség**.

A **hét vezér**, a „hét fejedelmi személy” közül **Álmos emelkedett mind fölé**, aki családi hagyománya szerint Attila hun király leszármazottja volt. Valószínű, hogy a **vérszerződést** (ezt a szkíták óta ismert sztyeppei szokást) a többi vezér nem egészen önként, hanem Álmos katonai erejének hatására köthette. Álmost azonban személyes rátermettsége és őseinek nemzedékek óta meglévő politikai tapasztalata is alkalmassá tette az egyeduralomra. Mivel Álmos 820 körül született, ezért a **főhatalmat a 9. század derekán szerezte meg**, amikor felnőtt, tetterős férfivá vált.

A vérszerződéssel olyan **erős állami egységbe** tömörültek a magyarok, hogy a törzsek önálló politikai tényezőkké sosem válhattak. Mivel **Álmos utódai közül fiát, Árpádot** és annak dédunokáját, Gézát (Szent István apját) külföldi írók egyaránt **„nagyfejedeleme”** címmel említik, ezért Álmos sztyeppeállamát **Magyar Nagyfejedelemségnek** érdemes neveznünk. A fiatal magyar állam erejét jellemzi, hogy még Etelközben csatlakoztak a magyarokhoz a **kazároktól elpártolt kabarok** (a török eredetű szó jelentése „lázadó”). Őket egy törzsbe tömörítették, és **katonai segédhadként** alkalmazták.

A Kárpát-medence a magyarok bejövetele előtt

Kik lakták a Kárpát-medencét a honfoglalás előtt?

A térség politikai szempontból sokáig egységes volt. A kora középkorban Baján avar kagán (fejedeleme) **568-ban foglalta el a Kárpát-medencét**. Az **Avar Kaganátus** ezután bő negyed évezreden keresztül állt fenn, a Hun Birodalom után és a Magyar Nagyfejedelemség előtt a

sztyeppei típusú államiséget képviselve Közép-Európában. A belső-ázsiai eredetű hódítók bizánci forrás szerint „var” és „chunni” népekből álltak, vagyis az avarok mellett hunutód (onogur, szabir, utigur, kutrigur) népességgel kell számolni. E népekből további csoportok érkeztek az Avar Kaganátusba: 595 körül szabiok és kutrigurok, 670 táján onogur-bolgárok. Az avar államot rajtuk kívül **szláv ajkú csoportok** is lakták. Az Avar Kaganátus a **8–9. század fordulóján indult hanyatlásnak**: részint frank és bolgár támadások, részint belviszály miatt. 822-ből való az avar állami élet utolsó megnyilvánulása, amikor is követei frank birodalmi gyűlésen vettek részt.

Nyugat-Pannóniában ezután **frank uralom** épült ki, a **Kárpát-medence délkeleti része a Bolgár Birodalom** befolyása alatt állt, az északnyugati és déli végeken **szlávok** éltek. A pannóniai avarok frank hűbért vállaltak és megkeresztelkedtek, de a Kárpát-medence középső és keleti sík tájain lakozó **avarság** a magyar honfoglalásig megőrizte függetlenségét.

Jóllehet az avarok eltűntek, hatásuk évszázadokon keresztül érvényesült. Ők terjesztették el a fémkengyelt, ami által a lovas harcosok biztonságosan ültek a nyeregben. Ők nyitottak utat a szlávoknak a Balkánra, akik átformálták Délkelet-Európa etnikai és gazdasági viszonyait. Magyar szempontból fontos, hogy az avarok egyesítették először tartósan a Kárpát-medencét, és ezáltal az avar államiség a magyar államiség előfutára volt; az avarok beolvadtak a magyarságba, vagyis a magyar etnogenezis részesévé váltak. Jó okkal **feltételezhető**, hogy az Avar Kaganátus **„avar” túlélő népessége** „onogur- avagy előmagyar” illetve **székely közösségeket** foglalt magában.

A nagyszentmiklósi kincslelet egy darabja. Az 1799-ben megtalált kincsleletegyüttes (korsók, füles edények, kelyhek – összesen 23 darab) nagy valószínűséggel a 8. századi avarokhoz köthető. Eredeti tulajdonosuk bizánci arany-pénzekből készíthette.

- Milyen következtetéseket lehet levonni a leletegyüttesből? Hogyan és miért került bizánci aranypénz az Avar Kaganátus területére?

Történelemszemmel

A kettős honfoglalás elmélete

Az őstörténeti kutatásban (és a közgondolkodásban) évtizedekkel ezelőtt vita folyt László Gyula „kettős honfoglalás” elméletéről. A régészprofesszor azt tartotta, hogy a 670 körül az Avar Kaganátusba költözött onogurok részben vagy egészen „előmagyarok” voltak: eszerint az első hullámban az „onogur-magyarok”, a másodikban Álmos és Árpád honfoglalói jöttek be. Noha ez az elmélet a források szűkossége miatt kevésbé bizonyítható, történeti szempontból inkább támogatandó, mint elvetendő. Eleve tudjuk azt, hogy a 822 körül összeomlott Avar Kaganátus népessége nem halt ki, hanem az Alföldön és Pannóniában tovább élt, megérte a magyarok bejövetelét. Az is feltűnő, hogy a honfoglalók csak a Kárpát-medencével szomszédos térségeket támadták, a helyben lakók ellen nem harcoltak. Ez az elmélet azért valószínű, mert ha csak a honfoglalók hozták volna be a magyar nyelvet a Kárpát-medencébe, akkor nyelvük éppen olyan hamar elenyészett volna, mint ahogy a dunai Bolgár Kánság onogur eredetű hódító elitje is beolvadt a meghódított szláv népességbe.

A Dunántúl déli, keleti és nyugati felében ugyanis egyre szaporodnak a késő avar [tehát onogur] leletek, de Árpád magyarjainak temetői továbbra is hiányoznak, vagy ritkák, mint a fehér holló. [...] Várható lenne tehát, hogy sűrűn találjuk meg itt Árpád magyarjainak temetőit. De alig-alig van belőlük egy-kettő, ellenben szinte zsúfoltan találhatók a késő avar temetők. De hát akkor kik adták e területek majdnem színmagyar helyneveit? A felelet csak egy lehet: akik ott laktak! Tehát az onogur-magyarok! [...] Voltaképpen ebből a felismerésből nőtt ki a „kettős honfoglalás” feltevése. Rendben lenne ugyanis, hogy Árpád magyarjainak szállásterületén a helynevek magyarok, de ki adta a magyar helyneveket azokon a megyényi s még nagyobb területeken, amelyeket a 895–96-os honfoglalók nem szálltak meg, de sűrűn benépesítettek a késő avar kori onogurok? Ismételnem kell: nyilván, akik ott laktak! Eszerint a magyar nép két rokon ága, két alkalommal hajtotta végre a honfoglalást, egyik (onogur) az avar korban történt 670–680 táján, egy időben a dunai bolgár állam megalakulásával, a másik pedig (a türk, magyar) Árpád vezetésével a 9. század legvégén.

(Részlet László Gyula A kettős honfoglalás. *História*, 1982/1. 1–2.)

- Mit állított László Gyula?
- Mire alapozta a feltevést?
- Kiknek tekintette a késő avar kori lakosságot?
- Mi alapján vélte igazolhatónak az állítását?

A honfoglalás menete

Melyik térségből indult meg a honfoglalás? Hogyan bontakoztak ki a hadmozdulatok? Gyűjtsük ki földrajzi régiók szerint azokat a népeket, amelyek a Kárpát-medencét lakták! Hol lehetett a legkönnyebben szállásterületet kialakítani? Mi zavarta meg a honfoglalás menetét? Milyen események történtek 895 után?

Majd közös tanács után az említett fejedelemhez [Svatopluk morva fejedelem, 870–894] ugyanazt a követet visszaküldték, és neki földjéért egy nagy és fehér lovat küldtek arabiai arannyal aranyozott nyereggel és aranyozott zablával. Ezt látva a fejedelem igen megörült, azt gondolta, hogy ezt neki azért a földért küldték, amelyen vendégek módjára akarnak megszállni. A követ tehát ott a fejedelemtől földet, fűvet és vizet kapott. [...] Árpád pedig közben a hét vezérrel behatolt Pannóniába, de nem mint vendégek, hanem mint olyanok, akik a földet örökség jogán birtokolják. Akkor másik követet küldtek a fejedelemmel, és arra utasították, hogy ezt tolmácsolja neki: „Árpád az övével együtt azt mondja neked, hogy azon a földön, amelyet tőled megvásároltak, tovább semmi módon nem maradhatsz, mivel a földedet a lóért, a fűvet a zabláért, a vizet a nyeregért megvették.”

(Képes Krónika a fehér ló mondáról, 14. század)

A főszöveg átolvasása után értelmezzük a fehér ló mondát!

A magyar honfoglalás

Hogyan rekonstruálható a honfoglalás menete?

Forrásaink nem egységesek a **magyar bejövétel keltezésé** tekintetében. A 19. század végére egy **895-ös évszám vált elfogadottá**. Csakhogy 862-ben és 881-ben már frank uralom alatti területeket támadtak magyar seregek a Kárpát-medencében. Ezért szükséges a honfoglalás időrendjét felülbírálni, és arra gondolni, hogy a **9. század közepére a Magyar Nagyfejedelemség népe** legalább **részben átköltözött a Kárpát-medencébe**, mert innen jobban figyelemmel kísérhette a frank területek politikai fejleményeit, mint Etelközben. A honfoglalást így 862–895 közé érdemes keltezni, és azt egy **előre eltervezett, hosszan tartó folyamatként kell tekinteni**.

A sorsdöntő jelentőségű magyar **szállásváltás sok részletét a feledés homálya borítja**. Milyen útvonalon keresztül jöttek be a honfoglalók? Anonymus északkelet felől, a **Vereckei-hágón át vezet be a magyarokat**, krónikáink viszont Erdélyen keresztül történt beköltözésről írnak. Mindkét hagyománynak igaza lehet, sőt még a Száva és az Al-Duna felől is érkezhetnek be eleink új hazájukba. Egyvalamiben egyezik meg az anonymusi és a krónikás hagyomány: az **Álmos és Árpád közötti hatalomváltás már a Kárpát-medencében ment végbe**. Álmos talán már 894-ben vagy azelőtt meghalt (valószínűleg Erdélyben), mert Árpád seregei azt a morva Svatopluk fejedelmet győzték le (fehér ló mondája), aki 894-ben meghalt. Árpádnak így mintegy másfél évtizednyi uralkodás adatott 907-ben bekövetkezett haláláig. E küzdelmes és győzelmes évek alatt bevégezte azt, amit apja elkezdett. **A magyar honfoglalás ilyenformán Álmos és Árpád együttes érdeme**.

A honfoglalás fegyveres biztosítása – a pozsonyi csata

Milyen hadműveletekkel zárult a honfoglalás?

A 9–10. század fordulóján sokasodó nyugati irányú magyar támadások már a berendezkedést biztosították. Már ekkor megfigyelhető, hogy a magyarok saját politikai érdekeik szerint avatkoztak közbe egyik vagy másik küzdő fél oldalán, illetve indítottak hadjáratokat. 892-ben Arnulf keleti frank császár oldalán harcoltak a morvák ellen, de 894-ben már Arnulf ellensége, Svatopluk morva fejedelem pártját fogták. 895-ben egy magyar–bizánci megegyezés eredményeképpen Árpád fia, Levente vezetett hadat a bolgárok ellen. (A 895-ös besenyő támadás valószínűleg meg sem történt, hanem egy korábbi magyar–besenyő háborút kelteztek arra az időszakra Bizáncban, hogy magyarázzák, miért élnek besenyők a magyarok egykori földjén.) 899-ben Arnulf frank császár kérésére Észak-Itáliára támadtak a magyarok.

907 nyarán a szokásostól eltérően a Magyar Nagyfejedelemség védekezésre kényszerült. A Keleti Frank Királyság ugyanis nem nyugodott bele a Karoling-Pannónia (és adófizető avarjai) elvesztésébe, valamint abba, hogy egy új harcias sztyeppe-i állam rendezkedik be keleti végein. Seregei nagy erővel támadtak a Duna mindkét partján, de a pozsonyi csatában teljes vereséget szenvedtek. Ezzel a győzelemmel a magyarság szentesítette a honfoglalást, biztosította népe fennmaradását a Kárpát-medencében.

Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban leggyakrabban kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább íjakkal vannak fölényben. [...] A főszerepen kívül van tartalék erejük, melyet kiküldenek törbe csalni azokat, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak. Málhájuk a hadirend mögött a közelben van, a hadrendtől jobbra vagy balra, egy vagy két mérföldnyire, s csekély őrseget is hagynak vele. [...] Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban, és a szétszóródó harci alakulatokban lelkeik kedvüket. [...] Hogyha pedig megfutamtították ellenfeleiket, minden egyebet félretesznek, és kíméletlenül utánuk vetik magukat, másra nem gondolva, mint az üldözésre. Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és zsákmányszerzéssel, hanem mindaddig szorítják, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva a célból. [...] Hátrányos nekik a fegyveres kézitusza és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek abban az esetben, ha a támadók egyik része hadirendben áll, a másik része pedig rejtve marad.

(Részlet Bölcs Leó bizánci császár Taktika című művéből)

Támadó hadműveletek a 10. században

Miért voltak kezdetben sikeresek a támadások?

A Magyar Nagyfejedelemség a 10. század nagy részében közel félszáz támadó hadműveletet indított a Kárpát-medencéből.

Mindezeket a köztudat a kicsit félrevezető elnevezésű kalandozásokként tartja számon, miközben ezeket a jól megtervezett katonai akciókat nem lehetett volna a felvonulási útvonal biztosítása és az el-látás gondos megszervezése nélkül véghez vinni.

899–970 között 47 helyhez, időhöz kötött támadást ismerünk, közülük 38 irányult nyugatra és 9 délkeletre, Bizánc felé. Az aránybeli

A honfoglalás ábrázolása a Képes Krónikában (14. század)

- Mely mondák részleteit vehetjük észre az ábrázoláson?
- Miért van ellentmondás a honfoglalók fegyverzetének az ábrázolása és a korabeli forrásokból kibontakozó ismereteink között? Miért így ábrázolták őket?

- Gyűjtsük ki a forrásból, mi jellemezte a nomád harcmódot!
- Milyen fegyverzetrel rendelkeztek a magyarok? Mikor volt hátrányos ez a fegyverzet?
- Hogyan lehetett védekezni a magyarok taktikája ellen?

Magyar reflexíj

A rajz segítségével rekonstruáljuk a reflexíj működési elvét! Nézzünk utána, miért volt hatékonyabb fegyver, mint a nyugaton használt íj!

Krisztus hitvallója, Isten szent szolgálja, oh, Geminianus, imádkozva könyörögj, hogy ezt az ostort, amelyet mi, nyomorultak megérdemlünk, az egek királyának a kegyéből elkerüljük [...] kérünk téged, bár hitvány szolgálid vagyunk, védj meg minket a magyarok nyilaitól.

(Templomi könyörgés Modenában; 924)

Hogyan tekintett a könyörgés a magyarok támadására?

egyenetlenség szembeszökő. A túlnyomórészt **Nyugat-Európát, köztük Itáliát célzó hadműveletekre** két tényező szolgálhat észszerű magyarázatul: egyik a földrész nyugati felének politikai széttöredezettsége, másik a bizánciak több évszázad alatt felgyülemlett tapasztalata, amelyvel a velük kapcsolatba került sztyeppei népeket (hunokat, avarokat, türköket, magyarokat) alaposan kiismerték, s így módon jobban meg tudtak velük egyezni.

A legtöbb támadás **német területekre irányult**, amelyek szinte kiáltották **az ottani központi hatalom megerősítését**. Ez a szász dinasztíának sikerült: Madarász Henrik 933-ban még csak megfutamította a magyarokat Merseburg mellett, de fia, **I. Ottó 955-ben már komoly vereséget mért rájuk az augsburgi csatában**: a foglyul ejtett magyar hadvezéreket, Lélt, Bulcsút és Súrta kivégeztette. Ekkor a Nyugat-Európába irányult katonai akciók véget értek. Délkelet felé még másfél évtizedig indultak támadások, 958-ban a monda szerint egy Botond nevű hős bárdjával vagy buzogányával bezúrta Konstantinápoly kapuját, ám egy 970-es csatavesztés végleg **lezárta a Magyar Nagyfejedelemség támadó hadjáratainak sorát**.

A Magyar Nagyfejedelemség támadó hadjáratai

Tekintsük át a térképen, milyen irányba bontakoztak ki a hadjáratok! Melyik térséget érte a legtöbb magyar támadás? Milyen folyamat kezdődött meg ebben a régióban? Miért volt veszélyes a magyarságra nézve a német területek és a Bizánci Birodalom megerősödése?

Összegzés

Történelmi forrás

- Mely tudományágak segítik a magyar őstörténet feldolgozását?
- Milyen következtetéseket vontak le a vizsgálatok során?

Tények és bizonyítékok

- Milyen elméletek és tudományos válaszok születtek a magyarok eredetéről?
- Miért tűnnek ellentmondásosnak az egyes tudományágak által adott válaszok?

Történelmi jelentőség

- Miért jelentett fordulópontot a magyar nép történetében a honfoglalás?

Okok és következmények

- Ábrázoljuk egy ok-okozati vázlattal a honfoglaláshoz vezető eseményeket!
- Milyen tényezők könnyítették meg a Kárpát-medence birtokbavételét?

16. A keresztény magyar államalapítás

Közel száz évvel a honfoglalás után Árpád dédunokája, Géza fejedelem és fia, I. (Szent) István sorsdöntő fordulatot hajtott végre. A kereszténység felvétele és a nyugat-európai minták alapján megvalósított államszervezés biztosította népünk megmaradását a Kárpát-medencében. Idézzük fel az általános iskolában tanultakat! Milyen történelmi válaszut elé került az ország a 10. század végén? Mi állt ennek hátterében?

Az örökség – a Magyar Nagyfejedelemség államszerkezete

Hogyan működött a magyar állam a 10. században?

A **Magyar Nagyfejedelemség** a 9. század közepétől az első ezredfordulóig állt fenn, előbb Etelközben, aztán a Kárpát-medencében. A sztyeppei államok vagy sztyeppebirodalmak közé tartozott, és **irányítása egyeduralmi** jellegű volt. A **főhatalmat** mindvégig egyetlen dinasztia, **Álmos nemzetsége** birtokolta. Az állam szerkezetéről kevés tudással rendelkezünk. Muszlim szerzők két vezetőjéről írnak: az uralkodó (kende) és a hadvezér (gyula) meglétéről. Ebből azonban **nem lehet kettős fejedelemségre következtetni**, mert a kende és a gyula nem volt egyenrangú: előbbi uralkodott és hadat vezetett, utóbbi a hadvezetés mellett más ügyeket irányított. Valószínű, hogy a muszlim szerzők a saját országukban megszokott hatalommegosztásként értelmezték a Magyar Nagyfejedelemség működését.

A **bizánci szerzők** szerint a magyarok egy fő uralma alatt álltak. Bíborbanszületett Konstantin császártól a magyar hatalomgyakorlás három szintjét lehet megtudni. Legfelül állt a **fejedelem** (*arkhón*, egyszer *megas arkhón* 'nagyfejedelem') címmel jelölt **egyeduralkodó**. A második szinten a **gyula**, tőle kicsit lejjebb a **horka** állt. A császár **csak bírói tisztséget tulajdonít nekik**, de más kútfőkben **diplomáciai és hadvezéri szerepkörben** is feltűnnek. A harmadik szinten a **törzsfők** (**vezéri nemzetségfők**) urai helyezkedtek el. A császári beszámoló az ő tekintélyvesztettségükről tudósít, tehát a központi hatalmat nem gyengítette részérdeket képviselő politikai erő. Ez következik abból is, hogy a nagyfejedelmi nemzetség nem uralkodó tagjai, a gyula és a horka tisztség betöltői mind Kelet-, mind Nyugat-Európában megfordultak, akár követségben, akár hadvezérként, ahogy éppen szükség volt rájuk: ők nem a saját külön útjukat járták, hanem államérdekeket képviseltek.

Géza nagyfejedelem uralkodása

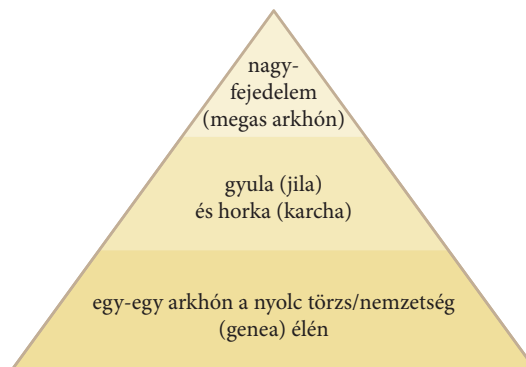
Milyen külpolitikai fordulatot hajtott végre Géza?

Taksony halála után fia, **Géza** lett a **nagyfejedelem** (972–997). Rendhagyó módon ment végbe az uralkodóváltás, mert 972-ben az Árpád-ház legfiatalabb ága nem adta vissza a főhatalmat az idősebb ágaknak. Addig ugyanis a fejedelemség körbejárt az ágak között, és a nemzetség legidősebb férfi tagja örökölte a hatalmat (ezt a szokást hívják szeniorátusnak). Géza **erős, sőt véres kézzel uralkodott**. Ehhez méltó társat lelt feleségében, aki hozzá fogható kemény személyiség volt. Géza az erdélyi Gyula leányát, **Saroltot vette nőül**, megszerezve a keleti ország-rész támogatását. (A Gyula személynév a gyula méltóságnévből eredt, így Géza a gyulák családját kötötte magához azzal, hogy Saroltot az ország első asszonyává emelte.)

Első fejük az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila [gyula] és a karcha [horka], akik bírói tisztséget viselnek, de van fejedelme minden törzsnek is. Tudni való, hogy a jila és a karcha nem tulajdonnév, hanem méltóság. Tudni való, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme (*megas arkhón*) négy fiát nemzett: elsőnek Tarkacsut, másodiknak Jeletet, harmadiknak Jutocsát, negyediknek Zoltánt. Tudni való, hogy Árpád első fia, Tarkacsu nemzette fiát, Tevelit, a második fiú, Jeleg nemzette fiát, Ezeletet, a harmadik fiú, Jutocsa nemzette fiát, Falicsit, a mostani fejedelmet, a negyedik fiú, Zoltán nemzette fiát, Taksonyt.

(VII. [Bíborbanszületett] Konstantin: A birodalom kormányzásáról, 952)

- Ki volt Bíborbanszületett Konstantin idején a magyar uralkodó?
- Árpád hányadik fiától származott ő?
- A következő fejedelem Taksony volt, aki 955 körül lett nagyfejedelem. Milyen öröklésmentre következtethetünk ebből?
- Taksonyt fia, Géza követte. Miben tért el ez az előző öröklésmentestől?

A Magyar Nagyfejedelemség hatalmi szerkezete. A zárójelben lévő kifejezések az eredeti görög szövegben lévő megfogalmazásokra vonatkoznak.

[Géza] igencsak kegyetlen volt, és sokakat ölt meg hirtelen felindulásból. Mikor kereszténnyé lett, indulatosan lépett fel tusakodó alattvalóival szemben e hit megerősítéséért, és a régi bűnt az Isten iránti buzgalomtól felbuzdulva elsőpörte. Ez a mindenható Istennek, de más istenségek különféle hiú képzeleinek is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.

(Részlet Thietmar merseburgi püspök Krónika című művéből; 1009–1018)

Volt akkor egy Géza nevű fejedelem, aki ámbár belesüppedt a pogány életmódba, mégis a lelki kegyelem fényének közeledtére figyelmesen kezdett tárgyalni a körös-körül fekvő valamennyi szomszédos tartománnyal a békéről, amelyet korábban sohasem kedvelt; felhatalmazta a papokat és a szerzeteseket, hogy elébe járuljanak, szíves örömet hallgatta meg őket, kedvet lelven abban, hogy az igaz hitnek keble kertjébe vetett magja kicsírázik. [...] háza népével együtt hitt és megkeresztelkedett, megfogadván, hogy minden uralma alá vetett alattvalóját a keresztény hit szolgálatába állítja.

(Részlet István király nagyobbik legendájából. A legenda István halála után mintegy fél évszázaddal keletkezett.)

- Milyen képet festett Géza vallásosságáról a német püspök?
- Milyennek mutatta meg a fejedelem személyiségét?
- Miért fordult a kereszténység felé Géza a legenda szerint?
- Miben tért el a legenda Thietmar püspök leírásától?
- Melyik lehet a hitelesebb forrás, és miért?

Szent István király már ifjú korában dicsőséges háborút viselt a vitéz és hatalmas Koppány herceg ellen. Koppány Tar Szerind fia volt, aki Szent István király apja, Géza herceg életében hercegséget viselt. Géza herceg halála után Koppány vérfertőző házasságot akart kötni Szent István király anyjával, meg akarta ölni Szent Istvánt, hercegségét pedig saját hatalma alá akarja vetni. Somogyi herceg volt. [...] Mindkét oldalon sokáig és bátran harcoltak, de az isteni irgalmasság segítségével Szent István herceg dicsőséges győzelmet aratott. E csatában Vecelin ispán megölte Koppány herceget, és őt Szent István akkori herceg bőséges javadalmakkal ajándékozta meg. Szent István Koppányt négy részre vágatta: az első részt az esztergomi, a másodikat a veszprémi, a harmadikat a győri kapuhoz küldte, a negyediket pedig Erdélybe.

(Részlet a Képes Krónikából; 14. század)

- Milyen jogon követelte Koppány a fejedelemséget?
- Honnan érkeztek az Istvánt segítő csapatok?
- Milyen üzenete lehetett Koppány felnégyelésének?

Géza felmérte, hogy a szomszédos keresztény birodalmak megerősödésével **változott országa külpolitikai helyzete**. 973-ban **elküldte követeit** a német-római császárhoz, **I. (Nagy) Ottóhoz** Quedlinburgba. **Hittérítőket kért**, majd egy újabb hullámban **bencés szerzetesek** érkeztek az országba a 996-ban alapított **pannonhalmi apátságba**. **Fia, Vajk-István számára** sikerült megszerezni **feleségül Gizella bajor hercegnőt**. István és Gizella házassága révén az **Árpádok rokonságba kerültek a császári uralkodócsaláddal**. A házasságot annak biztosítékául is szánták a felek, hogy **a magyar államvezetés az uralkodóház kereszténnyé lett ágán folytatódjék** tovább. (Ezt az ágat Zolta-ágnak hívjuk, mert Árpád legkisebb fiától, Zoltától eredt.)

István: nagyfejedelemből király

Hogyan történt egyfajta „rendszerátalakítás” az első ezredfordulón?

A Gizellával érkezett **német lovagok** tovább **erősítették Géza hatalmát**. Erre szükség is volt, mert amikor 997 elején meghalt, a Zolta-ág újabb hatalomkiszajátítását nem mindenki fogadta el. Az **uralkodói családon belül** Géza fiával szemben **hatalmi igényekkel lépett fel Koppány**, aki István távoli rokona volt, **Álmos nemzetségéből**, annak egyik idősebb ágából származott. Ezt az bizonyítja, hogy Koppány nőül kérte az özvegy Saroltot a sztyepei rokonházasság (levirátus) szokása alapján, valamint hogy a főhatalomra tört, amit csak a dinasztia tagjaként tehetett meg.

Az **új öröklési rend ellen lázadó Koppányt** az idegen lovagok segítségével **István még 997-ben legyőzte**. Ily módon nemcsak bel-, hanem külpolitikai vonalon is biztosította egyeduralmát, azon keresztül Magyarország jövőjét. A keresztény birodalmak sokáig nem tűrtek volna meg maguk között egy hivatalosan pogány államot, **Magyarország hivatalosan keresztény állammá való átalakítását** viszont az Árpád-ház kereszténnyé lett ága szavatolta.

István azt is felismerte, hogy egy **új államforma nagyobb külpolitikai tekintélyt biztosít neki**, ezért a nagyfejedelmi hagyatékkal szakítva **királyságra készült**. Aachen frank-német mintájára egy **koronázó fővárost** választott magának. Ez lett **Székesfehérvár**, ahol apja nyughelyéhez közel, 997–1000 között felépíttette a Szűz Mária-bazilikát. Tervét a nyugati világ vezetői segítették valóra váltani. III. Ottó császár biztatására II. Szilveszter pápától koronát kapott, amellyel **1000 karácsonyán Istvánt Székesfehérvárott megkoronázták**.

Az említett császár [III. Ottó] kegyéből és biztatására pedig a bajorok hercegének, Henriknek a sógora, a saját országában püspöki székeket létesítő Vajk, koronát és áldást nyert.

(Thietmar merseburgi püspök krónikája, 1018 előtt)

- Melyek a német püspök mondatának államtörténetileg fontos vonatkozásai?
- Miért hallgatott a koronaküldő személyéről? Mivel árulta el, hogy nem a császár küldte a koronát?

Magyarország
Szent István
korában

Írjuk ki a füzetünkbe az érseki és a püspöki központokat! A Kárpát-medence mely részén összpontosult a székhelyek nagy része? Milyen közigazgatási egységekre osztotta fel Szent István az országot? Mi határozta meg az ország külpolitikai mozgásterét?

Az új rend alapjai

Hogyan kapcsolta István a középkori nyugati világhoz az országot?

A Szent István-i **keresztény államalapítás** mélyreható rendszerváltást hozott az első ezredfordulón. A nagyfejedelemség kori tisztségek helyébe új intézményeket állított István. Megteremtette a **területi alapú közigazgatást**, bevezette a **törvények írásba foglalását**. Istvánnak a Zolta-ág végleges uralomkiszajátítását országszerte is el kellett fogadtatnia. Királysága első éveiben **több hadjáratot is vezetett**. 1003 körül megtámadta az erdélyi Gyulák családját; feltehetőleg azért, mert az anyai rokonok nem nézték jó szemmel, hogy Gizella királynévá válásával már nem Sarolt volt Magyarország első asszonya. Kevéssel ezután hadat küldött a Maros-vidék ura, Ajtony ellen. Biztonságérzetét növelte, hogy kevéssel korábban sógora, II. (Szent) Henrik lett a Németrómai Birodalom ura (1002–1024), illetve István nemcsak a nyugati, hanem a keleti császársággal is jó kapcsolatot ápol.

István – a nyugati uralkodókhoz hasonlóan – a **püspökök kinevezésének** és az **egyházmegyék alapításának** jogával (invesztitúra) rendelkezett. Így az egyházszervezet kialakításakor a pápaságtól függetlenül cselekedett. Uralkodása alatt **két érsekséget** (Esztergom, Kalocsa) és legalább **nyolc püspökséget** (Veszprém, Győr, Pécs, Csanád stb.) szervezett. A létrehozott egyházi hierarchiát **jelentős földadománnyal** támogatta. A **pogány társadalom megtérítése** és a pogány rituális szokások felszámolása csak **erős állami szigorral** történhetett.

A **nyugati minták átültetésében** Istvánnak számos segítője akadt. Feleségével nemcsak lovagok érkeztek Magyarországra, hanem a császári adminisztráció egykori alkalmazottai is. A **német hatások** István **államszervező munkájában** számtalan helyen megmutatkoztak (például oklevélkiadás, törvényhozás, pénzverés), de ez **nem a politikai függetlenség elvesztését jelentette**. Az uralkodó az államalapítással és az egyház megszervezésével kapcsolatos rendelkezéseit két törvénykönyvben foglalta össze. Teljesen új szokásokat kellett meghonosítani (vasárnapi miselátogatás, gyónás, böjtölés stb.), miközben a régi hitvilág az idősebb keresztály körében tovább élt.

9. A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bírónak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és hajukat nyírják le.

10. Ha valaki hús evésével megsérti a mindenki előtt ismeretes négy böjti időszakot, akkor egy héten át bezárva böjtöljön. [...]

19. Azok, akik istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak, és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázattal üzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme látára kötözzék meg, s ostromozással és hajuk lenyírásával fenyegetik meg őket.

(Részlet Szent István I. törvénykönyvéből; 1001 körül)

1. Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel [szálláshely] s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról és oltártakarókról a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök. [...]

18. Ha valakinek az Isten tizedet adott egy évben, a tizedik részt adja az Istennek, és ha valaki tizedét elrejti, kilenc részt fizessen. És ha valaki a püspöknek félretett tizedet meglopja, mint tolvajt ítélik meg, és az ebből eredő jóvátétel teljesen a püspöké legyen.

(Részlet Szent István II. törvénykönyvéből; 1030 körül)

- Mire törekedett István ezekkel a törvényekkel?
- Mire utaltak a tárgyalt büntetések?

A Szentháromság és oszthatatlan egység nevében, István, Magyarország királya. Tudja meg minden hívünk, a jelenlegiek s a jövőbeniek is, hogy mi a legszentebb apostol és a személyében jelenlevő követ, Azo püspök úr és minden hűséges püspökünk, őgrófunk, ispánunk s nemkülönb [nagyobb] és kisebb személyek egyetértésével elhatároztuk, elrendeltük és megerősítettük a Pécsnek nevezett püspökség Isten és minden szentek tiszteletére való kiválasztását, megtévén ott püspöknek Bonipertust és meghatározván a kiváltságokat és határokat.

(István király megalapítja a pécsi egyházmegyét)

- Milyen joggal rendelkezett a magyar uralkodó?

14. Ha valaki haragra gyulladva vagy döllyförségtől kevélyen szándékos gyilkosságot követ el, tudja meg, hogy tanácsunk végzése szerint száztíz aranypénzt fog fizetni. [...] Ha valaki véletlenül öl meg valakit, tizenkét aranypénzt fizessen és bőjtöljön, amint a kánonok elrendelik. [...] Ha pedig szabad ember a szolgáját öli meg valakinek, adjon másik szolgát érte, vagy árával váltsa meg és bőjtöljön a kánonok szokása szerint.

15. Ha valaki az ispánok közül megrögzött szívvel és lelkéről megfeledkezve – ami távol legyen a hűséget megtartók szívétől – felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsai szerint. Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ugyanazon tanács végzése szerint fizessen a rokonoknak tíz tinót, és vezekeljen, ahogy mondtuk. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett bűjtnek.

(Szent István I. törvénykönyvéből. A bizánci eredetű aranypénz, a pensa 1 tinó értékű volt.)

- Hogyan jelentkezett a törvényekben a nemzeti társadalmakra jellemző szokásjog?
- Milyen jogi és vagyoni rétegek különíthetők el a korabeli társadalomban?

A királyi vármegye felépítése

Milyen részei voltak a királyi vármegyének? Mi lehetett a várispánság funkciója? Ki irányította a vármegyét? Kiknek a befolyása volt meghatározó az ország vezetésében? Hol találkoztunk hasonló közigazgatási rendszerrel a kora középkorban?

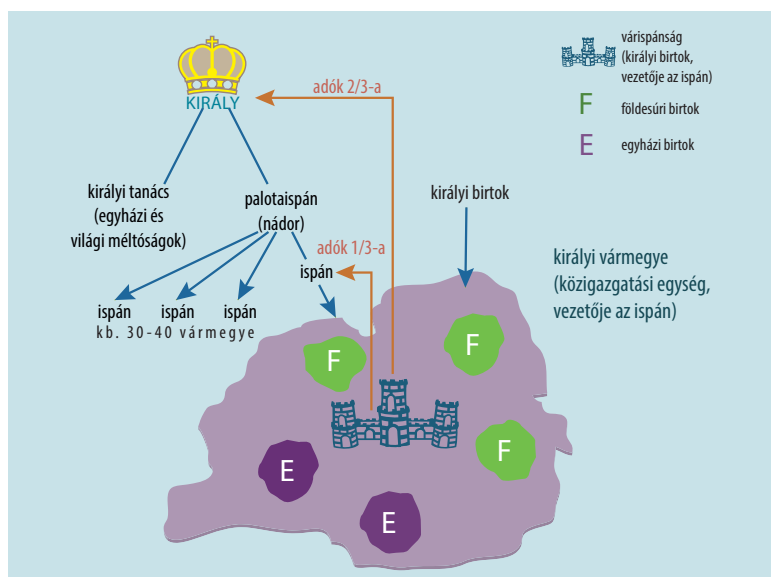
A kereszténység felvételét és az egyházi előírások betartatását mindvégig **szigorú törvények** szabályozták. Az alsó papság anyagi helyzetét a **tized bevezetése** segítette, illetve az a rendelkezés, amely **tíz falu templomépítési kötelezettségéről és fenntartásáról intézkedett**. Jóllehet kezdetben külföldi papok tevékenykedtek az országban, egy idő után a **bencések** a hitélet működtetésére már **magyar papokat** is felkészítettek.

A közigazgatás kialakítása

Mi volt a különbség a várispánságok és a vármegyék között?

A nemzeti alapon működő hadszervezet helyett szükségessé vált egy területi alapon történő szervezet kialakítása. Az **ország földbirtokállománynak kétharmada az uralkodó kezében maradt**, a fennmaradó területeken az egyház és a világi birtokosok osztoztak. A szétszórta fekvő királyi birtokokat **várispánságokba** szervezték, amelyeknek központja egy-egy vár volt. A várispánság élén a király által kinevezett **ispán** állt, akinek személyét gyakran német lovagok, illetve saját rokonai közül választotta ki a király. A királyi birtokokon a **gazdasági életet** a kötött szabad jogállású **várjobbágyok** szervezték, akik a szolga jogállású **várnépek** munkáját felügyelték. A várhoz rendelt népesség alkotta a királyi hadszervezet alapját, egy-egy ispán mintegy 3-400 fővel vonult hadba. A harminc várispánság kiállított csapatai a 13. századig az ország fő erejét adták.

A közigazgatás másik pillére a kialakuló **vármegyarendszer** lett. Az **ispán jogköre** kiterjedt a **vármegye felügyeletére** (adóztatás, igazságszolgáltatás), a várispánság tisztségviselői így vármegyei feladatokat is elláttak. Minden vármegye várispánság is volt, de nem minden várispánság köré szerveződött vármegye. A vármegyék a **középszintű közigazgatás** szerveként működtek, összefüggő területükhöz a királyi birtokok mellett az egyházi és a világi birtokok szintén hozzátartoztak. Az első évszázadokban a megyéket a **királyi birtokok túlsúlya** és az uralkodói fennhatóság erőteljes érvényesülése miatt **királyi vármegyéknek** tekinthetjük. Az uralkodói kincstár rendelkezett a várispánságok jövedelmei felett, ebből élelmeztek az utazó királyi udvar kíséretét. A **jövedelmek összegyűjtéséről és a királyi birtokok felügyeletéről a nádor** gondoskodott. A nádor gazdasági jellegű feladatai mellett a **királyi udvar bírójaként** tevékenykedett. (A nádor jogköre a 12. században folyamatosan bővült, bírói joghatósága kiterjedt az ország minden lakosára. A 13. században politikai funkciói is sokasodtak, a király helyettesévé lépett elő.)

Az ország külpolitikai helyzete és az utódlás kérdése

Hogyan készítette elő Szent István az életművének a folytatását?

István uralkodása alatt a belső szervezőmunka **békés külkapcsolatokat** kívánt, ezért a király jó kapcsolatot ápolt a Kijevi Fejedelemséggel és a Bizánci Birodalommal. II. Henrik haláláig megmaradt az együttműködés a Német-római Birodalommal. Az ő halála után azonban az **új német császár** (II. Konrád, 1024–1039) **megtámadta az országot**, de ezt támadást a **királyi haderő a felégetett föld taktikáját** alkalmazva **visszaverte** (1030). A fiatal keresztény magyar állam egy-két **besenyő betörést** is elhárított a keleti határainál. (A következő évtizedekben, miután a kereszténységet felvették, több besenyő nemzetség engedélyt kapott a betelepülésre.) István szándéka szerint a megkezdett állam-szervezést **fiának, Imre hercegnek** kellett volna folytatnia. Imrét a **hit-hű keresztény nevelés** során felkészítették az uralkodásra, **nevelője** a velencei származású **Gellért püspök** volt. (A nagy műveltségű szerzetes néhány évig remeteként élt, majd a király csanádi püspökké nevezte ki.) A **kormányzás alapelveiről** az uralkodó **Intelmek** címen **úgynevezett királytükro**t állított össze fiának, Imre hercegnek.

A **trónörökös** azonban tragikus kimenetelű vadászbaleset során **meghalt** (1031). A számításba jöhető utódok egyike **Vazul** (Géza testvérének a fia) **volt**, de **pogány hitbéli meggyőződése miatt** István nem bízott az unokatestvérében. Tisztázatlan körülmények között **Vazult megvakították, fiai** (András, Béla és Levente) **pedig elmenekültek az országból**. István uralkodásának utolsó éveiben unokaöccsét, a velencei dózsse fiát, Orseolo Pétert jelölte ki utódjául, aki István 1038-ban bekövetkezett halála után trónra is lépett.

A Szent Jobb

Nézzünk utána, hogyan alakult ki a Szent Jobb tisztelete! Milyen történelmi események folytán vált nemzeti ereklyévé?

A vendég és jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik, hogy méltán lehet számontartani a királyi méltóság hatodik helyén. Elsősorban emiatt nőtt nagyra a Római Birodalom, és emelkedtek magasra, lettek dicsővé a római királyok, mert különféle területekről sok nemes és bölcs személyiség özönlött oda [...]. Ahogy ugyanis a vendégek a világ különféle részeiből és tartományaiból érkeznek, úgy hoznak magukkal különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket. Ezek az összes Királyságnak díszeré válnak, és nagyszerűvé teszik az Udvar, és elrettentik a kihívóan fellépő külföldieket. Az egynyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő Királyság ugyanis gyenge és törekeny. [...]

Az ősök követése a Királyi méltóságban a nyolcadik helyet foglalja el [...] a földnek ebben az övezetében nehéz az uralkodói hatalom megtartása, hacsak már előbb is nem úgy léptél fel, mint aki a korábban országló Királyok szokásának nyomdokán halad. Ki lenne az a görög, aki a latinokat görög hagyományok alapján kormányozná, vagy ki lenne az a latin, aki a görögöket latin hagyományok segítségével igazgatná? Nincs ilyen! Ennek okán kövesd az én szokásaimat, hogy a tieid körében kimagasló személyiségnek tartsanak, az idegenek körében pedig dicséretre méltónak.

(Szent István király intelmei Imre herceghez)

- Milyen szándékkal fogalmazta meg István az *Intelmek*et?
- Miért pontatlan a közismert „egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törekeny” fordítás?
- Miért jó, kinek jó a jövevények tapasztalatait hasznosítani?

Első királyunkat a székesfehérvári székesegyházban temették el. Egy fehér mészkőből készült római kori szarkofágot faragtak át, amelynek az előlapján lévő domborművön egy angyal emeli égbe az elhunyt lelkét.

Összegzés

Történelmi jelentőség

- Mely intézkedések szolgálták a kereszténység bevezetését?
- Milyen államszervező intézkedéseket hozott Szent István?
- Miért volt meghatározó szerepe Szent Istvánnak a magyar történelem alakulásában?

Történelmi nézőpont

- Hogyan reagált Géza fejedelem a megváltozott külpolitikai viszonyokra?
- Hogyan biztosította István király a Zolta-ág hatalomkiszajátítását?

17. A magyar állam megszilárdulása a 11–12. században

A keresztény államalapítás és a kereszténység felvétele egyértelműen kijelölte Magyarország helyét a katolikus, nyugati kultúrkörben. A 11–12. században Közép-Európa államai vagy a Német-római Császárság fennhatósága alá kerültek, vagy részfejedelemségekre estek szét. Ezzel szemben a Magyar Királyság megőrizte önállóságát és egységét. Ebben a korszak meghatározó uralkodóinak fontos szerepe volt. Idézzük fel általános iskolai tanulmányainkból, milyen korábbi ismereteink vannak Szent Lászlóról és Könyves Kálmánról!

Milyen népesedési következményekkel járt a belső vándorlás? Melyik irányba kezdte meg a külpolitikai aktivitását a Magyar Királyság? Idézzük fel, milyen nagyobb események történtek Nyugat-Európában a 11. század utolsó évtizedeiben!

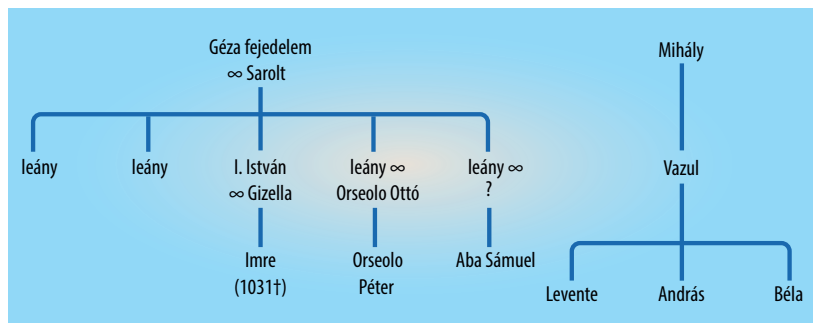
A belső rend megszilárdítása Szent László és Könyves Kálmán idején

Miért volt szükség szigorú törvények bevezetésére?

I. (Szent) István halála után a keresztény magyar állam fennmaradása még bizonytalannak tűnt. Orseolo Péter nem bizonyult méltó utódnak, és belső viszályok keletkeztek. A meggyengülő királyi hatalom láttán a régi rend, a pogányság támogatói szintén támadásba lendültek. 1046-ban egy **nagyobb pogánylázadás** tört ki a **keresztény egyházzal szemben**. A felkelés során szá-

Szent István családfája

Idézzük fel, milyen trónöröklési jogrend alapján került István hatalomra! Kinek volt joga a trónutódlásra Imre halála után?

mos papot megölték, köztük **Gellért püspököt is**, illetve sok templomot felgyújtottak. A pogánylázadást a hazatérő András és testvére, Béla hadai verték le. Az Árpád-ház története velük, azaz a **Vazul-ág leszármazottaival** folytatódott. A következő éveket előbb a Német-római Császárság felől érkező támadások, majd trónviszályok jellemezték. Eközben keletről nomád népek is többször betörték az országba, és az egyik ilyen támadás elhárításánál mutatkozott meg először László hercegnek, a későbbi Szent László királynak **személyes példamutatása**. Az **országot védelmező** és a csatákban bátran küzdő harcos képe beépült a róla szóló **lovagkirályi legendákba**. A század eseményeit jelentős népmozgások, az elszegényedő, szabad jogállású nemzetségtagok vándorlásai kísérték. A **belső vándorlás** a Kárpát-medence még ritkábban lakott régiói felé irányult, és résztvevői szabad földterületet akartak szerezni maguknak. A „kóborlók” útját gyakran rablás és fosztogatás kísérte.

A Szent István által megeremtett **állam megerősítése** a trónharcok után hatalomra jutó **I. (Szent) László** (1077–1095), majd **Könyves Kálmán** (1095–1116) érdeme volt. **I. István** személyének és tetteinek elismerését a László által kezdeményezett **szentté avatás** mutatta. (1083-ban Imre herceget és Gellért püsp-

1. Mindenekelőtt esküvel elhatároztuk, hogy ha főembernek bármilyen rokonát lopás bűnében találják egy tyúk értékén túl, semmiképpen se rejthesse el vagy védhesse meg őt közülük senki. Azt is akarjuk, hogy magát a tolvajt, hacsak nem menekül az egyházba, akasszák fel, és egész vagyona vesszen el. [...]

4. Ha ezután valakit az egész falu tolvajnak kiált, istenítélettel vizsgálják meg. Ha ennek folytán ártatlannak bizonyul, a falu csupán egy penzát fizessen a papnak. Ha pedig bűnösnek találják, minden vagyonát foglalják le a király részére, amiből negyed-részt a falubelieknek adjanak. [...]

6. Ha a bíró a rabszolga orrát nem vágja le, vagy a szabadot nem akasztja fel, vesszen el mindene, fiain vagy lányain kívül, s magát a bírót adják el. Ha pedig ártatlant akaszt fel, száztíz penzát fizessen, és a felakasztott személy minden vagyonát adja vissza. [...]

12. Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig a tolvaj, hogy megmeneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg. A lopáson ért rabszolgát, ha nem menekül a templomba, miként a szabadot, akasszák fel. [...] Az olyan rabszolga pedig avagy szabad, aki libát vagy tyúkot lop, fél szemét veszítse, s amit lopott, adja vissza. [...]

14. Ha valamely szabad ember tíz dénár értékűt lop, akasszák fel, ha tíz dénárnál kisebb értékűt lop, a lopott értéket tizenkét-szeresen adja vissza, és egy ökröt fizessen.

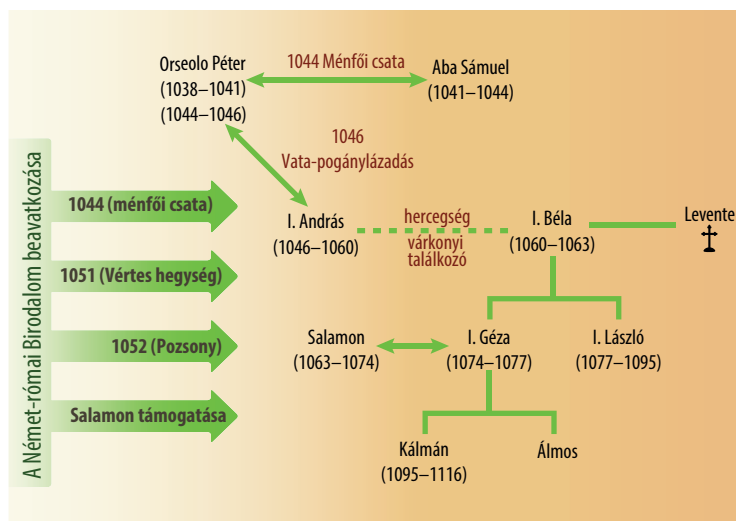
(Részlet Szent László II. törvénykönyvéből)

42. Ha valaki a király engedélye nélkül kóborlót fogad fel, ötven-öt penzát fizessen. [...]

54. Ha valaki négy lábú állatot vagy ennek megfelelő értékű dolgot, avagy húsz dénár értékű ruhát lopott, mint tolvajt ítéljék el. [...]

56. A tolvaj feleségét, ha részes ura bűnében, férjével együtt adják el rabszolgának. Gyermekük is, ha tizenöt évesek vagy annál idősebbek, osztozzanak anyjuk sorsában; azokat pedig, akik tizenöt éven alul vannak, büntetlenül engedjék el.

(Részlet Kálmán I. törvénykönyvéből)

11. századi trónharcok

Végezzünk kutatómunkát! Nézzünk utána a könyvtárban vagy az interneten az ábrán látható eseményeknek! Milyen külső és belső veszélyekkel kellett megküzdenie az országnak? Mi állhatott a trónviszályok háttérében? Milyen szándékkal avatkozott be a Német-római Birodalom a harcokba?

Könyves Kálmán (Képes Krónika, 14. század). Kálmánt eredetileg papi pályára szánták, I. László egri püspökké akarta szentelni, és ennek megfelelően neveltették. A nagy műveltséget szerzett Kálmánt a kortársak a megtisztelő Könyves jelzővel illették.

1 dénár	Szent István dénárjai 0,8 g súlyú ezüstpénzek voltak.
1 penza	Értéke a bizánci eredetű aranypénznek felelt meg, 40 dénár ért 1 penzát.

- Hasonlítsuk össze a két uralkodó rendelkezéseit, és készítsünk néhány mondatos összefoglalót!
- Melyik bűncselekmény fordul elő leggyakrabban a törvényekben? Milyen társadalmi problémára utalt ez?
- Hogyan változott az értékmérő lopás esetén?

Szent László legendájának krónikaábrázolása

Nézzünk utána, hogyan alakult ki Szent László király legendája! Milyen lovagi erényekkel rendelkezett?

A herma (fejképző) belsejében Szent László koponyacsontját őrzik. A herma I. László szentté avatása (1192) után, valószínűleg III. Béla portréja alapján készült

Nézzünk utána, miért tartották fontosnak a középkorban az ereklyék tiszteletét! Milyen szerepük van a szenteknek a katolikus vallásban?

pököket is szentté avatták.) **Szent László és utóda, Könyves Kálmán** a szétzilálódott közállapotok helyreállítására és a fennálló problémák orvoslására **szigorú törvényeket** hozott. A **magántulajdon védelme** érdekében I. László a tyúk árában határozta meg azt az értéket (10 dénár), amely felett **halálos ítélet** várt a tolvajra. A törvény a szabadok és a szolgák között nem tett különbséget, sőt fellépett az enyhébb ítéletet hozó bírókkal szemben is. **Kálmán uralkodása idején** némileg **enyhült a szigor**, értékhatárnak már a szarvasmarha (tinó) ára (20 dénár) számított. A megvádolt személyek csak az **istenítélet** során tisztázhatták ártatlanságukat.

A **vándormozgalmakkal szemben** az uralkodói hatalom szintén kellő eréllyel lépett fel, mind a két uralkodó az erőszakos **letelepítést** szorgalmazta. A megerősödő állami hatalom a királyi birtokok megőrzésére törekedett, és **Kálmán** a szabadokat **katonaállításra**, a nagybirtokosokat pedig páncélos vitéz felfegyverzésére kötelezte.

Külpolitikai sikerek

Hogyan erősödött meg az ország helyzete a térségben?

Az ország külpolitikai helyzetét jelentős **európai események** is befolyásolták (VII. Gergely reformpápa fellépése, illetve 1096-ban a kereszties hadjáratok megindulása). Az időszakban a keleti határt még többször fenyegették **nomád népek** (besenyők, kunok) **támadásai**, de I. (Szent) László, személyesen vezetve a hadakat, visszaverte ezeket a betöréseket. Az uralkodó kezdetben támogatta a pápaság fellépését a császári hatalommal szemben (VII. Gergely és IV. Henrik konfliktusa), de később szembefordult a Pápai Állammal. Miután sógora, az utolsó horvát király meghalt, egy gyors hadjáratmal **elfoglalta** a pápai hűbérnek számító **Horvátországot** (1091). A sikeres területi hódítás nyomán Horvátország egészen az első világháború végéig a Magyar Királyság része lett. Az elfoglalt **terület élére** a 12. században egy **horvát és egy szlavón bánt** neveztek ki. A báni tisztség idővel tekintélyes rangnak számított az országban. A hivatal viselője **több megyét irányított**, illetve kiterjedt **katonai és igazságszolgáltatási jogkörrel** rendelkezett.

Kálmánnak uralkodása első évében a kereszties csapatok átvonulása okozott gondot; az első hullámban érkező fosztogató paraszti hadakat szétverte, a lovagi sereget békében átengedte (1096). Ezt követően délen folytatta a terjeszkedő politikát, 1105-ben **elfoglalta a dalmáciai városokat** (például Zárát, Traut), így az ország kijutott az Adriai-tengerhez. A térségben ettől kezdve évszázadokig tartó **hatalmi harc** dúlt, előbb a Bizánci Birodalommal, majd **Velencével**.

A magyarországi egyház megerősítése

Miben tükröződött a clunyi mozgalom hatása?

Az **egyház megerősítését** számos rendelkezés szolgálta, további püspökségek létesültek (Zágráb, Nyitra), és kiépült a **középsztintű egyházi szervezet** (főesperesi intézmény, káptalani testületek). Az **esperesek** az alsó papság előjárói voltak, míg a **káptalanok** a püspökök munkáját segítették, illetve **hiteles helyként** oklevelek kiadásával foglalkoztak. (Az istenítéleteket a teljes nyilvánosság előtt szintén ezekben a központokban bonyolították le.) A királyi törvényekben megjelent az egyházi vagyon védelme és a **papság erkölcsseinek** felügyelete. A cölibátust Kálmán kötelezővé tette, igaz, még ő is engedélyezte a már korábban megnősült papok tevékenységét.

Az istenítéletek a korban elfogadott bizonyítási eljárások voltak, amelyek során úgy vélték, hogy teret adnak az igazságos isteni kinyilatkoztatásnak. Az égi jelet legtöbbször a tüzesvaspróba, illetve a vízpróba során kapták a földi bírák. A vaspróbánál egy felhevített vasdarabot adtak a vádlott kezébe, majd bekötötték a kezét, és ha három nap múlva a seb még nem indult gyógyulásnak, akkor ki nyilvánították a bűnösségét. A vízpróbánál a vádlottat összekötözve egy folyóba vagy kútba merítették, és ha feljött a felszínre, bűnös volt, hiszen a víz sem fogadta be.

3. Azoknak a papoknak pedig, kik első és törvényes házasságban élnek a béke megóvása és a Szentlélek egysége miatt, ideiglenesen engedélyt adunk, amíg nekünk ebben az ügyben az apostoli szentatya tanácsot fog adni. [...]

11. Ha valaki vasárnapokon vagy a nagyobb ünnepeken nem megy az ő kerületének egyházába, verésekkel javítsák meg. [...]

22. Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhöz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek.

(Részlet Szent László korabeli egyházi zsinat határozataiból)

7. Hogy senki se tartson meg semmit a pogány szokásokból; aki pedig ezt teszi, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalabbak közül, hét napon át [vezekeljen] verésekkel. [...]

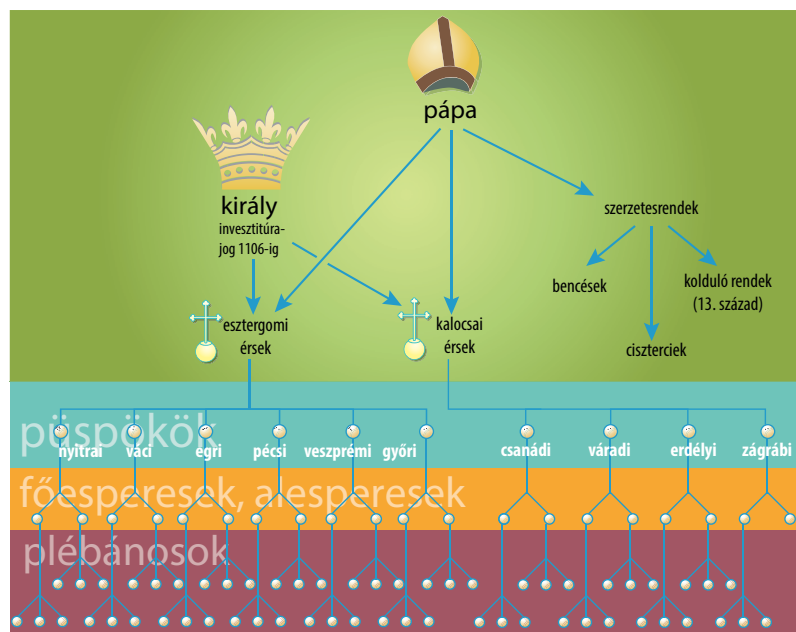
32. Azoknak, akik a szerpapságot és áldozópapságot nőtlen állapotban nyerték el, feleséget venni nem szabad.

(Részlet Kálmán II. törvénykönyvéből)

- Mennyire számított központi problémának a pogányság a korban?
- Hogyan jelent meg a törvényekben a cölibátus kérdése?
- Milyen európai események hatottak a szabályozására?

Testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta volt, és selypített. Amikor Jézus Krisztus említett zarándokai megtudták, hogy meghalt a dicső László király, igen búsultak; azután követeket küldtek Kálmán királyhoz, és akárcsak a dicső László királytól, tőle is ugyanazt kérték: azt gondolták, ő is éppen olyan kegyes, hiszen ő is egyazon vérből eredt. Kálmán király azonban ennek hallatára nem ígérte meg, hogy velük megy, de még azt sem engedte meg nekik, hogy az ő földjén át vegyék útjukat. Sőt sereget küldött ellenük, hogy ne merészkedjenek behatolni országába; úgy vélekedett, hogy zsarnokok, nem pedig zarándokok. Ők azonban Istenbe vetették reményüket, és bizakodtak Jézus Krisztusban, akinek jelét viselték: bátran benyomultak Magyarországra, és sok magyart megöltek. Ennek hallatára a király Temes táján összegyűjtötte seregét, és békét színlelve, menni hagyta őket.

(A Képes Krónika Könyves Kálmánról)

A krónikarészlet igen előnytelenül írt Kálmánról, de a történészek egyrészt elvetik ezt, másrészt magyarázatot találtak erre. Állapítsuk meg, hogy ez a 12. század közepén vagy utolsó harmadában keletkezett szövegrész, miért ilyen ellenséges Kálmánnal szemben! Ehhez olvassuk el a következő oldalon található forrásrészletet, majd fejtjük ki véleményünket!

- Milyen szervezeti egységekre tagolódt a magyar egyház? Meddig szólhatott bele a király az egyházi ügyekbe? Milyen egyházi politikai események álltak ennek háttérében? Mely püspökségekkel bővült Szent István óta a magyar egyház?

A magyar egyházi hierarchia

Könyves Kálmán a boszorkányokról

Évszázadok óta idézik ezt a Kálmán-féle törvényt: „A nem létező boszorkányok (striga) ügyében ne legyen eljárás.” Kálmán azonban a boszorkányokról élő tévhitnek csak az egyik képzetét vetette el. Valójában a királyi rendelkezés az éjjel járó, levegőben lovagló, átalakuló lény (striga) létezését tagadta. A mágikus eszközökkel (szemmel verés, átok, bűbáj stb.) rontó boszorkányok (malefica) létezésében még évszázadokig hittek az emberek. Kálmán törvénye valószínűleg egy korabeli egyházi törvény átültetése volt a magyar joggyakorlatba.

Néhány elvetemült, ördögtől megrontott asszony, démoni illúziók és képzelődések csábítására azt hiszi és hirdeti, hogy az éjjeli órákban bizonyos állatokon kilovagolnak Dianával, a pogányok istennőjével, és az asszonyok megszámlálhatatlan sokaságával. Az éjszakai csöndben hatalmas földi távolságot tesznek így meg, engedelmessé válnak úrnőjük parancsának, szolgálatára állva, amikor csak szólítja őket. [...] A papok hirdessék ki minden szószékről, hogy ez teljességgel hamis szóbeszéd, s az efféle képzelgéseket nem isteni, hanem gonosz szellemek ültetik az emberek fejébe.

(Részlet Gratianus Decretumából;
12. századi kánonjogi gyűjtemény)

- Honnan származtak a furcsa képzelgések az egyház szerint?
- Miért lépett fel az egyház ilyen erélyesen a népi babonákkal szemben?

Az Úr 1113-ik évében a [német-római] császár hatalmas sereget mozgósított Álmos herceg [Könyves Kálmán öccse] érdekében, és Magyarország határára jött, hogy tárgyaljon a királlyal [Kálmánnal], és békét szerezzen köztük; ez meg is történt. Ezután a király visszahozta Álmos herceget a békességre; a békekötést követően azonban a király elfogta a herceget meg kisded fiát, Bélát, és megvakítottatta őket [...].

[1116] Az ország hatalmasai Kálmán fiát, Istvánt koronázták királlyá. [...] Bélát pedig főemberek Magyarországon tartották, [...] amikor a király ezektől megtudta, hogy valóban él, örvendezett nagy örvendezéssel, mert kétségen kívül tudta, hogy nem lesz örököse. Nyomban követeket küldött Szerbiába, és Uros nagyzsupán leányát hozták el Bélának törvényes feleségül. [...]

[1131] Utána Vak Béla uralkodott, Vak Álmos herceg fia; mind a számos rosszat elkerülte, és alázatosan jócselekedetek gyakorlására adta magát. [...] Uralkodása alatt Ilona királyné, a király és a bárók határozatából, országos gyűlést tartott Arad mellett. [...] felzúdul a nép azokra a bárókra, akiknek tanácsából a királyt megvakították; egyeseket megkötözték, másokat megcsonkítottak.

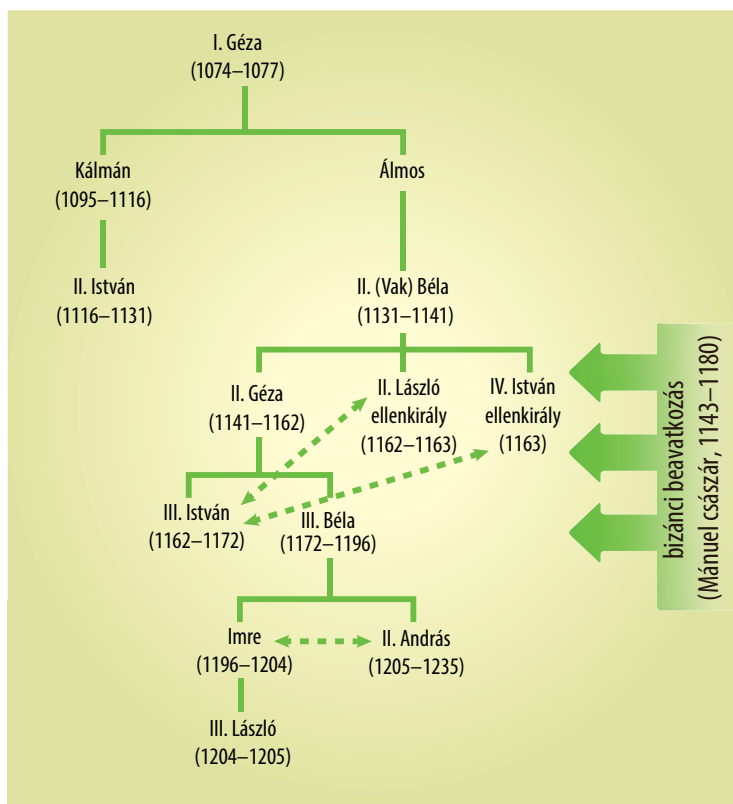
(Részletek a Képes Krónikából)

A 12. század harmadik évtizedétől Könyves Kálmán öccsének, Álmos hercegnek a leszármazottai uralkodtak Magyarországon. Állapítsuk meg a szöveg alapján, mi vezetett II. (Vak) Béla trónra lépéséhez! Miért vakították meg? Milyen hosszabb távú következményei voltak ennek?

A kül- és belpolitika új irányai III. Béla korában

Milyen változásokat hozott III. Béla uralkodása?

Könyves Kálmán utódai a 12. században változó kimenetelű, **délre irányuló hadjáratokat vezettek** (Szerbia és Bosznia területére), emiatt többször háborút folytattak **Velencével** és a **Bizánci Birodalommal**.

A 12. századi királyok családfája

A 12. századi Magyarország

Mely irányokba terjeszkedett az ország az időszakban? Melyik birodalom fenyegette a déli területeket? Miért számított Dalmácia stratégiai fontos térségnek?

Bizánc, amely **I. (Komnénosz) Mánuel császár** (1143–1180) alatt élte az utolsó virágkorát, nemcsak visszaverte a támadásokat, de magyar területre is betört (Horvátország, Szerémség). Az anyai ágon Árpád-házi származású császár (édesanyja Szent László lánya, Piroska volt) többször beavatkozott a magyar trónharcokba. A század utolsó harmadában Magyarország újra aktív, terjeszkedő politikába kezdett, visszafoglalta a déli területeit, illetve az orosz részfejedelemség, **Halics irányába** is előretört.

A 12. század utolsó harmadában **III. Béla** (1172–1196) a **Magyar Királyságot** úgy emelte **nagyhatalommá**, hogy közben az ország területén béke honolt. **Fiatalkorában Bizáncban nevelkedett**, ugyanis egy békekötést követően Mánuel császár leánya, Mária számára jegyesül választotta az ifjú Bélát. Úgy tűnt ekkor, hogy sorsa végleg Bizánchoz kötődik. Mánuel rövidesen trónörökösévé nyilvánította, mivel a császárnak akkor még nem volt fia. A herceg leendő uralkodóhoz méltó nevelést kapott. Hanem a trónöröklés reménye pár év múlva szertefoszlott: Mánuel második asszonya fiúval ajándékozta meg, erre Bélát elválasztották Máriától, és végül Mária húgát vette feleségül. Ennek ellenére háttérbe szorult, így amidőn bátyja halálhírért hozták a követek, könnyű szívvel távozott Mánuelről, hogy hazája trónját elfoglalja.

III. Béla uralkodása alatt a **bizánci kormányzati mintát** igyekezett meghonosítani. Létrehozta a **kancelláriát**, amely elősegítette a hatékony királyi adminisztrációt és ügyintézkést. III. Béla az előtte tárgyalt magánjogi ügyeket és a királyi rendelkezéseket **írásba foglaltatta**. A **jegyző** fogalmazta meg az iratokat, az **írnok** készítette el a tiszttázaat, és az oklevél a **kancellár** pecsétjével volt érvényes.

A belbiztonsághoz kedvező **külpolitikai lehetőségek** járultak hozzá. Mánuel császár halála után belviszályok és szerb, bolgár függetlenégi harcok gyengítették a keleti császárságot, ez szinte vonzotta a magyar hódítást. Ennek során kezdte használni III. Béla a **kettős keresztet uralkodói jelvényként**, amely eddig a bizánci császár felségjelvénye volt. Törekvéseit az is kifejezte, hogy lányát feleségül adta az új császárhoz, így III. Bélából végül nem bizánci császár, hanem egy császár apósa lett. III. Béla széles látókörű király volt, diplomáciai kapcsolatai egész Európára kiterjedtek. Európa egyik leggazdagabb koronás fője volt, pénzbeli vagyona az angol és a francia uralkodóéval vetekedett.

Mivel az emberi természet fogyatékosága következtében az idők múlásával az elmúlt dolgok emlékezetébe könnyen belopódzik a feledés, ezért méltó írással védelmezni és megerősíteni azt, amiben a jogi személyek szerződést kötöttek, azért, hogy ez az írás ereje és alkalmas férfiak tanúságtétele révén sértetlenül és háborítatlanul megmaradjon. Ezt a dolgot én, [Béla], Magyarország kiváló királya megfontolva és a jövőre nézve királyi felségem érdekéről akképpen gondoskodva, nehogy bármiféle, jelenlétemben tárgyalt és befejezett ügy érvénytelenné váljék, szükségesnek ítélem: az én felségem jelenlétemben megvitatott akármilyen ügyet az írás bizonyosságával erősítsenek meg.

(III. Béla király elrendeli a jelenlétemben tárgyalt ügyek írásba foglalását; 1181)

- Mire hivatkozva adta ki utasításait az uralkodó?
- Melyik testület jött létre ekkor?

Az Úr megtestesülésének 1188. [1187.] évében III. Orbán pápa viselte az apostoli koronát; Rómában a németek királya, Frigyes volt a császár, Konstantinápolyban pedig Izsák; Franciaországban Fülöp, Lajos fia volt a király, Angliában II. Henrik, Szicíliában Vilmos, Magyarországon Béla király, Palesztinában Guidó; tudniillik ebben az esztendőben Szaladin, Egyiptom és Damaszkusz fejedelme, Isten kifürkészhetetlen, ám sosem igazságtalan akaratából háborúban győzedelmeskedvén Jeruzsálem királyságát birtokolta.

(Giraldus de Barri főesperes walesi történetíró, 1191)

Hogyan tekintett Magyarországra a történetíró a besorolása szerint?

III. Béla arc-rekonstrukciója (Skultéty Gyula munkája)

Figyeljük meg a koponya-csontok alapján készített arc-rekonstrukciót! Lapozzunk vissza Szent László király ereklejtartójához! Miért III. Béláról mintázták a hermát?

III. Béla és felesége nyughelye a budai Mátyás-templomban

Végezzünk gyűjtőmunkát! A *Képes Krónika* segítségével gyűjtsük össze a legfontosabb Árpád-házi királyok temetkezési helyeit! Nézzünk utána, hol találhatóak napjainkban a királysírok! Miért fontos ebből a szempontból, hogy tudjuk, hol nyugszik III. Béla?

Honnan származott a királyi bevételek jelentős része a 11–12. században? Hogyan alakult át mindez III. Béla korára? Milyen gazdasági változások álltak ennek hátterében?

Tetteiben az **általa szentté avatott I. Lászlót követte**. Számos magyar szerzetest ösztönzött a **külföldi egyetemeken** való tanulásra. A nagy műveltségű papokat a királyi adminisztráció alkalmazta. **Anonymus**, a honfoglalás krónikájának írója is feltehetően **III. Béla jegyzője** volt.

III. Béla végső nyughelyét első felesége, gyermekei édesanyja, Anna sírja mellett választotta ki a székesfehérvári Szűz Mária-bazilikában. Unokája, IV. Béla (1235–1270) őt tekintette példaképének, a „**Nagy Béla király**” kifejezéssel tisztelve meg.

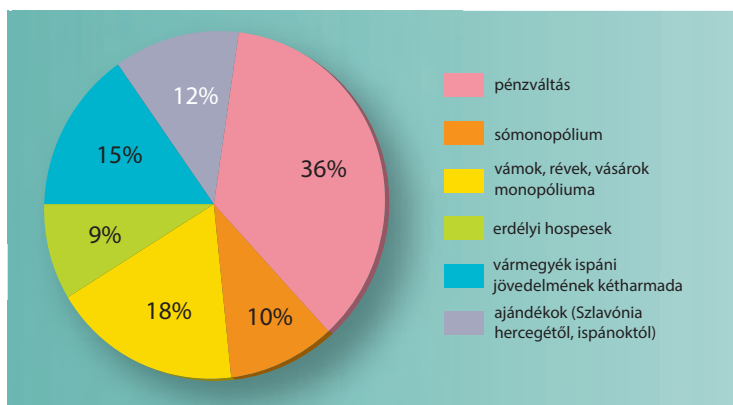
Népesedési és gazdasági viszonyok

Miben különbözött az ország a virágzó középkor Nyugat-Európájától?

A történeti demográfusok az ország lakosságát a 13. század elején **kb. 2 millió főre** becsülik. A régészeti ásatások megállapításai szerint ekkorra már igen **sűrű faluhálózat** jött létre (egymástól 2–3 km-es távolságban), egy átlagos falu lakossága 100–200 fős (20–40 háznép) lehetett. **Nyugat-európai jogállású városokról** ebben az időszakban még **alig beszélhetünk**, városias jegyeket (földvár, vásárok, kézművesek) főleg a **várispánságok székhelyei** mutattak (számuk már a 70-et is elérte). Az első városok, amelyek már kiváltságokban (önkormányzati jogok) részesültek, a **királyi és egyházi központok** (Esztergom, Székesfehérvár) voltak, továbbá Óbuda.

A honfoglalás korától **számos népelem** olvadt be a magyarságba (például kabarok, avarok, besenyők), míg a **szlávok** északnyugaton **megőrizték a nyelvi önállóságukat**.

A 12. században megkezdődött a **nyugati telepések** (hospesek) bevándorlása, egyes régiókban latinok (olaszok, vallonok) és németek telepedtek le. Erdély délkeleti részén a 12. század végén és a 13. század elején telepedtek meg a **székelyek**. A magyar történetírásban megoszlanak a vélemények a székelyek eredetéről. A **magyar nyelvű népcsoport** először az ország különböző pontjain élt (például Pozsony, Moson, Bihar megye), onnan költöztek át Erdélybe. A székely települések **székekbe** (területi szervezet: autonóm bíraskodási, közigazgatási egységek) tömörültek; lakóik **jogállása eltért a vármegyei lakosságétól**. A székelység **kollektív jogokkal** rendelkezett, kötelező katonai szolgálatukért, a határvédelemért cserébe adómentességben részesültek. A 13. század elején jelentős **német népesség**, a **szászok** költöztek be **Dél-Erdélybe** (Szászföld). Számukra egy 1224-es királyi rendelkezés önkormányzatot biztosított. Az uralkodó előírta a szászok kötelezettségeit (katonaállítás, adó), és cserébe jelentős gazdasági szabadságot kaptak (szabad vásártartás, vámmentesség, szász kereskedők szabad mozgása).

III. Béla bevételeinek aránya egy 1186-os jövedelemjegyzék szerint

Árpád-kori pénzérmék. A pénzverés joga Magyarországon Szent István óta az uralkodót illette meg. A pénzverő kamarák a beszolgáltatott nyers nemesfémből dénárokat és obulusokat készítettek. A különböző súlyú és finomságú érmék gyorsan koptak, ezért bevezették az évenkénti pénzváltást. Ennek során az előző évi pénzt bevonták, és cserébe – kisebb mennyiségben – új éremképpel bíró pénzt adtak ki. Ez az adófajta, a kamara haszna, az évenkénti pénzváltásból származó kincstári jövedelmet jelentette.

Történészszemmel

Külföldi utazók Magyarországról

Az Árpád-kori Magyarországról több külföldi utazó készített leírásokat. Freisingi Ottó püspök III. Konrád keresztes hadseregével vonult át Magyarországon. A főpap rögzítette a látottakat a történeti munkájában, jóllehet művét nem „harag és részrehajlás” nélkül írta.

Földbe mélyített Árpád-kori házak rekonstrukciója Tiszaalpáron

Ezt az országot, melyet mindenfelől hegyek és erdők vesznek körül, régen Pannóniának hívták. Belsejében széles róna terül el, melyet számos folyó öntöz és vadakban bővelkedő erdőség borít. [...] A természettől nagy szépséggel van tehát megáldva, de a barbár nép szokása szerint épületek nemigen díszítik, és határait nem annyira a hegyek és erdők, mint a hatalmas folyók alkotják. [...] Falvaikban és tanyáikon igen hitványak a szállásaik, többnyire csak nádból valók, ritkán fából, még sokkal ritkábban kőből, úgyhogy a nyarat és az őszt sátrakban töltik. [...] Fejedelmüknek annyira engedelmeskednek, hogy még azt is bűnnek tartják, ha titkos susogással sértegetik, nem hogy nyílt ellenmondással keserítenék. Az ország hetven vagy még több megyére van osztva, de minden bírságnak kétharmada a királyi fiscust illeti meg, csak egyharmad jár az ispánnak. Ily nagy területen senki sem mer pénzt verni, sem vámot szedni a királyon kívül.

(Részlet Freisingi Ottó püspök krónikájából.
A német főpap 1147-ben, a második keresztes hadjárat
átvonulásakor járt Magyarországon.)

- Milyennek látta a nyugati főpap a falvakat?
- Vitassuk meg, mi állhatott becsmérő szavai mögött!
- Milyen szavak utalnak a szerző magyarokról alkotott véleményére?
- Mi az, amin leginkább elcsodálkozott? Mi lehet ennek a magyarázata?

Összegzés

Történelmi forrás

- Melyek voltak Szent László és Könyves Kálmán törvényeinek legfontosabb rendelkezései?
- Miért lehetnek a törvények szövegei hasznos források a korabeli társadalom és életmód kutatói számára is?

Okok és következmények

- Mi a magyarázata annak, hogy a királyi bevételek nagy része terményben vagy élelem formájában folyt be?

Változás és folytonosság

- Mi jellemezte a Magyar Királyság és a Bizánci Császárság viszonyát a 12. században?
- Milyen változásokat hozott III. Béla uralkodása?

18. A Magyar Királyság a 13. században

Idézzük fel az irodalomórán tanultakat Katona József *Bánk bán* című drámájáról! Hogyan jelenik meg a műben II. András király és Gertrúd királyné? Mivel vádolják a magyar nagyurak Gertrúdot?

András király ezután a pápa úr parancsára meglátogatta a Szentföldet. Ezt a parancsot akkor kapta, amikor még herceg volt. [...] Ő ugyanis apja fogadalmát teljesítette és váltotta valóra. És ott, a Szentföldön, Babilónia szultánjával szemben a keresztények seregének kapitányává és vezérévé teszik meg, és ezután dicsőséges győztes lesz. Három hónapig maradt ott. Végül a királyi kincstárat kiürítve megszerzi különböző szentek ereklyéit: Szent István első vértanú koponyáját, Szűz Szent Margit koponyáját, Szent Tamás apostol és Szent Bertalan jobb kezét, továbbá Áron vesszőjéből egy darabot, és egyet azon hat korsó közül, amelyekben Krisztus a vizet borrá változtatta, és még sok mást is, amit csak akkor össze tudott szedni.

(II. András szentföldi hadjáratának leírása a Képes Krónikában)

- Miért indult szentföldi hadjáratra II. András?
- Mennyire tekinthető sikeresnek a hadjárat?

II. András politikája

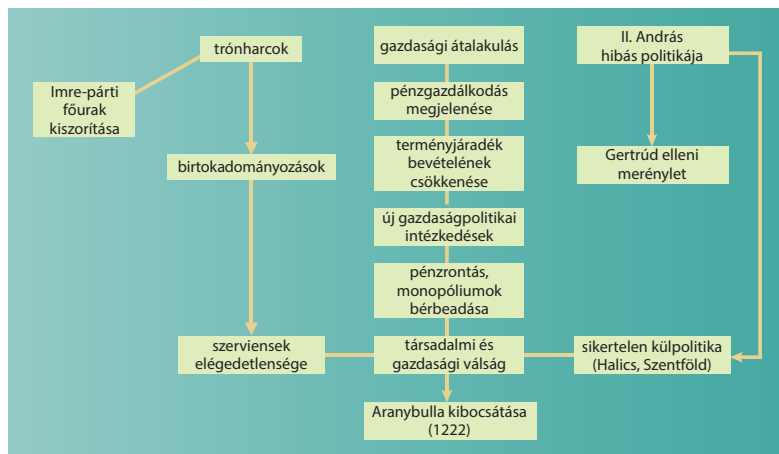
Miért gyengült meg a királyi hatalom ereje és tekintélye II. András idején?

III. Béla másodszülött fiának, **II. Andrásnak** (1205–1235) a politikája sokban **különbözött apjától**. Már herceggént **birtokadományozásokkal** igyekezett híveket szerezni magának, miközben bátyja, Imre király ellen harcolt, majd trónra lépését követően sem változtatott ezen.

Ennek következtében jelentősen csökkent a királyi birtokállomány, és II. András gyakran vármegyéket is eladományozott, ahogy megfogalmazta: „az adományozás legjobb mértéke az, hogy nincs mértéke”. Az „új berendezkedés” politikája a **pénzjövedelmek növelésére** irányult, ez a **bevételi források** (rendkívüli adó, kereskedelmi vám, kamara haszna) és a **bérleti rendszer kiterjesztését** jelentette. Emellett gyakorlattá vált az évenkénti többszöri pénzváltás, és gyakran előfordult, hogy a kibocsátott új pénznem kevesebb nemesfémeket tartalmazott (pénzrontás). Az uralkodó az egyes monopóliumok, mint például a pénzverés, a sókivitel, illetve vámhelyek bérbeadásával biztos készpénz-bevételhez jutott, ezeket gyakran zsidó vagy muzulmán vallású bérlőknek utalta ki.

Eközben II. András feleségének, Gertrúdnak a német származású rokonai egyre magasabb tisztségeket töltöttek be. A **királynéval és környezetével szembeni elégedetlenség** végül egy főúri összeesküvéshez vezetett, melynek során Bánk nádor (korábban bán) irányításával **Gertrúdot meggyilkolták** (1213).

Mindemellett II. András elég **merész külpolitikai tervek** vezérelték, gyakran vezetett hadjáratot orosz területre Halics elfoglalására, de csak átmeneti sikereket ért el. A pápa többszöri sürgetésére **keresztes hadjáratot indított a Szentföldre** (1217–18), de a magas költségekkel járó hadjárat semmilyen maradandó katonai eredményt nem hozott.

II. András politikája

Hogyan próbált II. András híveket szerezni magának a trónharcok idején? Melyik társadalmi réteg helyzetét veszélyeztette a királyi intézkedése? Milyen elhibázott gazdaságpolitikát folytatott II. András? Melyik esemény jelezte a belpolitikai feszültséget? Hogyan hatottak a sikertelen hadjáratok az ország gazdasági helyzetére?

Az Aranybulla

Milyen fontos jogokat rögzítettek a dokumentumban?

A 13. századra a **nagybirtokos bárói réteg** megerősödött, a vezető családok kihasználták a dinasztia viszálykodásait, és egyre **jelentősebb befolyásra** tettek szert az ország irányításában. A bárói családok előretörése a korabeli oklevelekben királyi **szervienseként** (serviens regis: 'a királynak szolgáló') emlegetett réteg helyzetét rendítette meg. A szerviensek módosabb, **földbirtokkal rendelkező közsabadok voltak**, akik csak a király vezetése alatt vonultak hadba, és uralkodói joghatóság alá tartoztak. A birtokadományozások miatt azonban félő volt, hogy a bárók teljes függésbe vonják őket. Hasonlóan bizonytalan helyzetbe kerültek a várjobbágyok is, a **királyi birtokok magánföldesúri** kézbe

juttatása miatt. Az ország gazdasága még nem volt elég fejlett ahhoz, hogy a kiadásokat a regáléjvédelmek fedezzék. A király sikertelen hadjárataival (Halics, Szentföld) **jelentős adósságot** halmozott fel.

Az új berendezkedés intézkedései széles **társadalmi elégedetlenséget** váltottak ki, amely a világi birtokosok **országos mozgalmába** torkollott. A királyi politikát ellenző **bárók fellépése** meghátrálásra kényszerítette az uralkodót, hiszen a **királyi szerviensek** és a **várjobbágyok tömegei** felsorakoztak mögéjük.

Az **1222-ben** kibocsátott **Aranybulla** egyezménye a kiváltságos rétegek helyzetét évszázadokra megerősítette. A rendelkezések három csoportba sorolhatók: biztosították a **szerviensek érdekeit** (például adómentesség, személyi szabadság, hadviselés szabályozása, szabad végrendelkezés stb.), ezek a rendelkezések a későbbiekben a szerviensek **kialakuló köznemesség** alapvető jogai lettek. Az Aranybulla egyes pontjai kedveztek a **báróknak** (például külföldiek háttérbe szorítása, birtokadományozás leállítása), és II. András ígéretet tett az **új berendezkedés** politikájának **beszüntetésére** (például bérleti rendszer felszámolása, pénzrontás tilalma) is, illetve az országba érkező külföldi bárók háttérbe szorítására.

Az Aranybulla **ellenállási záradékot** is tartalmazott, amely feljogosította az egyházi és világi főurakat a királlyal szembeni fellépésre, ha az uralkodó nem tartaná be az ígéreteit.

Az Aranybulla és pecsétje

2. Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink valamely hatalmas kedvéért szervienseket soha el ne foghassanak, vagy azok birtokait fel ne dűlják, hacsak előbb meg nem idézték, és bírói úton el nem ítélték őket.
3. Úgyszintén: semmiféle adót, sem „szabad dénárokat” nem fogunk szedetni a szerviensek birtokai után, sem az ő házaikba vagy falvaikba nem szállunk, hacsak nem hívnak bennünket.
4. Ha valamely szerviens fiú nélkül hal meg, birtoka negyedrészt leánya örökölje, a többiről úgy intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán intézkedni nem tud, rokonai örököljék, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmi nemzetsége sincs, a király fogja azokat birtokába venni. [...]
7. Ha pedig a király az országon kívül akar hadat vezetni, a szerviensek ne tartozzanak vele menni, csak az ő pénzén, és visszatérése után rajtuk hadbírságot ne szedjen. Ha azonban az ellenség részéről jön sereg az országba, mindnyájan egyetemlegesen menni tartozzanak. Úgyszintén, ha az országon kívül megyünk is haddal, mindazok, kik ispánságokat bírnak, vagy tőlünk pénzt kapnak, menni tartozzanak. [...]
11. Ha vendégek, tudniillik előkelő emberek jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül [királyi tanács] méltóságra ne emeljék őket. [...]
16. Egész megyéket vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.
17. Azoktól a birtokoktól, melyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, őt soha ne fosszák meg. [...]
19. A várjobbágyokat a szent királytól rendelt szabadságban kell megtartani. Hasonlóképpen a vendégeket is, bármilyen nemzetből valók, a kezdettől nekik engedett szabadságban kell megtartani.
20. A tizedet senki se tartozzék pénzben megváltani, hanem ahogy a föld hozza a bort vagy termést, úgy kell fizetni. És ha a püspökök (ebben) ellentmondanak, nem fogjuk őket segíteni. [...]
23. Új pénzünk egy évig maradjon használatban, húsvétól húsvétig. És a dénárok olyanok legyenek, amilyenek [III.] Béla király idején voltak.
24. Kamaraispánok, pénzverők, sótsztek és vámszedők az ország nemesei, izmaeliták és zsidók ne lehessenek. [...]
26. Birtokokat nem szabad az országon kívüli (személyeknek) adományozni. Ha ilyeneket adományoztak vagy eladtak, meg kell engedni az ország lakóinak, hogy azokat visszaváltsák. [...]
30. Úgyszintén: e négy jobbágyon kívül – tudniillik a nádor, a bán és a király és királyné udvarbírái – senki se viselhesen két méltóságot.
31. Azt is elrendeltük, hogy ha mi vagy a mi utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspököknek, mind a többi jobbágyoknak és országunk nemeseinek [a bárókat érti] együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak.

(Részlet II. András 1222-es aranypecsétetes okleveléből, az Aranybullából)

- Melyek voltak azok az intézkedések, amelyek az új gazdaságpolitika ellen irányultak?
- Hogyan érvényesültek a bárói törekvések?
- Milyen fontos jogokat szereztek a szerviensek?
- Hogyan érinthette az egyházat a tizedről szóló rendelkezés?
- Milyen politikai magatartásformát engedélyezett a 31. cikkely? Fogalmazzuk meg saját szavainkkal a lényegét!

A Mongol Birodalom

A 13. század elején Mongólia nomád törzseit Dzsingisz kán (1206–1227) egyesítette. A behódolt népek között voltak a tatárok is, akiknek a neve Európában később egyet jelentett az elsöprő erejű mongol hadjárattal. A terjeszkedésük során a tatárok virágzó városokat és birodalmakat pusztítottak el, nem kímélték a legyőzött népeket. A kegyetlen nagykan halála után nem tört meg a lendület, fiai felosztották egymás között a területeket, és folytatták a támadásokat (például Kína, Perzsia elfoglalása). Az európai térség felé – apja váratlan halála miatt – Dzsingisz kán unokája, Batu kán indult meg seregével. A „keleti vihar” először a kunokra mért vereséget, majd a Volga menti államokat pusztította el (köztük például Magna Hungariát, 1236). IV. Béla először Julianus baráttól értesült a közeledő tatár támadásról.

- Nézzük meg az atlaszunkban a Mongol Birodalom kiterjedését a 13. században! Állapítsuk meg a mongol (tatár) hadak támadási irányait!
- Milyen szándék vezethette a támadókat? Mi állhatott a közép-ázsiai előrenyomulás hátterében? Mely kultúrköröket érte a tatárok támadása? Milyen szakaszokkal indult Európa felé a támadás?

35. Saját akaratunkból hozzájárulván, hogy akár mi, akár a mi fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítés büntetésével fenyítsen meg.

(Az Aranybulla 1231-es megújításából)

Miben tért el az 1231-es dokumentum az eredetitől? Mi állhatott ennek hátterében?

Béla király és a magyarok között való gyűlölség első oka. Nemeseivel és parasztjaival kezdte a kun király bejárni Magyarországot. Számptalan lábasjóságuk volt, ezért sok kárt tettek a magyaroknak legelőkön, szántókon, kerteken, növények erdőken, szőlőkön és egyebütt. [...] ha egy kun okozott kárt egy magyarnak, a magyarnak nem szolgáltatnak igazságot, és ha sürgetni merte, a pofázásért pofonokat kapott cserébe. [...]

Ez a király [IV. Béla] pedig – így panaszkodtak – nemcsak semmit nem ad a nemességnek, de még régen kapott jószágait is visszaszededegeti a maga hatalmába, birtokába, íme, a fájdalomnak e töre járta át a magyarok szívét, hiszen akik azelőtt gazdagok, hatalmasok voltak, sereget tartottak, most maguk alig élhettek.

(Rogerius: Sirmas ének a tatárjárásról. Az itáliai származású Rogerius váradi főesperesként személyesen élte át a tatárjárást. Az olasz pap tragikus élményeit a Sirmas ének című műben örökítette meg, amelyben arra is törekedett, hogy feltárja az ország összeomlásának főbb okait.)

- Mi jellemezte a kunok és a magyarok viszonyát?
- Hogyan szakított IV. Béla apja politikájával?
- Miért volt veszélyes az uralkodó és a nemesség közötti széthúzás?

IV. Béla és a tatárjárás

Milyen okai voltak a tatároktól elszenvedett vereségnek?

II. András 1222 után sem változtatott addigi politikáján, így **elhúzódó belpolitikai válság kezdődött**. Az **egyház fellépése** nyomán még 1231-ben megújították az Aranybullát (például a tizedet újra pénzben szedhetik), de az uralkodó továbbra is elutasította az együttműködést. Ilyen helyzetben örökölte meg a trónt fia, **IV. Béla** (1235–1270), aki gyökeresen szakított apja politikájával. A birtokok visszavétele azonban számos sérelmet okozott. Eközben a Magyar Királyságot súlyos veszély fenyegette, a Közép-Európára zúduló **mongol-tatár** seregek közeledtek a keleti határ felé. A sztyeppe térségéből az előlük menekülő **kun törzsek** az Al-Dunához érkeztek, és **egy nagyobb törzs** bebocsátást kért az országba. **IV. Béla** engedélyezte a **betelepülést** az Alföld területére, mivel katonai segédhaderőként kívánta alkalmazni őket. A tatárok elleni védekezésre való felkészülés azonban nem indult meg időben, sokan úgy vélték, ez a népcsoport is hasonló erejű lesz, mint korábban a besenyők voltak.

1241 márciusában a Batu kán vezette tatár (mongol) seregek három nagyobb hadseregre osztva elárastották Közép-Európát, a fősereget (kb. 60 ezer fő) maga Batu kán irányította Magyarországra. Miután **legyőzték a nádori hadakat** a Vereckei-hágónál, a gyors lovas alakulataik már Vácig törtek előre. Sokan kun lovasokat vélték felfedezni a támadók között, és a kósza hírek tömeghisztériához vezettek, ennek során a kun fejedelmet és kíséretét lemészárolták. A sértett kunok fosztogatva a Duna mentén kivonultak az országból.

A **királyi haderő** (kb. 25 ezer fő) a **Sajó folyóig** szorította vissza a tatár elővédet, de a döntő ütközetben súlyos vereséget szenvedett **Muhi közelében** (1241. április). A **magyar sereg** jelentős része **megsemmisült** az ütközetben, a bekerítésből IV. Béla csak nehezen tudott kitörni. A **győztes tatárok** a betöréstől számított egy hónapon belül már a **Dunánál álltak**.

Tatárjárás
Közép-Európában

- Mely országokat érintette az 1241-es támadás? Melyik volt a tatár hadjárat fő célpontja?
- Hol került sor jelentős ütközetekre?

A tatárok dúlása és az ország újjáépítése

Miért nevezik IV. Béla királyt a „második honalapítónak”?

A király előbb Pozsonyig, majd Zágrábig menekült, mialatt kétségbeesetten kért segítséget a **keresztény Európától**. Katonai segítség nem érkezett, helyette az osztrák herceg (Babenberg Frigyes) kihasználta az ország szorult helyzetét, és megszállt három nyugati vármegyét. Közben a másik két **tatár hadoszlop** is beérkezett a Kárpát-medencébe, az egyik **délről Erdélyt** árasztotta el, a másik Morvaország felől zúdult **Felső-Magyarországra**. A várispánsági központok gyorsan elesetek (földvárak), a támadóknak csak **néhány kővár** (például Pozsony, Nyitra, Komárom) **tudott ellenállni**.

A tatárok berendezkedtek az országban (például begyűjtötték a gabonát), majd **1242 elején** a befagyott Dunán átkelve **rátámadtak a Dunántúlra** is. A helyi ellenállás (például Esztergom, Pannonhalma, Székesfehérvár) sem lassította őket, sőt **egy csapat IV. Béla elfogására** indult, aki egészen Trau váráig menekült. A királyi pár az ezekben a hetekben született gyermeküket, **Margitot** felajánlotta Istennek a Magyar Királyság megmentéséért. Margit a későbbiekben beteljesítette szülei esküjét, és **kolostorban apácaként élt. Példamutató élete**, elhivatottsága és vallási buzgósága miatt az egyház előbb boldoggá, majd a 20. században **szentté avatta**.

A teljes győzelem után egy-két hónappal a **tatárok váratlanul elhagyták az országot**, aminek oka a mai napig ismeretlen. (A kutatók szerint Batu kán az Ögödej nagykan halála utáni kánválasztásra vonult vissza a sztyeppére.)

A tatárjárás kitörölhetetlen emléket hagyott nemzetünkben. A **pusztítás mértékét** a kutatók jelentőse becsülik (legkevesebb 15%), sokan

A tatárok nem messze a hadseregtől találtak egy gázlót, és egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta, és hajnalban a király seregét körülvéve, jégesőként kezdték löni nyilaikat a hadseregbe. A magyarok, részint hogy meglepték, részint hogy ravaszsággal megelőzték őket, fegyvert öltve lóra szálltak, de a katonák nem tudták uraikat, az urak katonáikat megtalálni, és amikor harcba indultak, lanyhán és egykedvűen vonultak. A nyíllövések oly sűrűn estek, hogy a harcosokat szinte árnyékba borították, és a nyílak úgy repdestek a levegőben, mint a sás-kák és szöcskék szoktak szállni. És így, mivel a nyílazást nem tudták megállítani, visszatértek a sereg kötelékébe. A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet. És ha a magyarok a sereg egy-egy részéből összegyűlten vonultak a harcba, a tatárok szembejöttek velük nyilaikkal, és arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak a sereg körletébe, úgyhogy a szerfölött nagy hőség és a helyszűke következtében akkora fáradtság vett erőt rajtuk, hogy a király és a kalocsai érsek, akik aggódva rettegtek, sem fenyegetésekkel, sem hízelgésekkel és buzdítással nem voltak képesek harcba küldeni őket, hiszen hajnaltól egészen délig ebben a szorongatott helyzetben voltak már.

(A muhi csata, részlet Rogerius művéből)

A régészek által Cegléd közelében feltárt Árpád-kori falu a tatárjárás alatt pusztult el. Az egyik ház maradványai között megdöbbenő leletet találtak: három csontvázat a kemencében. Egy 8-10 éves kislány mellett 10-12 éves bátyja, a kemence szájánál pedig édesanyjuk feküdt. A család valószínűleg már nem tudott elmenekülni a mongolok elől, és a kemencében keresett menedéket. A támadók felgyújtották a házakat, a három embert a füst fojthatta meg. A település elnéptelenedését mutatja, hogy az elmenekült lakosság nem tért vissza eltemetni a halottait.

	Honfoglalás kori össznépesség (millió fő)	13. század eleji össznépesség (millió fő)	Tatárjárás hatása veszteségként (millió fő)	13. század végi össznépesség (millió fő)
minimális becslés	0,6	1,8–2,2	0,2–0,3	2,2
maximális becslés	1,0–1,5	2,4–2,6	0,3–0,4	3,0–3,2

Az ország össznépessége az Árpád-korban

Mekkora lehetett a honfoglalók létszáma, ha figyelembe vesszük, hogy a térség nem volt lakatlan? Milyen okok álltak a 11–12. századi népességnövekedés hátterében? Mekkora népességet veszített arányaiban a magyarság a tatárjárás alatt? Minek volt köszönhető ennek ellenére a 13. század végére bekövetkező népességyarapodás?

állítják, hogy a **honfoglalás kori magyar népességszámot** veszítette el az ország.

1242 után **IV. Béla** tetteit a katasztrófa kárainak felszámolása és egy újabb tatár támadásra való felkészülés határozta meg. Az uralkodó szakított kezdeti politikájával, **birtokadományozásba** kezdett, és a főuraknak engedélyezte a **kővárak** építését. A **városfejlődés pártolása** ugyanúgy a védekezést szolgálta, a fallal körülvett városok számára nyugati mintájú jogokat biztosított. Ekkor kezdődött meg a **budai vár építése** (1247) és számos város kialakulása az országban (például Nagyszombat, Kassa, Szeged). A király a magyarokon kívül német, olasz és francia telepeseket hívott, és **engedélyezte a zsidók letelepedését** is, akik **szabadon gyakorolhatták vallásukat**, és zsinagógát építhettek Budán. Az Árpád-ház uralkodói, ellentétben Európa más uralkodóházaival, kezdettől fogva barátságosan viselkedtek a zsidókkal szemben.

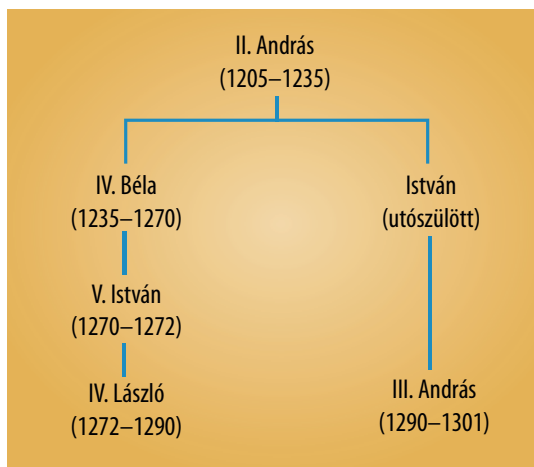
IV. Béla **visszahívta a kunokat**, a népet letelepítette az Alföld területén, és biztosítékként fia (V. István) feleségül vette a kun fejedelem lányát. Kezdetét vette egy másik, szintén a tatárok elől menekülő nomád nép, a **jászok** letelepítése is a térségben. A tatárjárás hatására **jelentős etnikai változás** ment végbe. A nomád törzsek két-három generáció múlva beolvadtak a magyarságba, de az **ország peremterületein** tartós változások kezdődtek.

A tatárjárás főleg az ország középső részét érintette, ahol nagyobb volt a népesség pusztulása, ezért a hegyvidékekről egy lassú népességáramlás indult az alföldi régió irányába. Ugyanakkor Felső-Magyarország északi részére különböző **szláv népek** (morvák, csehek, lengyelek), Erdély déli területeire pedig **román népesség** költözött be.

Az utolsó Árpádok

Miért gyengült meg a királyi hatalom a 13. század végén?

A 13. század második felében a **királyi államhatalom** rohamosan **gyengült**, a trónharcok kiújultak (IV. Béla és saját fia, V. István között). Az évtizedekig tartó belviszály alatt a **bárai réteg** tovább erősödött, és az adományozások révén kiterjedt birtokállományra tettek szert. IV. Béla utódai már nem tudták megakadályozni a királyi vármegye-rendszer szétesését és a bárók önkényeskedését. Az **utolsó Árpád-házi királynak**, **III. Andrásnak** (1290–1301) királyi származását sokan kétségbe vonták. A királyi tekintélyt tovább gyengítette, hogy az uralkodó **hatalma** ekkor már a **vele szövetséges bárói csoporttól** függött.

Az utolsó Árpádok családfája

Ebben a helyzetben a királyi szerviensekből kialakuló **köznemesek** egy-egy nagyobb báró szolgálatába szegődtek, a kialakuló **familia-ritásban** a bárói birtok ügyeit intézték vagy fegyveres kíséretet láttak el. A familiaritás **különbözött a hűbériségtől**, hiszen a köznemesek **birtokaikat egykor a királytól kapták, és a szolgálat nem öröklődött**.

Az Árpád-ház jelentősége

Mi bizonyította a dinasztia elismertségét?

Az **Árpád-ház 1301-ben** III. András halálával férfiágon **kihalt**. A dinasztia tagjai Álmos nagyfejedelemmé választásától (850 körül) mintegy 450 éven keresztül uralkodtak. Férfiágon való hatalombirtoklásukban csak Orseolo Péter és Aba Sámuel királysága jelentett némi törést 1038–1046 között, hiszen ők leányágon kapcsolódtak az Árpád-házhoz.

A kereszténység felvételét követően a dinasztia **Európa-szerte elismert uralkodóház lett**. Az Árpádok rendre külföldi uralkodóházakból választottak maguknak feleséget, illetőleg idegenbe adták nőül leányait, nővéreiket. Így például német földről, Kijevből, Bizáncból, Szicíliából, sőt még a távoli Aragóniából, Franciaországból és kereszties államokból érkeztek a királyi hitvesek Magyarországra, a magyar királylányok pedig német, lengyel, orosz, cseh, aragóniai, bizánci, bolgár és szentföldi uralkodók asszonyai lettek. Az Árpád-ház királyai ekkor már a „**szent királyok nemzetsége**” **tagjainak** vallották magukat, hiszen két uralkodót és egy trónörököszt is szentté avattak. Fontos kiemelni, hogy mellettük Szent László lánya, Piroska (I. Mánuel édesanyja) Szent Eiréné néven vonult be a bizánci császárnék és az ortodox szentek sorába. II. András lányát, Erzsébetet a 13. században, míg IV. Béla lányai közül előbb Margitot, majd Kingát, aki a krakkói fejedelem asszonya lett, a 20. században avatták szentté.

Szent Margit

Gyűjtsünk legendákat Szent Erzsébet, Szent Margit és Szent Kinga életéből! Nézzünk utána, milyen folyamat előzi meg a szentté avatásokat!

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen gazdasági és társadalmi következményekkel járt a birtokadományozás?
- Mi vezetett az Aranybulla kikényszerítéséhez?
- Hogyan bontakozott ki a tatárok támadása?
- Miért omlott össze a magyar katonai ellenállás?
- Milyen következményei voltak a tatárjárásnak?

Történelmi forrás

- Melyik társadalmi csoport helyzetét erősítette meg az Aranybulla?
- Hogyan próbálták az uralkodó politikáját megváltoztatni?
- Milyen fontos jogok fogalmazódtak meg ekkor?

Változás és folytonosság

- Milyen változásokat indított el a tatárjárás utáni újjáépítés?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig a tanultakat az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A magyar nép őstörténete a keresztény államalapításig

- Az őstörténet kérdései és a vándorlás főbb állomásai, a Magyar Nagyfejedelemség
- A honfoglalás menete
- A támadó hadjáratok a 10. században
- Géza fejedelemsége (külpolitikai váltás, kereszténység szerepe)
- Szent István történelmi jelentősége (egyház- és államalapítás)

2. A királyi hatalom helyzete az Árpád-korban

- Szent László és Könyves Kálmán törvényei
- III. Béla uralkodása
- II. András és az Aranybulla
- IV. Béla és a tatárjárás
- A királyi hatalom meggyengülése a 13. században

3. Írásos források és történelem

- A magyar őstörténelem mondái
- Szent István törvényei és az Intelmek
- Szent László és Könyves Kálmán törvényei
- Az Aranybulla jelentősége

Kerettantervi fogalmak, adatok

Fogalmak: finnugor, törzs, fejedelem, kabarok, vérszerződés, honfoglalás, kettős honfoglalás elmélete, avarok, rovásírás, kalandozások, székelyek, vármegye, egyházmegye, érsekség, tized, nádor, ispán, kancellária, kettős kereszt, szászok, kunok, tatárok/mongolok.

Személyek: Álmos, Árpád, az Árpád-ház, Géza, I. (Szent) István, Koppány, Szent Gellért, Szent Imre, I. (Szent) László, Könyves Kálmán, III. Béla, II. András, IV. Béla, Szent Margit.

Kronológia: 895: a honfoglalás, 907: a pozsonyi csata, 997/1000–1038: I. (Szent) István uralkodása, 1222: az Aranybulla, 1241–1242: a tatárjárás.

Topográfia: Etelköz, Vereckei-hágó, Kárpát-medence, Pannonhalma, Esztergom, Székesfehérvár, Buda, Muhi, Erdély, Horvátország.

VI. A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG FÉNYKORA

Visegrádi Fellegvár

19. Magyarország az Anjouk korában

A közgondolkodásunkban máig él a „három tenger mosta határainkat” kép – egyébként pontatlan és emiatt téves képzelete – az Anjou-korról. Pedig 1301 körül az országot szinte a szétesés fenyegette. Hogyan jutott el akkor újra a nagyhatalmiságig Magyarország?

Kiskirályok a 14. század elején

Mekkora területek kerültek a kiskirályok fennhatósága alá? Hogyan értékelhető a kialakult helyzet? Mit tehetett a központi hatalom? Milyen taktika alkalmazása lehetett sikeres ebben a helyzetben?

I. Károly (Károly Róbert) (Képes Krónika, 14. század)

Állapítsuk meg az iniciálékép segítségével, hogyan fejezte ki I. Károly a dinasztikus kötődését az Árpád-házhoz!

A királyi hatalom megszilárdítása

Milyen belső nehézségekkel nézett szembe I. Károly?

A 13. század második felében **egyes bárók egész országrészeket vontak fennhatóságuk alá**, ahol a királyi, egyházi és világi birtokok egy részét is magukhoz ragadták. A hatalmukat több megyére kiterjesztő és területükön az uralkodói jogokat is kisajátító bárókat **tartományuraknak**, „kiskirályoknak” nevezzük. III. Andrással szemben néhány délvidéki báró a **nápolyi Anjou-dinasztia** (ejtsd: anzsú) jelöltjét, **Károly Róbertet** (Caroberto) támogatta. A trónkövetelő Magyarországra érkezésekor **III. András** seregeket toborzott, de az összecsapás elmaradt, mivel a **király 1301-ben** váratlanul elhunyt.

A 14. század elején a középkori magyar államot a széttagolódás fenyegette. A főbb **tartományurak** (például Csák Máté, Aba Amadé, Kán László, Köszegiek) befolyása az Árpád-ház kihalását követően még inkább megnőtt. Ekkor három jelölt – Anjou Károly, a cseh Vencel és a bajorországi Ottó – is küzdött a trónért. Mindannyian az Árpád-ház nőági leszármazottai voltak. Közülük a pápa által is támogatott **Anjou-dinasztia tagja, I. Károly** (1308–1342) került ki győztesen. **1308-ban egy királyválasztó országgyűlésen** a legnagyobb hatalmú bárók is támogatásukról biztosították. Ennek ellenére kezdetben a tartományurak semmibe vették az ifjú uralkodót. Mindez megváltozott, amikor **1312-ben I. Károly hadereje a rozgonyi csatában** vereséget mért az Aba nemzetség seregére. Az uralkodó a következő években fegyveres küzdelemben megtörte a többi tartományúr hatalmát is. (A legnagyobb birtokkal rendelkező Csák Máté 1321-ben halt meg.)

I. Károly saját híveire támaszkodva **erős központi hatalmat** épített ki. Az új bárói réteg nagy múltú, de a tartományurak által háttérbe szorított nemzetségekből vagy köznemesi sorból magas méltóságra emelt személyekből állt (például Kanizsai, Lackfi, Garai stb.). A király országos tisztségekhez (nádor, erdélyi vajda, szlavón bán stb.) kötötte az adományozásokat, a kinevezett **honorbirtokosok** az adott terület jövedelmei felett is rendelkeztek. Az uralkodó által **átruházott hatalom** nem öröklődött, és visszavonható volt.

Gazdasági reformok

Honnan származtak a legfontosabb királyi bevételek?

A tartományurak legyőzése után a **gazdaság rendbetétele** következett. A királyi birtokokról származó jövedelmek nem bizonyultak elegendőnek, a korban a biztos gazdasági alapot már a **regáléjövödelmek**, vagyis a **királyi felségjogon** (ius regale) szerzett **pénzjövödelmek** jelentették. I. Károly **pénzverő kamarákat** létesített, és az előállított jó minőségű ezüstdénárok stabilizálták a magyar pénzforgalmat. Rövidesen firenzei mintára **értékálló aranyforint** is készült (Körmöcbánya). Rendelkezései nyomán az uralkodó **nem számíthatott** az évenkénti beváltásból származó **kamara hasznára**. A bevételek pótlására bevezette a **jobbágyportákra kivetett kapuadót**, amelyet a jobbágyok fizettek a telkük után a királynak. A regáléjövödelmek jelentős részét az adók (például rendkívüli adó, városok adói) és az országon átmenő **kereskedelem megvámoltatása**, a **harmincad** (az áru értékének 3,33%-a) jelentette.

A megfelelő hátteret az **ország nemesfémhányái** biztosították. Korábban a királyi bányászok szabadon kutathattak bárki földjén nemesfémhányák után, majd a **királynak fizetendő bányabér** kifizetése után az ércet a maguk számára kitermelhették. A bányabér (latinul: urbura) a kitermelt arany tizedrészét, az ezüstnek nyolcadrészét jelentette.

...a királyságunkon áthaladó kereskedőknek egyetemlegesen és egyenként üdvözlötünket kedvezésünkkel [küldjük]. Ezen levelünk tartalmával kijelentjük nektek, hogy királyságunk egészen átmenve javaitokkal és áruitokkal a [...] kötelező vámot megfizetvén és megfizetvén a harmincadot a várunknál, amelyet a Száva kikötőjében építettünk, szabadon és biztonságosan közlekedjete.

(Részlet I. Károly okleveléből; 1316)

...elrendeltük és parancsoljuk, hogy minden megyében, minden egyes kapu után, amelyen szénával vagy gabonával megrakott szekér képes befordulni vagy azon át kijönni, lakjék bár ugyanazon kapu mögött, illetve kapuval rendelkező telken három vagy négy, vagy ennél több ember, hacsak nem annyira szűkölködő és szegény, hogy azt sem képes megfizetni, [...] kivéven a mi királyi és királynéi szolgáinkat [...] kivéven továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat, akik nyilvánvaló kiváltságot, szabadságot élveznek, a kirovás megtörténte után 15 napon belül 18 dénárt a kamarák ispánjának a kezéhez kell szolgáltatni és fizetni.

(Részlet I. Károly dekrétumából; 1342)

- Gyűjtjük ki a forrásokból a legfontosabb információkat!
- Milyen gazdaságpolitikai intézkedések születtek?
- Kikre vonatkoztak a rendelkezések?
- Kiknek biztosítottak mentességet?

Kassa polgárai fegyvert fogtak az önkényeskedő helyi tartományúrral, Aba Amadéval szemben, aki a küzdelemben életét veszítette. Fiai elégtételt követeltek, de I. Károly a város mellé állt. A rozgonyi csatában (1312) a király hadereje súlyos vereséget mért az Amadé fiak Csák Máté zsoldosai-val is megerősített seregére. A rozgonyi csata megindította a tartományurak elleni fellépést.

Tanulmányozzuk a miniatúrát! Miről lehet beazonosítani a király csapatait?

Anjou-kori aranyforint

Melyik jövedelemtípusra támaszkodott leginkább az uralkodó? Hogyan próbálta elérni, hogy a nemesfémbányákat ne titkolják el a földesurak? Milyen feladatokat láttak el a pénzverő kamarák? Mely bevételi forrástól esett el a király az értékálló aranyforint bevezetésével? Hogyan pótolta a bevételeket? Mi jelezte még az ország gazdasági életének felvirágzását?

...kegyesen elrendeljük, hogy ha a főpapok, szerzetesek és világi papok vagy a nemesek bármelyikének földjein vagy birtokán arany-, illetve ezüsbányát fognak találni, amennyiben [...] nem tagadják meg a feltárásukat, akkor ugyanők örökre élvezék [...] földjeik birtoklását [...], sőt a földjükön talált arany-, illetve ezüsbányából származó [...] királyi jövedelmek harmadrészét is kapják meg teljességgel örökre.

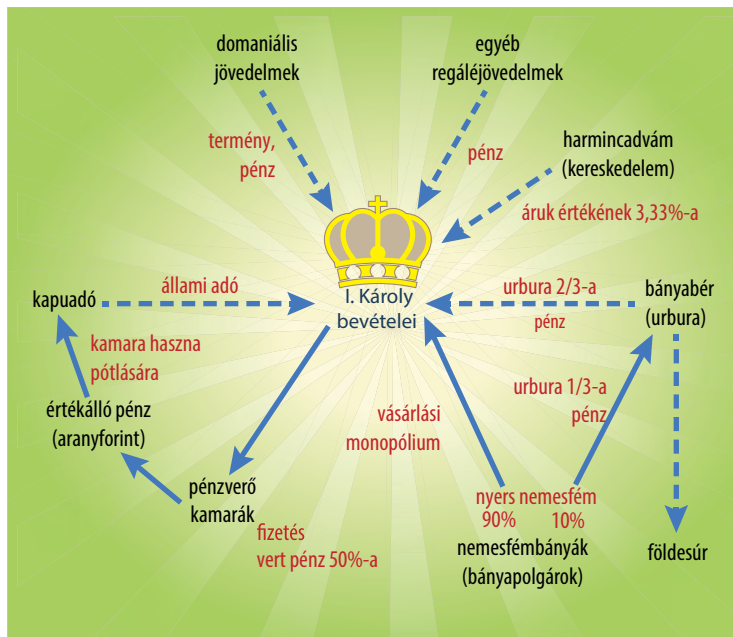
(I. Károly oklevele, 1327)

Milyen célt szolgált a király rendelkezése?

Az Úr 1335. évében, Szent Márton ünnepe körül János cseh király és fia, Károly, meg a lengyelek királya Magyarországra, Visegrád várába jött Károly királyhoz, hogy ott örök békeegyezséget kössenek. Ez meg is történt. A cseh király ebédjére a magyar király bőkezűségéből mindennap kétezer-ötszáz kenyeret adtak, és a királyi étetből is bőségesen; a lovagnak pedig egy-egy napra huszonöt mérő abrakot. A lengyel király ebédjére pedig ezerötszáz kenyeret és élelmiszert bőségesen; borból száznyolcvan hordót mértek ki. [...] Mivel Lengyelország királya adófizetője volt a cseh királynak, s mivel Károly, Magyarország királya feleségül vette a lengyel király nővérét: Magyarország királya, Károly, ötszáz márka legfinomabb aranyat adott neki, hogy megváltsa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták itt azt is, hogy ha e királyok közül bármelyiket vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek segítségére sietni.

(Részlet Thuróczy János: A magyarok krónikája című műből, 15. század)

Milyen jellegű diplomáciai kapcsolatot épült ki ekkor?

I. Károly (Károly Róbert) gazdaságpolitikája

A birtok tulajdonosai gyakran eltitkolták a földjeiken levő nemesfémlelőhelyeket. I. Károly átengedte a **bányabér egyharmadát a birtokosoknak**, ezáltal érdekeltté tette őket a feltárásban, és külföldi (cseh, német) bányászok segítségével beindította a termelést. A 14. században **az ország Európa egyik legnagyobb arany-** (évi 1,5-2 tonna) **és ezüstkitermelőjévé** (évi 10 tonna) vált. Az uralkodó **nemesércvásárlási monopóliumot** is életbe léptetett. A kibányászott arany és ezüst a pénzverő kamarákat illette, amelyek a bányászoknak vert pénzzel (35-40%-os levonással) fizettek. I. Károly rendelkezései nyomán **az ország politikailag és gazdaságilag is megerősödött**.

I. Károly külpolitikája

Kikkel és milyen módon teremtett szövetséget?

I. Károly felesége révén (Erzsébet, a lengyel király lánya) baráti viszonyt alakított ki Lengyelországgal. A magyar uralkodó közvetített a cseh-lengyel konfliktusban, ennek tetőpontjaként **1335-ben** megrendezte a **visegrádi királytalálkozót**. Az ellentétek elsimítása mellett a három uralkodó megállapodott egy Bécset elkerülő kereskedelmi útvonal kialakításában (a bécsi árumegállító jog miatt). Rövidesen egy szerződés kimondta az idősebbik fiú, **Lajos jogát a lengyel trónra**, amennyiben a nagybátyja (III. Kázmér lengyel uralkodó) törvényes utód nélkül halna meg.

I. Károly sohasem mondott le az **atyai örökségéről**, a Nápolyi Királyságról. Távollétében nagyapja kisémmizte, és nagybátyját jelölte ki utódjául. Mivel a magyarországi események lekötötték az uralkodót, I. Károly a döntés ellen nem tudott hathatósan fellépni. A kérdést **diplomáciai úton** kívánta megoldani: kisebbik fiát, **András herceget** eljegyezték a trón várományosával, **Johannával** (a nápolyi király unokájával). Ilyen körülmények között – **fiainak sorsát elrendezve** – halt meg 1342-ben.

Nagy Lajos hadjáratai

Milyen célok érdekében indított háborúkat?

Nagy Lajos (1342–1382) külpolitikai mozgásterét az **apja által kijelölt irány** és a **régi** (Árpád-házi) **törrekvések** felújítása határozta meg. Az uralkodó számos **sikeres hadjáratával** biztosította az **ország hatalmi helyzetét a térségben**. I. Lajos a lovagkirályi erényei mellett támaszkodhatott az apjától megörökölt szilárd pénzügyi háttérre és a megerősödő hadszervezetre. Nagy Lajos hadseregében jelent meg először az országban a **bandérium** (zászlóalj) kifejezés, amely egy **címeres zászló** (olaszul: bandiera) alatt hadba vonuló alakulatot jelentette. Saját **bandériummal** a királyon kívül az egyházi és a honorbirtokos **világi főurak** rendelkezhettek, akik legtöbbször **familiárisaikat mozgósították**. A nápolyi trónt öcsce meggyilkolása után fegyveres úton kívánta megszerezni (1347–48, 1350). Sikerei ellenére (Nápoly elfoglalása) a **földrajzi távolság** és az **anyagi kiadások** végül szándékainak feladására kényszerítették.

A magyar törekvések másik iránya a **déli és keleti területek** feletti fennhatóság visszaállítása volt. Kiűjtak a **harcok Velencével** (Dalmácia birtoklásáért), a háború végén a városköztársaság vereséget szenvedett. Nagy Lajos beavatkozott a balkáni viszályokba, gyakori hadjáratai nyomán átmenetileg **elfoglalta Észak-Szerbiát és Észak-Bulgáriát**. Boszniával békés kapcsolat létesült, hiszen felesége (Erzsébet) bosnyák származású volt.

A balkáni hadjáratok során a magyar sereg egy alkalommal már török csapatokkal is harcba keveredett, bár ekkor még nem tekintették jelentősnek a török veszélyt. Nagy Lajos fenyegető fellépése nyomán **Havasalföld** szintén **behódolt**, a másik román fejedelemség, **Moldva magyar fennhatóság** alatt jött létre. A **déli és keleti vazallusállamok** lazán kötődtek a magyar államhoz, gyakori lázadásait csak hadjáratokkal sikerült elfojtani.

A régi szerződés értelmében Nagy Lajos, a nagybátyja halála után, **megörökölte a lengyel trónt**. 1370-ben **perszonálunió** jött létre; eszerint a két ország megőrizte függetlenségét (saját közigazgatás és törvények), és a birodalomrészeket csak a király személye kötötte össze. A lengyel korona újabb katonai kötelezettséggel járt együtt: Nagy Lajosnak az ország területeit veszélyeztető **pogány litvánok ellen** kellett hadat viselnie. Lengyelország kormányzását átengedte édesanyjának, de az idős asszony és a lengyel vezető réteg között feszült viszony alakult ki. Ennek ellenére I. Lajos elérte a lengyel rendeknél a nőági utódlás elfogadását.

I. (Nagy) Lajos királysága

Hogyan alakult az ország hatalmi helyzete Nagy Lajos idején? Hogyan biztosította az ország déli és keleti határait a magyar király? Milyen kapcsolat jött létre Lengyelországgal? Gyűjtsük össze, mely országokkal viselt hadat a Magyar Királyság a korban!

...a király, aki a sereg vonulásakor napokon keresztül állandóan fejezetében szokott lovagolni a katonák csapatai között, elindítván seregét, körüljárta Canosa várát, és ostrommal elfoglalta, vagyis inkább visszavette. De itt, amikor fegyveresen igyekezett felmászni egy létrán, kődobásoktól súlyosan találva lezuhant a várárokba, és testén súlyos sérülést szenvedett. Emiatt a bárók és lovagok szerfölött megdöbbentek, hogy olyasvalamibe avatkozott, ami nem illik a királyi méltósághoz.

(Küküllei János Lajos királyról szóló krónikája)

- Hogyan jellemeznénk Nagy Lajos hadvezéri viselkedését?
- Miként hathatott mindez a sereg harci moráljára?

9. § Mi tehát országunk említett báróinak, előkelőinek és nemeseinek a kérését királyi kegyes jóindulattal meghallgatván, [...] kérésüknek eleget tenni és óhajukat teljesíteni akarván, hogy őket hasonló hű tetteknek odaadással való véghezvitelére serkentsük, legkedvesebb ősünknek és elődünknek, András király úrnak előbb említett, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanútól teljességgel mentes, szóról szóra ide közbeiktatott oklevelét, a benne leírt minden szabadsággal együtt elfogadván, magunkévá tévén és jóváhagyván. [...]

11. § Kivéve [...] ezt: „Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban álljon az egyháznak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.” Sőt ellenkezőleg [...] ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül, minden ellentmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre hármoznak [...]

VI. törvénycikk

Ezenkívül minden, bármely néven nevezendő szabad községben, valamint az udvarnoki és királynői községekben levő összes szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyainktól (kivéve a falakkal bekerített városokat) minden terményüknek és boruknak a kilencedét beszedetjük és a királyné asszony is be fogja szedetni. És a főnt nevezett bárók és nemesek bármely birtokaikon lévő minden szántóvető és szőlővel bíró jobbágyuktól ezek minden terményének és borának kilenced részét a maguk szükségére hasonlóképpen hajtás és szedjük be...

XI. törvénycikk

Ugyanazon nemeseknek abba a kérésébe is beleegyeztünk, hogy az országunk határai közt lakó valódi nemesek, még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is, egyetemlegesen egy és ugyanazon szabadságnak örvendjenek.

(Részletek az 1351. évi törvényekből)

- Melyik korábbi jogforrást erősítette meg az uralkodó?
- Hogyan változott meg az öröklés szabályozása?
- Milyen új adófajtát vetettek ki a jobbágyokra? Miért egységes adófajtaként jelent ez meg, és kiknek az érdekeit védhette ezzel az uralkodó?
- Hogyan erősítette meg a törvény a köznemességet?

Nagy Lajos törvényei

Milyen intézkedések erősítették meg a köznemesség helyzetét?

Nagy Lajos a köznemesség jogi helyzetét az **1351-es törvényekkel** erősítette meg, évszázadokig meghatározva a **sarkalatos nemesi jogokat**. **Megújította az Aranybullát**, a szabad végrendelkezés joga módosult. A király a nemesi birtok felaprózódásának megakadályozására kimondta az **ősiség törvényét**, így a birtok csak nemzetségen belül öröklődött (elidegeníthetetlen lett). A család kihalása esetén a birtok visszaszállt a királyra (háramlási jog).

A törvény egyéb intézkedései – a **teljes adómentesség**, az „egy és ugyanazon szabadság”, azaz a **nemesi jogegyenlőség elve**, illetve a kilenced bevezetése – szintén a **köznemesség érdekét** szolgálták. A **kilenced** kötelezettsége azt jelentette, hogy a **jobbágy terményének a kilencedik tizedét** köteles volt beszolgáltatni a földesúrnak. Ennek beiktatásával gátat kívántak szabni annak a gyakorlatnak, hogy a bárók a köznemesei birtokokról a jobbágyokat adókedvezményekkel a saját földjükre csábítsák.

A jobbágyság jogi alávetettségét szabályozta az **úriszék** (földesúri bíraskodás), amely kiegészült a pallosjoggal (közbüntetett esetén végrehajtható halálos ítélet); ám a gyakorlatban ezzel a joggal csak néhány nagybirtokos rendelkezett.

I. (Nagy) Lajos öröksége

Hogyan változott meg a központi hatalom helyzete Nagy Lajos halála után?

A király halálakor (1382) a birodalmát **két leánygyermeké örökölte** meg. A kilencéves Hedviget lengyel királynővé koronázták. (A lengyel rendek rövidesen hozzáadták Jagelló Ulászló litván nagyfejedelemhez. Ezzel megszűnt a lengyel–magyar perszonalunió.) A tizenegy éves Máriát, akinek a jegyese Luxemburgi Zsigmond volt, Magyarország első királynőjévé koronázták (1382–1387). **Anjou Mária** uralmát belviszályok kísérték. **Mária** helyett édesanyja, az **özvegy királyné** (a bosnyák származású Erzsébet) néhány báró támogatásával átmenetileg **Zsigmondot is háttérbe szorította**. A „nőuralom” a délvideki báróknak és a köznemesség jelentős részének nem tetszett. A helyzetet Zsigmond és Mária esküvője sem oldotta meg. Az **elégedetlen bárók** rövidesen Magyarországra hívták és megkoronázták az **Anjou-ház utolsó férfi tagját**, a Nápolyban uralkodó **Kis Károlyt**.

II. Károly (1385–1386) uralma azonban rövid ideig tartott (39 napig), a **királlyal egy merénylet végzett**. A kirobbanó belháború zűrzavaros eseményei (Mária fogságba ejtése, édesanyja meggyilkolása) során a főurak **bárói ligákba** szerveződve **szövetségre** léptek. A bárói ligák **elismerték Luxemburgi Zsigmondot** királynak, csakhogy a hatalmát erősen korlátozták (1387).

Városfejlődés az időkorszakban

Mivel magyarázható a mezővárosok elterjedése?

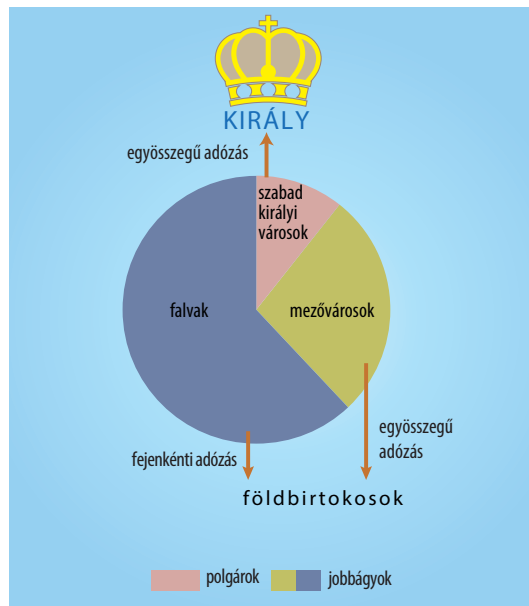
A **IV. Béla** által elindított **városfejlesztő** politika az Anjouk uralkodása idején folytatódott. I. Károly időszakában a fellendülő bányászat a felvidéki és erdélyi **bányavárosok** (például Selmecebánya, Besztercebánya, Nagybánya stb.) megerősödését eredményezte. A nyugodt belpolitikai viszonyok elősegítették a **belső áruforgalom** kibontakozását, a **távolsági kereskedelem** pedig a **szabad királyi városok** elhelyezkedését határozta meg. A fejlődés elsősorban a Német-római Birodalom (például Sopron, Pozsony) és a Lengyelország irányába (például Kassa, Bártfa, Eperjes) vezető utak mentén indult meg. Erdélyben jelentősebb áruforgalmat a **szász városok** (például Brassó, Nagyszeben) bonyolítottak le.

Az ország külkereskedelme fellendült, a városokban megjelentek a **kézművescéhek** (az 1370-es évektől), a nyugat-európaihoz hasonló szigorú szabályzatokkal. A polgárok felett első fokon a városi bíróság, másodfokon a tárnokmester ítélkezett. A városfejlődés a királyi kincstárnak kedvezett, hiszen a városok **évi egyösszegű adót** fizettek az uralkodónak. Nem meglepő, hogy a királyok nem csorbították a városok jogait, amelyek száma Nyugat-Európaéhoz képest így is nagyon alacsony volt.

A 14–15. században megnövekvő belső kereskedelem a **mezővárosok**, azaz a **kőfallal körül nem vett mezőgazdasági települések** létrejöttének is kedvezett. A mezőváros a **földesurának tartozott** évi egyösszegű adóval, **lakói jobbágyok** voltak, akik **földesúri joghatóság** alatt éltek. A falvak lakóihoz képest a mezővárosok lakosai kedvezőbb anyagi helyzetben éltek, **kollektívan adóztak**, így terheik alacsonyabbak voltak. Ezért a falvaknál több, de a szabad királyi városoknál kevesebb joggal rendelkező mezővárosok gyorsan elterjedtek az országban, a 15. század közepére számuk már elérte a háromszázat.

A városfejlődés során az uralkodók engedélyezték az országban élő zsidóknak a **szabad királyi városokban** való letelepedést, ahol kialakultak a **zsidó negyedek**. IV. Béla óta a zsidóság **királyi védelem** alatt állt; innentől kezdve a zsidóság jogait a király szabta meg (szabad kereskedelem, letelepedés), személyi biztonságukat rendeletek védték, felbontási bírájuk az uralkodó volt (1251). A hazai zsidó közösség immár az uralkodónak fizetett adót.

A **14. század végén** Havasalföld felől megkezdődött **néhány cigány család** bevándorlása Dél-Erdélybe. Később már Szerbia felől is érkeztek a **vándorló-sátorozó életmódot élő csoportok**, amelyek közül sokan néhány év után továbbvándoroltak Nyugat-Európa felé. A **cigányság magyarországi tartós jelenlétét a 15. század közepétől** hiteles források igazolják, számukat ekkor néhány ezer főre becsülik.

A különböző településtípusok adózása a 14–15. században

Idézzük fel, milyen okokra vezethető vissza a magyar városfejlődés kibontakozása! Mi jellemezte alapvetően a településszerkezetet? Milyen várostípusok alakultak ki a középkorban? Kinek és milyen módon fizettek adót?

Buda	12-15 ezer fő
Brassó	6 ezer fő
Kassa, Kolozsvár, Nagyszeben	4-5 ezer fő
Pozsony	4 ezer fő
Sopron, Bártfa	3 ezer fő
Eperjes, Lőcse	2-3 ezer fő

A városok lakosságszáma a 15. században (adójegyzékeken alapuló becslő adatok)

Idézzük fel, mik voltak a legfontosabb városalapító tényezők! Az atlasz segítségével állapítsuk meg, mi határozta meg a táblázatban szereplő városok fejlődését!

Összegzés

Változás és folytonosság

- Hogyan változtak meg a király és a bárók közötti erőviszonyok? Milyen okokkal magyarázható ez a változás?
- Miként alakult át a hadsereg felállításának módja?
- Mi mindennek volt köszönhető az ország külpolitikai helyzetének megerősödése?
- Miben tért el, illetve miben hasonlított a nyugat-európai és a magyar városfejlődés?

Történelmi jelentőség

- Mely jogok erősítették meg a köznemesség gazdasági és társadalmi helyzetét az 1351-es törvényekben?
- Hogyan értékelhetjük az Anjou-dinasztia uralkodását a magyar történelemben?

20. A török fenyegetés árnyékában

Milyen hódító népekről tanultunk az idén? Miért voltak sikeresek, mely térségekben terjeszkedtek? Hogyan próbálták megszilárdítani a birodalmukat? Idézzük fel általános iskolai ismereteinket Hunyadi Jánosról!

Az Oszmán Birodalom terjeszkedése

- A térkép alapján gyűjtjük ki táblázatba, mikor foglalták el az egyes térségeket a törökök!
- Honnan kezdődött az előrenyomulásuk? Milyen támadás érte őket keletről? Mikor foglalták el a törökök Bizáncot?
- Mely magyar régiókat fenyegették közvetlenül?

Az oszmán állam terjeszkedése

Mely államok legyőzésével jöhetett létre az Oszmán Birodalom?

[A törökök] felkerekedtek a szerb föld ellen, s ott háború kerekedett, amelyben roppant nagy sokaság [...] pusztult el a szerbekből [...]. A törökök megölték Lázár szerb fejedelmet az 1389. évben. Bajazid szultán [...] hatalma alá hajtotta a szerb földet is, rákényszerítette őket, hogy adót fizessenek, hadsereget küldjenek neki, s háborúban vele együtt vonuljanak ki, és Stefan deszpotát [Stefan Lazarevics, 1389–1427] helyezte atyja trónusára, hogy uralkodjék a szerbek felett.

(Részletek egy névtelen bolgár évkönyvből)

- Milyen politikai következményekkel járt a rigómezei csata?
- Hogyan vonta függésbe az Oszmán Birodalom a szerb államot?

A **török népek** nyugatra húzódása **Közép-Ázsiából** a kora középkor végén kezdődött, ennek során az **iszlám hitet** is felvették. A **14. század elején** a kis-ázsiai török törzseket **Oszmán** egyesítette, és vezetésével egy új török állam született. (Az alapító vezérről nevezték el nemcsak a dinasztia, hanem később az egész birodalmat, sőt a vezető török etnikumot is.) A létrejövő **katonaállam** rázúdult a **Bizánci Birodalom** területére. A török csapatok rövidesen megkezdték az előrenyomulást **Európa irányába** (átkelés a Gallipoli-félszigetre, 1354), ahol kihasználták a balkáni népek megosztottságát. Előbb Macedónia, majd Bulgária, végül Szerbia került fennhatóságuk alá. A középkori szerb állam **1389-ben a rigómezei csatában** szenvedett döntő vereséget. A következő években az erdélyi és a délvideki területek irányába is megkezdték a támadásokat.

A magyar uralkodó, **Luxemburgi Zsigmond** egy nagyobb **nemzetközi lovagsereggel** próbálta kiszorítani a törököket a Balkánról, de a hadsereg 1396-ban **vereséget szenvedett** Nikápolynál. A 15. század elején az oszmán-törökök támadása megtört, mivel Kis-Ázsiát tatár támadás érte (Timur Lenk támadása és győzelme 1402-ben Ankara mellett). A kedvező alkalmat a keresztény világ azonban nem tudta kihasználni, az Oszmán Birodalom rövidesen újra megerősödött. II. Mohamed hadai **1453-ban elfoglalták Konstantinápolyt**, és a várost a szultán a birodalom új fővárosává tette (Isztambul).

A 6. században épült Hagia Szophia-bazilika ezer évig a konstantinápolyi patriarchátus székhelye volt. 1453-ban II. Mohamed elrendelte az épület átalakítását muszlim imaházzá, a 16. században egyéb muszlim építmények (például minaretek) épültek ki körülötte

Az oszmánok hadserege

Miért volt kezdetben sikeres az Oszmán Birodalom?

A török sikerek hátterében egy sajátos államberendezkedés és katonai mozgósítás állt. A birodalmat a **sultán despotikus** hatalommal vezette, minden elfoglalt terület az ő kezében összpontosult, ezek egy részét megtartotta saját kezelésében (házbirtokok). A földterületek nagyobbik részét **szolgálati birtokként** kiosztotta a lovas katonák, a **szpáhik** számára. Ezeket a birtokokat **örökíteni nem lehetett**, a sultán bármikor visszavehette; használatukért cserébe a szpáhi katonáknak a birtokjövedelem alapján meghatározott számú lovas katonával kellett hadba vonulniuk.

A sultán emellett fenntartott egy 10-12 ezer főnyi **állandó zsoldos haderőt**. A gyalogosokból álló **janicsársereg** személyi állománya nagyrészt a balkáni népek **gyermekadóiból** származott. A janicsárok a folyamatos kiképzéssel ütőképes, azonnal bevethető alakulattá váltak, és a csaták során a haderő legmegbízhatóbb seregrészeként bizonyultak.

Az erősen központosított államot **hatékony közigazgatás** segítette. A területeket nagyobb **tarományokba** (vilajetekbe) szervezték, amelyekhez néhány **kisebb közigazgatási egység** (szandzsák) tartozott. A vilajetet irányító pasák és a szandzsákok vezető bégek egyszerre polgári és katonai feladatokat is elláttak. Hadba hívás esetén a területükön élő szpáhicsapatokkal jelentek meg a kijelölt gyülekezési helyen. Mindez a kor viszonyaihoz képest is **gyors mozgósítást biztosított** az Oszmán Birodalomnak, amely gyakran már akkor megkezdte a felvonulást az ellenséges terület felé, amikor ott még csak gyülekeztek a hadak.

Szpáhi (lovas katona) és janicsár

Ezek a legjobb emberei, akiket minden fegyver forgatására kioktatnak, és begyakorolnak: puskára, íjra, szablyára, dárdára stb. Fehér süveget viselnek [...]. Állandóan a császár körül tartózkodnak, [...] mindenféle önkényeskedéseket művelnek, mert senkinek sincsenek alárendelve, egyedül csak a császárnak, és nem büntetheti meg őket semmiféle felsőbbség, sem kádi, sem pasa [...]. Keresztény országokban, keresztény szülőktől született, rablással szerzett katonaság ez [...]. Zsoldjuk eleinte alacsony, de azután egészen heti nyolc akcséra [török ezüstpénz, ötven akce ért egy aranyforintot] növekszik, a császár háromhavonként fizeti őket [...].

(Hans Dernschwam leírása a janicsárokról. A janicsár kifejezés az 1360-as években felállított 'új sereg' [törökül: *jeni cseri*] gyalogos katonájára utalt.)

Aki a tímárbirtokosok közül nem tüntette ki magát, s a hadjáratról nem hozott fejet vagy nyelvet [foglyot]: nem részesült előléptetésben. De aki kitüntette magát, s nyelvet és fejet hozott, annak jövedelme minden tíz akce után egy akcsével fölemeltetett. Amelyik tímárbirtokos pedig a hadjáraton különösen kitüntette magát, s 10-15 fejet vagy nyelvet hozott, az ziámetet kapott érdemeiért.

(Részlet Kocsi bég emlékiratából; 17. század eleje. Az Oszmán Birodalomban a tímár kifejezés a szolgálati birtoktípusra vonatkozott; a ziámet az évi 20 ezer és 100 ezer akce közötti adóbevételel rendelkező birtokokat jelentette, amelyeket alacsonyabb rangú tisztségviselőknek utaltak ki. A lovas szpáhi katonák ezrei a 20 ezer akce alatti tímárbirtokkal rendelkeztek.)

- Hogyan állították fel a törökök a janicsáralakulatokat?
- Milyen típusú seregrészek voltak, és milyen fegyverzettel rendelkeztek?
- Miként próbálták a sultánok ütőképessé tenni a seregeiket?

Ha pedig ez a mi Magyarországunk igen nagy szükségét látna, ha tudniillik a pogányok vagy más nemzetbeliek megkísérelnék hatalmasul átlépni ugyanazon országunk határait, s be akarnának jutni határ-örvidékeire ellenséges szándékkal, [...] akkor minden országlakó nemes legyen köteles velünk együtt amaz említett hatalmasul támadók ellenében saját személyében és minden időben harcra felkészülten egy akarattal hadra kelni, de különösképpen országbároink, kik a mi felségünkötől kapták méltóságukat. [...] Azok a nemesek – akárhányan legyenek is szám szerint férfirokonok –, kik birtokmegosztás nélkül, együttesen egy nemesi telken élnek, maguk közül egyet küldjenek hadba; minden többi nemes, akár már külön él firokonaitól, s a birtokmegosztás is megtörtént köztük, egyenként és személyesen tartozzék hadra kelni; ha pedig e birtokos nemesek közül valakit betegsége akadályozna meg abban, hogy hadra keljen, az legyen köteles saját embereit harcosok módjára felszerelve hadba küldeni. [...] Minden országbáronk és országlakó birtokos nemesünk – ki-ki helyzetéhez és az ereje adta lehetőségekhez mérten – minden húsz jobbágy után egy íjászt legyen köteles harcos módjára felszerelni, és e pogányok elleni háború alatt legyen köteles magával vinni a hadba, hogy vele együtt harcoljon.

(Részlet Zsigmond dekrétumából; 1397)

- Kiket mozgósítottak az ország védelmére?
- Milyen korábbi rendelkezésekre vezethető vissza ez a gyakorlat?
- Kik kaptak könnyítést a rendelkezés végrehajtásakor, és miért?
- Milyen új haderő jelent meg a rendelkezés nyomán? Melyik török csapattest ellen lehetett leginkább felhasználni őket?

Galambóc vára napjainkban. A déli végvár vonal kialakításakor Luxemburgi Zsigmond szerződést kötött a szerb fejedelemmel, hogy annak halála után néhány szerbiai vár védelmét Magyarország magára vállalja. Így került magyar kézre Nándorfehérvár (1427), de Galambóc várának szerb kapitánya átjátszotta az erődítményt a töröknek. A Duna menti várat Zsigmond serege nem tudta visszafoglalni (1428), sőt a visszavonuló királyi sereg soraiban pánik tört ki. A katasztrófát Rozgonyi István temesi ispánnak és feleségének, Szentgyörgyi Ceciliának határozott fellépése akadályozta meg.

Arany János Rozgonyiné című balladája dolgozta fel az ostrom körülményeit. Olvassuk el a művet! Hogyan menekült meg a király?

A török elleni védelem kiépítése

Mit tett Zsigmond a török veszély elhárítása érdekében?

Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) figyelmét a hosszú uralkodása alatt sokszor a **Német-római Birodalom belső problémái** kötötték le (például konstanzi zsinat, huszita háborúk). Személyes ambíciói és a **dinasztikus okok** is a hatalomszerzésre sarkallták (1410-től német király, 1420-ban cseh királlyá koronázták, majd 1433-ban német-római császár lett), de emellett **Magyarországot sem hanyagolta el**. Felismerte az országra leselkedő nagy veszélyt, hiszen az 1390-es évektől **török támadások** érték a déli vármegyéket. Zsigmond először nyugati segítséget hívott, de a **keresztes haderő** a francia lovagok fegyverzetlensége miatt **vereséget szenvedett Nikápolynál 1396-ban**. Amikor az Oszmán Birodalom átmenetileg meggyengült (1402), az uralkodó egy **balkáni ütközőzóna** kialakítására törekedett, de ez nem hozott tartós eredményt, mivel Havasalföld, Szerbia és Bosznia uralkodói gyakran elpártoltak Zsigmondtól.

A bárói és királyi bandériumok a **magyar hadszervezet** fontos alappilléreivé váltak. Zsigmond emellett **katonai reformokra** is kísérletet tett a **telekkatonaság** bevezetésével. A török könnyűlovassággal szembeni rendelkezés (1397) arra kötelezte a birtokosokat, hogy meghatározó számú jobbágytelek után egy lovas íjászt szereljenek fel. Az intézkedés végrehajtása akadozott, a birtokosok egy részét a rendelkezés anyagilag megterhelte.

Zsigmond uralkodása utolsó harmadában Szerbia északi részét megtartotta (például Nándorfehérvár), bár a **Dunánál a török** is megjelent (Galambóc elfoglalása, 1428). Az erőviszonyokat figyelembe véve Zsigmond uralkodásának második felében megkezdődött a **déli végvár vonal** kiépítése. Az Adriai-tengertől Erdélyig húzódó védelmi vonal tucatnyi várból állt, amelyek elsősorban a nagyobb haderő támadását kívánták megállítani. A **végvárrendszernek** köszönhetően **Magyarország még száz évig ellen tudott állni az Oszmán Birodalomnak**.

Hunyadi János
hadjáratai

Mi jellemezte Hunyadi János stratégiáját? Tanulmányozzuk a térképen a hadjáratok irányait! Milyen katonai megfontolások határozták meg a hadmozdulatokat? Hogyan változtak meg időközben az erőviszonyok a térségben?

Hunyadi János, a hadvezér

Melyek voltak a török elleni harc legjelentősebb sikerei és kudarcai?

Zsigmond halála után veje, **Habsburg Albert** (1437–1439) lépett a trónra. Rövid uralkodása egy török elleni hadjárat során ért véget. A király egy végvár felmentésére (Szendrő) induló sereg soraiban kitört vérhasjárványban halt meg. Albert halála **súlyos következményekkel** járt, a trón átmenetileg betöltetlen maradt; **felesége** (Luxemburgi Erzsébet) fél évvel később **fiúgyermeknek adott életet. V. (Utószülött) Lászlót** a bárók egy része nem fogadta el, a korona körüli viszályok belháborúhoz vezettek. Az **udvari párt** (Garai–Cillei) **V. Lászlót** támogatta, míg a **rendek** a fiatal lengyel királyt, **Jagelló Ulászlót** hívták meg a trónra. (Ulászló 1434-ben lépett a lengyel trónra, apja az a litván nagyfejedelem volt, aki feleségül vette Nagy Lajos lányát, Hedviget.) I. Ulászlót elsősorban két országnagy, **Hunyadi János** (szörényi bán) és Újlaki Miklós (macsói bán) támogatta. Hunyadi János még Habsburg Albert uralkodása alatt kapott **országos méltóságot**, és fegyveres támogatása segítségével I. Ulászló megszerezte a trónt. **V. Lászlót** édesanyja és hívei a Szent Koronával együtt **Bécsbe menekítették**, III. Frigyes udvarába. Habsburg III. Frigyes a következő időszakban a gyermekkorú király gyámjaként lépett fel.

Hunyadi János politikai és katonai pályafutása I. Ulászló uralkodása idején meredeken felívelt. A király a kitűnő hadvezérre – aki hírnevét a **törökellenes harcokban** szerezte meg – a Tiszától keletre eső országrész irányítását bízta (erdélyi vajda, temesi ispán és nándorfehérvári főkapitány). Hunyadi ismerte és alkalmazta a **kor hadművészeti újításait**: a gyalogság és páncélos lovasság együttes alkalmazását; a huszita harcokból a védekezésnél használt **szekérvárat** és a tűzfegyvereket.

Hunyadi János első nagyobb katonai sikereit az Erdélybe betörő török csapatok felett aratta, majd ellentámadásba lendülve győztes csatát

A Hunyadi-család Havasalföldről származott, János atyja Zsigmondtól kapta az erdélyi Hunyadvár-birtokot. Hunyadi János familiárisként főúri családoknál nevelkedett, majd a király udvari vitézeként megfordult Csehországban és Itáliában. Zsigmond lovagjaként megismerte a kor hadművészeti újításait.

Milyen belpolitikai konfliktus bontakozott ki az 1440-es években? Hogyan stabilizálódott átmenetileg a helyzet? Kiknek kedvezett a belviszály? Milyen veszély fenyegette az országot?

A sok fényes viadalnak és híres győzelemnek [hosszú hadjárat] az volt a következménye, hogy a törökök császára követeket küldött a királyhoz meg a vajda úrhoz [Hunyadihoz], és a fegyverszünet megkötésén fáradozott. Meg is állapodtak tízévi fegyvernugvásban. A török császár Szendrő várát és Rácországot [Szerbia] többi erődtényét, ahányat csak elvett, visszaadta. A fegyvernugvást esküvel erősítették meg. Bár sohase tették volna meg! Mert utóbb a fegyverszünetet a király és a vajda úr – Julianus bíboros úr [Giuliano Cesarini], a pápai követ ösztönzésére – megszegte, és emiatt Ulászló király és a vajda úr hadiszerencséje balszerencséjére fordult. [Julianus bíboros úr] Azt ígerte ugyanis, hogy a keresztények számos uralkodója siet majd segítségükre [...] de ugyanezt ígérték az uralkodók és az említett országok lakosai is.

(Részlet Thuróczy János A magyarok krónikája című munkájából)

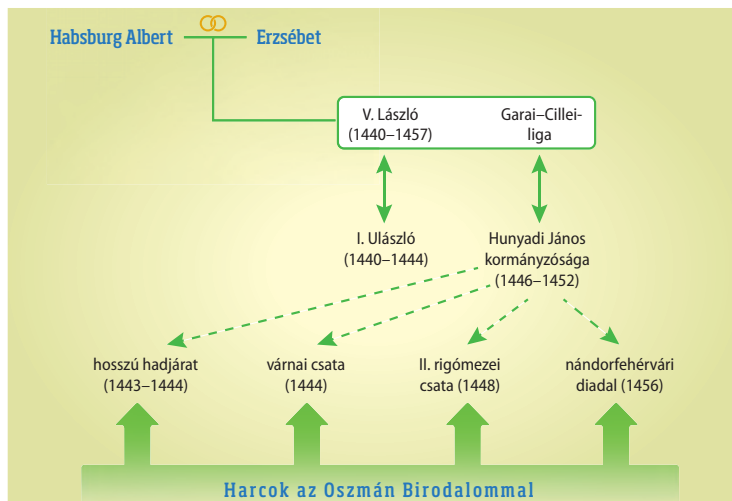
- Milyen eredménnyel zárult a hosszú hadjárat?
- Milyen engedményekre kényszerült az Oszmán Birodalom?
- Miért lendültek újra támadásba a magyar csapatok?

Jan Matejko: I. Ulászló a várnai csatában.
A festmény 1879-ben készült

Továbbá [...] a kormányzó úr azokból a falvakból, amelyek [...] törvényesen [...] fognak az ország szent koronájára háromolni, amely falvak tudniillik harminckettet [...] foglalnak [...] magukban, azok részére, akik az ország szent koronáját híven fogják szolgálni, adományokat osztogathasson. Ha azonban az előbb érintett 32 teleknél többre terjedő városok, mezővárosok és falvak háromolnának [...] a szent koronára: azokat nem szabad 32 telkenként széttagolnia vagy felosztania, és azokból 32 telek címe alatt bárki javára is adományt tennie, hanem minden ilyenmű várost, mezővárost és falut osztatlanul kell a korona részére fenntartania.

(A magyar országgyűlés 1446. évi dekrétumából)

- Állapítsuk meg, miért volt korlátozott jogköre a kormányzónak!
- Milyen szándék húzódott meg a rendelkezések mögött?

Belpolitikai helyzet Habsburg Albert halála után

vívott Havasalföldön (1442). Feléledt a remény a török kiűzésére. A **pápa keresztes hadjáratot** hirdetett, és a kibontakozó támadás, az **1443–1444-es hosszú hadjárat** újabb sikereket hozott.

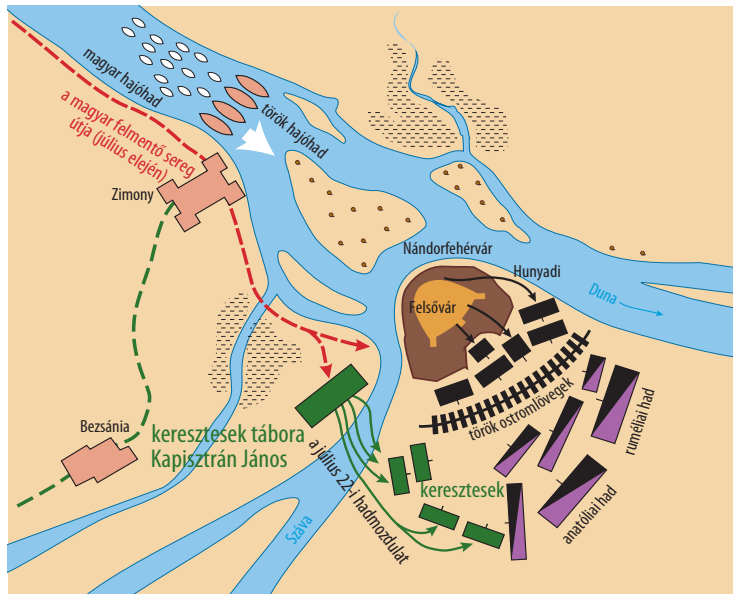
Hunyadi a seregével mélyen behatolt Szerbiába, és a bolgár területek felé (Drinápoly) előretörve többször szétzörta a török csapatokat. A **téli időjárás** azonban visszafordulásra kényszerítette, de a hadjárat után a **török békét kért**. A béketárgyalások dacára a keresztény világ **újabb támadásra** biztatta I. Ulászlót. **1444 őszén** a királyi sereg Hunyadi vezetésével megint betört az Oszmán Birodalomba, de a létszámát tekintve feleakkora magyar hadsereg **súlyos vereséget** szenvedett a **varnai csatában**. Az ütközetben **meghalt I. Ulászló**, és Hunyadi János is csak nagy nehezen tudott visszatérni Magyarországra.

A nándorfehérvári diadal

Miért volt létfontosságú Nándorfehérvár megvédése?

Az országot V. László nagykorúsításáig **Hunyadi János** irányította, előbb a hét országos főkapitány egyikeként, majd korlátozott jogkörű **kormányzóként** (1446–1452). A kormányzó az ország **legnagyobb földbirtokosa** lett (mintegy 4 millió hold földterület, 28 vár, 57 mezőváros és kb. 1000 falu felett rendelkezett). Kormányzósága alatt Hunyadi sikertelenül próbálta megtörni a **vele ellenséges bárók** hatalmát. A király nagykorúsításával (1453) újra a Garai–Cillei-liga került erőfölénybe, bár a Hunyadi-család pozícióját nem tudták megengedni.

Nándorfehérvár ostroma, 1456

• Miért volt az ország szempontjából létfontosságú a vár megtartása? Hogyan próbálták a törökök a várat elszigetelni a hátszágtól? Hol mulasztottak el katonai alakulatokat elhelyezni? Hogyan sikerült az ostromló sereget menekülésre kényszeríteni?

Hunyadi János kormányzóként még egy török elleni hadjáratot próbkozott, ezúttal az albániai felkelőkkel akart kapcsolatot létesíteni, de terve kitudódott, és vereséget szenvedett (második rigómezei csata, 1448). A kudarc rádöbbsentette arra, hogy fel kell hagyni az offenzívákkal, és Magyarországnak a védekezésre kell az erejét összpontosítani.

Miután a török 1453-ban elfoglalta Bizáncot, nagyszabású hadjáratot indított Magyarország ellen. A szultáni haderő (II. Mohamed) 1456-ban mintegy 100 ezer fővel Nándorfehérvárt kezdte ostromolni. A várat Magyarország kulcsának tekintették, elfoglalásával szabaddá váltak volna a vízi utak (Duna, Száva), amelyek egy előrenyomuló sereg utánpótlásának biztosításához szükségesek. Nándorfehérvár mögött nem volt erős erődítmény vagy természetföldrajzi akadály, a török a vár kézre kerítésével szinte ellenállás nélkül előrenyomulhatott volna az ország közepéig. A várat néhány ezer fős erővel Szilágyi Mihály (Hunyadi sógora) védte. Nándorfehérvár felmentésére az itáliai Kapisztrán János ferences szerzetes kereszties haderőt toborzott. Seregéhez elsősorban jobbágyok csatlakoztak (25-30 ezer fő). Hunyadi harcedzett banderális csapatokkal közeledett (10 ezer fő), és a folyón lévő török ostromzárát legyőzve bejutott a várba. A rommá lőtt vár elleni általános török roham visszaverését már ő irányította, az egész napos küzdelemben a védők önfeláldozóan harcoltak. Másnap Kapisztrán keresztiesei a Száván átkelve rátámadtak az oszmán-török seregre. A kibontakozó harccal egy időben Hunyadi a várból kitörve ellentámadásba lendült, és elfoglalta az ostromlók ágyúsrót. A szultáni hadsereg vereséget szenvedett, és elmenekült Nándorfehérvár alól. A győzelem jelentős harcászati siker volt, de hadművelleti folytatásra (a menekülő szultáni sereg üldözésére) nem volt lehetőség. A győztesek soraiban rövidesen kitört a pestis, és a járványnak sokan estek áldozatul, köztük Hunyadi János és Kapisztrán János is.

Kísérlet a Hunyadi család háttérbe szorítására

Mi történt Hunyadi János fiaival?

Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet házasságából két fiú született. A családi örökség várományosa László volt, míg Mátyást, aki 1443-ban Kolozsváron született, a neki szánt politikai pályára a humanista nevelő, Vitéz János váradi püspök készítette fel.

A hajók csatáján győzelmet nyervén, a gróf úr nyomban átkelt a várba, s vigasztalta a csüggedt várkapitányokat [Szilágyi Mihály], akik már csak a halált várták.

Új vitézekkel is erősítette a várat. Nagyszámú kereszttest is vitt be oda; minthogy ezek közrendű emberek voltak, fegyverforgatáshoz nem értettek, a gróf hadra szoktatta őket, amennyire lehetséges volt.

[...] felvirradt az ostrom tizenötödik napja. [...] Dobpergéssel, trombitaszóval, harsány kiáltozással, szilaján támadtak megrohanva a várat, és kegyetlen öldökléssel belsejébe hatoltak. Ámbár a magyarok kevesen voltak [...] minden erejükkel védekeztek. [...] a magyarok már hátrálni kényszerültek. A magyarok pedig [...] új erőre kaptak; kard élével üldözték őket, míg nem a vár rombolására hozott összes hadigép és egyéb ágyú védők nélkül maradt.

A harc nem ért véget a nappal. Ami a vár szűk utcáin folyt, a tágas mezőn folytatódott nagy kegyetlenséggel, míg nem a leszálló éj homálya alatt maga a török császár is megfutott táborából [...] Így esett a török császárnak Nándorfehérvárnál a magyarokkal vívott csatája.

(Thuróczy János krónikájából)

Rekonstruáljuk a nándorfehérvári diadal főbb mozzanatait a térkép segítségével! Tekintsük meg a digitális tananyagban szereplő háttéranyagot az ostrom körülményeiről!

Két fia volt, egész Magyarország nagy reménységgel tekintett rájuk. Már apjuk érdemeiért is szeretni kellett őket, de az is meglátszott rajtuk, hogy örökölték apjuk virtusát és természetét. Kettejük közül az idősebbik László volt, termetre apjához igen hasonló, az egykorú ifjak közül vitézségben, tisztas erkölcsökben, emberséges bőkezűségben is kivált. Az ifjabbik, Mátyás, atyja halála idején még nem nőtt ki a gyermeki sorból. Életében apja őt igen szerette. Fürgeje jó jel volt mindennek szemében: aki csak ismerte, előre sejtette már, hogy nagy ember lesz belőle.

(Thuróczy János krónikájából)

Milyenek írta le Hunyadi János gyermekeit a történetíró? Vajon miért?

Madarász Viktor: Hunyadi László siratása (1859)

Nézzünk utána, milyen legenda kapcsolódik Hunyadi László kivégzéséhez!

Atyjuk halálakor **László kezébe került** a hatalmas **Hunyadi-vagyon**, a tíz évvel fiatalabb Mátyás a háttérben maradt. László a tisztségeket és a hozzá tartozó várakat is meg akarta tartani, és emiatt konfliktusba került a királlyal. **Hunyadi László** tisztázatlan körülmények között **fogságba ejtette** a Nándorfehérvár alá érkező **V. Lászlót**, a király kísé-rőjét (Cillei Ulrikot) pedig meggyilkolták.

Fél évvel később a **király** kiszabadult, és ígérete ellenére **bosszút állt**: a Budára érkező Lászlót felségsértés vádjával lefejezték. **Mátyást** V. László börtönbe zárta, értékes foglyát még **Prágába** is magával vitte. Az ország újra **belháború** színtere lett. A Szilágyi Mihály vezette Hunyadi-párt és a király hívei egymás ellen szervezkedtek. A nagy össze-csapás azonban elmaradt, mert **V. László 1457 novemberében** váratlanul **meghalt**.

Történészszemmel

A déli harangszó

A pápai diplomácia egyik fő törekvése a keresztény Európát fenyegető Oszmán Birodalom terjeszkedésének megállítása volt. Nem a pápán múltott, hogy a keresztes hadjáratok meghirdetésére a nyugat-európai országok gyakorlatilag nem reagáltak. 1456-ban az újabb hadjárat kihirdetése mellett a pápa lelki keresztes hadjáratot is indított. Eszerint a bevezetett új harangozás idején minden keresztény embernek imádkoznia kell Istenhez a török veszély elhárítására. Miután a keresztény világ értesült a nándorfehérvári diadalról, a győzelem miatti hálaadásért harangoztak, és a következő évtől a harangozást és az imák elmondását a déli időpontra tették át. 1500-ban a pápai rendelkezés újra a török veszedelem megszüntetéséért kérte a hívek mindennapos imáját a déli harangszó idején. A déli harangozás tovább zengett, a 18. századtól a hívek az újabb veszedelmek elhárításáért imádkoztak.

- Milyen alkalomból fogalmazta meg levelét a pápa?
- Mi volt a rendelkezés eredeti célja?

...mivel a jelenben az ellenséges törököknek ez a vihara sürget bennünket, annak megelőzésén minden igyekezetünkkel és minden erőnkkel fáradozunk; [...] parancsoljuk és elrendeljük, hogy a papok összesen és egyenként, még ha bíborosi vagy bármely más egyházi rangban tündököljenek is, a világi és szerzetes rendek bármelyikéhez, kivételezetteknek és nem kivételezettekhez tartozzanak, mely szerint – ha miséznek – megemlékezést vegyenek és a pogányok ellen előírt könyörgést mondják, a következőt: [...] És hogy minden nép, fajra és nemre való különbség nélkül, ezeknek az imáknak és búcsúknak részese lehessen, megparancsoljuk és elrendeljük, hogy az összes városok, területek és helyek minden egyes templomában a Nona [délután 3 óra] és Vesperas [délután 6 óra] között, tudniillik a Vesperasra harangozás előtt, de azt legalább egy félórával megelőző időpontban, egy vagy több messzehangzó haranggal, hogy jól hallhatók legyenek, minden egyes nap háromszor harangozzanak, ahogy este az Angyali üdvözletre harangozni szokás, és akkor ki-ki az Úr imádságát, azaz a Miatyánkot és az Angyali üdvözlét, vagyis az Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes háromszor köteles elmondani.

(Részlet III. Callixtus pápa apostoli leveléből; 1456. június 29.)

Összegzés

Okok és következmények

- Mikor és miért válhatott Hunyadi János az ország leghatalmasabb urává?
- Milyen célokat szolgáltak Hunyadi balkáni hadjáratjai?
- Értékeljük Bizánc elesét Magyarország helyzete szempontjából!

Történelmi jelentőség

- Melyek voltak az oszmán-török terjeszkedés legjelentősebb hosszú távú következményei?

Történelmi nézőpont

- Milyen tulajdonságai és tettei miatt vált nemzetközi híró hadvezérré Hunyadi János már a maga korában is?
- Mutassuk be a Hunyadiak és V. László közötti konfliktus okait és eseményeit a Hunyadiak szemszögéből!
- Készítsünk egy ünnepi beszédet a nándorfehérvári diadal évfordulójára!

21. Hunyadi Mátyás uralkodása

Milyen kép él a köztudatban Mátyás királyról? Milyen nevelésben részesült? Miért került fogságba? Mit tanultunk Mátyás időszakáról az irodalomórán? Ki volt a korszak híres költője?

Hunyadi Mátyás hadjáratai

Milyen irányban folytatott hadjáratokat Mátyás? Mely területeket hódította meg? Milyen célokat szolgálhattak ezek a hódítások? Vitassuk meg, mi állhatott a király tervei mögött!

A központosított királyi hatalom

Mi jellemezte Mátyás uralkodói gyakorlatát?

A **Hunyadi-párt köznemeseinek** határozott támogatásával a Rákos mezei országgyűlésen **Hunyadi Mátyást** (1458–1490) emelték a magyar trónra. A prágai fogságból egyezséggel szabadult, elvette a cseh kormányzó (Podjebrád György) lányát, Katalint. A Szent Korona III. Frigyesnél volt, ezért Mátyást ünnepélyesen csak trónra ültették. A tizenöt éves uralkodó meglepő **eréllyel lépett fel** az első hónapokban. A kormányzónak kinevezett Szilágyi Mihályt kiszorította a hatalomból, és a köznemességre támaszkodva fellépett a régi bárói elittel szemben. (Szilágyi néhány hónapra börtönbe került, majd kiszabadulása után a déli határon harcolt, ahol a török fogságba ejtette. Az egykori nándorfehérvári kapitányt a szultán lefejeztette.)

A **sértett bárók** rövidesen lázadással reagáltak, **behívták** az országba **III. Frigyes**t, akinek haderejét Mátyás serege végül legyőzte. A nyugati határon évekig tartó harcok **megállapodással** értek véget (bécsújhelyi szerződés, 1463). Mátyás visszaszerezte a koronát, de a Habsburgok trónigénye megmaradt. A következő évben törvényes keretek között megtörtént a **koronázás**. Mátyás politikáját mindvégig a határozottság jellemezte. Uralmát az **erős központosítás**, egy tőle függő hivatalnokszerkezet kialakítása határozta meg. Bár egy általa felemelt **új bárói rétegre** támaszkodott (például Guti Ország Mihály nádor, Szapolyaiak,

Továbbá [...] a Szent Koronát, amit a néhai igen fenséges Erzsébet királynő a néhai jó emlékezetű László királlyal együtt császárunknak, az említett Frigyesnek megbízható kezébe átadott és azt eddig hűségesen megtartotta és megőrizte, nehogy idegen kézbe kerüljön, valamint Sopron városát a mondott Mátyás királynak, fiunknak és az ő magyar királyságának kegyesen visszaadtuk [...].

Továbbá [...] elhatározottat és végeztetett, hogy, ha a magyar királyság megüresedik, mert az előbb mondott Mátyás király ágyékából nem származnak törvényes fiak vagy unokák, mi [...] vagy fiunk [...], vagy, ha többeket hagyunk hátra, közülük az egyik, akit az a királyság királyának kiválasztott, Magyarország ama királyságának élére állíttatnak vagy állíttatik.

(Mátyás és III. Frigyes egyezsége a korona visszaadásáról; 1463)

- Miért volt fontos Mátyásnak a korona megszerzése?
- Miről állapodtak meg a korona átadásán túl?
- Hogyan és mikor került III. Frigyes kezébe a korona?

Sok okát beszéljük, miért kezdtek összeesküvésbe a király legrégibb atyai barátai. Hiszen olyan tekintélyben és hivatalokban volt részük, hogy igazán nem lehetett tőlük ingadozást, árulást várni. Az érsek [Vitéz János, esztergomi érsek] állítólag számos sérelme miatt lett összeesküvő. A király ugyanis már a maga lábán állt; azelőtt ki volt szolgáltatva a főemberek tanácsának; most lerázta ezt, nem mások után, hanem saját esze és akarata szerint járt, s ha szólni mertek, lehurrogta őket. [...] Ezek tekintélyük alapos csorbulását látták ebben. Ehhez járult a szokatlanul kivetett rendkívüli adó, az úgynevezett dika, amelyet többnyire nem portánként, hanem fejenként róttak ki. És ámbár az igen nagy szolgáltatásokat a folytonos háború tette szükségessé, a szokatlan adót mindenki nehezményezte. Sőt, Mátyás még a püspöki jövedelmeket is bitorolni kezdte.

(Bonfini nyomán. Antonio Bonfini [1434–1503]
Mátyás megbízásából írta meg a magyarság történelmét. Műve a humanista udvari történetírás jellegzetes alkotása, és értékes forrásként szolgál Mátyás uralkodásának értékelésében.)

- Milyen személyes ellentétek okozták az összeesküvést a forrás szerint?
- Mátyás melyik gazdaságpolitikai intézkedését elítélték az országban?
- Melyik háborúhoz használta fel Mátyás a bevételeket?
- Miért sérelmezhetette ezt az esztergomi érsek?

Báthoriak), mégsem bízhatott meg mindenki. A külpolitikájával elégedetlen **főurak összeesküvést** szöttek ellene egykori nevelője, az akkor már esztergomi érsekké kinevezett **Vitéz János** vezetésével (1471). Mátyás a mozgalmat gyorsan felszámolta, Vitéz a következő évben meghalt; unokaöccse, Janus Pannonius pécsi püspök pedig menekülés közben vesztette életét. A Vitéz-féle összeesküvés után a király még kevésbé tűrt beleszólást a politikájába. A köznemességet is fokozatosan a háttérbe szorította, egyre ritkábban hívott össze rendi országgyűlést.

Mátyás gazdaságpolitikája

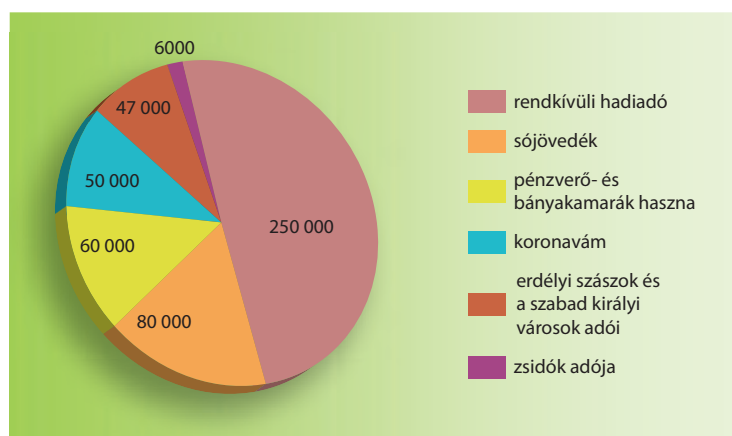
Miért volt szükség a pénzügyek központosítására?

Mátyás **bevételeinek jelentős növelésére** törekedett. A pénzügyek kezelését függetlenítette a királyi tanácstól, a létrehozott **kincstartóság** élére egy polgári származású szakember (Ernusz János) került. Az évek során szakképzett, sokszor alacsony sorból származókból álló hivatalnoki szervezet épült ki, amely a király minden bevételét egységes kezelés alá vette. A királyi hatalom alapját egy **új adórendszer** (kincstári adó – „füstpénz”, rendkívüli hadiadó, koronavám) bevezetése biztosította. A **füstpénz** a kapuadó megváltoztatását jelentette: ha egy jobbágyporta mögött többen laktak, akkor arányosan többet fizettek, azaz házanként adóztattak. A harmincadvám helyett bevezették a koronavámot, így a harmincadvámra szerzett mentesség érvényét veszítette. A **rendkívüli hadiadó** (a háborús költségek címén) évi egy aranyforinttal növelte meg a jobbágyi terheket.

Mátyás éves jövedelme meghaladta az 500 ezer aranyforintot, kétéves adóketés esetén akár a 750 ezer aranyforintot is elérte. Ez az addigi **királyi jövedelmek megháromszorozódását** jelentette. Ugyanakkor a **nagy ellenfél**, az Oszmán Birodalom éves **bevételéhez** (1 millió 800 ezer aranyforint) képest Mátyás jövedelme jócskán **elmaradt**. A királyi bevételek nagy részét felemésztették a hadikiadások; a végvárrendszer fenntartása évente 200 ezer aranyforintba került, míg a híres **fekete sereg** zsoldosaira is minimum 250 ezer aranyforintot kellett évente költeni.

Az **állandó zsoldossereg** szervezése az 1460-as évek elején kezdődött. Az alakulatok kezdetben főleg külföldi (cseh, lengyel, német) katonákból álltak, de egy idő után már magyarok is jelentkeztek a szolgálatra. A fekete sereg a kor egyik **legütőképesebb haderejének** számított (különböző fegyvernemek, korszerű felszerelés, tüzfegyverek), és hamarosan a királyi külpolitika legfőbb támasza lett.

Mátyás bevételei

Milyen típusú jövedelmekkel rendelkezett a király? Melyik adónemből származott a legtöbb bevétel? Kiknek az adóterhei nőttek ezáltal? Gondoljuk végig, miben különbözhetett egy nyugati uralkodó pénzügyi jövedelme a Mátyás-féle bevételektől! Vitassuk meg, hogyan növelhető még a királyi kincstár jövedelme!

Mátyás külpolitikája

Miért „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára”?

Az uralkodó hódító jellegű **külpolitikáját** a személyes ambíciókon kívül egy **erős birodalom kialakításának** célja is motiválta. Egy ilyen háttér megteremtésére lett volna szükség a **fenyegető Oszmán Birodalommal szemben**. Mátyás a **német-római császári korona** elnyerésére törekedett. Az uralkodó előbb a **cseh korona** megszerzéséért indított hadjáratokat egykori apósa ellen, majd a **Habsburgok ellen** fordult. A kibontakozó **cseh háború** (1468–1479) során a magyar seregek sikereket értek el (Szilézia, Morvaország elfoglalása), ám a **lengyel Jagelló-dinasztia** is a cseh koronáért szállt harcba. A magyar győzelmek ellenére Podjebrád György halálakor a prágai rendek a lengyel Jagelló Ulászlót választották királyukká (1471). A kibontakozó **lengyel támadás** elhárítása csak súlyos harcok árán valósult meg. Már a csehországi hadakozás alatt kiújult a konfliktus III. Friggyessel, aki a Jagellókat támogatta a térségben. Az **osztrák háború** (1477–1487) újabb gazdag tartományok (Alsó-Ausztria, Stájerország) bekebelezését és **Bécs elfoglalását** (1485) hozta el. Csakhogy a Habsburgok pozíciója nem rendült meg, a következő évben a német választófejedelmek III. Frigyes fiát, Miksát jelölték császárnak.

Jóllehet az ország közvéleménye aktív törökellenes politikát remélt Hunyadi János fiától, Mátyás az **Oszmán Birodalommal szemben inkább a védekezésre szorítkozott**. A déli végvárvonal mentén, a portyázásokat leszámítva, **szinte állóháború** alakult ki. A két fél megelégedett az 1456 utáni **status quo fenntartásával**. II. Mohamed (1451–1481) még Mátyás uralkodása elején végleg bekebelezte Szerbiát és Boszniát, ezt követően a magyar területek elleni **török betörések csökkentek** (sőt a déli vármegyék néhányszor átengedték Ausztria felé a portyázó török hadakat).

A Mátyás által vezetett **hadjáratok** (Jajca elfoglalása – 1463, és Szabács megszerzése – 1476) inkább **korlátozott hadműveletek** voltak, melyek következtében **Észak-Bosznia és Észak-Szerbia** magyar fennhatóság alá került. Az ottani várak beépültek a védvonalrendszerbe, és a létrejött **kettős végvárvonal** a nagyobb török seregekkel szemben megfelelő akadályt jelentett. A portyázó törökök csapatait **Kinizsi Pál** temesi ispán vagy az erdélyi vajda alakulatai igyekeztek megállítani. A molnárlégényből katonai érdemei miatt bárói rangra emelt Kinizsi egy alkalommal **súlyos vereséget mért az Erdélyt kifosztó török seregre Kenyérmezőnél** (1479).

...Miklós örkanonok, szószólónk, hazatérve jelentette ugyan a pápa legjobb indulatát irányunkban, de egy mentegetődző levelet hozott, hogy tudniillik az itáliai háborúk miatt jelenleg nem tud segíteni a kereszténység ügyén. Azt akarjuk tehát, hogy ne legyetek tovább Őszentségének terhére, hanem egyéb ügyeket elintézve térjetez mielőbb haza. Azt az egy, igen fontos dolgot azonban hazatértekkor fejtsetek ki, hogy manapság veszedelmes az egész kereszténység ügye iránt tanúsított hanyagság, s ezt úgy fejtsetek ki, hogy a pápa s a többiek megértsék, mi következhetik ebből, s ha – amit nem kívánunk – valami baj történik, azt ne róhassák fel Magyarországra királyának, akin egyáltalán nem múltott a kereszténység megvédése, sőt a mohamedibabona kiirtása. Mi ezentúl szükségképpen azt tesszük, ami helyzetünk szempontjából kevésbé tűnik veszélyesnek.

(A magyar uralkodó levele a pápai udvarba küldött követének; 1462)

- Mire utasította Mátyás a követét?
- Milyen a levél hangvétele a pápai udvar felé?
- Milyen jövőbeli külpolitikai szándék érződött ki Mátyás soraiból?

Benczúr Gyula: A diadalmas Mátyás (1919)

Hogyan ábrázolta Mátyást ez az 1919-ben készült festmény? Milyen kép él napjainkban is Mátyásról a köztudatban?

Jan Osolsobie: Báthoryt kiszabadítja Kinizsi a kenyérmezei csatában. Az ütközet első szakaszában az erdélyi vajda (Báthory István) csapatait súlyos veszteségek érték, amikor a döntő pillanatokban megérkezett a csatára Kinizsi Pál temesi ispán hadereje. A két tűz közé szorult oszmán sereg megsemmisítő vereséget szenvedett.

Beatrix és Mátyás

1. Először az ősök régi intézkedésénél fogva végeztük és megállapítottuk, hogy ha valamikor a királynak magva találna szakadni, és új királyválasztásról folyna tanácskozás, a választásban, hivatala méltóságánál fogva, mindenkor a nádoré legyen az első szavazat.

2. Másodsor: ha valamely király kiskorú örökösét hagyja maga után, a nádor tiszténél fogva mint az ő gyámja tartozik és köteles őt apjától rámaradt országában és uradalmaiban megtartani és hűségesen megvédelmezni.

(Az ún. nádori cikkelyekből, 1486)

Az utódlás kérdése

Miért vált bizonytalanná Mátyás életművének a folytatása?

Mátyás legfőbb gondja a **trónutódlás bizonytalansága** volt. Első feleségétől, Podjebrád Katalintól nem született gyermeke, és Katalin halála után (aki szülés közben a csecsemővel együtt meghalt) Mátyás évekig nem tudott rangos feleséget szerezni. Végül a nápolyi **Aragóniai-dinasztiából** származó **Beatrixot** vette el (1476), de az ő házasságuk is gyermektelen maradt. Mátyásnak egy polgárlánytól korábban fiúgyermeke született, csakhogy a **törvénytelen származású Corvin Jánost** a közvélemény nem tekintette igazi jelöltnek.

Mátyás uralkodása utolsó évtizedében egyre nyíltabban törekedett arra, hogy **fiát elismertesse utódjának**. **Corvin Jánost** a Hunyadi-birtokok és egyéb javadalmak átadásával az ország legnagyobb birtokosává tette, a nádort és a köznemességet is megpróbálta mellé állítani (1485–86-os törvények). Az **erős állam** azonban, amelyet **Mátyás** létrehozott, oly mértékben függött a személyétől, hogy **halála után a rendszer összeomlott** (1490).

- Milyen elv alapján fogalmazták meg a trónutódlás kérdését?
- Magyarazzuk meg, milyen érdeke fűződhetett ehhez Mátyásnak!

Történészszemmel

Mátyás, az igazságos

„Meg holt Matias király s el költ az Igazsagh” – jegyezte meg egy 16. századi történetíró (Heltai Gáspár, 1575), aki arról is említést tett, hogy a nagy uralkodóról számos tréfás történet és legenda kering. Mátyás király népszerűsége a halála utáni évtizedekben nőtt meg. Erre már Antonio Bonfini, az udvari történetírója is felhívta a figyelmet: „A parasztság, mely Mátyás alatt [...] évenként négyszeres adót kényszerült fizetni, s panaszkodott az igazságtalanul súlyos sarcok miatt, most sóhajtozik és retteg a dúlástól, a szántóföldek elpusztításától [...] Fogadkoznak, hogy hatszorosan is fizetnének, csak visszahívhatnák a királyt a másvilágról.”

Az utólag megszépülő mátyási évtizedek iránti nosztalgia alakíthatta ki a nép között elvegyülő, álruhába öltözött király legendáriumát. A szegényeket pártfogoló, bölcs döntéseket hozó uralkodó történetei beleolvadtak a néphagyományba, és az anekdotakincs a 19. században tovább bővült. (A századfordulós *Magyar anekdotakincs* mintegy 80 történetet rögzít-

tett.) Mátyás alakja a környező népek mondavilágában is megjelenik, több szlovén mesében ábrázolják földig érő szakállal, barlangban élő királyként, akinek visszatérését várja a népe.

Egyszer Mátyás király vándorlása közben egy juhással találkozott. Ezek éppen ebédeltek, aztán odahívták őt is, de nem tudták, hogy ki. Ahogy a bogrács körül ültek, Mátyás a kanálával a másik elejibe nyúlt. Fogta magát a juhász, a fakanáljával nagyot ütött Mátyás kezére, aztán megmagyarázta, hogy mindenki maga előtt egyen. Mátyás király megértette, aztán mikor megebédeltek, kijelentette, hogy ő a király, aztán a juhász menjen fel hozzá Budára, a várba. A juhász fel is ment. De ahogy Mátyással találkozott, az azt mondta neki, hogy ő is ott fog ebédelni. De olyan nagy urak lesznek ott, akik mindig a mások elejibe nyúlnak, aztán, aki úgy tesz, üssön a kanállal a kezire.

Milyen történelmi helyzetet és értékítéletet sugall a fenti mese? Keressünk néhány Mátyásról szóló mesét! Hogyan jelenik meg a mesékben a király? Miben igazságos? Kinek a pártján áll?

Összegzés

Változás és folytonosság

- Milyen pénzügyi és katonai reformokat hajtott végre Mátyás király?
- Milyen célokat szolgáltak és milyen eredményeket hoztak ezek a reformok?
- Melyik fél javára változtak meg a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom közötti erőviszonyok Mátyás idején?

Történelmi nézőpont

- Mivel érvelhettek Hunyadi Mátyás külpolitikájának ellenzői és kritikusai? Vitassuk meg e kritikák jogosságát!
- Milyen célokat szolgált Mátyás uralkodásának felidézése a későbbi korokban? Mivel magyarázható ez?

22. A magyar középkor kulturális hagyatéka

A magyar középkor anyagi és szellemi gazdagsága már az eddigi tananyagban is feltárult, hiszen például számos krónikarészlet segítségével értelmeztük az eseményeket. Idézzük fel, mely művekből ismertük meg a magyarság őstörténetét! Mit tanultunk az irodalomórakon az időszakról?

Honfoglalás kori leletek

Milyen képet kaphatunk a korabeli társadalomról?

A földnek ellenálló anyagokból (fém, csont) egy töredékes kép bontakozik ki a honfoglalók tárgyi hagyatékáról, de ez a kép még így is gazdag és színes. A **régészeti anyag többsége sírokból származik**, de a településekről is egyre több lelet kerül elő. A tárgyak nemcsak önmagukban, hanem például sírbeli elhelyezkedésükben, leletösszefüggéseikben vallanak a múltról. Figyelemre méltó, hogy a **honfoglaló férfiak és nők azonos rítus szerint temetkeztek**, vagyis **egy teljes társadalom költözött be** a Kárpát-medencébe. Különösen feltűnő, hogy a **Felső-Tisza-vidékről** milyen sok gazdag sírt tártak fel a régészek. Ebből okkal feltételezhető, hogy a **10. század elején itt volt a Magyar Nagyfejedelemség központja**. Gazdag sír azonban került elő máshonnan is, például Kolozsvárról.

Szent Korona és Szent Korona-tan

Hogyan vált önálló jogi fogalom a Szent Korona?

A magyar államiság legfontosabb jelképe a **Szent Korona**. Sokáig úgy tartották, hogy ezt a koronát kapta Szent István II. Szilveszter pápától. A modern kutatás ezt nagyrészt kétségbe vonja, és a királyi fejké színtését a későbbi korokra teszi. A legfőbb nézetkülönbség abban mutatkozik, hogy **egy részből állt-e** (hagyományos felfogás), **vagy két részből szerkesztették össze** (modern kutatás). A történészek, művészettörténészek szerint a **Szent Korona két, jól elkülöníthető részből áll**. Felső felét, az **ún. latin koronát** tisztább aranyból való keresztpántok alkotják, amelyeket rekeszszománc táblácskák (apostolábrázolások, latin nyelvű felirattal) díszítenek. A tetejét Krisztus zománcképe borítja, amelyet középen átfúrta, ide illesztették be a később elferdült keresztet. A felső négy koronapánt egy nagyobb ezüstartalmú aranyabroncon nyugszik, az **ún. görög koronán**. Az alsó bronz rekeszszománc képeit görög nyelvű feliratok kísérik. Sokan úgy vélik, ezt az alsó koronarészt I. Géza kapta a bizánci császártól, és az alsó és felső részt a 12. században illesztették össze. Aranyművesek viszont ötvös-technikai megfontolásból a hagyományos eredetelmélet mellett törnek lándzsát.

A korona kezdetben a **királyi hatalmat**, azon keresztül a magyar államiságot jelképezte, de a **13. századtól a király és a főnemesek (majd a köznemesek) közös államhatalmát** kezdte jelenteni. A 13. század közepétől terjedt el a „Szent Korona” kifejezés. A 15. században a korona a király személyével szemben is **önálló jogi fogalom** vált, és a középkor végére a Szent Korona egyre inkább függetlenedett az uralkodó személyétől: az **ország lakóit kezdték „Magyarország Szent Koronája alattvalóinak”** nevezni. A **Szent Korona államszimbolizáló jelentősége** megmaradt, csak az a magyar állam változott meg, amelyet jelképezett.

[A legenda szerint a pápa először a lengyelek fejedelmének készíttetett koronát, mikor egy látomás során az Úr küldötte szólította meg a pápát.], „Tud meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában ismeretlen nép követei érkeznek hozzád, és vezérük számára tőled királyi koronát követelnek apostoli áldásod kegyelmével együtt. Ezért legyen rá gondod, hogy a koronát, amelyet csináltattál, kívánságuk szerint, habozás nélkül az ő vezérüknek ajándékozd! Mert tudnod kell, hogy őt illeti az a királyi pompával együtt életének érdemeiért.”

A látomás tartalmának megfelelően a következő nap kijelölt órájában meg is érkezett a pápához Aszkrik főpap, aki a reá kirótt feladatot okosan látta el, a szent vezér tetteit rendre elmesélte, s az Apostoli Széktől a már említett jelvényeket kérelmezte elárulva azt is, hogy méltó leszen az ily nagy tisztségre és méltóságra az, aki Isten segédelmével a pogányokat garmadával igázta le, s hatalmával a hitetlenek sokaságát térítette meg az Úrhoz. Mindezek hallatára a római főpap nagy örömeiben jószándékulag engedélyezett mindent, amire a kérés vonatkozott. Azonfelül még egy keresztet is küldött a királynak, amelyet apostoli küldetésének jelképe gyanánt előtte kellett hordozni.

(Hartvik győri püspök, Szent István király legendája, 12. század)

- Hogyan történt a pápai koronaküldés a legenda szerint?
- Milyen érdemeire tekintettel támogatta az egyház István politikáját?

A magyar Szent Korona

Kálti Márk fehérvári örkanonok

Az Úr 1358. esztendejében, áldozócsütörtök nyolcadába eső kedden [május 15.] kezdtem el ezt a krónikát a magyarok régi és legújabb tetteiről, származásáról és gyarapodásáról, győzelméről és merészségéről; különféle régi krónikákból szedegtettem össze, átvéve helyes megállapításaikat és teljesen megcáfolva tévedéseiket. Az Úr nevében. Ámen.

(A Képes Krónika bevezetője)

- Milyen módszerrel dolgozott a krónikaíró?
- Mit jelent a címbeli „képes krónika” kifejezés?

A Képes Krónika első oldala

Történeti irodalom

Melyek a leghíresebb középkori krónikáink?

Az **írássos emlékek** közül kiemelkednek a történelmi eseményeket feldolgozó **krónikák és geszták**, illetve a vallási ihletésű művek (vallási himnuszok, imakönyvek). Az **Árpád-kor szentjeiről** (István, Imre, László, Margit, Erzsébet) több **legenda** keletkezett. Művészettörténeti szempontból is érdekesek a kor **magyar nyelvemlékei** (*Halotti beszéd, Ómagyar Mária-siralom*). Az Árpád-korból két jelentős történeti munka maradt ránk: **Anonymus műve** a honfoglalásról (*Gesta Hungarorum* [*A magyarok viselt dolgai*], 1200-as évek eleje), valamint **Kézai Simon krónikája** (*Gesta Hunnorum et Hungarorum* [*A hunok és magyarok cselekedetei*], 1280-as évek). Középkori krónikáink nagy része odaveszett, szövegük bizonyos részleteit csak más művek alapján lehet utólag rekonstruálni.

A középkori krónikairódomat összegző műve az **Anjou-kori krónikakompozíció** lett, amelynek szerzője a **11–14. század addigi krónikairódomát** dolgozta fel és egészítette ki (Kálti Márk, 1358). Valószínűleg a 11. században készültek a legelső feljegyzések (őskrónika), melyeket a későbbiekben számos alkalommal kiegészítettek. A történeti kutatás három-négy olyan időszakot különített el (például Könyves Kálmán alatt vagy III. István korában), amikor különböző feljegyzések keletkeztek. Maga az eredeti krónikakompozíció is elveszett, az utókor már csak az arról készült másolatokat ismeri, amelyek közül az **iniciálékkal** (a fejezetek vagy bekezdések többszörnyi magas, figurákkal vagy jelenetekkel gazdagon ábrázolt első betűje) díszített **Képes Krónika** a leghíresebb. Az Anjou-korban Nagy Lajosról még egy életrajz is készült, a szerző (Küküllői János) az uralkodót lovagkirályként ábrázolta. A **15. század** során történeti irodalmunk a **közneemesi öntudatot erősítő** és a **hun–magyar eredetet** valló irodalommal (Thuróczy János krónikája), illetve **reneszánsz szellemiséggel** (Bonfini) egészült ki.

Az udvari kultúra kialakulása és fejlődése

Miért váltak a királyi udvarok a kultúra központjaivá?

Magyarországon a későbbi évszázadok pusztítói háborúi következtében csak kis számban maradtak fenn a középkori stílusirányzatok emlékei. A **román korszak** (11–12. század) és a **gótikus kor** (13–15. század) épületeit nagyrészt forrásokból ismerjük. Az **állandó királyi székhelyek** is csak a **14–15. században** jöttek létre, hiszen az országot kíséretükkel körbeutazó királyok kezdetben ritkán rendezkedtek be egyetlen központban. A kialakuló **királyi udvar** (főnemesek, udvari nemesség, egyházi személyek, csatlósok) **kulturális központként** is működött. Az Anjou-kori építészetben már a **gótikus irányzat** érvényesült, nagyobb építkezésekre a királyi központokban, Visegrádon (palota) és Budán került sor. A nyugati lovagkort idéző **várépítészet** (Diósgyőr) szintén ekkor honosodott meg.

A **Zsigmond-kori művelődés** az Anjou-időszak folytatásának és a lovagi eszmények kiteljesedésének (lovagi tornák, a fejedelmi találkozókat kísérő nagyszabású ünnepségek) tekinthető. A királyi udvar kulturális szerepe megmaradt, Zsigmond végleg áttette a **székhelyét Budára** (Friss-palota építése), és megkezdődött **Pozsony** átalakítása is. Az európai politikában aktívan tevékenykedő uralkodót elkísérő **főurak** és **udvari nemesek** látóköre kiszélesedett. A kor bárói – hatalmas magánvagyonukat felhasználva – a királyi udvarhoz hasonló **főúri udvarokat** (kastélyokat) alakítottak ki birtokaikon, és a nyugati lovagokat igyekeztek utánozni (például a címerhasználat megjelenése).

A zsámbéki romtemplom (13. század)

A diósgyőri vár

A középkori magyar kultúra **fénykora Mátyás időszakára** esett. Először az Itáliában tanult **egyházi értelmiség** ismerkedett meg a reneszánsz kultúrával és vált a **humanista gondolkodásmód** hazai terjesztőjévé. Igaz, kezdetben az új szemlélet csak egy szűk főpapi réteget érintett (Vitéz János környezete, és unokaöccse, Janus Pannonius), ám **Aragóniai Beatrix** hazánkba érkezésével (1476) a királyi udvarban is gyorsan elterjedt. Innentől kezdve a **reneszánsz meghonosítása** a tudatos királyi politika része lett. Mátyás jelentős összegeket költött **művészetpártolásra**, így számos humanista tudósember és mester megfordult Budán. Mátyás halálakor szinte valóban el lehetett mondani Magyarországról, hogy „második Itália” lett.

Nagy jelentőséggel bírt a korban a király mintegy 2000-2500 **corvinát** (kódexet) rejtő **híres könyvtára** (Bibliotheca Corviniana). A köteteket a kor legnagyobb tudású itáliai **könyvmásolói és díszítői** készítették. A corvinák a bőrkötéseken feltüntetett hollós címer (corvinus: 'hollós') után kapták a nevüket – a holló Mátyás címerállata volt. Bár a **könyvnyomtatás** is megjelent Budán (Hess András), a 15. században még nagyon kevés nyomtatott könyvet adtak ki. Sajnos a Mátyás-időszak **reneszánsz építkezései** (illetve a korábbiak is) a török kor időszakában **megsemmisültek**, így azokat csak az írásos források és régészeti feltárások alapján lehet rekonstruálni.

A megérkező királyné az étkezésben és az egész életmódban kifinomult szokásokat honosított meg. Megvetette az alacsony házakat, nagyszerű lakomákat rendezett, az ebédlőket és a hálószobákat fényesen berendezte, visszatartotta a királyt a közvetlenségtől; állandó ajtónállókat állíttatott, megszüntette a könnyű bejutást; a királyi felséget rávette, hogy méltóságára többet adjon, s arra bírta, hogy csak megállapított időben tartson kihallgatást, szolgáltasson igazságot. A szittyá szokások közé itáliaiakat iktatott be; megkedveltette az itáliai étkezést. Nagy költséggel Itáliából kiváló mestereket hívatott, s meghonosított itt addig ismeretlen művészeteket. Itáliából festőket, szobrászokat, vésnőköket, ezüstműveseket, fa- és kőfaragókat, építészeket fogadott óriási fizetéssel. Majd az istentisztelet fényét emelte; a királyi kápolna számára Galliából és Germániából szerződtetett énekeseket. Sőt Itáliából még konyha- és gyümölcskertészeket is hívott, a földművelésben mestereket, akik itáliai, szicíliai és gall módon készítették a sajtot. Jöttek színészek és bohócok, akiket a királyné nagyon kedvelt, meg fuvalások, dudások, hárfasok. Ajándékokkal csalogatott ide költőket, szónokokat, grammatikusokat is, de ezek reményükben csalatkozva szegényebben vitték vissza Itáliába műzsájukat, mint ahogyan elhozták.

(Részlet Antonio Bonfini művéből)

- Állapítsuk meg, melyik építészeti stílus alapján épült a templom!
- Melyik király kedvelt tartózkodási helye volt a diósgyőri vár?

Egy corvina díszített oldala

- Milyen új szokások jelentek meg Mátyás udvarában Beatrix hatására?
- Mennyire lehetett kedvelt személy a királyné a főurak körében?
- Hogyan alakította ki a reneszánsz udvartartást?
- Keressük meg a forrásban a humanista történetírókra jellemző kifejezéseket!

Történészszemmel

A középkori Buda

A városalapítás az Óbudától délre található Várhegyen a tártárjárás után, IV. Béla idején történt (1247). Az uralkodó a várost királyi székhellyé emelte, és a város első lakói a Pestről áttelepült német és magyar polgárok voltak. A betelepülő népességen belül a magyarok számaránya végig alacsony maradt a korban. Budát egy választott bíró és 12 esküdttől álló tanács irányította, a város védelméről a budai várnagy gondoskodott. A 14. század eleji trónharcok idején a budai polgárok sokáig nem támogatták az Anjou-jelöltet, ezért I. Károly a királyi székhelyét Visegrádra tette át. Buda azonban gazdaságilag kivívta vezető szerepét, kereskedelmi és kézművesipari központ lett. A Duna menti kereskedelem kiaknázására a Német-római Birodalomból jelentős számú hospes költözött be a városba. A hetipiacok és az országos vásárok további fejlődést biztosítottak Budának, a városba érkező kereskedők Pest és Óbuda piacain is értékesíthették a portékáikat.

Az Anjouk idején a Várhegy déli részén egy korai királyi palota épült egy kisebb kápolnával (István-torony), de az

igazi fejlesztés Zsigmond uralkodása alatt bontakozott ki. A gótikus stílusú Friss-palota és a hozzá tartozó építmények felépítésével (1410–1430 között) már egy reprezentatív – a várostól elkülönített – királyi negyed jött létre, amelyet kettős védőfallal és szárazárokkal választottak el a polgárvárosról.

Maga a polgári város a magyarok északi (Mária Magdolna-templom) és a németek déli negyedére (Nagyboldogasszony-templom) tagolódott. A budai zsidókat Nagy Lajos négy évre elűzte Budáról, majd visszahívta őket, és lakóhelyüket a vár északkeleti részén jelölte ki. A zárt negyedben élő zsidóság polgárjoggal nem, csak gazdasági kiváltsággal rendelkezett. Mátyás király korában itt épült fel a korabeli Európa egyik legnagyobb zsinagógája.

Budán a 14–15. században kétemeletes kőházak épültek, és a nyugati városokéhoz hasonlóan az utcák gyakran szűk síkatorokká váltak. A Mátyás-kori reneszánsz építkezések a Friss-palota környezetét bővítették (átépítések, díszítések), illetve megerősítették a palotanegyedet (felvonóhid, ágyúk elhelyezése).

Buda középkori látképe (Michael Wohlgemuth rajza, 1470-es évek)

Azonosítsuk be a tankönyvi szöveg segítségével a képen látható nagyobb építményeket! Különítsük el először a királyi negyedet a polgári városrésztől! Keressünk az interneten rekonstrukciós grafikákat is a középkori Budáról!

Összegzés

Történelmi forrás

- Milyen fontosabb történelmi munkák keletkeztek a középkorban?
- Melyek a középkori magyar kultúra legfontosabb emlékei?
- Milyen okokkal és körülményekkel magyarázható az európai kultúra erős hatása?

Okok és következmények

- Miért lett az ország „második Itália” Mátyás uralkodása alatt?
- Hogyan vált Buda az ország fővárosává?

Történelmi jelentőség

- Hogyan vált a Szent Korona a legfontosabb állami jelképpünk?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig a tanultakat az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. Az uralkodói hatalom jellege a 14–15. században

- I. Károly és Nagy Lajos, a királyi tekintély visszaállítása
- Mátyás központosítása

2. Az ország külpolitikai helyzete

- Nagy Lajos birodalma és hadjáratai
- A török elleni harc kezdetei, Hunyadi János hadjáratai
- Hunyadi Mátyás birodalma

3. Gazdasági és társadalmi változások a 11–15. században

- A nemesi társadalom kialakulása és a sarkalatos nemesi jogok
- A városfejlődés sajátosságai a korban
- Az uralkodói gazdaságpolitika változásai (I. Károly és Hunyadi Mátyás)

4. A középkori magyar művelődés

- Történeti irodalom
- Az egyház és a királyi udvar szerepe
- Mátyás, a reneszánsz uralkodó

Kerettantervi fogalmak, adatok

Fogalmak: aranyforint, regálé, kapuadó, kilenced, bandérium, perszonálunió, sarkalatos nemesi jogok, fő- és köznemes, szabad királyi város, bányaváros, mezőváros, kormányzó, szekérvár, végvár, szultán, szpáhi, janicsár, rendkívüli hadiadó, füstpénz, fekete sereg, zsoldos, Corvina, Szent Korona, Szent Korona-tan, Képes Krónika.

Személyek: I. (Anjou) Károly, I. (Nagy) Lajos, Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi János, I. (Hunyadi) Mátyás.

Topográfia: Visegrád, Lengyelország, Csehország, osztrák tartományok, Nikápoly, Várna, Nándorfehérvár, Kolozsvár, Kenyérmező, Oszmán Birodalom.

Kronológia: 1301: az Árpád-ház kihalása, 1308: I. Károly uralkodásának kezdete, 1335: a visegrádi királytalálkozó, 1351: I. (Nagy) Lajos törvényei, 1396: a nikápolyi csata, 1443–1444-es hosszú hadjárat, 1444: a várnai csata, 1453: Konstantinápoly eleste, 1456: a nándorfehérvári diadal, 1458–90: Mátyás uralkodása.

Fogalmak, szakkifejezések

A korszakonkénti betűrendes felsorolás kiemeléssel tartalmazza a kerettantervben feltüntetett szakszavakat, emellett felsorolja az egyes témakörökhöz tartozó egyéb fontos kifejezéseket is.

Fogalomtár az ókorhoz

AZ ÓKORI KELET	AZ ÓKORI HELLÁSZ	AZ ÓKORI RÓMA	VALLÁSTÖRTÉNET
régészet	polisz	patrícus	mitológia
városállam	hoplita	plebejus	politeizmus
öntözéses földművelés	falánx	plebs	monoteizmus
ékírás	arisztokrácia	consul	zsidó vallás
templomgazdálkodás	démosz	senatus	Biblia
fáraó	metoikosz	dictator	Ószövetség / héber Biblia
piramis	rabszolga	néptribunus	tízparancsolat
múmia	arkhón	naptárreform	próféta
hieroglifa	népgyűlés	császár	jeruzsálemi templom
	Akropolisz	principatus	zsinagóga
	Parthenón	provincia	diaszpóra
	demokrácia	romanizáció	Messiás
	sztratégosz	polgárjog	Újszövetség
	cserépszavazás	limes	evangélium
	filozófia	légió	keresztény vallás
	jósda	amfiteátrum	keresztség és úrvacsora
	olümpiai játékok	gladiátor	apostol
		népvándorlás	misszió
		hunok	egyház
			püspök
			zsinat

Fogalomtár a középkorhoz

KÖZÉPKOR				
	Általános politikatörténeti, állam- és jogtörténeti fogalmak	Gazdasággal és társadalommal kapcsolatos fogalmak	A keresztény egyházi élethez kapcsolódó fogalmak	További vallás- és művelődéstörténeti fogalmak
Egyetemes történelem	király kiváltság rend rendiség rendi országgyűlés rendi monarchia keresztes hadjáratok mongolok/tatárok perszonálunió szultán szpáhi janicsár	hűbériség feudalizmus grófság uradalom földesúr jobbágy robot majorság lovag nemes születési előjogok nyomásos gazdálkodás hospes levantei kereskedelem Hanza-városok városi önkormányzat városi jogok árumegállító jog polgár céh kontárok	római katolikus egyház ortodox egyház pápa érsek cölibátus szerzetes kolostor bencés rend kolduló rend ferences rend szent clunyi reform egyházi hierarchia kiközösítés eretnek inkvizíció	iszlám Korán kalifa dzsihád szunnita síita kódex skolasztika hét szabad művészet román stílus gótikus stílus teológia egyetem krónika oklevél legenda reneszánsz humanizmus könyvnyomtatás
Magyar történelem	törzs fejedelem vérszerződés honfoglalás kettős honfoglalás elmélete kalandozások ispán vármegye nádor bán erdélyi vajda szabad királyi város bányaváros mezőváros perszonálunió bandérium végvár kormányzó szekérvár fekete sereg zsoldos	avarok kabarok szászok székelyek kunok aranyforint regálé kapuadó kilenced rendkívüli hadiadó füstpénz kamara haszna várjobbágy várnép szerviens báró főnemes köznemes Aranybulla sarkalatos nemesi jogok ősiség úriszék pallosjog	egyházmegye érsekség tized	finnugor őstörténet rovásírás kancellária Szent Korona kettős kereszt Szent Korona-tan geszta káptalan Képes Krónika Corvina

Kronológia

Kronológia az ókor áttekintéséhez

A kronológiai táblázat elsősorban az időbeli tájékozódást segíti, a kötelező kerettantervi dátumokat külön kiemeltük.

Időszak	Egyiptom	Mezopotámia Közel-Kelet	Hellász	Római Birodalom
Kr. e. 4. évezred	az őskor utolsó időszaka, neolitikum vége rézkor kezdete		neolitikus falvak kialakulása	
Kr. e. 3000	Az első civilizációk kialakulása – az őskor vége, az ókor kezdete			
Kr. e. 3. évezred	Kr. e. 2950 k. Egyiptom egyesítése Kr. e. 27–22. sz. Óbirodalom kora (piramisépítés)	Kr. e. 30–24. sz. sumer kor Kr. e. 24–23. sz. akkádok nomád népcsoportok	korai bronzkor	itáliai neolitikum
Kr. e. 2. évezred	Kr. e. 16–11. sz. Újbirodalom	Óbabiloni birodalom (Kr. e. 18. sz. Hammurapi)	Kr. e. 13. sz. trójai háború	bronzkori falvak Kr. e. 1200 körül italicus törzsek bevándorlása
Kr. e. 10. század	késő dinasztikus kor	az egységes zsidó állam Kr. e. 931 szétválás Izraelre és Júdára	Kr. e. 12–9. sz. görög törzsek vándorlása	vaskori kultúrák
Kr. e. 9. század				etruszk civilizáció kezdete
Kr. e. 8. század			Kr. e. 776 az első feljegyzett olümpiai játékok	Kr. e. 753 Róma alapítása – királyság
Kr. e. 7. század		Újbabilóni Birodalom	poliszok létrejötte, görög gyarmatosítás időszaka	királyság kora etruszk befolyás
Kr. e. 6. század	Kr. e. 525 perzsa támadás	Perzsa Birodalom kialakulása I. Dareiosz uralkodása	Kr. e. 594 Szolón Kr. e. 560–510 türannisz Kr. e. 508 Kleiszthenész reformjai	Kr. e. 510 a királyság bukása, a köztársaság kezdete
Kr. e. 5. század	perzsa uralom	Perzsa Birodalom	Kr. e. 492–448 görög–perzsa háborúk Kr. e. 490 a marathóni csata Periklész kora, az athéni demokrácia fénykora Kr. e. 431–404 peloponnészoszi háború	Róma korai terjeszkedése
Kr. e. 4. század	Kr. e. 332 Nagy Sándor hódítása	Kr. e. 334–326 Nagy Sándor hadjárata	Makedónia felemelkedése II. Philipposz Kr. e. 336–323 Nagy Sándor uralkodása	Közép-Itália elfoglalása

Időszak	Egyiptom	Mezopotámia Közel-Kelet	Hellász	Római Birodalom
Kr. e. 3. század	hellenisztikus kor (Ptolemaioszok)	hellenisztikus kor (Szeleukoszok)	hellenisztikus kor (Antigonidák)	Kr. e. 264–241 Kr. e. 218–201 római–pun háborúk
Kr. e. 2. század		Kr. e. 247 Parthus Birodalom	Kr. e. 168 püdnai csata	A Mediterráneum elfoglalása Kr. e. 146 Karthágó elpusztítása
Kr. e. 1. század		római fennhatóság kezdete	római fennhatóság	
Kr. e. 30 Kleopátra öngyilkossága – római uralom kezdete	Parthus Birodalom			
Kr. u. 1. század	római fennhatóság	Kr. u. 70. Jeruzsálem lerombolása		
Kr. u. 2. század	római fennhatóság	227 Újperzsa Birodalom		313 a milánói rendelet 325 a niceai zsinat hunok megjelenése 395 a Római Birodalom kettéosztása
Kr. u. 3. század				
Kr. u. 4. század				
Kr. u. 5. század	Keletrómai Birodalom Újperzsa Birodalom			germán invázió 434/445–453 Attila uralkodása 451 a catalaunumi csata 476 A Nyugatrómai Birodalom bukása, az ókor vége

Kronológia a középkor áttekintéséhez

A kora középkor

Időszak	Nyugat-Európa	Közép-Európa	Bizánci Birodalom, Közel-Kelet	Magyar történelem
6. század	482–511 Klodvig frank birodalma barbár királyságok (angolszász, keleti gót, nyugati gót) 529 a bencés rend alapítása	nyugati szlávok betelepődése 568 avarok elfoglalják a Kárpát-medencét	527–565 Justinianus déli szlávok betelepődése a Balkánra avar támadások harcok az Újperzsa Birodalommal	
7. század	frank széttagozottság	avar hegemonia	622 Mohamed Mekkából Medínába költözése, az iszlám időszámítás kezdeté arab terjeszkedés	
8. század	714–741 Martell Károly 732 a poitiers-i csata 741–768 Kis Pippin 768–814 Nagy Károly 800 császárrá koronázás	frankok legyőzik az avarokat	folyamatos arab támadások	
9. század	843 verduni szerződés viking támadások	morvák államalapítása 870–894 Szvatopluk	Bizánc megerősödése bagdadi kalifátus 893–927 Simeon bolgár birodalma	etelközi szállásterület vérszerződés 862–895 a honfoglalás
10. század	magyar támadások 962 I. Ottó német-római császár lesz	cseh és lengyel államalapítás kereszténység felvétele	korai szerb és horvát állam	907 a pozsonyi csata támadó hadjáratok 955 Augsburg 972–997 Géza nagyfejedelem 997 István győzelme Koppány felett

A virágzó és késő középkor

Időszak	Nyugat-és Dél-Európa, Szentföld	Közép- és Kelet- Európa	Magyar történelem	Kultúra, művelődés, technika
11. század	1002–1024 II. Henrik német-római császár	1000 az önálló lengyel egyház kiépítése	997–1000–1038 Szent István uralkodása 1000 koronázás	Cluny mozgalma az egyház megújításáért
	1054 az egyházszakadás 1075 VII. Gergely	1019–1054 Bölcs Jaroszláv, a Kijevi Állam fénykora, halála után feudális szétagolódás	1046 Vata-féle pogánylázadás 1051, 1052 III. Henrik támadásai	
	1095 a keresztes hadjáratok meghirdetése	Csehország német függés alatt, 1086 királyi korona a német császártól	1077–1095 Szent László	a román stílus jellegzetes emlékei
	1099 Jeruzsálemet elfoglalják a keresztesek		1095–1116 Könyves Kálmán	az újfajta mezőgazdasági módszerek elterjedése
12. század	1187 Szaladin hadai visszafoglalják Jeruzsálemet	1138 Lengyelország részfejedelemségre bomlik		vízimalmok megjelenése
		1143–1180 Mánuel bizánci császár, a birodalom utolsó megerősödése	1172–1196 III. Béla	az első egyetemek létrejötte Nyugat-Európában
		önálló balkáni államok kialakulása		eretnekmozgalmak
13. század	1215 Magna Charta	1204 Bizánc a keresztesek kezére kerül	1205–1235 II. András	a gótikus stílus megjelenése
	1265 az első angol parlament	1240 Kijev tatár kézre kerül, az Arany Horda kialakulása	1222 az Aranybulla 1235–1270 IV. Béla 1241–42 a tatárjárás	Anonymus: Gesta Hungarorum kolduló rendek kialakulása Aquinói Szent Tamás, a skolasztika fénykora

A virágzó és késő középkor (folytatás)

Időszak	Nyugat-és Dél-Európa, Szentföld	Közép- és Kelet- Európa	Magyar történelem	Kultúra, művelődés, technika
14. század	1302 az első francia rendi gyűlés 1347 a nagy pestisjárvány kezdete	1335 a visegrádi királytalálkozó 1354 a török megjelenése a Balkánon 1389 a középkori szerb állam veresége Rigómezőnél 1370-84 lengyel–magyar perszonálunió	1301 az Árpád-ház kihalása 1308–1342 I. Károly 1342–1382 Nagy Lajos 1351 az Aranybulla megújítása 1396 vereség a töröktől Nikápolynál 1387–1437 Luxemburgi Zsigmond	papírgyártás meg-honosodása Európában a lőpor alkalmazása katonai célokra közép-európai egyetemek alapítása a gótika késői szakasza
15. század		1415 Husz János megégetése 1453 Konstantinápoly eleste	1443–1444 a hosszú hadjárat 1444 a várnai csata Hunyadi János katonai és politikai ténykedése 1456 a nándorfehérvári diadal 1458–1490 Hunyadi Mátyás	a reneszánsz elterjedése Itáliában 1450 k. az első nyomtatott könyv Gutenberg nyomdájában Mátyás reneszánsz udvara

A képek forrásai

ILLUSZTRÁCIÓK

VÁMOS NORBERT, BARTOS KÁROLY, KURDI ISTVÁN, KURDI REBEKA, BARÓTHY ANDREA

FOTÓK

11. o. sumer agyagtábla (Metropolitan Museum, New York, közkincs)
15. o. Chigi-váza részlete (Museo nazionale etrusco di Villa Giulia, Wikipédia, közkincs)
16. o. Szolón mellszobra (National Archaeological Museum, Naples, Wikipédia, közkincs, Sailko)
24. o. II. Philliposz verginai arany sírja (National Archaeological Museum of Thessaloniki)
28. o. etruszk májmodell (Musei di Palazzo Farnese, Piacenza)
29. o. Romulus és Remus érmén (Bibliothèque Nationale de France, Gallica, Wikipédia, közkincs)
29. o. SPQR csatornafedő (Wikipédia, közkincs, Loki_L)
29. o. Romulus és Remus római érmén (Bibliothèque Nationale de France Gallica Paris, Wikipédia, közkincs)
35. o. Gemma Augustea (Kunsthistorisches Museum Wien, Wikipédia, közkincs, James Steakley)
38. o. Római naptár (Museo della Civiltà Romana)
39. o. Juno Moneta római pénzérmén (Landesmuseum Württemberg)
41. o. Circus Maximus makettje (europeana.eu/University of Bologna)
43. o. Seuso-kincs központi medalionja (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
47. o. Piraeusi Athéné bronzszobra (Piraeus Archeological Museum Athens)
49. o. Római bikaáldozat dombormű (Louvre Museum, Wikimedia, közkincs)
49. o. Janus isten bronzérme (British Museum)
54. o. az ún. Pontius Pilátus-kő (The Israel Museum Jerusalem, Wikipédia, közkincs)
55. o. Tiziano Vecelli: Az adógaras (Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Wikipédia, közkincs)
57. o. Pacino di Buonaguida: Szent Péter és Szent Pál mártírhalála (Digital image courtesy of the Getty's Open Content Program, közkincs)
57. o. Fra Angelico: Jézus születése Betlehemben (Museo Nazionale di San Marco, Wikipédia, közkincs)
58. o. Nagy Constantin aranyérmé (Médailles et Antiques de la Bibliothèque nationale de France, Wikimedia, közkincs)
58. o. Cesare Nebbia: A niceai zsinat (Wikipédia, közkincs)
61. o. Ulpiano Checa: Hunok támadása (Prado Museum, Madrid, Wikipédia, közkincs)
63. o. hun áldozati bronzüst (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
64. o. Attila ábrázolása érmén (Cabinet des Médailles Paris)
68. o. frank nehézfegyverség miniatűrön (Bibliothèque d'Amiens Métropole)
72. o. Korán kéziratos példánya (Metropolitan Museum, New York, közkincs)
78. o. középkori kódexiniciálé (British Library, közkincs)
81. o. pestisdoktor-ábrázolás (17. század, Wikipédia, közkincs)
83. o. I. Gergely pápa (Wikipédia, közkincs)
89. o. huszita szekértábor, illusztráció (Österreichische Nationalbibliothek, Wikipédia, közkincs)
91. o. középkori oktatás, illusztráció (British Museum, Wikipédia, közkincs)
95. o. Karoling kori minuszcula (British Library, Wikipédia, közkincs)
107. o. kogge típusú hajó (Wikipédia, közkincs)
109. o. Sandro Botticelli: Vénusz születése (Uffizi Museum, Firenze, Wikipédia, közkincs)
112. o. Csodaszarvas üldözése, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
114. o. honfoglalás kori sír (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)
116. o. Gesta Hungarorum első oldala (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
117. o. László Gyula rajza: Csodaszarvasmonda
117. o. László Gyula rajza: Turulmonda
118. o. Székely Bertalan: Vérszerződés (Kecskeméti Városháza, Wikipédia, közkincs)
119. o. nagyszentmiklósi kincslelet (Kunsthistorisches Museum, Wien)
121. o. a magyarok bejövetele Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Wikipédia, közkincs)
127. o. Szent Jobb ereklye (Szent István-bazilika, Budapest, Wikipédia, közkincs, Farkasven)
127. o. Szent István szarkofágja (Székesfehérvár, Romkert – Szent István mauzóleum)
129. o. Könyves Kálmán koronázása, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Wikipédia, közkincs)
130. o. Szent László legendájának részlete (Anjou Legendarium, Musei Vaticani Roma, Wikipédia, közkincs)
130. o. Szent László hermája (Győri Nagyboldogasszony-székesegyház)
131. o. középkori istenítélet, vízpróba (Zentralbibliothek, Luzern, Wikipédia, közkincs)
131. o. Dirk Bouts: III. Ottó német-római császár ítélete (Musées Royaux des Beaux-Arts Brussels, Wikipédia, közkincs)
132. o. Jean Tintor miniatűrje (Bibliothèque nationale de France)
134. o. III. Béla arckonstrukciója (Skulptúra Gyula, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)
134. o. III. Béla és Antiochiai Anna sírja (Budavári Nagyboldogasszony templom, Wikimedia, közkincs, Dennis Jarvis)
135. o. II. András dénárjai (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
137. o. Aranybulla pecsétje (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Wikipédia, közkincs)
137. o. Aranybulla (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Wikipédia, közkincs)

140. o. tatárjáráskori régészeti lelet (Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága)
141. o. Szent Margit-ábrázolás (Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom, Wikipédia, közkinccs)
144. o. I. Károly a Képes Krónikában (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
145. o. Rozgonyi csata ábrázolása a Képes Krónikában (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
145. o. I. Lajos aranyforintja (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
151. o. szpáhi egykorú ábrázoláson (Wikipédia, közkinccs)
151. o. janicsár egykorú ábrázoláson (Aikaterini Laskaridis Foundation, Wikipédia, közkinccs)
153. o. Hunyadi János ábrázolása (Thuróczy-kódex, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
154. o. Jan Matejko: I. Ulászló a várnai csatában (Szépművészeti Múzeum, Budapest)
156. o. Madarász Viktor: Hunyadi László siratása (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)
159. o. Benczúr Gyula: A diadalmas Mátyás (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)
159. o. Jan Osolsobie: Báthoryt kiszabadítja Kinizsi a kenyérmezei csatában (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
160. o. Beatrix és Mátyás, dombormű (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
162. o. Kálti Márk (Képes Krónika, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
162. o. A Képes Krónika első oldala (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
163. o. Ransanus Corvina egy lapja (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Wikipédia, közkinccs)
164. o. Buda középkori látképe a Nürnbergi Krónikából (Michael Wohlgemuth, National Bibliothek Wien, Wikipédia, közkinccs)

Shutterstock Képügynökség: 7., 9., 10., 13., 16., 18., 19., 27., 28., 31., 32., 33., 35., 40., 42., 43., 45., 46., 48., 51., 52., 53., 55., 59., 70., 73., 77., 86., 92., 93., 94., 96., 108., 111., 115., 143., 151., 152., 161., 163.

Shutterstock szerkesztői képek (/Shutterstock.com): 31. o. 360b, 35. o. Matteo Gabrieli, 32. o. 360b, 45. o. Creative Lab, 52. o. Lemer Vadim, 55. o. PhotoItaliaStudio, 86. o. Mazerath, 92. o. Kiev.Victor, 92. o. lennystan, 94. o. andre quionou, 94. o. Takashi Images, 161. o. T photography

Tartalom

Bevezető	4
I. CIVILIZÁCIÓ ÉS ÁLLAMSZERVEZET AZ ÓKORBAN	
1. A Közel-Kelet főbb civilizációi	8
2. Politika az ókori Hellaszban – az athéni demokrácia	14
3. A görög civilizáció	22
4. Politika az ókori Rómában	28
5. A római civilizáció	36
II. VALLÁSOK AZ ÓKORBAN	
6. Politeizmus és monoteizmus	46
7. A kereszténység kezdete	54
III. HÓDÍTÓ BIRODALMAK	
8. Egy eurázsiai birodalom: a hunok. A Római Birodalom bukása és örökösei	62
9. Az iszlám és az Arab Birodalom	71
IV. A KÖZÉPKORI EURÓPA	
10. A parasztság világa	78
11. Az egyházi rend	83
12. A középkor művelődése	90
13. A nemesi rend	96
14. A polgárok világa	103
V. A MAGYAR NÉP EREDETE ÉS AZ ÁRPÁD-KOR	
15. Magyar őstörténet és honfoglalás	112
16. A keresztény magyar államalapítás	123
17. A magyar állam megszilárdulása a 11–12. században	128
18. A Magyar Királyság a 13. században	136
VI. A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG FÉNYKORA	
19. Magyarország az Anjouk korában	144
20. A török fenyegetés árnyékában	150
21. Hunyadi Mátyás uralkodása	157
22. A magyar középkor kulturális hagyatéka	161
Fogalmak, szakkifejezések	166
Kronológia	168
A képek forrásai	173

Jó tanácsok

a tankönyvekből történő tanuláshoz

Legalább egyszer
próbáld ki,
megéri!

**Mindig a célnak
megfelelő módon
olvass!**

Az olvasásnak többféle hasznos módja van.
Hogy melyik éppen a leghasznosabb, az mindig az aktuális feladatotól függ.

- **Figyelmes olvasás:** a tartalom teljes elsajátítása vagy egy szépirodalmi szövegben való elmélyedés a cél.
- **Normális olvasás:** új információk szerzése, egyes kérdések megválaszolása, bizonyos összefüggések, problémák megértése és megoldása a cél.
- **Gyorsolvasás:** a korábban olvasottak felidézése, a legfontosabb fogalmak, gondolatok, összefüggések átismétlése a cél.
- **Áttekintő olvasás:** a szöveg vagy a lecke tartalmának előzetes áttekintése a cél.
- **Kereső olvasás:** egyes adatok, nevek, fogalmi meghatározások gyors megkeresése a cél.

- Olvasd el figyelmesen a tartalomjegyzéket! Milyen logikai rendezőelvet fedezel fel benne?
- Keresd a tankönyvben minél több segítséget ahhoz, hogy egy-egy témakör vagy lecke tartalmát gyorsan átlásd! (Például névmutató, kislexikon, kronológia.)
- Nézd át figyelmesen a tankönyv leckeit, hogy megértsd belső szerkezetüket!
- Keresd meg az egyes lecekben azokat a tartalmi részleteket és formai elemeket, amelyek segítséget adnak a fontos gondolatok, fogalmak és összefüggések megtalálásához, a lecke tartalmának rendszerezéséhez és átismétléséhez!

**Használd ki
a tankönyv
által kínált
segítségeket!**

**Ne add fel, ha valami
nehezen érthető!**

- Azonosítsd azokat a részeket a leckében, amelyeknek a megértése nehézséget okoz a számodra!
- Ellenőrizd, hogy van-e olyan szó, amelynek a jelentése nem világos a számodra! Ha van ilyen, keresd meg a szó jelentésének magyarázatát a tankönyvben vagy egy lexikonban!
- Fogalmazd meg kérdések formájában is, mi az, amit nem értesz!
- Olvasd el újra a leckét, nézd meg figyelmesen az ábrákat úgy, hogy a problémát okozó kérdésekre keresd a választ!
- Keresd egy másik könyvet (pl. lexikon, enciklopédia), vagy az interneten kulcsszavas kereséssel próbálj találni egy olyan témájú oldalt, amiről tanulsz!
- Ha így sem sikerül, kérj bátran segítséget egy társadtól, a testvéredtől vagy a tanárodtól!

- Alakítsd át az alcímeket kérdésekké!
- Ha valami érdekes és hasznos gondolat jut az eszedbe, rögtön írd le!
- A lecke elolvasása után vedd számba, mi volt az, amit már korábban is tudtál!
- Válaszd ki, mi volt a legérdekesebb újdonság! Fogalmazd meg, miért tartod ezt érdekesnek!
- Gondold végig, mi volt az, amit korábban másképpen tudtál vagy gondoltál!
- Fogalmazd meg olyan kérdéseket, amelyek a lecke olvasása közben jutottak az eszedbe, de amelyekre a lecke írója nem tért ki! Ezeket a kérdéseket is érdemes emlékeztetőként leírni!

**Gondolkodj arról,
amit tanulsz!**

**Ha valamit
szeretnél pontosan
megjegyezni, foglalkozz
vele külön is!**

- Olvasás közben készíts magadnak jegyzetet!
- A legfontosabb részletekről és összefüggésekről készíts magadnak saját vázlatot!
- Készíts kérdéskártyákat azokról az információkról és kérdésekről, amiket a legfontosabbnak tartasz megjegyezni a leckéből! Ezek segítségével teszteld a tudásod, és memorizáld az ismereteket!
- Próbáld emlékeztetőül egy összefüggésvázlatot készíteni, és annak segítségével elmagyarázni valakinek azt, amiről tanultál!

- Mik voltak a legérdekesebb dolgok?
- Mi az, amit kedvem lenne ebből másnak is megmutatni, elmondani és elmagyarázni?
- Mikor és hogyan tudnám a tanultakat hasznosítani?
- Milyen korábbi ismeretek és tapasztalatok jutottak az eszembe közben?
- Mennyire vannak összhangban azzal, amit eddig tudtam?
- Mik voltak azok az új ismeretek, amelyekkel már korábban is találkoztam?
- Mit lenne jó még megtudni vagy megtanulni e témával kapcsolatban?

**Ha egy lecke vagy egy
témakör végére érsz, értékelj!**